

*„Egy egységes hitben –
az életformák sokféleségében
és a sákramentumok rítusában”
(*una fide – diversis vivendi et diverso
sacrificiorum ritu*)*

Havelbergi Anselm,
XII. század

ДВНЗ «УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
ІСТОРИЧНО-РЕЛІГІЙНИХ СТУДІЙ «ЛОГОС»

Володимир ФЕНИЧ

**Греко-католики
ужгородської унійної традиції:
міфи, стереотипи,
реалії**

Ужгород
Видавництво Валерія Падяка
2020

ÁLLAMI FELSŐKATATÁSI INTÉZMÉNY UNGVÁRI NEMZETI EGYETEM

„LOGOS” TUDOMÁNYOS-KUTATÓ KÖZPONTJÁNAK
TÖRTÉNELMI-VALLÁSI MŰHELYE

Volodimir FENICS

**Az ungvári görög katolikus
unió hagyatéka:
mítoszok, sztereotípiák
és a valóság**

Ungvár
Valeriy Padyak Kiadója
2020

УДК 271.4-726.6(477.87-25 Ungvár)

F38

Fenics, Volodimir. Az ungvári görög katolikus unió hagyatéka: mítoszok, sztereotípiák és a valóság / V. Fenics ; Állami Felsőoktatási Intézmény Ungvári Nemzeti Egyetem ; „Logos” Tudományos-kutató központjának történelmi-vallási műhelye ; fordította D. Ádám. – Ungvár : Valeriy Padyak Kiadója, 2020. – 232. o. – Текст угор. мовою.

Az alább kötethez hat kutatási fejezet kapcsolódott, mely az ungvári egyházi unió (1646–2016) 370. évfordulójára készült a munkácsi görög katolikus püspökség és az ungvári egyházi unió görög katolikusainak történetéből és történetírásából, akik ma kilenc ország területén élnek: Ukrajna, Szlovákia, Románia, Magyarország, Szerbia, Hováország, Csehország, az USA és Kanada. A munkácsi püspökség történetének alapján és az ungvári unió hagyományának görög katolikusainak történetének teljeskörű áttekintéséhez a szerző megpróbálja összpontosítani figyelmet azokra a történelmi mítoszokra, melyek közül az első a kárpátaljai ruszinok „alapító mítosza”, ami Korjatovics Tódor személyével van kapcsolatban, s a történetírásban és a történelmi emlékezet politikájában sztereotípiaként és szokásként gyökerezett meg. Ennek ellenére szűkebb értelemben nemcsak a munkácsi görög katolikus egyházmegye története, hanem tágabb értelemben az ungvári unió görög katolikusainak története is, a szerző véleménye szerint, tágabb, inkluzívabb étellel rendelkezik, mint ahogyan a vallási vagy a nemzeti történelmi emlékezet politikájában bemutatják.

A borítón a munkácsi görög katolikus egyházmegye tulajdonában lévő Szent Kereszt felmagasztalása székesegyház látható (fotó: V. Padyak).

Az Ungvári Nemzeti Egyetem „LOGOS” Tudományos-kutató központjának történelmi-vallási műhelye által nyomtatásra ajánlott, 2017. december 28-ai 2. sz. jegyzőkönyve alapján.

© Fenics Volodimir, szöveg 2020

© Valeriy Padyak Kiadója, 2020

ISBN 978-966-387-124-0

TARTALOM

Előszó	7
---------------	---

I. FEJEZET

Mítoszok és sztereotípiák a munkácsi püspökség történetében	11
1. Rövid történetírási áttekintés	12
2. Tizenhárom mítosz, amely historiográfiai sztereotípiává vált vagy esélye van rá	25
Következtetések helyett	35

II. FEJEZET

„Monostorok csatája”: a körtvélyesi sztauropég monostor patriarchai exarchoszi jogokkal való bekebelezése a munkácsi Csernek-hegyi monostori templom ruszin püspöke által (1391–1556)	39
Bevezetés	40
1. A csendes többség társadalma és írásbeli bizonyítékai	41
2. Szász vajda utódai és a körtvélyesi monostor eredete	49
3. A körtvélyesi monostor a XV. században: a patrónusok és ktitorok elvesztése	58
4. Corvin-Hunyadi János herceg 1493-as oklevele mint a munkácsi egyház legális kezdeteinek felhívása	63
5. Az eredeti 1391-es pátriárkai oklevél, tartalma és a későbbi kommentárok	69
6. Az 1391-es oklevél latin „átirata” az 1494-es királyi megerősítő oklevélben	74
7. Finita la commedia: a körtvélyesi monostor a munkácsi ruszin püspök alárendeltségében	81

III. FEJEZET

A Koriatovicsok: hogyan formálódott a munkácsi Csernek-hegyi bazilita monostor kialakulásáról szóló mítosz	87
Bevezetés	88
1. Az „alapító mítosz” legitimizációja és konfesszionalizációja	92
2. Az „alapító mítosz” alakulása a kárpátaljai történetírásban	99

3. Az „alapító mítosz” ellenőrzése, avagy néhány szó arról, ki lehetett valójában Korjatovics Tódor	104
Következtetések	109

IV. FEJEZET

Egy inkluzív diskurzus ekszkluzív víziója: a Podkárpatzka Rusz (1919–1949) görög katolikus egyházának mai historiográfiája	113
1. A probléma felismerése	114
2. Bátortalan kísérletezések	118

V. FEJEZET

Az ungvári unió és egyházi közösségeinek intézményesítése az ungvári unió hagyományában (1458–1816)	139
Előzetes következtetések	140
1. Közvetítő: sokszínű identitás egy Egyházban	141
2. Az ungvári unió keleti katolikus hagyományainak történeti kialakulása	150
3. Az ungvári uniótól (1646) a bécsi zsinatig (1773): a munkácsi püspökség kanonizációja és a görög katolikusok állami elismerése	156
4. A ruszinok és a krizevci egyházmegye megalapítása	165
5. Soknyelvű Babilon: a munkácsi görögkatolikus egyházmegye Bacsinszky András püspök idején	170

VI. FEJEZET

A munkácsi anyeszentegyház hatos felosztása és a „leányegyházak” kanonikus-jogi intézményesítése (1816–1946)	177
Bevezetés	178
1. Ruszin görög katolikusok és az eperjesi egyházmegye	182
2. Román görög katolikusok és gyulafehérvár-fogarasi egyházmegye	187
3. Magyar görög katolikusok és a hajdúdorogi egyházmegye	198
4. Az ungvári unió első leszármazottjai az USA-ban	211
5. Az ungvári unióhoz tartozó görög katolikusok sorsa az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése után	215
6. Az ungvári unió görög katolikusai Csehszlovákiában 1918 után	218

UTÓSZÓ

Vajon megmarad-e a sokszínű identitás egy Egyházban holnap?	223
---	-----

Előszó

Az alábbi kötethez hat különböző tudományos cikk anyaga tartozik, melyek közül öt az utóbbi években jelent meg Ukrajna és Szlovákia vallási-történelmi kiadványaiban. Ez a könyv az ungvári egyházi unió (1646–2016) 370. évfordulójának van szentelve, amelyet 63 ruszin püspök kezdeményezett Ung és Zemplén vármegyéből a szerb Petrovics Péter Partén bazilita szerzetes és Galícia lengyel részéről származó ruszin Gavril Kosovicky (Koszovich) vezetésével 1646. április 24-én a Drugeth grófok kápolnájában az ungvári várban, majd 1652. január 15-én fejeződött be 6 archidiakónus írásbeli kérelmével X. Ince római pápához.

Ennek az évfordulónak a megünneplésére 2016. április 22-én az Ungvári Nemzeti Egyetem önkéntes alapján működő „Logos” Tudományos-kutató központjának történelmi-vallási műhelye, a Tudományos tanács üléstermében nemzetközi tudományos konferenciát tartott *Az ungvári unió kezdetei, a munkácsi püspökség kanonizációja és az ungvári unió görög katolikus egyházainak sorsa* címen. A konferencia anyagai az *Ungvári Egyetem tudományos iratai. Történelmi-vallási műhelyek szériája* (Ungvár, 2016. 347. o., ISSN 2518-783X) című folyóirat ötödik kiadásában jelentek meg.

Az alább könyv kutatásokat tartalmaz a munkácsi görög katolikus püspökség és az ungvári egyházi unió görög katolikusainak történetéből és történetírásából, akiknek örökösei ma kilenc ország területén élnek: Ukrajna, Szlovákia, Románia, Magyarország, Szerbia, Hovárország, Csehország, az USA és Kanada. A munkácsi püspökség történetének alapján és az ungvári unió hagyományának görög katolikusainak történetének teljeskörű áttekintéséhez a szerző megpróbálja összpontosítani a figyelmet azokra a történelmi mítoszokra, melyek közül az első a kárpátaljai ruszinok „alapító mítosza”, ami Korjatovics Tódor* pódóliai fejedelem legendás személyével van kapcsolatban, s a történetírásban és a történelmi emlékezet politikájában sztereotípiaként és szokásként (normaként) gyökerezett meg még a szakértő történészek számára is.

* A leggyakrabban használt nevek közül (Korjatovics Tódor/Teodor) az alábbi kötetben a szerző Koriat novogrudi fejedelem fiának eredeti nevét, a Teodor Koriatovics nevet fogja használni.

Ennek ellenére szűkebb értelemben nemcsak a munkácsi görög katolikus egyházmegye története, hanem tágabb értelemben az ungvári unió görög katolikusainak története is, a szerző véleménye szerint, tágabb, inkluzívabb étellel rendelkezik, mint ahogyan a vallási vagy a nemzetileg elkötelezett (ekszkluzív) és teológiai tudományokban és/vagy történeti emlékezet politikájában bemutatják.

Napjainkban 22 keleti katolikus és öt ordinariátus egyház létezik, melyeknek összesen 17,7 millió híve van. Mindegyikük eredete más egyházi unióra vezethető vissza, melyeket a római Szentszékkal különböző időkben kötöttek különböző körülmények között. Közülük a keleti katolikus egyház öt nemzetiségének közel 1,1 millió híve teljesen vagy részben az ungvári unió hagyományához tartozik.

Konkrétan az alábbiakról van szó: 1) ruszin bizánci katolikus egyház (pittsburgh-i érsekség az USA-ban, a munkácsi görög katolikus egyházmegye Ukrajnában és a prágai exarchátus a Cseh Köztársaságban), 2) szlovák görög katolikus egyház (az eperjesi egyházmegye Szlovákiában, az USA-ban és Kanadában), 3) magyar görög katolikus egyház (a hajdúdorogi érsekség Magyarországon és az USA-ban), 4) román görög katolikus egyház (a gyulafehérvári–fogarasi felső püspök Romániában és az USA-ban) és 5) az egykori Jugoszlávia országainak görög katolikusai (krizevci egyházmegye Horvátországban, Szerbiában és Macedóniában).

Az egykori görög szertartású munkácsi katolikus egyházegyéből (1771–1816), amely eredetét az ősi munkácsi monostori templomból származtatta (1458–1771), az ungvári unió mai hívei Európában és Amerikában élnek: Közép- és Kelet-Európában (Ukrajnában, Szlovákiában, Magyarországon, Romániában, Szerbiában, Horvátországban, Csehországban) és Észak-Amerika két országában (az USA-ban és Kanadában); 15 egyházi provinciához tartoznak – munkácsi (1771), krizevci (1777), nagyváradi (1777), eperjesi (1818), gerlai (1850), hajdúdorogi (1912), máramarosi (1930), pittsburgh-i (1963), passaic-i (1963), parmai (1969), phoenix-i (1994, 1983-tól a van nuyshoz tartozik), kassai (1997), pozsonyi (2008), miskolci (2015), nyíregyházi (2015) egyházmegyékhez és a prágai exarchátushoz (1996).

Az ungvári unió hagyományának görög katolikusainak etnokonfesszionális identitása Közép- és Kelet-Európa és Észak-Amerika egyházi provinciáiban az alábbi közös tulajdonságokkal rendelkezik:

1) cirill-metódi keresztény származás (a IX. század végétől);

2) a IV. lateráni zsinatnak megfelelően (1215) sokáig az egrri központú latin érsekség joghatósága alá tartozott;

3) ezen a területen a keleti egyház két legrégebbi „hivatkozási pontja” – a körtvélyesi (1391-ig) és a munkácsi (nem korábban mint a XIV. század vége – XV. század eleje) monostorok;

4) a munkácsi „anyaszentegyház” (1458-tól Lukács presbiterrel az élen) saját *ruszinok püspöke* előljáróval (1491-től Ioanntól);

5) a ruszinok és a szerbek ungvári egyházi uniója az egrri latin püspökkel (1646) és Bereg és Ugocsa vármegyék ruszinjai (1664), Szabolcs vármegye szerb-

uszkókjai (1673) és Szatmár (1690) és Máramaros (1721) vármegyék vlachjai (románjai) közötti további kiterjesztése.

6) a munkácsi görög szertartású katolikus egyházmegye kanonikus elismerése a római Szentszék által (1771), s Magyarország hercegprímásának, az esztergomi érseknek joghatósági alárendeltsége (1937-ig);

7) a püspökök bécsi zsinata (1773), melynek rendeletei szabályozták a Habsburg birodalom magyar részének keleti katolikusainak egyházi életét az Osztrák-Magyar Monarchia széteséséig 1918 őszéig és később is;

8) az alábbi egyházmegyék teljes vagy részleges eredete a munkácsi multi-etnikus „anyaszentegyházról”: krizevci (1777) – a szerbek, horvátok, vlachok és ruszinok számára, eperjesi (1818) – a ruszinok számára, nagyváradi (1777, 1823, 1827) – a románok számára, gerlai (1850, 1853) – a románok számára, hajdúdorogi (1912) – a magyarok számára, pittsburgh-i exarchátus (1924) (1963-tól – egyházmegye, 1969-től érsekségek) – az USA-ban élő kárpátaljai ruszinok számára és a máramarosi (1930) – a Romániában élő románok és ruszinok számára;

9) Ioan Boksay és Jozef Malinich kárpátruszini egyházi énekének, a *Prostopinia* („Простопинія”) (1906) közös dallamai a munkácsi, krizevci, eperjesi, hajdúdorogi egyházmegyék számára Európában és négy egyházmegyében a pittsburgh-i érsekségben az USA-ban;

10) „a Krisztus és Evangéliumának bizonyágtétele”, „vérrel pecsételt bizonyág”, amely „nem habozott életét bárányiaiért” a munkácsi és az eperjesi egyházmegye három mártír-pásztora, Romzsa Teodor (1947), Petro Pavlo Goydich (1960) és Vasil Hopko (1978) (2001-től a katolikus egyház Boldoggá avatta mindhármukat).

Ezek a tulajdonságok, ahogyan saját Apostoli levelében írta 1996. április 18-án II. János Pál pápa az ungvári unió 350. évfordulójának emlékére „a görög katolikus egyház értékes örökségét alkotják, amely alapját az ungvári uniótól számítja”.

Azt, hogy mennyire sikerült ebben a könyben egy „másik”, alternatív szemléletet bemutatni a multi-etnikus görög katolikusok történetéről, akik eklézsiái eredetüket cirill és metód örökségéből merítik, az ősi munkácsi monostori püspökségről (1491), az ungvári egyházi unióról (1646) és az Apostoli Szentszék által kanonikusan létrehozott görög szertartású munkácsi katolikus egyházmegyéről (1771), – bíráltni nem nekem kell, hanem a szakértő olvasónak.

A szerző

Mítoszok és sztereotípiák a munkácsi püspökség történetében

I. FEJEZET

A javított szöveg az alábbi kiadásban jelenik meg: ФЕНИЧ В.: *Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV b*, Jaroslav Coranič (ed.). Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovská univerzita v Prešove, 2016, s. 5-33.

„...minden történet a saját idejének a leánya.
Több annál, történelem nem létezik, csak a történészek.”
Lucien Febvre

1. Rövid történetírási áttekintés

1890-ben az egyik ismert közép európai történelmi folyóiratban, amely ma Budapesten jelenik meg *Századok* címen, egy akadémiai történelemtudományoktól és historiográfiától messze álló ember, a szolyvai járási Malmos község görög katolikus egyházának plébánosa, Zsatkovics György-Kálmán két számban közölte a *Magyarországi oroszok történetírásának története*¹ c. cikkét. Zsatkovics atya cikkét egy ma is aktuális felhívással kezdi: „Általános a panasz a történelmi tanulmányok kedvelői közt, hogy e hon egyetemes történelme még mai napig sincs oly alakban, rendszerben és terjedelemben megírva, – mint a minőt a kor igényeihez mértén kívánni lehet s mint a minővel a művelt nemzetek java része már bir is”.² Figyelmen kívül hagyva, hogy „ámbár több oly munka van is, mely a magyarországi oroszok történelmét ex professo tárgyalja”, mégis „arra a kérdésre, meg van-e már írva a magyarországi oroszok történelme a modern történetírás követelményeinek megfelelőleg, – csak tagadó lehet a válasz”.

Ebből a szigorú és igazságos ítéletből kifolyólag a magyarországi oroszok kutatásának állapotát illetően az „egész Magyarország etnográfiai ügyekben legtanultabb és legkompetensebb ruszin papjának” (így nevezte Zsatkovicsot a híres ukrán archeológus, etnográfus, antropológus, Fedir Vovk)³ véleménye szerint „A magyarországi oroszok történelme csak úgy és csak akkor lesz megírható alaposan, ha előbb kellő értékű feleletet nyerünk a következő öt kérdésre: 1. Őslakói-e az oroszok a jelenlegi Magyarországnak vagy sem, s ha nem, mikor s mi módon költöztek be ide? 2. Mikor s mily okból költözött be Koriatovics Tódor Magyarországra, mily szerepet játszott itt, mily vallású volt, mily családi körülményei voltak s végre mily sokáig tarthatott itteni szereplése? 3. Mily politikai helyzettel bírtak a hűbérseg korában az

1 ZSÁTKOVICS K.: *Magyarországi oroszok történet írásának története*. In: *Századok*. Budapest, 1890, № 7, old. 568-573; № 8, old. 644-660. A cikk urkán fordítását lásd: ЖАТКОВИЧ Ю.-К.: *Історія історіографії угорських русинів*, Підготов. до друку О. Мазурок та В. Орто. In: *Карпатський край. Історико-краєзнавчий журнал*. Ужгород, 1999, Річник 9, № 1-3 (119), с. 48-54. Újrakiadás: ЖАТКОВИЧ Ю.: *Історія історіографії угорських русинів*. In: МАЗУРОК О. С.: *Юрій Жаткович як історик та етнограф*. Ужгород: УжНУ, 2001, с. 133-153.

2 Az idézet: ЖАТКОВИЧ Ю.: *Історія історіографії угорських русинів*. In: МАЗУРОК О. С.: *Юрій Жаткович як історик та етнограф*., с. 133.

3 ВОВК Ф.: *Етногенез та етнічна історія населення Українських Карпат. Археологія. Антропологія*. Львів, 1999, Т. 1, с. 537.

oroszkok e honban? 4. Kitől s mikor vették fel a magyarországi oroszok a keresztény vallást, s mikor hagyták el a római egyházzal való egységet? 5. Mikor s ki által alapítottatott a munkácsi püspökség?”⁴

A bölcs falusi parókus saját végső megállapításában „mélyen meg volt győződve”, hogy „ez öt pontból ítélni meg legjobban úgy az egyes szerzők fáradozásának eredményét, valamint azoknak az igazsághoz való viszonyát. Másik megjegyzésem az, hogy a magyarországi oroszok szereplései múltban legnagyobbbrészt csak az egyházi téren nyilvánult – s hogy így történelmünkben is az oroszlánrészt az egyházi viszonyok tárgyalása fogja mindenkor elfoglalni”⁵

A szovjet totalitárius rezsim ukrán sokféleségének kárpátaljai beiktatásáig, a szovjetesítés, az ukránosítás és a régió multikulturális életének európai múltjával járó összes következményével, beleértve – a Görög katolikus egyház (továbbiakban GKE) és a legtöbb keleti szláv lakosait – a ruszinok hagyományos támogatásának tilalmát (1945–1949), a historiográfiai helyzet kevésben különbözött attól, amit a malmosi parókus 1890-ben leírt a fent említett idézetben. Attól kezdve egészen máig tucatnyi kritikai szempontú művet írtak a múlt század közepéig a munkácsi görög katolikus egyházmegye (a továbbiakban MGKE) és Kárpátalja történelméről és történetírásáról a különböző terminológiai-földrajzi változatokban, jobbik esetben a középkortól kezdve, rosszakban – az ősidőktől.

Számos szerző leleplezve néhány mítoszt és sztereotípiát, újakat hozott létre, kijavítva (gyakran feljavítva) hol a vallási, hol a nemzeti történelmi perspektívát. Ugyanakkor, a kutatók csak egy részének sikerült elkerülni vagy semlegesíteni szövegeikben a nemzeti-egyházi szimpátiát. Ez főként Zsatkovics György (1890)⁶, Eugen Perfeckiy (1913, 1922)⁷, Bazil Hadzsega (1924)⁸, Aleksey Petrov (1930)⁹, Ireney Kondratovich

4 ЖАТКОВИЧ Ю.: *Історія історіографії угорських русинів*. In: МАЗУРОК О. С. *Юрій Жаткович як історик та етнограф...*, с. 136.

5 *Ugyanott*, с. 152.

6 ZSÁTKOVICS K.: *Magyarországi oroszok történetírásának története*. In: *Századok*. Budapest, 1890, T. 7, old. 568-573; T. 8, old. 644-660. Az ukr. ford. lásd: ЖАТКОВИЧ Ю.-К.: *Історія історіографії угорських русинів*, Підготов. до друку О. Мазурок та В. Орто. In: *Карпатський край. Історико-краєзнавчий журнал*. Ужгород, 1999, Річник 9, № 1-3 (119), с. 48-54. Újrakiadás: ЖАТКОВИЧ Ю.: *Історія історіографії угорських русинів*. In: МАЗУРОК О. С.: *Юрій Жаткович як історик та етнограф*. Ужгород: УжНУ, 2001, с. 133-153.

7 ПЕРФЕЦКИЙ Е.: *Обзор угорусской историографии*. Вена, 1913. In: *Вчені Росії про Закарпаття: Із карпатознавчої спадщини*, Упорядк., підгот. текстів, передм. та примітки О. С. Мазурка та І. О. Мандрика. Ужгород: Ужгородська міська друкарня, 2009, с. 69-114. A publ. rövidített változata: PERFECKIJ E.: *Nejdůležitější studie o dějinách Podkarpatské Rusi. Dvě stati k děinám Podkarpatské Rusi*. In: *Sbornik filozofickej fakulty university Komenského*, Vol. I, № 6, Bratislava, 1922, s. 115-126.

8 ГАДЖЕГА В.: *Перва спроба історіѣ мукачевскоѣ епархіѣ*. In: *Науковий зборникъ Товариства «Просвѣта» въ Ужгородѣ*. Ужгородъ, 1924, Рочникъ III, с. 1-27.

9 ПЕТРОВЪ А.: *Задачи карпато-русской историографии*. In: ПЕТРОВЪ А. Л.:

(1941)¹⁰, Rácz József (1944)¹¹, Vasilij Pronin (1958/2005)¹², Ivan Kolomiyets (1962)¹³, Paul-Robert Magocsi (1973-74, 2015)¹⁴, Udvari István (1992/1994)¹⁵, Kobály József (1998, 2002)¹⁶, Oleg Mazurok (1999/2009)¹⁷, Ivan Pop (2002)¹⁸,

Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391-1498 г. Съ 12 фотографическими факсимиле. Praga: Nákladem sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpát. Rusi. V Gen. Komisi knihkupectví «Obris» v Praze. Tiskem České grafické unie A. S. V Praze, 1930, с. V-XIX. Újra kiadás: ПЕТРОВЪ А.: *Задачи карпато-русской исторіографіи.* In: *Вчені Росії про Закарпаття...*, с. 115-128.

- 10 КОНТРАТОВИЧ И.: *Новѣ пути подкарпатской исторіографіѣ.* Унгарь: Выдана Подкарпатского общества наук, 1941, 7 с.
- 11 RÁCZ J.: *La développement de la littérature historique carpatho-ukrainienne.* In: *Revue d'histoire comparée*, Vol. XXII. Paris, 1944, p. 172-182.
- 12 ПРОНИН В., архимандрит: *История Православной Церкви на Закарпатье.* Свято-Николаевский Мукачевский монастырь, 2005, с. 12-20. A kandidátusi disszertáció kézirátának eredeti neve: «*История Мукачевской епархии (с древнейших времён до Первой мировой войны 1914 г.)*» 1958-ban lett megvédve a Moszkvai Teológiai Akadémián.
- 13 КОЛОМИЕЦ И. Г.: *История Закарпаття в исторических исследованиях.* In: КОЛОМИЕЦ И. Г.: *Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX столетия.* В 2-х томах, Т. 2. Томск: Издательство Томского университета, 1962, с. 524-582.
- 14 MAGOCSI P. R.: *An Historiographical Guid To Subcarpathian Rus`.* In: *Austrian History Yearbook*, Vol. IX-X. Houston, Texas, 1973-74, p. 201-265; МАГОЧІЙ П.-Р.: *Міфи та стереотипи в історії Карпатської Русі.* In: МАГОЧІЙ П.-Р.: *Кожен карпаторусин є русином... але не кожен русин є карпаторусином. Статті*, Пер. з англ. Н. Кушко та С. Біленький, з нім. Ю. Дуркот; Ред. укр. тексту В. Падяк. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2015, с. 109-127.
- 15 UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok.* Második kiadás. Nyíregyháza, 1994, old. 37-60; УДВАРИ І.: *Образчики з історії пудкарпатських русинув XVIII. столітис. Изгядованя з історії культури и язика,* Вступ І. Керчі; Спередслово Д. Вігы; Мапы Ж. Ботлика. Ужгород: Удавательства В. Падяка, 2000, с. 19-51.
- 16 КОБАЛЬ Й.: *Історія Закарпаття: спроба деміфологізації. I.* In: *Екзиль. Науково-мистецький часопис*, Випуск 1. Ужгород, 1998, с. 2-4; КОБАЛЬ Й.: *Історія Закарпаття: спроба деміфологізації. II.* In: *Екзиль. Науково-мистецький часопис*, Випуск 2. Ужгород, 1998, с. 3-4; КОБАЛЬ Й.: *Історія Закарпаття: спроба деміфологізації. III.* In: *Суботній Ужгород. Науково-мистецький альманах.* Ужгород, 1998, с. 17-42; КОБАЛЬ Й.: *Історія Закарпаття: спроба деміфологізації. IV.* In: *Екзиль. Науково-мистецький часопис*, Число 1 (4). Ужгород, 2002, с. 6-11.
- 17 МАЗУРОК О.: «...*Історія угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, до цих пір не написана...*». In: *Карпатський край. Історико-краєзнавчий журнал*, Річник 9-й, № 1-3 (119), Січень-березень. Ужгород, 1999, с. 38-47. A cikk bővített változata: МАЗУРОК О.: «...*Історію угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, досі не написано...*». Ужгород: Мистецька Лінія, 2009, 284 с.
- 18 ПОПИ И.: *Историография истории русин и Подкарпатской Руси.* In: *Славяноведение*, 2003, № 1, с. 57-72; ПОП І.: *Historiography.* In: *Encyclopedia of Rusyn History and Culture*, Eds. Paul Robert Magocsi and Ivan Pop; Revised and Expanded Edition. Toronto,

Oleksiy Filippov (2011)¹⁹. S saját magadtól sem menekülhetsz meg: valakinek kedvére való Tacitus, valakinek Lukianosz (akárcsak nekem)²⁰, s erre nincs tanács.

Más dolog az, amikor egy bizonytalan vagy ami még annál is rosszabb—a tudatosan meghamisított múlt, abban az időben vagy jelentősen később, a nemzeti vagy az egyháztörténezszek által „hivatalosként” adódik ki, melynek hitelességét elítélik a nem megbízható igazságszeretők, a konformista-talpnyalók, akik elkötelezettek az elsőprő osztrákizmus iránt, s különböző médiaforumokon teszik le elkötelezettségüket a tények hitelessége mellett. Megkockáztatva, hogy miként nevezzük „füge fügével, vagy éjszaka az éjszakában”²¹, s nem fordítva, arra fordítanám a figyelmet, hogy a munkácsi egyházmegye (a körülményektől függően az orosz-ukrán-kommunista *Kárpátalja* megnevezés) történetéből mely mítoszok alakultak át történetírási sztereotípiává, melyektől a visszalépés kihívásnak tűnik „régén ismert s a szívnek kedves igazságként”, „régén meghatározott vitathatatlan tényként”, egy szó mint száz – melyek a maguk összességében jóra vagy rosszra alakítják át a vallási vagy nemzeti sztereotípiát a történetírásban.²²

University of Toronto, 2005, p. 169-179; ПОП І.: *Історіографія*. In: *Енциклопедія історії та культури карпатських русинів*, Укладачі: Павло Роберт Магочія та Іван Поп; Заг. ред. Павла Роберта Магочія; Пер. з англ. Надії Кушко; Ред. укр. вид. В. Падяк; Вип. ред. Л. Льченко. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2010, с. 258-274.

- 19 ФІЛІППОВ О.: *40 міфів про Мукачево. Невідповідності про історичні події у місті над Латорицею і на Закарпаття. Історичний критично-порівняльний аналіз (версія виправлена і доповнена з ілюстраціями)*. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2011, 31 с.
- 20 ФЕНИЧ В.: *Вправління з історією по-українськи, або якою не повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року*. In: *Науковий вісник Ужгородського університету, Серія: Історія*, Випуск 2 (33), Редкол.: О. С. Мазурок (голова) та ін. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014, с. 138-156; ФЕНИЧ В.: *Долаючи етнічні стереотипи та національні міфи: Греко-Католицька Церква в підкарпатській історіографії 1890–1945 рр.* In: *Підкарпатська Русь в роки Другої світової війни: матеріали міжнародної наукової конференції* (Ужгород, 16-17 жовтня 2014 р.), Упорядк.: Фенич В. І., Шніцер І. О. Ужгород: Видавництво «ШАРК», 2015, с. 102-125; ФЕНИЧ В.: *Вчораїне завтра: подолання негативної спадщини яacobінського мислення і практики в історичній освіті та науці України*. In: *Ювілейний збірник на честь професора Павла-Роберта Магочія = Jubileecollection: essays in honor of professor Paul Robert Magocsi: do 70-річчя від дня народження = on his 70th Birthday*, Відповід. ред. та упоряд.: Валерій Падяк, Патріція Крафчик = Editors and Compilers: Valerii Padiak, Patricia A. Krafcik. Ужгород–Пряшів–Нью-Йорк = Uzhhorod–Prešov–New York: Видавництво В. Падяка = V. Padiak Publishers, 2015, с. 203-234; ФЕНИЧ В.: *Вперед до минулого: Закарпаття в інтелектуальних дискурсах про Україну після 1991 року*. In: *Studium Carpato-Ruthenorum 2015. Студії з карпаторусиністики*. 7, Ред. рада; Анна Плішкова (голова). Пряшів, 2015, с. 70-101.
- 21 ЛУКІАН: *Як писати історію*, Пер. з давньогрецької і коментарі Уляна Головач, Олександр Маханець, Назар Різун. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2014, с. 73.
- 22 Arról, hogyan komédiáznak Ukrajnában napjainkban a mítoszok: СУДИН Д.: *Національні міфи в сучасній Україні*. In: <http://uamoderna.com/md/sudyn-national-myths>

1882. március 11-én Ernest Renan, híres francia filozófus, vallástörténész, szemitológus a Sorbonne egyetemen elhangzott *Mi a nemzet?* című előadásában azt mondta: „Az elfeledett történelem, vagy jobban mondva a történelmi hiba az egyik fő tényezője a nemzet alakulásának, s ezért a történelmi kutatások fejlődése gyakran veszélyes a nemzetiségre”.²³ Átfogalmazva őket, csak egyet fűznék hozzá: a gyülekezet szempontjából kevésbé megnyugtató a történelmi kutatások fejlődése, mivel minden eklézsiái identitás érzékeny a saját történetére, melyet egoisztikusan fogad el nem másként, mint mártír-ikont, melynek kritikai értékelése (különösen a nacionalizmus egyik vagy másik bálványának profán imádata) hivatalos személyek által kerül elfogadásra, mintegy kísérletként az általuk képviselt egyház „szakrális” történelmi múltjaként.

Elrugaszkodva az általánosan elfogadott állítástól, hogy bármilyen etnokonfesszionális örökség alapja a történelem, s a humán érdeklődés feladata abban rejlik, hogy kitalálni vagy megalkotni az „alapító mítosz” olyan elfogadható változatát (a humanitarisztikába 1975-ben vezette be a koncepciót Bernard Lewis brit-amerikai kelettudós-orientalista),²⁴ amely megfelel ugyanannak az etnokonfesszionális közösség abszolút többségének, érintve a címben megjelölt téma történetírásának történetét.

A munkácsi egyházmegye görög katolikusainak történelmi interpretációját a XVIII. század második felének közepére teszik, amikor 1749-ben Mária Terézia udvari könyvtárosának, a szlovák Adam Frantisek Kollar-nak²⁵ megjelent a *Humillium promemoria de ortu, progressu et in Hungaria incolatu gentis Ruthenicae* (1749) c. műve. Bazil Hadzsega, hivatalos egyháztörténész ezt a művet nevezi meg a „munkácsi egyházmegye történeke első próbájául”.²⁶ Nemsokára, Bacsinszky András (1773–1809) püspök „aranykorában” jelenik meg Décsy Antal, Daniel Babili, Ioan Pásztélyi, Ioánnikij Bazilovics, valamint az orosz kárpátaljai ruszin szerzők, Ivan Orlay és Jurij Venelin (Huca) műve, de történetírás kezdeti szakaszának legsikere-

23 ПЕНАН Е.: *Що таке нація?* In: *Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія*, 2-ге видання (перероблене і доповнене), Упорядники О. Проценко і В. Лісовий. Київ: Смолоскип, 2006, с. 255.

24 Lényegét tekintve, az állammal rendelkező és államtalan népek természetes szüksége, hogy a külvilág számára bemutassák kultúrájuknak magas szintjét, történelmi eredetét (európai kontextusban, különösen értékelendő a közvetlen és a nem közvetlen kapcsolat az ősi Görögországgal és Rómával!), valamint a régmúltban létezett politikai-adminisztratív struktúra létezését, amelyet első szintként vizsgálnak egy napjainkban létező független államban vagy egy olyanban, melyet meg szeretnének alakítani: LEWIS B.: *History – Remembered, Rediscovered, Invented*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1975, p. 59.

25 Kollar Frantisek Adam (1718–1783) történész és forráskutató, Mária Terézia udvari könyvtárosa, Felső-Magyarország szülőtte (mai Szlovákia területe), magát szlávnak és magyarnak (Hungarus) vallotta. 1776-ban a *natio Hungarica* tagja lett, miután az uralkodónő udvari titlust és birtokot adott neki: ХАВАНОВА О. В.: «Хунгарская» и «мадьярская» проекции венгерской нации в общественной жизни и системе образования в конце XVIII века. In: *Славяноведение*, 2003, № 4, с. 5.

26 ГАДЖЕГА В.: *Перва спроба исторії мукачевскої єпархії.*, с. 1-27.

sebb írása, Lucskay (Pap) Mihály ötkötetes kézzel írt munkája az 1839–1843 évekből.²⁷

1961-ben a híres szlovák történész, Ludovit Haraksim²⁸ összegzésében figyelmeztet, „*az uniátus papság vitája a „latinokkal”, ahol az uniátus „ruszin” papság nemcsak vallási, hanem történelmi tényekre is hivatkozott, a magyar ukránok koncepciójának kialakulásához vezetett, azaz az anyag összegyűjtéséhez és az első munkák megírásához*”. Ezekhez a szavakhoz a kevésbé ismert amerikai-kanadai kutató, Paul Robert Magocsi 1978-ban hozzáteszi az alábbiakat: „*A kárpátaljai papság azon részének, akik a munkácsi püspökség megújításának követelésével kezdődött, a történelemre és a jogra hivatkozva, a kárpátaljai „nemzeti” történelem megalakításával ért véget*”.²⁹

Már akkortól kialakult „*a kárpátaljai ruszinok kezdeti történetének konceptuális alapja, az az alap melyet a következő nemzedék is elfogadott*.” Ez az alap öt állításon gyökerezik (a lewis-i „*alapító mítoszon*”): 1) a ruszinok – őshonos nép, amely a magyarok 896-os bejövetele előtt is itt élt; 2) saját államuk volt – *Marchia Ruthenorum*, vagy *Orosz ország*, amelyen ruszin fejedelmek és István király fia, I. Imre herceg uralkodott; 3) a ruszinok Cirill és Metód missziójának eredményeként tért át keresztény hitre és a keleti ruszin szertartás nagy hatással volt Magyarország egyházi fejlődésére; 4) a ruszinok harcoltak a szabadságukért, ennek a harcnak az egyike volt Petro Petuni (Petrovich) felkelése a XIV. század elején; 5) 1360-ban az utolsó független orosz fejedelem, Korjatovics Tódor Munkácsra érkezett 40 ezer ruszinnal és megalapította a monostort, amely a kárpát-ruszin kulturális és vallási élet központja lett.³⁰

Ezeknek az „*alapító mítoszoknak*” az alapján nemsokára megalkották a „*ruszinofil, magyaros, ruszofil és ukránofil [változatait] a kárpátaljai ruszinok történelmének*”³¹ (azaz a ruszin, magyar, orosz, ukrán, csehszlovák, szovjet historiográfiai), azzal a különbséggel, hogy a szerzőknek tetszett, a hivatalos, dokumentumokkal alátámasztott középkori *Rutheni (ruszinok, rutének)* megnevezés

27 A fent nevezett szerzők munkájának részletes áttekintését lásd: ДАНИЛЮК Д.: *Історична думка на Закарпатті епохи національного відродження (кінець XVIII – середина XIX ст.)*. Ужгород: Інформаційно-видавничий центр ЗІППО, 2009, 400 с.

28 HARAKSIM L.: *K sociálnym a kultúrnyim dejinám Ukrajincov na Slovensku do roku 1867*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1961, s. 88-89.

29 MAGOCSI P. R.: *The Shaping of a National Identity: Subcarpathian Rus', 1848–1948*. Cambridge, Mass. and London, England: Harvard University Press, 1978, XVI. 640 p. Ukr. kiadás: МАГОЧІЙ П.-Р.: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*, Авторизов. пер. з англ. Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1994, с. 21.

30 MAGOCSI P. R.: *An Historiographical Guid To Subcarpathian Rus'..*, p. 207-208; МАГОЧІЙ П.-Р.: *Формування національної самосвідомості...*, с. 69.

31 МАГОЧІЙ П.-Р.: *Формування національної самосвідомості...*, с. 68-81.

helyett a magyar, orosz és ukrán neveket használták a nacionalizmus modern korából – „oroszk” és „ukránok”.

Nem szállva vitába azokkal az elegendő indoklással rendelkező differenciációkkal, megjegyezném, hogy a munkácsi püspökség (jórészt felőleli egész Kárpátalját) görög katolikusainak történetírásának jelenlegi állapota a középkortól egészen 1949-ig saját „koncepciójával” néhány szerző művét leszámítva, ugyanazon a romantikus-pozitivista egyháztörténeti történetírás szintjén van, aminek teljesítményét 1890-ben összegezte Zsatkovics atya. Figyelmen kívül hagyva, hogy az egész „alapító mítosz” számos lelkiismeretes történészen kétségeket ébreszt a megfelelő írásos adatok hiányának szemszögéből, s részben megvetést (ez figyelhető meg Hodinka A., Petrov A., Papp D., Lacko M., Pirigyí I., Vasila C., Kobály J. munkáiban), ezt az „öt fő állítást, amely a ruszin történelmi fejlődés alapjában nyugszik, majdnem minden szerző megismételt különböző változatban”³², függetlenül etnikai, vallási vagy nemzeti (állampolgári) hovatartozásához egészen napjainkig.

Így, figyelembe véve a múlt akármelyik elméleti konstrukciójának előnyeit és hátrányait a munkácsi egyházmegye görög katolikusainak történetének tanulmányozásának példáján, megpróbálok rekonstruálni a legismertebb történelmi mítoszokat és historiográfiai sztereotípiákat. Ehhez a Natalia Jakovenko³³ kijevei professzor „történetírási kúp elvét” használom. Ha elfogadjuk alapnak a XVIII. század végének – a XIX. század második felének történelmi-eklézsiái műhelyeinek, Ioánnikij Bazilovics, Papp-Lucskay Mihály és Ioan Duliskovich alapvető *opus magna*-it, amelyekben több száz dokumentum található a középkori és újkori egyháztörténelemből³⁴, s együttesen a beregszászi és az ungvári Állami levéltári

32 МАГОЧІЙ П.-Р.: *Формування національної самосвідомості...*, с. 69.

33 ЯКОВЕНКО Н.: *Вступ до історії*. Київ: Критика, 2007, с. 317-319.

34 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, religiosus ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte csernek ad Munkacs, Anno MCCCLX*, Tomus I, Pars Prima. Cassovie: Typographia Ellingeriana, 1799, 103 p.; Tomus I, Pars Secunda, 1799, 207 p.; Tomus I, Pars Tertia, 1799, 131 p.; Tomus II, Pars Quarta. Cassovie: Typis Joannis Josephi Ellinger, 1804, 252 p.; Tomus II, Pars Quinta, 1805, 93 p.; Tomus II, Pars sexta, 58 p. Szlovák nyelvű újrkiadás: BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku*, Eds. Monika Bizonová, Jaroslav Coranič. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, 478 s.; ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів: У шести томах*, Дешифрування рукопису, від перекладача, переклад з латинської, покажчики Ю. М. Сака, Том I. Ужгород: Закарпаття, 1999, 199 с.; Том II, Дешифрування рукопису, від перекладача, переклад з латинської, покажчики Ю. М. Сака. Ужгород: Закарпаття, 1999, 388 с.; Том III, Дешифрування рукопису Ю. М. Сака; переклад українською мовою А. М. Ігната. Ужгород: Закарпаття, 2002, 328 с.; Том IV, Дешифрування рукопису Ю. М. Сака; переклад українською мовою Ю. М. Сака, М. В. Ороса, Й. О. Баглая. Ужгород: Закарпаття, 2003, 328 с.; Том V. *Історія Мукачівської єпархії, укладена Іоаном Пастелієм, старшим настоятелем Мукачівського капітулу, і видана Михайлом Лучкам, лукським придворним настоятелем*, Дешифрування рукопису та переклад з латинської

archívum gyűjteményével,³⁵ valamint más iratokkal, melyet az előző száz évben publikáltak (János Mihály de Apsa, Hodinka Antal, Aleksey Petrov, Lacko Michal, Oleksander Baran, Atanaz Pekar, Viorel Chubota és Végshéő Tamás),³⁶ akkor ez a „kúp” így néz ki.

українською мовою М. В. Ороса; переклад німецькомовних вставок українською мовою М. І. Зимомрі. Ужгород: Закарпаття, 2004, 251 с.; Том VI. *Історія Мукачівської єпархії, написана Михайлом Лучкам, колишнім ужгородським парохом та віце-архидияконом і настоятелем церкви Успення Пресвятої Діви Марії в м. Лукка*, Дешифрування рукопису та переклад з латинської українською мовою О. В. Барбіл, Е. В. Швед, О. М. Яцків. Ужгород: Закарпаття, 2011, 472 с.; ДУЛИШКОВИЧЬ І.: *Історическія черты Угро-Русскихъ*, Тетрадь I. Унгарь: Печатня Карла Іегера и Альберта Ю. Рейпайя, 1874, 135 с.; Тетрадь II. Унгарь: Печатня Карла Іегера и Альберта Ю. Рейпайя, 1875, 142 с.; Тетрадь III. Унгарь: Типографія Макс. Полячика, 1877, 234 с.

- 35 A Kárpátaljai Állami Levéltár Archívumában (KÁLÁ) nagyrészt négy fondban található: Beregszászban a 64-es fondban bazilita szerzetesekről 5996 ügy 1360-tól 1939-ig, 151-es fondban a MGKE vezetőségéről 58 344 ügy 1646–1948 között, valamint Ungváron a P-544-es fondban a kárpátaljai OOE ügyeiért felelős biztos és a P-1490-es fondban – Kárpátalján a vallási kultuszért felelős biztos. A részleteket lásd: ПЕРЕЛІК ФОНДІВ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ УКРАЇНИ, За ред. др. Михайло Делеган, др. Віорел Чубота, др. Ірина-Люба Горват. Сату Маре – Ужгород: Видавництво Сатумарського повітового музею, 2004, с. 36, 41 та ін.
- 36 A dokumentumok legnagyobb gyűjteményének publikációit lásd: *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV.*, Adunate și comentate prin Joan Mihály de Apsa, doctor in drepturi, procurator al comitatului. Maramureș-Sziget: Tipografia Lui Mayer și Berger, 1900, XI + 666 s.; *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715*, Gyűjtötte, összeállította és közrebocsátja: Hodinka Antal. Ungvár: Szerző kiadása, 1911, 659 old.; *О ПОДЛОЖНОСТИ ГРАМОТЫ КНЯЗЯ ФЕДОРА КОРИАТОВИЧА 1360 г. Съ четырьма снитками. Критическія замѣчанія А. Петрова; Палеографическій этюдъ И. Холодняка*. In: *Матеріалы для исторіи Угорской Руси*, Томъ III. Санкт-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1906, 31 с.; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. Съ 12 фотографическими факсимиле*. Praha: Nákladem sboru pro výzkum Slovenska a Podkarp. Rusi. V Gen. Komisi knihkupectví «Obris» v Praze. Tiskem České grafické unie A. S. V Praze, 1930, 232 s. + 12 факсимиле; *DOCUMENTA KORJATOVICSIANA ET FUNDATIO MONASTERII MUNKACSIENSIS*, Collegit: Hodinka Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni. Series II, Sectio II, Vol. I (VII), Fasc. 2-3*. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum–Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1950, p. 339-359; *DOCUMENTA KORJATOVICSIANA ET FUNDATIO MONASTERII MUNKACSIENSIS*, Collegit: Hodinka Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni. Series II, Sectio II, Vol. I (VII), Fasc. 4*. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum–Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1953, p. 525-551; *DOCUMENTA KORJATOVICSIANA ET FUNDATIO MONASTERII MUNKACSIENSIS*, Collegit: Hodinka Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni. Series II, Sectio II, Vol. II (VIII), Fasc. 1-2*. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum–Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1954, p. 165-189; *DOCUMENTA SPECTANTIA REGIMEN EPISCOPI MUKACEVIENSIS MICHAELIS MANUELIS OLSAVSKY*, Collegit the introductio: Lacko Michael, S.J. In: *Orientalia Christiana Periodica*, T. 25. 1959, p. 53-90; *DOCUMENTA INEDITA DE CONFIRMATIONE PARTHENII PETROVYC EPISCOPI MUKACOVENSIS*, Collegit: Alexander Baran. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni. Series II, Sectio II, Vol. III (IX), Fasc. 3-4*. Romae, 1960, p. 440-448;

PROGETTO DEL PATRIARCATO UCRAINO DI GREGORIO XVI, Collegit: Alexander Baran. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. III (IX), Fasc. 3-4. Romae, 1960, p. 454-575; LACKO M., S.J.: *The Pastoral Activity of Manuel Michael Olšavsky Bishop of Mukačevo*. In: *Orientalia Christiana Periodika*, 1961, T. 27, p. 150-161; *DE PROCES-SIBUS CANONICIS ECCLESIAE CATHOLICAE UCRAINORUM IN TRANSCARPATIA AB 1771 USQUE 1853*, Collegit: Dr. Alexander Baran. Romae: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae, 1973, 281 s.; *SYNODUS EPISCOPORUM RITUS BIZANTINI CATHOLICORUM EX ANTIQUE HUNGARIA VINDOBONAE A. 1773 CELEBRATA*, Collegit et introduction: Michael Lacko, S.J. Roma: Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, 1975, 320 p.; PEKAR A., OSBM: *Bishop John Bradač. The last Basilian in the Mukačevo episcopal See (1732-1772)*. In: *Orientalia Christiana Periodica*, T. 49, 1983, p. 130-152; УДВАРИ І.: *Збирька жерел про студії русинського писемства. I. Кириличні уббіжники мукачівського єпископа Андрія Бачинського* = UDVARI I.: *Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához. I. Bacsinszky András munkácsi megyéspüspök cirillbetűs körlevelei*, Редіговав: Ігорь Керча. Nyíregyháza: Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2002, 238 old.; УДВАРИ И.: *Собрание источников для изучения русинской письменности. II. Епископы Гавриил Блажевский, Мануил Ольшавский, Иоанн Брадач и их время* = UDVARI I.: *Szöveggyűjtemény a ruszin írásbeliség tanulmányozásához. II. Blazsovszky Gábor, Olsavszky Mihály Manuel, Bradács János püspökök és koruk*, Szerkesztette és előszót írta: Kerca Igor. Nyíregyháza: Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2005, 226 old.; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou*. Košice: Centrum spirituality Východ–Západ Michala Lacka v Košiciach, vedeckovýskumné pracovisko Teologickej fakulty Trnavskej univerzity, 2012, Príloha I. Nепublikované dokumenty. s. 191-245; *EPISCOPIA GRECO-CATOLICÁ DE MUNKACEVO. DOCUMENTE = МУКАЧІВСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЄПАРХІЯ. ДОКУМЕНТИ*, Редактори: Віорел Чубота, Михайло Делеган, Овідю Гітга, Василе Рус; Укладачі: Віорел Чубота, Михайло Делеган, Бужор Дулгау, Валентина Хомін, Люба Горват, Діана Єгар, Марія Єремкіна, Олена Куташі, Марина Мигович, Василе Рус, Тамаш Шаранді, Сергій Вискварко. Satu Mare – Ужгород: Видавництво Сатумарського музею, 2007, 389 s.; *EPISCOPIA GRECO-CATOLICÁ DE MUNKACEVO. DOCUMENTE II = МУКАЧІВСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЄПАРХІЯ. ДОКУМЕНТИ II*, Viorel Ciobotă (coordonator), Vasile Rus (coordonator), Irina Liuba Horvat, Mihai Misiuk, Serghej Veskvarko, Turuczko Sándor. Satu Mare: Editura Muzeului Satmărean, 2012, 403 s.; *EPISCOPIA GRECO-CATOLICÁ DE MUNKACEVO. DOCUMENTE III = МУКАЧІВСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЄПАРХІЯ. ДОКУМЕНТИ III*, Viorel Ciobotă (coordonator), Vasile Rus (coordonator), Mihai Misiuk, Serghej Veskvarko, Turuczko Sándor. Satu Mare: Editura Muzeului Satmărean, 2015, 464 s.; *FORRÁSOK a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Az egri egyházmegye területén szolgáló görögkatolikus papok 1741. évi javadalom-összeírása*, Közreadják: Véghseő Tamás, Terdik Szilveszter, Simon Katalin. Nyíregyháza, 2014, 573 old.; *FORRÁSOK a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. 1. kötet 1778–1905*, Közreadják: Véghseő Tamás, Katkó Márton Áron. Nyíregyháza, 2014, 605 old.; *FORRÁSOK a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Olsavszky Mihály Manuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásainak iratai*, Közreadják: Véghseő Tamás, Terdik Szilveszter, Simon Katalin, Majchrics Tiborné, Földvári Katalin, Lágler Éva. Nyíregyháza, 2015, 799 old.; *FORRÁSOK a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Munkácsi és nagyváradai egyházmegyérs parókiák összeírása 1774–1782 között. 1. Szabolcs, Bereg, Szatmár, Ugocsa vármegyék és a hajdúvárosok*, Közreadják: Véghseő Tamás, Terdik Szilveszter, Majchrics Tiborné, Földvári Katalin, Varga Anett, Lágler Éva. Nyíregyháza, 2016, 583 old.

A kúp „tetejét” az egyháztörténet és vallás általános grant-narratívái alkotják Kárpátalján, Hodinka A., V. Pronin, A. Pekar, Pirigyí István, Botlik József, Círil Vasil, T.I., Vladimirus de iuxta Hornada, Valerian Bugela és Yaroslav Tsoranich³⁷ munkássága. Mindegyikük más módszertani és tematikai szempontot alkalmazott és vízióikat különböző időkeretek közé helyezték: Hodinka és Hornad – a XVIII. század végéig, Pronin – az első világjáború kezdetéig, Pekar – a XX. század 50-es évéig, Botlik – az 1990-es évek elejéig, Vasil és Bugel – a 2000-es évek elejéig, Tsoranich – 2014-ig (a szerző az eperjesi egyházmegye történetét a munkácsi egyházmegye történetének lineáris folytatásaként adja 1816-ig).

„A kúp közepét” Nicolai Nilles, Zsatkovics György, Aleksey Petrov, Hodinka Antal, Eugen Perfeckiy, Bazil Hadzsega, Ireney Kondratovich, Papp György, Andrea Galagi, Laczko Michal, Oleksander Baran, Pirigyí István, Atanáz Pekar, Bendász István, Végsheő Tamás, Puskás László, Bendász Dániel³⁸ kutatásaival kapcsolatos

37 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katolikus püspökség története*. Budapest: Kiadja. a Magyar Tudományos Akadémia, 1909, 856 old.; ПРОНИН В.: *История Православной Церкви на Закарпатье*. Мукачево: Свято-Николаевский Мукачевский монастырь, 2005, 527 c.; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, I. kötet, Lektorálta: Iváncsó István. Nyiregyháza: Görög katolikus hittudományi főiskola, 1990, 191 old.; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet, Lektorálta: Iváncsó István. Nyiregyháza: Görög katolikus hittudományi főiskola, 1990, 248 old.; PIRIGYI I.: *A görögkatolikus Magyarság története*. Budapest: IKVA, 1991, 116 old.; PIRIGYI I.: *Görög katolikusok Erdélyben és Kárpátalján*. Debrecen, 2001, 128 old.; ПЕКАР А. В.: *Нариси історії Церкви Закарпаття*, Том I: *Єрархічне оформлення*, Видання друге. Рим–Львів: Місіонер, 1997, 232 c.; ПЕКАР А. В.: *Нариси історії Церкви Закарпаття*, Том II: *Внутрішня історія*. Рим–Львів: Місіонер, 1997, 492 c.; ПЕКАР А. В., ЧСВВ: *Нариси історії церкви Закарпаття*, Том III. *Монаше життя*. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2014, 224 c.; BOTLIK J.: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest: Hatodik síp alapítvány új mandátum könyvkiadó, 1997, 335 old.; VASIL' C.: *Kánonické pramene byzantsko-slovenskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkvi*. Trnava: Dobrá kniha, 2000, 284 s.; BUGELW., Ks.: *W obawie o własną tożsamość. Eklezjologia Unii Užhorodskiej*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2000, 242 s.; BUGEL W.: *Ekleziologie Užhorodské unie a jejích dědiců na pozadí doby*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003, 274 s.; HORNAD Vladimirus de iuxta: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.–18. storočie)*. Košice, 2004, 954 s.; CORANIČ J.: *Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. České Budějovice, 2014, s. 12–106.

38 A legfontosabbakat lásd.: NILLES N., S.J.: *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terries coronae s. Stephani*. Volumen I. Eniponte: Typis et sumptibus feliciani rauch, 1885, p. 1–496; NILLES N., S.J.: *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terries coronae s. Stephani*. Volumen II. Eniponte: Typis et sumptibus feliciani rauch, 1885, p. 497–1088; ZSATKOVITS K.: *Az Egri befolyás és ez ellen vívott harc a Munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében. Történeti tanulmány*. In: *Századok. Magyar történelmi társulat közlönye*, XVIII. Budapest, 1884, old. 680–877. Ukrán nyelven: ЖАТКОВИЧ Ю.: *Боротьба Мукачівської греко-католицької єпархії проти впливу Егера. Історичне дослідження*. In: Жаткович Юрій. *Праці з історії Угорської Русі*,

Упорядк. і передм. О. С. Мазурка; Редактор О. Козоріз. Ужгород: Мистецька лінія, 2008, с. 235-316; ЖАТКОВИЧ Ю.: *Етнографический очерк угро-русских*. In: Мазурок О. С. *Юрій Жаткович як історик та етнограф*. Ужгород: УжНУ, 2001, с. 163-246. Újrakiadás: ЖАТКОВИЧ Ю.: *Етнографический очерк угро-русских: Комплексне видання*, Упоряд. і передм. О. С. Мазурка. Ужгород: Мистецька лінія, 2007, с. 62-144; ПЕТРОВЪ А.: *Статьи объ Угорской Руси*. In: *Записки историко-филологического факультета Императорского С.-Петербургского университета*, Приложение къ LXXXI части. С.-Петербургъ: Сенатская типографія, 1906, 71 с.; ПЕТРОВЪ А.: «*Старая вѣра*» и унія въ XVII–XVIII вв. In: *Матеріалы для історіи Угорской Руси*, Т. I. С.-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1905, 75 с.; ПЕТРОВЪ А.: «*Старая вѣра*» и унія въ XVII–XVIII вв. *Пояснительная записка*. In: *Матеріалы для історіи Угорской Руси*, Т. II. С.-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1906, 88 с.; *О ПОДЛОЖНОСТИ ГРАМОТЫ КНЯЗЯ ФЕОДОРА КОРИАТОВИЧА 1360г. Съ четырьмя снимками*. Критическія замѣчания А. ПЕТРОВА; Палеографическій этюдъ И. ХОЛЮДНЯКА. In: *Матеріалы для історіи Угорской Руси*, Т. III. С.-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1906, 31 с.; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Замѣтки по этнографіи и статистикѣ*. In: *Матеріалы для історіи Угорской Руси*, Т. IV. С.-Петербургъ: Сенатская типографія, 1906, с. 1-18; ПЕТРОВЪ А.: *Первый печатный памятник угорусскаго нарѣчія. Урбаръ и иные связанные съ крестьянской Маріи Терезы реформой документы*. In: *Матеріалы для історіи Угорской Руси*, Т. V. С.-Петербургъ: Типографія Императорской академіи наукъ, 1906, 139 с.; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Предѣлы угро-русской рѣчи въ 1773 года по официальнымъ даннымъ. Изслѣдованія и карты*. In: *Матеріалы для історіи Угорской Руси*, Т. VI. С.-Петербургъ: Типографія Императорской академіи наукъ, 1911. 344 с.: карты; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Къ історіи «русскихъ интригъ» в Угріи въ XVIII в.* In: *Карпаторусский сборникъ. Подкарпатская Русь въ честь Президента Т. Г. Масарика 1850–1930*. Ужгородъ, 1931, с. 123-133 [Приложенія, с. 134-136]; PERFECKIJ E.: *Socialné-hospodárské poměry Podkarpatské Rusi ve století XIII.–XV.* Bratislava, 1924, 114 s.; ПЕРФЕЦКИЙ Е.: *Религиозное движение в XVI-оміи начале XVII-го века в Угорской Руси*. In: *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук*, Т. XX/1. Петроград, 1915, Т. 20, № 1, с. 24-77; HODINKA A.: *Utjuznina, gazdustvo и прошлостъ южно-карпатськихъ русинувъ = A kárpátaljai rutének lakóhelye, gazdaságuk és múltjuk c. műve* (Budapest, 1923) ruszin nyelvű változatának hasonmás kiadása, A művet kiadásra előkészítette, utószót írta: Udvari István. Nyíregyháza: Kiadja a Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2000, 103+33 old.; HODINKA ANTAL *VÁLOGATOTT KÉZIRATAI*, Válogatta, szerkesztette és a bevezető életrajzot írta: Udvari István. Nyíregyháza, 1992, 203 old.; ГОДИНКА А.: *Час гурише ги вода... Русинські тексти*, Матеріал зобрав, ушорив, коментарії застачив и вступное слово написав Михаил Капраль; Спередслово: Іштван Удварі. Ніредьгаза: Вудала катедра української и русинської філології Ніредьгазської Висшій Школы, 2005, 198 с.; ГОДИНКА А.: *Як наші духовники проживали... Русинські тексти, II*, Матеріал зобрав, коментарії застачив и вступное слово написа Михаил Капраль. Ніредьгаза: Вудала катедра української и русинської філології Ніредьгазської Висшій Школы, 2005, 165 с.; ГОДИНКА А.: *Gens fidelissima*, Укр. пер. Йосипа Кобалы. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2013, 116 с.; ГАДЖЕГА В.: *Додатки к історіѣ Русинов и руськихъ церквей в Мараморошѣ. Студіѣ исторично-архивнѣ*. In: *Науковий зборник Товариства «Просвѣта» в Ужгородѣ за рокъ 1922*, Видає літературно-науковий оддѣл; Под ред. Августина Волошина, Др. Василя Гаджеги, Др. Ивана Панькевича и др. Володимира Бирчака, Рочник I. Ужгород: Книгопечатня акційного товариства «Унію», 1922, с. 112-228; ГАДЖЕГА В.: *Додатки к*

історію Русинів і руських церковей в Ужанській жупі. Студії історично-архівні, Одбитка из «Наукового зборника» Товариства «Просвіта» в Ужгороді за рокь 1923. и 1924. Ужгород: Книгопечатня Юлія Фелдешія, 1924, 149 с.; ГАДЖЕГА В.: *Додатки к історію Русинів і руських церковей в жупі Ужоча*, Часть I. и II, Одбитка из «Наукового зборника Тов. «Просвіта» в Ужгороді, Рочник IV. З. Р. 1925. и Рочник V. З. Р. 1927. Ужгород: Друкарня оо. Василян, 1927, Часть друга, с. 61-122; ГАДЖЕГА В.: *Додатки к історію Русинів і руських церковей в був. жупі Земплинської*, Часть I, Одбитка из «Наукового зборника Тов. «Просвіта» в Ужгороді. Рочник VII–VIII. З. Р. 1930-31. Ужгород: Друкарня оо. Василян, 1931, 168 с.; ГАДЖЕГА Ю.: *Два історическихь вопроса. (Старожили-ли карпатороссы и о началах християнской религии на Подкарпатской Руси)*. Ужгород: Типографія Юлія Фелдешія, 1928, 47 с.; КОНДРАТОВИЧ И.: *Очерки изъ истории Мукачевской епархии. Епископы Ольшевские и ихъ дѣятельность въ борьбѣ за церковную унию и за канонизацию Мукачевской епархии*. In: *Карпаторусский сборникъ. Подкарпатская Русь въ честь Президента Т. Г. Масарика 1850-1930*. Ужгород, 1931, с. 91-111; PAPP G.: *A Munkácsi püspökség eredete*. Miskolc, 1940, 24 old.; PAPP G.: *Az Ungvári unió időpontja*. Miskolc: Ludvig István Konyvnyomdaja, 1941, 13 old.; PAPP G.: *I monaci dell' ordine di S. Basilio in Ungheria nel secolo XIII*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. I (VII), Fasc. I. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum–Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1949, p. 39-56; HALAGA O. R.: *Slovan-ské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. I. Košice: Východoslovenský kul-túrny spoloк svojina, 1947, 135 s.; LACKO M., S.J.: *The Pastoral Activity of Manuel Michael Olšovský Bishop of Mukačevo*. In: *Orientalia Christiana Periodica*, 1961, T. 27, p. 150-161; LACKO M., S.J.: *The Union of Užhorod*. In: *Slovakstudies*, VI. Cleveland–Rome: SlovakIn-stitute, 1966, p. 7-190. Szlovák nyelvű kiadás: LACKO M., S.J.: *Užhorodská únia Karpat-ských Rusínov s Katolíckou Cirkvou*. Košice: Centrum spirituality Východ–Západ Michala Lacka v Košiciach, vedeckovýskumné pracovisko Teologickej fakulty Trnavskej univerzity, 2012, 262 s.; BARAN A.: *Obligatio Synodi Zamostianae in Ucraina Carpatica saec. XVIII*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. II (VIII), Fasc. 3-4. Romae, 1956, p. 525-530; БАРАН О.: *Синод Мукачівської, Фогарайської і Свідницької епархій у Відні 1773-го року*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*. Series II, Sectio II, Vol. III (IX), Fasc. 3-4. Romae, 1960, p. 394-403; BARAN A.: *Metropolia Kioviensis et eparchia Mukačoviensis*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1960, 111 p.; BARAN A.: *Eparchia Maratorošiensis eiusque unio*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1962, 107 p.; БАРАН О.: *Список Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті*. Йорктон, 1963, 63 с.; БАРАН О.: *Церква на Закарпатті в роках 1665-1691*, Видання «Богословія», Ч. 36. Рим, 1968, 72 с.; PEKAR B.: *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (anno. 1771)*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1956, 136 p.; PEKAR A. B.: *Historic background of the eparchy of Prjashév*. Pittsburgh: Byzantine Seminari Press, 1968, 81 p.; PEKAR A. B., OSBM: *The bishops the Eparchy of Mukachevo with historical outlines*. Pittsburgh: Byzantine seminary press, 1979, 88 p.; PEKAR A. B., OSBM: *Bishop Paul P. Gajdich, O.S.B.M. «Confessor of our times»*. Pittsburgh: Bizantine Seminary Press, 1980, 39 p.; PEKAR A., OSBM: *Bishop John Bradač. The last Basilian in the Mukačevo episcopal See (1732–1772)*. In: *Orientalia Christiana Periodica*. 1983, T. 49, p. 130-152; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Ужгородська унія та її творці (1646–1996)*. In: *Записки ЧСВВ*, Секція II, Том XV (XXI), Вип. 1-4. Рим, 1996, с. 247-300; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Ісповідники віри нашої сучасности. Причинок до мартиролога Української Католицької Церкви під совітами*, Вид. друге. Львів: Вид-во отців василян «Місіонер», 2001, 288 с.; PIRIGYI I.: *Hodinka Antal, a munkácsi Egyházmegye történetírója*. In: *Hodinka Antal Emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére*, Szerkesztette: Udvari István. Nyíregyháza, 1993, old. 93-112; PIRIGYI I.:

legfontosabb szerzői kérdések alkotják, amely műhelyek az egyháztörténet különálló kérdéseivel foglalkoznak annak ellenére, hogy általános konfesszionális-elfogult módszertanuk nem veszítették el sem a bizalmukat, sem a konceptuális bájukat.

S végül, a „*kúp lábát*” egyenlőre a jakobinus, exkluzivista gondolkodásmód magányos ellenzői alkotják, függetlenül attól, hogy ruszin, ukrán, magyar, szlovák vagy a munkácsi püspökség történetének más etnocentrikumú paradigmájából származik, s legyen akár katolikus vagy pravoszláv vallási környezetből.³⁹

Görögkatolikus életsorsok. Debrecen, 1998, 176 old.; PIRIGYI I.: *Görög kotoikus papi sor-sok. A százéves debreceni görög katolikus egyházközség alapítói és jótevői, elhunyt és élő papjai és hívei emlékére és tiszteletére.* Debrecen, 1999, 176 old.; PIRIGYI I.: *Görög katolikusok Erdélyben és Kárpátalján.* Debrecen, 2001, 128 old.; BENDÁSZ I., KOI I.: *A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa.* Nyíregyháza, 1994, 147 old.; BENDÁSZ I.: *Az 1848–1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye.* Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1997, 191 old.; BENDÁSZ I.: *Részletek a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye történetéből.* Ungvár: Kiadja a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1999, 307 old.; БЕНДАС С. М., БЕНДАС Д. С.: *Священники-мученики, сповідники вірності.* Ужгород: Закарпаття, 1999, 412 с.; БЕНДАС Д.: *Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944–1949 роках.* In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії,* За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочиляса та Олега Турія. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2000, Число 2, с. 290–299; ПУШКАШ Л.: *Кур Теодор Ромжа: Життя і смерть єпископа.* Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2001, 244 с.; БЕНДАС С.: *П'ять років за колючим дротом. Щоденник священика, написаний в ГУЛАГі.* Ужгород: Карпати, 2008, 264 с.; PUSKÁS L.: *Ilyeneké Isten országa. Isten Szolgája Orosz Péter (1917–1953) titokban felszentelt püspök élete és vértanúsága.* Budapest: Don Bosco Kiadó, 2010, 348 old.; VÉGHSEÖ T.: *«...mint igaz egyházi ember...» A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése.* Nyíregyháza: Kiadó a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2011, 189 old.; ПУШКАШ Л.: *Життє Блаженного Теодора Ромжі.* Ужгород: Приватна друкарня Романа Повча, 2013, 223 с.; BENDÁSZ I., BENDÁSZ D.: *Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai.* Budapest: Kairosz Kiadó, 2014, 529 old.; ПУШКАШ Л.: *Пемпо Павло Орос: життя та мучеництво,* Наук. ред. С. Федаки. Ужгород, 2015, 168 с.

- 39 A MGKE történetének különálló kérdésköreinek felderítését lásd publikációimban: ФЕНИЧ В.: «*Ecclesia sui iuris*»: легендарні витоки, унікальна історія та оригінальний сучасний статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Частина перша. *Легендарні витоки Мукачівської греко-католицької єпархії.* In: *Prozak.info.* 22 червня 2015; ФЕНИЧ В.: «*Ecclesia sui iuris*»: легендарні витоки, унікальна історія та оригінальний сучасний статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Частина друга. *Життя Мукачівської греко-католицької єпархії з 1771 р.* In: *Prozak.info.* 25 червня 2015; ФЕНИЧ В.: «*Ecclesia sui iuris*»: легендарні витоки, унікальна історія та оригінальний сучасний статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Частина третя. *Як Мукачівська єпархія набула оригінального статусу.* In: *Prozak.info.* 02 липня 2015; ФЕНИЧ В.: «*Ecclesia sui iuris*»: легендарні витоки, унікальна історія та оригінальний сучасний статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Частина четверта. *Яким має бути статус Мукачівської греко-католицької єпархії.* In: *Prozak.info.* 06 липня 2015;

Így, elrugaszkodva attól, hogy a híres nemzetközi Webster szótár mit ért a „mítosz”⁴⁰ jelentése alatt, s hogyan magyarázza a „sztereotípiá”⁴¹ fogalmát, egyet lehet érteni a kanadai történész, P. R. Magocsi megjegyzéseivel a kétféle mítosz létezéséről: 1) azok, melyek a hagyományokból kerültek át és passzívan igaznak tekinthetők (leggyakrabban a középkori leírásokban található (hozzáteszem, hogy az újkori és a modernkori leírásokban is) és 2) a XX. században aktívan kialakított mítoszok a történelmi valóság torzításának, elrejtésének céljából, főként a XX. század eseményeivel kapcsolatban. Másodsorban, a tudós véleménye szerint, a sztereotípiá maga is mítosz, amely egy adott társadalom kultúrájába és mentalitásába teljesen beépült,⁴² így bármilyen nemzeti vagy konfesszionális történetírás alapja lett. Az első két típuson kívül, megjegyeznék egy harmadik, aktívan kialakított mítosz/sztereotípiá-típust, amely a szovjet és posztszovjet Ukrajnában, Kárpátalján, vagy szűkebb értelemben a MGKE állami politikájának emlékezetének elengedhetetlen része lett.

2. Tizenhárom mítosz, amely historiográfiai sztereotípiává vált vagy esélye van rá

Egy publikáció terjedelme nem engedi meg, hogy mindhárom mítosz/sztereotípiá-típust részletesen megvizsgáljuk, melynek kapcsán a figyelmet csak az első típusra szeretném fordítani, röviden kiemelve mindegyik alternatív, sajátos szemléletmódját, hiteles források és kiemelkedő szerzők következtetéseit.

Tehát, az első típusú mítosznak/sztereotípiának, amelyek a hagyományokból maradtak ránk és passzívan igaznak tekinthetők, ezek közé a munkácsi egyházi birtok középkori, újkori és modernkori történelmének az ismert vagy kevésbé ismert eltorzított konfesszionális-nemzeti víziói tartoznak. Ilyen mítoszból, amely történetírási sztereotípiá lett vagy nagy esélye van sztereotípiává válni, 13 van:

1) Kárpátalja cirill-metódi keresztelésének mítosza/sztereotípiája a 860-as években Cirill és Metód szláv apostolok vagy az ő tanítványaik által Gorazd püspök

ФЕНИЧ В.: *Долаючи етнічні стереотипи та національні міфи: Греко-Католицька Церква в підкарпатській історіографії 1890–1945 рр.*, с. 102-125.

40 1) ismeretlen eredetű elbeszélés, amely történelmi eseményekre vonatkozik, 2) élőlény vagy tárgy, amely csak az emberi képzeletben létezik, s létezését nem lehet bizonyítani és 3) elbeszélés, amely a valóság megtévesztésre (elrejtésére, meghamisítására) van kitalálva: *WEBSTER'S NEW INTERNATIONAL DICTIONARY OF THE ENGLISH LANGUAGE*. Springfield, Mass.: G. and C. Merriam Co., 1971, p. 1497.

41 Általánosított kép, amely az emberek egy csoportjának tudatában él és egy primitív gondolatot vagy egy kritikátlan főntés képvisel: *IBED*, p. 2238.

42 МАГОЧІЙ П.-Р.: *Міфи та стереотипи в історії Карпатської Русі.*, с. 110.

vezetésével a 880-as években, azaz száz évvel korábban a Rusz „hivatalos” Volodimir fejedelem általi megkeresztelése előtt, ami nem akárhogy eredetinek, unikálisnak számít a kárpátaljai ruszinok történelmében (s nem csak nekik⁴³), akik kevésbé hisznek abban, hogy a munkácsi püspökség eredete is ettől az időtől származhat. Igaz, ezt a mítoszt még senki sem bizonyította írásos forrásokkal. Szkeptikusan álltak ehhez az olyan történészek, mint Moravcsik Gyula, Andrey Galaga, Francis Dvornik, Michal Lacko, a kérdés megvilágítása a mai cseh és a szlovák történetírásban sem egyértelmű „Kárpátalja cirill-metódi megkeresztelésének” támogatói javára.

Alternatív szemléletmód. Határozottan elvethető, mint ahogyan ezt a nézetet a „szóbeli néphagyomány” alapján lehetett írásban bizonyítani és ez a „hagyomány”, mint kiderült, meglehetősen késői: eredete egészen a XIX. századra (!) tehető. Megfelelőbbnek tűnik itt a „szintézises” megközelítés a cirill-metódi és a kijeviruszin kereszténység intézményesítésének elterjedésében egy hosszú lineáris időben valamennyi ideig a Kárpátok északnyugati részének „senki földjén” (*terra nullis*), ami egyrészt Nagymorávia (Vörös Rusz püspöki központján át – Peremysl Munkácshoz), másrészt a Bolgár Királyság (Galíciai Rusz érseki központján át – Halics a máramarosi sztauropég monostorhoz Körtvélyesen) részéhez tartozott;⁴⁴

2) mítosz/sztereotípiá a munkácsi monostor Koriatovics Tódor, podóliai fejedelem általi alapításáról és földbirtokokkal való ellátásáról 1360-ban. Ez a mítosz a „podóliai fejedelem és a munkácsi vár urának” Koriatovics Tórnak az 1396 és 1415 közötti nagyszabású tevékenységével van kapcsolatban, s hagyományosan hozzá csatolják a munkácsi monostor „alapítását” (gyakran még a Csernek-hegyi püspöki rezidenciát is) 1360 márciusában, 40 ezer ruszin/ukrán „betelepítését” a Kárpátokba és több száz ruszin/ukrán település „megalapítását/újjaépítését”, azaz az egész „Ruszin/ukrán fejedelemséget” a munkácsi vár központtal.

Alternatív szemléletmód. Természetesen, ehhez az egészhez Koriatovics Tórnak csak egy kis mértékben van köze. Mivel 1360-ban „podóliai fejedelemként” nem alapíthatott monostort, mivel nem volt még akkor fejedelem Podólián (az első említés fejedelem minősítésben csak 1386-ból származik), Vytautas litván nagyfejedelem haragja elől menekülve nem telepített ide negyvenezer podóliai vagy galíciai ruszint, így nem alapíthatott itt több száz ruszin települést (esetleg néhány

43 Ahhoz, hogy megbizonyosodjunk erről, elég fellapozni az ukrán egyháztörténész, István Papp munkáját: ПАП С.: *Початки християнства на Закарпатті. На основі нових наукових дослідів.* Філадельфія: «Америка», 1983, 222 с.; ПАП С.: *Історія Закарпаття. У трьох томах*, Том І. Івано-Франківськ «Нова зоря», 2001, с. 172-252.

44 ФЕНИЧ В.: *Верхнее Потисье между Моравией и Болгарским царством, или кого крестили св. Константин (Кирилл) и Мефодий на «Закарпатье»?* In: *Карпатика*, Выпуск 40. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2011, с. 124-138; ФЕНИЧ В.: *В предвещании «искушения греческим орехом»: религиозно-церковная жизнь русинов и валахов Марамуреша в XIII–XIV вв.* In: *Карпатика*, Выпуск 42. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2013, с. 121-166.

elhagyott vlach faluba telepített *gente Ruthene*-t), annál is inkább, nem „újította meg” vagy alapította meg a Ruszin/ukrán fejedelemséget, s biztosan nem volt pravoszláv sem az akkori, sem pedig a későbbi konfesszionalitás szerint, hanem keleti szertartású katolikus.

Magyarországon (vagy bármilyen más katolikus királyságban) kereszténységet, nem pedig pravoszlávtságot, ami a katolikus szinonimája volt akkoriban, csak az uralkodó adományozhatott (*donatio*). Koriatovics Tódor személyével kapcsolatos meséket a munkácsi szerzetesek találták ki, hivatali érdekeik megóvása miatt a későbbi királyi megerősítő-oklevelekben. Idővel ez a munkácsi püspökség korai történelmének szemmel látható hamisításához és torzulásához vezetett (például J. Bazilovics Maciej Strykowski és Marcin Koyalovichra hivatkozva), s ennél fogva „kényelmes” sztereotípiá lett a konfesszionális és a nemzeti történetírás számára;⁴⁵

3) a harmadik mítosz/sztereotípiá a munkácsi Szent Miklós monostor „elsőbbségéről” a Csernek-hegyen a körtvélyesi Szent Mihály arkangyal monostortól, melynek kanonikus egyenjogúságát a munkácsitól eltrérően IV. Antal konstantinápolyi pápa 1391 augusztusában kiadott oklevele ismerte el „*sztauropég monostorként*” apáti joghatósággal „*patriarchai exarchosként*” a Szász-Drágffy – „*Balk fejedelem*” és „*Drag mester*” monostor-alapító család földjein/birtokain.

Alternatív szemlélet. Attól kezdve, hogy 1491-ben és 1494-ben néhány királyi oklevelet meghamisítottak, melyeket már 1493-tól Corvin Mátyás herceg felügyelt, ez a mítosz aktívan erősödött a mindennapi komédiai gyakorlatokban elsőként a görög katolikus „hivatalos”, majd a pravoszláv püspökségek történészeinél Kárpátalján. Ezért az egyházi kutatók egy konkrét esetben sem vették figyelembe ezeknek az okleveleknek Hodinka A., A. Petrov és Ivan Holodnyak által szakszerűen végrehajtott kritikai paleográfiai elemzését a múlt század elején: az elsőt kizárják (főként az ukrán tudósok) azért, mert nem tudnak magyarul, a másikat kettőt valószínűleg azért, mert Oroszországból származnak. Ugyanakkor, nemrég ajánlotta a kérdésben saját kritikai publikációit Kobály J. ungvári történész és archeológus, középkori forrásának nyelvezete és szemléletmódja motiváltan ukrán etnocentrikus.⁴⁶ Így

45 ФЕНИЧ В.: *До питання про заснування Мукачівської єпархії*. In: *Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: Збірник наукових статей*, Частина 2. Чернівці: Рута, 2004, с. 23-29; ФЕНИЧ В.: *Заснування Мукачівської єпархії у XV ст.: історіографічні міфи та історичні реалії*. In: *Carpatica–Карпатика*, Випуск 32. *Науковий збірник, присвячений світлій пам'яті педагога і вченого Томаша Сопка*, Редкол.; Відп. за вип.: Тиводар М.П. Ужгород: Ліра, 2005, с. 168-184; ФЕНИЧ В.: *«Теодорів дарунок»: історичні дискурси та комеморативні практики у полоні однієї сумнівної грамоти*. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 1. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012, с. 140-158.

46 КОБАЛЬ Й.: *До питання про час приходу на Закарпаття подільського князя Федора Корятовича (Історіографічний нарис)*. In: *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*, Випуск VI, Упоряд. і наук. ред. П. Федака. Ужгород: Патент, 2004,

вagy sem, de egyetlen archeológiai vagy írásos bizonyíték sem szól a Munkács melletti Csernek-hegyi Szent Miklós kolostor létezéséről 1391-ig – az az év, amikor először említik az egyházi birtokot ezen a területen (Ciril Vasil, T.I., kortárs római történész meghatározása szerint) ruszin monostor személyében Körtvélyesen,⁴⁷

4) a következő mítosz/sztereotípa a munkácsi egyházmegye kezdeteivel van kapcsolatban, melynek eredetét ha nem „*Lukács presbiterhez*” kötik 1458-ban (Hodinka A.), akkor „*Ioannhoz, a ruszinok püspökéhez*” vonatkoztatják 1491-ben (a mai napra a GKE hivatalos verziója szerint „minden joguk” a munkácsi püspökség, valamint az ungvári unió hagyományából ered). Bár a munkácsi püspökség alapításáról királyi jogon („*ius patronatus*”), sőt egyházi jogon („*ecclesia legalis*”) az írásos emlékekben még sokáig nincs szó, pontosabban egészen az ungvári unió megkötéséig 1646-ban.

Alternatív szemlélet. Ez a mítosz, ugyanezen az 1491-es és 1494-es meghamisított királyi okleveleken alapszik, egyetlen célt szolgált: a „*ruszin püspök*” „törvényes” joghatóságának terjesztése a Csernek-hegyi monostori templomtól a körtvélyesi ruszin kolostori templomig és az aktuális igumén-exarchosának területi joghatóságát (kb. 34 település), miután elvesztették Balk és Drag máramarosi-vlach fejedelmek személyében a védőiket, ami kb. 1430-ban következett be. Így vagy úgy, de az 1771 szeptemberében a Szentszék által elfogadott kanonizációs megerősítés szerint (*erectio*) a munkácsi görög-uniós egyházmegye eredetéről a „*régmúlt időkből*”, ahogyan a „*régi szokás szerint*” a püspökének joghatósága is kevésnek bizonyult azzal a latin-ellenzékkel, akik az egri és az esztergomi érsekség alá tartoztak;⁴⁸

с. 6-18; КОБАЛЬ Й.: Федір Корятович у світлі нових джерел. In: *Carpatica–Карпати́ка*, Випуск 32. *Науковий збірник, присвячений світлій пам'яті педагога і вченого Томаша Сопка*, Редкол.; Відп. за вип.: Тиводар М. П. Ужгород: Ліра, 2005, с. 75-115.

47 ФЕНИЧ В.: *Под знаком византийской цивилизации: ставропигиальный монастырь в Перь (Грушево) с правами патриаршего экзарха 1391 г. в источниках и историографии.* In: *Карпати́ка*, Випуск 43. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014, с. 230-258; ФЕНИЧ В.: *Під юрисдикцією Константинопольського патріарха: ставропігійний монастир з правами патріаршого екзарха в Грушеві (1391) та його історія до першої спроби інкорпорації Мукачівським єпископом (1491).* In: *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна), №. 4.* Мукачево: Мукачівсько-Ужгородська православна єпархія, 2015, с. 557-587.

48 ФЕНИЧ В.: *До питання про історію взаємовідносин між єпископами Мукачева і мараморішськими православними центрами (1391-1733 рр.).* In: *Румунсько-українські відносини: історія і сучасність.* Satu Mare, 1999, s. 185-199; ФЕНИЧ В.: «*Монастырская Церковь*»: *происхождение и ранняя история Мукачевского епископства XV века (историографический аспект).* In: *Карпати́ка*, Випуск 41. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012, с. 177-203; ФЕНИЧ В.: «*Монастырская Церковь*»: *происхождение и ранняя история Мукачевского епископства (середина XV в.).* In: *Белоруссия и Украина: История и культура*, Випуск 5. Москва: Институт славяноведения РАН; ТЕЗАУРУС, 2015, с. 4-33.

5) a munkácsi monostor ruszin püspökének joghatósági kiterjesztéséről szóló mítosz/sztereotípiá a körtvélyesi monostorra és a magán adományozóinak területeire 1551 után, de főként 1556-ban.

Alternatív szemlélet. Valójában a jogszerűség szempontjából kétséges, hogy a munkácsi püspök hatalma máramaros vármegyében 1733-ig megmaradt, legjobb esetben formálisan részlegesen, legrosszabb esetben teljesen hiányzott. Főként az ungvári unió (1646) megkötése után és az utolsó máramarosi pravoszláv püspök, Dosifey Teodorovich (1733–1735) uglyai székhelyének, elhatárolódásával (egészen haláláig) vált szembetűnővé. Ennek a mítosznak a megalkotói nem vették figyelembe azt a tény, hogy 1551 elején (valószínűleg 1537-ben) a munkácsi monostor teljesen leégett, s vele az oklevelek többsége is megsemmisült, melyeket 1551 után (az első oklevél megjelenésétől az utolsóig és azok, amelyek 1498-ig jelentek meg) kezdtek másolni a szerzetesek és királyi megerősítést (*confirmatio*) kellett kapniuk, de már azt osztrák Habsburgoktól, mint „*Magyarország apostoli királyaitól*” vagy az erdélyi fejedelmektől, ami minden esetben megkérdőjelezhető volt a Szentszék szemében a törvényesség szempontjából.⁴⁹

6) mítosz/sztereotípiá a breszti egyházi unió (1595–1596) egyenes hatásáról a munkácsi püspökség uniós folyamataira és a galíciai bazilita atyákról mint az „unió elültetői Kárpátalján”.

Alternatív szemlélet. Valójában, a peremysl-i egyesült címzetes püspök, Atanáz Krupeckij sikertelen krasznobródi akciója 1613–1614 között hasonlít arra, ami Drugeth György gróf magánügye volt a Zemplén vármegyei földjeinek egy részén, melynek az ungvári vármegyével együtt ő volt az ispánja. Másodsorban, a források szerint, 1628-ban *Ioann Gregori* (az ukrán egyházi történetírásban elméletileg a galíciai lengyel ruszin *Gr(ei)gorovich?*), munkácsi püspök „kapcsolata” a kijevi egyesült metropolitával, Josyf Veliamyn Rutsky-val egyforma (véletlenszerű?), s nem rendszeres jellemvonásokkal (melyet a metropolita is elismert egy levelében, amit Rómába írt) rendelkeztek. Harmadsorban, az első galíciai származású munkácsi unió-püspök (1641-ben lett katolikus) és konvertita (a körülmények hatására visszatért a skizmához 1643-ban), *Vasil Taras* (ismertebb *Tarasovichként*) nem vitte véghez a munkácsi püspökség uniós folyamatát.

Az 1651 nyarán elhalálozott V. Tarasovich mint skizmatikus püspök, kinevezte utódjának az uniós nézeteket valló, szerb uszkókok (szökevények a török hódoltság elől) örökösét Szekul vagy Szabolcs vármegyéből, Péter Petrovics bazilita szerzetest, akit Partén püspök néven is ismernek. Ellenkezőleg, néhány galíciai püspök destruktív tevékenysége, mely arra irányult, hogybármilyen módon elfoglalják a munkácsi székhelyet (némelyiküknek kétséges volt a felszenteltsége, némelyikük

49 ФЕНИЧ В.: «Війни монастирів»: ставропігійний монастир з правами патріаршого екарха в Грушеві та його інкорпорація єпископом русинів з монастирської церкви на Чернечій Горі в Мукачеві (1391–1556), Kézirat, mely először e könyv II. fejezetében jelenik meg.

pedig skizmatikus volt) az ún. „vándorpüspökök” idején, 1665 és 1690 között, nem egyszer káoszba döntötte a munkácsi egyházmegyét, veszélybe sodorva az egyházi egységet (uniót) a Katolikus egyház vezetőjével;⁵⁰

7) mítosz/sztereotípiá az 1646-os ungvári egyházi unió kikiáltásának és elterjedésének hatásáról a keleti szláv lakosság vallási és szociális életének javulásának/romlásának (a szerző konfesszionalitásától függően) ellentétéről, amelyet logikusan véghez vinni a magyar hercegprímás és esztergomi érsek, Lippay Gergely felfogása szerint, csak az első bizánci szertartású munkácsi katolikus püspök, a szerb Petrovics Péter Partén tudott.

Alternatív szemlélet. Valójában, az az esemény, ami 1646. április 24-én történt a Drugeth-család kápolnájában, Ungváron, jogszerűségével (az unió írásbeli iratának és a gyakorlati feltételek megvalósításának körülményeinek hiányában) egy hosszú és messze nem lineáris folyamatban kezdődött a nagyszombati katolikus püspökök 1648 májusi zsinatától, hat archidiakónus levél-kérelmétől a római pápához 1652. január 15-én, amely az *Unió dokumentumá*-nak számít, egészen a munkácsi egyházmegye Szentszék általi 1771 szeptemberi kanonizációjáig.

A katolikusra térített keleti keresztények életének „javulása/romlása” a Habsburg Magyarország néhány vármegyéjében az Unió feltételeinek teljesítésének függvénye volt, melyből az első feltétel – a püspök szabad megválasztása a papok által és Róma általi megerősítése – megvalósítása lehetetlen volt, mivel a Katolikus Egyházban nem volt gyakorlata; az Unió harmadik feltétele – az uniátus papság egyenlő a jogok és privilégiumok terén a latin papsággal – attól függött, hogy kinek a birtokában volt az a föld, amelyen az adott uniátus plébánia volt, s ez lehetett állami tulajdon, katolikus mágnások vagy protestánsok birtoka, így még az 1692 augusztusi *Diploma Leopoldinum* nem valósult meg az életben. Végül maradt az Unió második feltételének betartása, mely az első és a harmadik megvalósítása nélkül – a bizánci-ruszin szertartásrend és a nyelvi-liturgiai hagyományok megőrzése – nem volt könnyű, de elengedhetetlen;⁵¹

8) mítosz/sztereotípiá az unió tömeges ellenzéséről az ellenállók részéről,

50 ФЕНИЧ В.: «Київська Церква» і Мукачівська єпархія: відомі та невідомі сторінки «непрочитаної» історії XIV–XVII ст. In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Випуск 21, Редкол.: М. Вегеш (голова) та ін. Ужгород: Видво УжНУ «Говерла», 2008, с. 3-14; ФЕНИЧ В.: *Галичина і Мукачівська єпархія (до 1771 р.)*. In: *Тисячоліття – Millennia. Науковий щорічник*, Випуск 1, Редкол. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2014, с. 89-103; ФЕНИЧ В.: *Ужгородська церковна унія 1646 року. 370 років з дня прийняття (1646)*. In: *Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2016 рік. Рекомендаційний бібліографічний посібник*, Укладач: Л. О. Падяк. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2015, с. 149-162.

51 ФЕНИЧ В.: *Між Сходом і Заходом: Ужгородська унія та греко-католицька церква в історії Закарпаття (спроба методологічного аналізу)*. In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія історія*, Випуск 3. Ужгород, 1999, с. 165-177; ФЕНИЧ В.: *Ужгородська церковна унія. 370 років з дня прийняття (1646)...*, с. 149-162.

Ioannik Zeykan, Josiph Stoyka, Serafim Petrovan, Dosifey Teodorovich, Máramaros skizmatikus püspökeinek valamint a munkácsi Rossszveg papjának, Mihály Andrellynek és követőinek személyében.

Alternatív szemléletmód. A valóságban sem tömeges mozgalom, sem Andrelly követői nem voltak, mivel kevesen fogták fel valójában, hogy igazából mi történik a két részre szakadt munkácsi egyházmegyében a teológiai dogma (doktrína) és az egyházi tanok szintjén. Ami az antiuniátus lázadásra vonatkozik, mely az 1750–1760-as években zajlott Szabolcsban, Szatmáron és Máramaroson, s valamilyen Sofroniy szerb szerzetessel volt kapcsolatban, A. Petrov szerint, csak egy „*oroszintrikának*” számított a tokaji kereskedelmi részen, amely a helyzet destabilizációjára irányult a Recz Pospolita magyar-osztrák határán. Ennek következménye, ahogy kitűnik, az egyik oldalról a munkácsi egyházmegye kanonizációja Róma által Bécs és főként Mária Terézia nyomására 1771-ben, s Galícia Ausztriához való csatolása Lengyelország első felosztásának feltételeként – a másik oldalról;⁵²

9) Magyarország (munkácsi, fogarasi, krizevci, nagyváradi és eperjesi püspökségek) és Ausztria (galíciai érsekség lembergi és peremysli egyházmegyéi) görög katolikusainak egyházi egyesítéséről való mítosza/sztereotípiája. A nem megerősített forrásokban való bizalmon alapszik, avagy az ukrán történetírásban kitalált mítosz a munkácsi „*Lukács presbiter*” Izidor kijevi érsek alárendeltségéről (1443), így állítólag, a XVIII–XIX. század fordulóján Bacsinzky András, munkácsi püspök „elképzelése”, mint a Bécs által megújított galíciai érsekség (az Apostoli Szenték által megerősítve) reális jelöltje, s végül, a Pápai kúria által inspirált sikertelen ötlet a Ruszin uniátus patriarchátus létrehozására a Habsburg birodalom magyar és osztrák részén élő görög katolikusok számára az 1843–1853-as években.

Alternatív szemléletmód. Még ha helyet is adunk egy ilyen egyházi egyesülési projekt gondolatának abban az időben vagy később (például, Jakiv Susha kholmi egyesült püspök római akciója 1663–1664 között), akkor állandóan akadályozták nemcsak vallási, hanem főként politikai tényezők is, nemcsak Ungváron, Egerben, Esztergomban, Pozsonyban és Budán (Budapesten), hanem Lembergben és Bécsben is, aminek eredményeként megszűnt az unió az Orosz birodalomban 1839-ben.

Azokról a megvalósíthatatlan projektekről van szó, melyeket Hipolit (Volodimir) Terlecki, a krakkói egyetem orvostudományok doktora, Mihajlo Malinovszkij, a Lembergi Teológiai Szeminárium prefektusa és Augustin Tainer, a Keleti Egyházak ügyének római prefektusa gondolt ki (1842). Ezzel kapcsolatban, egy sikertelen, de leginkább ismert és valóságos projekthez kell fordulni, mely Luigi Lambruscini kardinális, a Keleti Egyházak Kongregációjának titkára és monseniur Ioan Corboli-Bussi kongregációi konzultáns tollából származik 1843 áprilisából. De

52 ФЕНИЧ В.: «*Ecclesia sui iuris*»: легендарні витоки, унікальна історія та оригінальний сучасний статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Частина перша. Легендарні витоки Мукачівської греко-католицької єпархії. In: *Prozak.info*. 22 червня 2015.

ennek a megvalósítását (másan kívül) akadályozta az 1848-as forradalom. Ebből kifolyólag az ukrán egyháztörténészek, Oleksander Baran, Igor Monchak és Atanaz Pekar következtetései kizárólag politikailag motiváltak, hogy a kívántat valósággá állítsák be,⁵³

10) a ruszin nemzeti újjászületés mítosza/sztereotípiája a munkácsi és az eperjesi egyházmegyékben az 1848-as forradalom és az 1868-as *Nemzetiségi törvény* között.

Alternatív szemléletmód. Ha objektívek akarunk lenni, akkor a munkácsi és az eperjesi püspökségek görög katolikus nemzeti vezetői, akik többségükben etnikailag ruszinok voltak, még húsz év alatt sem voltak képesek egy egységes (ha nyitottak vagyunk, akkor semmilyen) irodalmi nyelvet, egy általánosan elfogadott valóságos vagy kitalált ruszin történelmet (Lucskay-Papp M. hatkötetes *A kárpátaljai ruszinok története* c. munkája a XX. század 80-as évéig kéziratban maradt fenn!) létrehozni és intézményesíteni a nemzeti mozgalom alapjait (az ungvári és az eperjesi vezetők – Popovics Vazul püspök és Duhnovics Sándor kanonok között a viszony, akárcsak a Keresztelő János társaság és a Szent Bazil Rend és kiadványaik között rövid idejű és nem a legjobb volt).

Egyszóval, náluk hiányzott minden, ami a legtöbb szláv nép (szlovák, szerb, horvát, részben a galíciai ruszinok) újjászületésére jellemző volt és ami Miroszlava Hroha, Ivan Lisyak-Rudnickiy, Paul-Robert Magocsi, John-Paul Himka, Andreas Kappeler stb. elméleti munkájából kitűnik a „kis”, „ország nélküli” népek nemzetiségének alakulásában a „hosszú” XIX. század folyamán;⁵⁴

53 ФЕНИЧ В.: *Мукачівський єпископ Андрей (Бачинський) і відновлення Галицької митрополії: деміфологізація однієї патріотичної легенди.* In: *Релігійно-інформаційна служба України.* Постійна адреса статті: http://risu.org.ua/ua/index/studios/studies_of_religions/51236/ 2013; ФЕНИЧ В.: «*Ecclesia sui iuris*»: легендарні витоки, унікальна історія та оригінальний сучасний статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Частина друга. *Життя Мукачівської греко-католицької єпархії з 1771 р.* In: *Prozak. info.* 25 червня 2015.

54 ФЕНИЧ В.: *Конфесійна та національна ідентичність духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії 1771–1949 рр.* In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії,* За ред. о. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочиляса, Олега Турія, Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи,* Відп. ред. Олег Турій. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2003, с. 146-161; FENYCS V.: *Konfessionelle und nationale Identität der Katholiken griechischer Konfession von Transkarpatien im 18.–20. Jahrhundert.* In: *Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region,* Coordonatori: Dr. Hans Gehl, Dr. Viorel Ciubotă. Satu Mare – Tübingen, 2003, s. 83-104; ФЕНИЧ В.: *Етноконфесійна ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії.* In: *Історична школа професора Володимира Задорожного: Науковий збірник,* Випуск 2. In: *Sarpatica–Карпатика,* Випуск 30, Упоряд. Романа Офіцінського; передмова Валерія Смоля. Ужгород: Гражда, 2004, с. 38-62; FENYCS V.: *Konfessionelle und nationale Identität des Klerus der griechisch-katholischen Diözese von Munkácsévo 1771–1949.* In: *Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die griechisch-katholischen Kirchen in Ost-*

11) az ezeréves magyar uralkodás mítosza/sztereotípiája a ruszinok/ukránok (valamint a szlovákok és románok), görög katolikusok és pravoszlávok fölött Kárpátalján, ami összességében az anyagi elszegényesedéshez és a teljes magyarosításhoz (denacionalizációhoz) vezetett a helyi keletiszláv lakosság körében.

Alternatív szemléletmód. Az objektív dolog nem abban rejlik, hogy a magyarok nem a IX. század végétől uralkodtak Kárpátalján, amikor átjöttek a hegygerincen, hanem csak a XI–XII. századtól addig, amíg az osztrákok fel nem osztották ezt a vidéket (a XVI. század közepén) – így a szó egyenes értelmében nehéz uralkodásnak nevezni. A ruszinok, akárcsak a vlach telepések saját soltészakkal és kenézeikkel megfosztódtak bármilyen adó kifizetésétől, s az osztrákok (a szepesi állami kamara 1570-es összegzése ifj. Nicolas Salm vezetésével) véleménye szerint nem tartottak be semmilyen törvényt és nem voltak alárendelve semmilyen hatalomnak.

Nem az a lényeg, hogy a munkácsi püspökség északkeleti része Ungvárral és Eperjessel már a XVI. század közepétől a katolikus Habsburgokhoz (konkrétan a konvertita-katolikus Drugethekhez) tartozott, s nem a refomátus-magyar (kálvinista) erdélyi fejedelemhez, s II. Rákóczi Ferenc forradalmának (1711) leverése után – az egész munkácsi egyházmegye (1723-ig Máramaros nélkül) a Habsburgok keze alá került és nem Budáról (1873-tól Budapest) irányítottak, hanem a Császári Egyházi Kancelláriából, Pozsonyban.

A lényeg, hogy a magyarosított görög katolikus-ruszin környezetből kerültek ki a népszerű-patrióták vagy ruszofil vagy ukránofil beállítottsággal (Duhnovics S., Rakovszkiy I., Szilvay I., Kralickiy A., Fencik E., Stavrovskiy-Popradov O., Zsatkovics Gy., Sztripszky H., Volosin A., Hadzsega B.). Ebben az esetben a bumerághatás érvényesült: egy etnikai közösség bármilyen felfogása/szemlélete akárcsak a „tiltott gyümölcs”, karizmatikus passzionaristákat szül, akik korán vagy későn megmutatják másságukat a nagy, „címzetes” nemzettől, melynek hordozóinak akkoriban a magyarok gondolták magukat;⁵⁵

mittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert, Herausgegeben von Hans-Christian Maner und Norbert Spannenberger. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007, s. 113-128.

- 55 *Ugyanott*; ФЕНИЧ В.: *Посередник чи пристосуванець? Церква перед викликом націоналізму (сумний досвід греко-католиків Мукачівської єпархії)*. In: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, Випуск 25. *Східно-християнські сакральні пам'ятки на словацько-польсько-українському пограниччі. Матеріали міжнародної наукової конференції (Свидник, 19-20 червня 2009 р.)*, Головний редактор та упорядник: Мирослав Сополіга. Свидник, 2010, с. 61-77; ФЕНИЧ В.: *В оточенні інших: греко-католики Мукачівської єпархії та їх сусіди у світлі сучасних досліджень офіційної статистики кінця ХІХ – початку ХХ ст.* In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Випуск 25, Редкол.: М. М. Вегеш (голова) та ін. Ужгород: Видво УжНУ «Говерла», 2010, с. 104-125; ФЕНИЧ В.: *Між вірою і нацією: етноконфесійна панорама Австро-Угорщини і Мараморош-Сиготські судові процеси*. In: *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*, № 3, Редкол. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2014, с. 303-315; ФЕНИЧ В.: *Едмунд Еган: політичний та громадський діяч Угорщини, дослідник*

12) a kárpátaljai ruszinok (magyar-oroszok) kulturális-politikai elmaradottságának mítosza/sztereotípiája a XIX. század végén, az ukrán nemzeti identitáshoz kapcsolódó *demokratikus-fejlődő elképzelések* hiányában – a sikeres és a teljes élet egyetlen eliksziré, ahogyan azt a „*sebesült testvér*”, a Magyar Rusz „*megmentői*” gondolták Mihajlo Drahománov és „*hannibáli esküjétől*” kezdve a Frankói időszak galíciai-földbirtokosainak közösségével, akikkel a híres orosz *ukránfüggő* megpróbálta végrehajtani saját politikai végrendeletét – a kárpátaljai ruszinok hozzácsatolása (egyértelműen mint „*kárpátaljaiak*” Kárpátalján / Kárpát Ukrajnában) – a „*folyamatos-demokratikus ukrán mozgalmunkhoz, melyben a fő az ő megmentésük.*”

Alternatív szemléletmód. A konstruktivisták állításának betartásáért (Ernest Gellner – egy nemzet megalkotása ott, ahol ez előtt nem létezett, Benedict Anderson – nemzetekről, melyeket politikai közösségek képzeltek el és Roman Spulake-egy nemzet létrehozása a másik rovására), kibontom Jaroslav Hricak meghatározását arról, hogy „*az ukránok – azok, akikké az ukránofilek mértéke szerint a ruszinok válhattak*”, de ahhoz, hogy a ruszinok „*megmeneküljenek*”, nem volt elég az ukránná válás.

A munkácsi egyházmegye görög katolikusainak koraujkori és modernkori eklézsiái hovatartozásuk csodás illusztrációja annak, hogyan éltek egy gyülekezetben különböző etnikumú ruszinok, románok, magyarok, szlovákok, kétnyelvűek és többnyelvűek. Ez a multietnikumú soknyelvű Babilon addig tartott, amíg a görög katolikus közösség nyugodt és kimért életébe a jakobinus gondolkodás és gyakorlat undorító öröksége – függetlenül attól, hogy melyik „*címzetes nemzettel*”, a magyarral, szlovákkal, ukránnal vagy a későbbi „*szovjettel*” volt kapcsolatban – a nacionalizmus nem avatkozott bele;⁵⁶

13) a görög katolikus papság és hívők fegyelmezett vallásosságának és mély odaadásának mítosza/sztereotípiája, amit részben azoknál a szerzőknél lehet megfigyelni, akik szeretnek csámcsogni a görög katolikusok és pravoszlávok

економічних проблем Угорської Русі (1841–1901). In: *Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2016 рік. Рекомендаційний бібліографічний посібник*, Укладач: Л. О. Падяк. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2015, с. 235-245.

56 ФЕНИЧ В.: *Еклезіальне становище греко-католиків до встановлення комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи.* In: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, Випуск 24. *Словацько-українські взаємини в області історії, культури, мови та літератури. Матеріали міжнародної наукової конференції (Свидник, 23-24 червня 2006 р.)*, Головний редактор та упорядник: Мирослав Сополіга. Свидник, 2007, с. 95-117; ФЕНИЧ В.: *Посередник чи пристосованець? Церква перед викликом націоналізму (сумний досвід греко-католиків Мукачівської єпархії)*..., с. 61-77; ФЕНИЧ В.: *Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова.* In: *Нове Закарпаття.* Електронний ресурс. Режим доступу <http://закарпаття.net/carpathian-identity/> 2013; ФЕНИЧ В.: *Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною.* Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2015, 144 с.

kulturál-civilizációs „magasságának”/„mélységének” „ellentmondásain”, ami majdhogynem az ungvári unió megkötése után alakult ki közöttük.

Alternatív szemlélet. A latin papság hangos vádai a görög-uniátus papok úgymond sajtóságos életvitelére (amoralitás, többnejűség, skizmatikus nézetek), melynek bizonyítékául szolgált nemcsak János József de Camillis (1690-es évek) *naplója*, hanem Bradács János püspök *Gyűjteménye* (Зборник) (1770) és számos más autentikus forrás is. Kevés változott meg a *habitas et praxis*-ukban a latinositás és a keleti okcidentalitás századai alatt s húsz pap (ún. „nyugatosító”) hiábavaló küzdelme a latinositással az 1850–1860-as években. Gyakorlatilag mindenki, aki a görög katolikusok eklézsiái és eklézsiái kívüli mindennapjait kutatta a XX. század közepéig (Zsatkovics Gy., Sabo Orest, az orosz-szovjet etnográfus és antropológus, Pavel Bogatirjev és még a MGKE jövőbeli püspök-mártírja, Teodor Romzsa is), elismerte a kárpátaljai hívők mélygyökerű babonásságát, rendszeresen gyakorolt démonológiáját és a szemellátható vallási közömbösségét.⁵⁷

Következtetések helyett

A második és harmadik mítosz/sztereotípa típusának példájára, melyet a XX. század második felében és a XXI. század elején jórészt az ukrán nemzeti paradigma történészei alkották meg a történelmi valóság eltorzításának vagy elrejtésének céljából, a múlt század drámai eseményeivel kapcsolatban:

1) a helyi GKE csehszlovák (1919-től 1938-ig) és magyar (1938–1944) hatalmak általi támogatásának mítosza/sztereotípiája, s ezzel kapcsolatban egy különálló „magyar-orosz” nemzeti identitás kialakításának próbája;⁵⁸

57 ШТЕРР Д.: *Релігійно-соціальні відносини між кліром і мирянами в Мукачівській греко-католицькій єпархії (1771–1949 рр.)*, Рукопис дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Ужгород, 2015, с. 73-131. In: *Наукова бібліотека ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*.

58 ФЕНИЧ В.: *Церковна політика автономного уряду о. Августина Волошина і Угорщини та національно-політична заангажованість закарпатського духовенства (жовтень 1938 – березень 1939 рр.)*. In: *Carpatica–Карпатика*, Випуск 18. *Історія, політологія, культура: минуле і сучасне*. Ужгород, 2002, с. 158-195; ФЕНИЧ В.: *Церковна політика угорського уряду та національно-політична заангажованість греко-католицького і православного духовенства Закарпаття (березень 1939 – жовтень 1944 рр.)*. In: *Carpatica–Карпатика*, Випуск 20. *Релігія і церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи*. Ужгород: Вид-во УжНУ, 2002, с. 61-103; ФЕНИЧ В.: *Посередник чи пристосованець? Церква перед викликом націоналізму (сумний досвід греко-католиків Мукачівської єпархії)...*, с. 61-77; ФЕНИЧ В.: *Між сакральним і профанним: формування еkleзіяльної та національної ідентичності о. Севастіяна Сабола до 1945 р.* In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Випуск 1 (30), Редкол.: М. М. Вереш (голова) та ін. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013, с. 27-45.

2) a helyi pravoszláv egyház és tagjainak aktív részvételének mítosza/sztereotípiája a munkácsi görög katolikus egyház szerkezetének felszámolásában, mellyel kapcsolatban az Egyesült Egyházat nemcsak a totalitárius kommunista rendszer áldozatának tekinthetjük, hanem a pravoszláv „testvér-egyház” magához édesgetésének,⁵⁹

3) Ukrajna szuverenitásának és területi egységének megsértéséről való mítosz/sztereotípiá 1991 után a kárpátaljai regionális szeparatizmus oldaláról – az ún. „politikai ruszinság” oldaláról, melyhez gyakran csatolják/csatolták a munkácsi görög katolikus egyházmegyét nemcsak azon az alapon, hogy az egy teljesjogú „*Ecclesia sui iuris*”, s nem tartozik az Ukrán Görög Katolikus Egyházhoz és nem rendeli magát alá a püspök joghatóságának⁶⁰, valamint hívei és papjai között számos nem ukrán identitású – ruszin, magyar, román, szlovák, orosz, roma, kétnyelvű és többnyelvű volt.

A munkácsi görög katolikus egyházmegye „ruszin szeparatizmusáról” beszélni azzal a feltétellel, hogy az utolsó 12 évben a püspöke egy szlovák nemzetiségű volt ukrán személyigazolvánnyal, s ruszinnak azonosította magát nem tíz, hanem több tízezer helyi lakos, igazi politikai provokáció. A munkácsi görög katolikus egyházmegye belső ügyeibe való beavatkozás az ukrán nemzeti erők oldaláról néhány évvel ezelőtt, rosszul érintette papjainak boldoggáavatási folyamatát és néhány elhunyt „hitvalló” sorsát.⁶¹

Egyszóval, levonva az előzetes következtetéseket, megjegyezném, ahogy a történelmi mítoszok, ahogyan a Francia Akadémia tagja, a Collège de France

59 ФЕНИЧ В.: “Чужі” серед своїх, “свої” серед чужих. Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після “возз’єднання” Закарпаття з Радянською Україною. Ужгород: Мукачівська греко-католицька єпархія, 2007, 107 с.; ФЕНИЧ В.: *Возз’єднувачі: московський вояж православних русофілів і початки еклезіоциду греко-католиків Закарпаття (листопад-грудень 1944 р.)*. In: *Закарпатська Україна: перспективи та реалії розвитку. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 65-й річниці возз’єднання Закарпатської України з Радянською Україною* (Ужгород, 24 червня 2010 року). Ужгород: Вид-во «ТІМРАНИ», 2010, с. 49-63; ФЕНИЧ В.: *Між вірою і націоналізмом: спогади о. Севастіяна Сабола, ЧСВВ і доля Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині 1945-1950 рр.* In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 2. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013, с. 164-201.

60 ФЕНИЧ В.: «*Ecclesia sui iuris*»: легендарні витоки, унікальна історія та оригінальний сучасний статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Частина третя. Як Мукачівська єпархія набула оригінального статусу. In: *Prozak.info*. 02 липня 2015 р.; ФЕНИЧ В.: «*Ecclesia sui iuris*»: легендарні витоки, унікальна історія та оригінальний сучасний статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Частина четверта. Яким має бути статус Мукачівської греко-католицької єпархії. In: *Prozak.info*. 06 липня 2015 р.

61 ФЕНИЧ В.: *Мученики и мучители: Слуги Божьи Мукачевской греко-католической епархии перед судом идолопоклонников национализма (пример о. Стефана Бендаса)*. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 3. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2014, с. 172-245.

professzora, Ernest Renan fogalmazott 1882-ben, *a nemzet részei*, melyek elsősorban *mindennapi plebiscitumok* is.⁶² A történész, amelyik egyetért Lukianossal, hogy „*saját munkájában idegen az az ember is, akinek nincs hazája*”⁶³, semmi sem történik, ha minden nap megtisztítják a nemzetet, amelyhez tartozik, a történelmi mítoszoktól, s a kézműipart – a történelem tudományt – pedig a sztereotípiáktól és jakobinus gondolkodásmódtól.

62 РЕНАН Е.: *Що таке нація?*., с. 253-263.

63 ЛУКІАН: *Як писати історію...*, с. 73.

**„Monostorok
csatája”:
a körtvélyesi sztauropég
monostor patriarchai
exarchoszi jogokkal való
bekebelezése a munkácsi
Csernek-hegyi monostori
templom ruszin püspöke
által (1391–1556)**

II. FEJEZET

Elsőként jelenik meg.
A szerző témával kapcsolatos publikációit lásd:
ФЕНИЧ В.: *Під юрисдикцією Константинопольського патріарха: ставропігійний монастир з правами патріаршого екзарха в Грушеві (1391) та його історія до першої спроби інкорпорації Мукачівським єпископом (1491)*. In: *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*, №. 4. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2015, с. 556-586; ФЕНИЧ В.: *«Монастирські війни»: інкорпорація Грушівського ставропігійного монастиря Мукачівським єпископом у 1491-1498 – 1551-1556 рр.* In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: Історично-релігійні студії*, Випуск 4. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2016, с. 15-44.

Bevezetés

A „bekebelezés” szó szerint azt jelenti, hogy „*valaminek magához való csatolása; összekapcsolása*”. Másszóval, a bekebelezés szinonímái a beszerzés, valami meghódítása valami vagy valaki által. Így, a bekebelezés lehet jószándékú és erőszakos. A jószándékú bekebelezés alatt gyakran a csatlakozást, az erőszakos alatt pedig az összekapcsolást vagy az annexiót értjük.⁶⁴ Ennek megfelelően, az összekapcsolás kontextusában fogjuk értékelni egyik részről, az 1391-ben a vlach (román) Balk és Drag fejedelmek és Zsigmond király (Luxemburgi Zsigmond, a Német-Római Császárság uralkodója) által alapított ruszin görög szertartású körtvélyesi monostor és a Koriatovics Tódor (1396–1415) munkácsi uralkodása idején alapított szintén görög szertartású ruszin, a munkácsi Csernek-hegyi monostor közötti nem egyszerű viszonyokat.⁶⁵

A címben megjelölt téma kiindulási pontjául ebben a kutatásban szolgált az a tény, hogy a két legrégebbi monostor eredetének kérdése Kárpátalján a szovjet-kommunista teremtény területén 1944–1945 között attól függ, hogy a történészek hogyan értelmezik az írásos emlékeket, melyek a körtvélyesi Szent Mihály monostor (1391) bekebelezéséről és a munkácsi Szent Miklós monostorról (1398?) szólnak. A vita az „elsőbbiségről” hosszú félszázadokra húzódott el, kezdve a munkácsi monostor püspöki joghatóságának első kiterjesztésének próbájától a körtvélyesi monostorra 1491–1498 között, egészen a Csernek-hegyi monostor archimandrita-püspökének „utolsó” alárendeléséig 1556 elején.⁶⁶ Ha a két vallási közösség közötti viszony rendezése csak a XVI. század közepére ért véget Munkács javára csak azért, mert a körtvélyesi monostor századokkal ezelőtt elvesztette a világi urak közötti képviselőit, így a történetírásban a két monostor közötti „számlák rendezése” sohasem ért véget.

На következők maradunk mindvégig, akkor Körtvélyes (akárcsak Máramaros) vallásilag és szerkezetileg lázadó és engedetlen front maradt az okcidentális szellemű és formájú Munkács és püspökei számára az 1760–1761-es évekig.⁶⁷ Ekkor nem utolsó sorban Olsavszky Mihály Manuel munkácsi püspök

64 *ВЕЛИКИЙ ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ*, Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ–Ірпінь: Перун, 2003, с. 399.

65 A monostorok keletkezéséről szóló általános kritikai műveket lásd: ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. Съ 12 фотографическими факсимиле*. Praga: Nákladem sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpát. Rusi. V Gen. Komisi knihkupectví «Obris» v Praze. Tiskem České grafické unie A. S. V Praze, 1930, с. 102-174.

66 Ez tűnik ki Szatmár s Szabolcs vármegyéknek, Báthori Györgynek 1556. február 19-ei okleveléből: *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715*, Gyűjtötte, összeállította és közrebocsátja: Hodinka Antal. Ungvár: Szerző kiadása, 1911, old. 15-16.

67 ФЕНИЧ В.: *До питання про історію взаємовідносин між єпископами Мукачева і*

erőfeszítéseinek és a császári csapatoknak hála Szabolcs, Máramaros és Szatmár vármegyékben leverték az antiuniós lázadást.⁶⁸ Ez a mozgalom XIX. század 50–60-as éveiben a polémikus harc után újult meg a görög szertartásrend latintól való megtisztítására⁶⁹ és a XX. század elején robbant ki szinte egyszerre a munkácsi görög katolikus egyházmegye három különböző vármegyéjében – Biharóban (Zemplén vármegye), Izán (Máramaros vármegye) és Nagylucskán (Bereg vármegye).⁷⁰

Tehát, ebben a kutatásban jórészt a körtvélyesi Szent Mihály arkangyal (1391-ig) monostorról és történelmének első 160 évről lesz szó – amíg nem lett arándelve a munkácsi Csernek-hegyi monostori templom ruszin püspök joghatósága alá (1556).

1. A csendes többség társadalma és írásbeli bizonyítékai

Ahhoz, hogy egy kutatás keretein belül a legjobban feltárjuk a megjelölt témát, megállunk a körtvélyesi monostor történetének kérdésén, az első vitán a munkácsi püspökkel és annak püspöki joghatóságán. Kronológiailag ez majdnem

марамороськими православними центрами (1391–1733 pp.). In: *Румунсько-українські відносини: історія і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції*, Coordonatori: Viorel Ciubotă, Vasile Marina. Satu Mare: Editura Muzeului Satmarean, 1999, s. 185-199.

- 68 Ebből kifolyólag 79 iratot publikált A. Petrov: ПЕТРОВЪ А.: «Старая вѣра» и унія въ XVII–XVIII вв. In: *Матеріали для історіи Угорської Русі*, Т. I. Санкт-Петербург: Типографія Імператорської Академії Наукъ, 1905, с. 26-72. A dokumentumokhoz tartozó kommentárokat lásd: ПЕТРОВЪ А.: «Старая вѣра» и унія въ XVII–XVIII вв. *Пояснительная записка.* In: *Матеріали для історіи Угорської Русі*, Т. II. Санкт-Петербург: Типографія Імператорської Академії Наукъ, 1906, с. 59-81.
- 69 СИЛЬВАЙ И.: *Положение угорских русских под управлением Стефана Панковича, епископа Мукачевского.* In: СИЛЬВАЙ И. А. (Уриил Метеор): *Избранные произведения.* Братислава: Словацкое издательство художественной литературы, 1957, с. 352-389; ФЕНИЧ В.: *Інполіт (Володимир) Терлецький і Закарпаття.* In: *Науковий вісник Ужгородського університету.* Серія історія. Випуск 2: *Присвячений 90-річчю від дня народження відомого вченого-історика М. М. Лелекача і 50-річчю першої наукової конференції професорсько-викладацького колективу історичного факультету Ужгородського державного університету*, Редколег.; Відп. за вип. Мандрик І. О. Ужгород: Видавництво Ужгородського державного університету, 1998, с. 50-53.
- 70 GÖNCIA.: *Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején.* Ungvár–Beregszász: PoliPrint–P; Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2007, 140 old.; MAREK P., BUREHA V.: *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953: příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*, 2. prepracované a doplnené vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 25-40; ДАНИЛЕЦЬ Ю. В.: *Православна церква на Закарпатті у першій половині XX ст. Монографія*, Передмова В. Фенича. Ужгород: Карпати, 2009, с. 37-81.

egy fél évszázadot ölel fel – 1391-től 1556-ig. Annak függvényében, hogy mennyire ismerjük az első alapító és megerősítő iratokat, tudjuk megérteni a munkácsi egyházmegye eredetének történetét, a kárpátaljai ruszinok és Kárpátaljának történetét. Ciril Vasil, a Keleti Egyházak Kongregációjának jelenlegi titkárának szavait átfogalmazva, a „*Keleti Egyház hivatkozási „pontjáról” ezen a területen*”⁷¹ van szó, vagyis érvekkel bizonyítani autentikus írott források (vagy archeológiai) alapján, hogy még Cirill (Konstantin) és Metód missziói tevékenységének idején, vagy az ő tanítványaik Gorazd püspökkel az élen vannak kapcsolatban a Felső-Tisza-vidék kereszténységének kialakulásával 863–885-ban Nagymoráviában és Pannóniában, melyet még senkinek sem sikerült.⁷²

A kárpátaljai egyház és hierarchiájának történetének kialakítása többé-kevésbé csak az 1360-as évektől lehetséges, amikor Magyarország szétdőlt részének mind a hatalmi, mind a felső katolikus Habsburg körei érdeklődni kezdtek a több százezer keleti szláv pravoszláv nép iránt egy célból – nem engedni, hogy protestáns kezekbe kerüljön és egyesíteni a római Szentszékkal. A történészek számára teljesebb anyag csak az 1690-es évektől állt rendelkezésre, amikor Kollonich Lipót kardinális, Magyarország hercegprímásának erőfeszítésével a munkácsi püspöki széket a görög Josiph (János) Ruga de Camillis (1690–1706) apostoli vikárius foglalta el.⁷³

Tehát, ha megnézzük a középkort 1630-ig, akkor az iratokból kevés derül ki. Az előző korokból – 1630–1551– Hodinka A. számunkra mindössze 51 iratot

71 о. ВАСИЛЬ Ц., ПІ: *Мукачівська єпархія та її єпископи. Історія походження*. In: *Матеріали конференції присвячені сторічному ювілею першого друкованого видання «Церковного простопінія» о. І. Бокшая*, Ред. В. Ігнатишин. Ужгород: Ужгородська греко-католицька богословська академія ім. Блаженного Теодора Ромжі, 2007, с. 32.

72 ГАДЖЕГА Ю.: *Два исторических вопроса. (Старожилы-ли карпатороссы и о началах христианской религии на Подкарпатской Руси)*. Ужгород: Типографія Юлія Фелдешія, 1928, 47 с.; MORAVCSIK G.: *The Role of Byzantine Church in Medieval Hungary*. In: *The American Slavic and European Review*, VI [18-19]. New York, 1947, p. 134-151; HALAGA O. R.: *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. Košice, 1947, s. 27-31; DVORNIK F.: *Byzantine Missions among the Slavs: SS Constantine-Cyril and Methodius*. New Brunswick, N.J.; Rutgers University Press, 1970; LACKO M., S.J.: *The Cyrillomethodian Mission and Slovakia*. In: *Slovak Studies*, Vol. I. Rím, 1961, p. 23-47; ЛАЦКО М., ПІ: *Святі Кирило і Мефодій*. Ужгород: Благовісник, 2014, 224 с.; ФЛОРЯ Б. Н., ТУРИЛОВ А. А., ИВАНОВ С. А.: *Судьбы кирилло-мефодиевской традиции после Кирилла и Мефодия*. Санкт-Петербург: Алетейя, 2000, с. 5-16, 291-310; ФЕНИЧ В.: *Верхнее Потисье между Моравией и Болгарским царством, или кого крестили св. Константин (Кирилл) и Мефодий на «Закарпатье»?* In.: *Карпатика*, Выпуск 40. Ужгород: Говерла, 2011, с. 124-138.

73 A L. Kollonich heregprímásnak és J. de Camillis püspöknek szentelt publikációk között lásd: PEKAR A., OSBM: *Tribute to Bishop J. J. de Camillis, OSBM (1641–1706)*. In: *Analecta Ordo Sancti Basilii Magni*, Vol. XII. Romae, 1985, p. 374-418; VÉGHSEÓ T.: *Kollonich Lipót biboros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai*. In: *byzantinohungarica.hu\byzantinohungarica\byzantinohungarica (Hodinka)*, old. 268–275 [Források, old. 276-282].

publikált⁷⁴, amelyek különálló „*membra disjecta*” oklevelekként maradtak fenn, melyek alapján lehetetlen megalkotni nemcsak a Keleti Egyház általános történelmi képét, hanem még annak hierarchiáját is. A későbbi korokból sem jobb az írott források helyzete: az előző 53 évből (1498 és 1551 között) nem maradt fenn egyetlen irat sem (!).⁷⁵ Ami az 1498 és az 1391 közötti időre vonatkozik, „*az első irat, amely konkrétan a keleti egyház szerkezetére és kanonikus birtokaira vonatkozik*” ebben a régióban⁷⁶, azt kilenc ilyen oklevél őrzi: 1391, 1404, 1458, 1488, 1491 (kettő), 1493, 1494 és 1498-ben, melyekből Hodinka A. mindössze 7-et publikált⁷⁷, figyelmen kívül hagyva (ismeretlen okokból) IV. Antal pátriárka görög nyelvű oklevelét 1391-ből és II. Ulászló királyi konfirmációját (megerősítését) 1494-ből, melyet A. Petrov jelentetett meg orosz fordítással 1930-ban.⁷⁸

Azokon az okleveleken kívül, melyek az egyházi-monostori hierarchia eredetére vonatkoznak, külön kell említenünk János Mihály de Apsa 1900-ban publikált 366 máramarosi oklevelét, melyek az 1300 és 1593 közötti időszakot ölelik fel. Közöttük található IV. Antal 1391. augusztus 13-ai pátriárkai levelének II. Ulászló 1494-es megerősítésének latin nyelvű fordítása.⁷⁹ Külön figyelmet érdemelnek a Hodinka A. által gyűjtött, de halála után Rómában kiadott „Koriatovicsok iratai”, melyek a munkácsi monostor alapításának történelmének vannak szentelve. Arról a 36 dokumentumról van szó, melyekből 23 a podóliai fejedelem magyar korszakára vonatkozik 1398–1415 között.⁸⁰

74 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 11-61.

75 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története*. Budapest: Kiadja: a Magyar Tudományos Akadémia, 1909, old. 221-222; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 90, 132.

76 о. ВАСИЛЬ Ц., ТІ: *Мукачівська єпархія та її єпископи. Історія походження*..., с. 29-30.

77 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 1-10.

78 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 89-90, 109-114, 124-131. A. Petrov orosz nyelvű oklevélfordítását lásd: ПРОНИН В., архимандрит: *История Православной Церкви на Закарпатье*. Мукачево: Свято-Николаевский Мукачевский монастырь, 2005, с. 132-133; HORNAD Vladimirus de juxta: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.–18. storočie)*. Košice, 2004, s. 814-816; МОНИЧ О., диякон: *Мараморошська святиня: нариси з історії Грушівського монастиря*, Під заг. ред. професора, протоієрея Віктора Беда. Ужгород: Патент, 2008, с. 32-33.

79 *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV.*, Adunate și comentate prin Joan Mihályi de Apsa, doctor in drepturi, procurator al comitatului Maramureș-Sziget. Tipografia Lui Mayer și Berger, 1900, s. 109-110, № 62.

80 *DOCUMENTA KORiatOVICSIANA ET FUNDATIO MONASTERII MUNKACSIENSIS*, Collegit: Hodinka Antal. In.: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. I (VII), Fasc. 2-3. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1950, p. 339-359; *DOCUMENTA KORiatOVICSIANA ET FUNDATIO MONASTERII MUNKACSIENSIS*, Collegit: Hodinka Antal. In.: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. I (VII), Fasc. 4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna

Az állandó háborúk eredményeként, melyek Magyarországot három részre dúlták szét a mohácsi vereség után (1526),⁸¹ különböző etnikumú bizánci-szláv szertartású keresztények kerültek mind a katolikus-latin Habsburgok, mind a református-kálvinista erdélyi fejedelmek uralma alá.⁸² Körtvélyes Munkács alá tartozásának már akkor meg kellett volna történnie, amikor 1498 és 1551 között a munkácsi monostorban nem maradt fenn egyetlen irat sem. A munkácsi püspökség meg nem határozott területei Ioann püspök (1491–1498) után folyamatos háborúba kerültek, melyek Magyarországot érintették: 1514-ben Dózsa György felkelése, 1526-ban vereség elszenvedése a törököktől Mohács alatt, Magyarország két királyának – a Habsburg I. Ferdinándnak és az erdélyi Szapolyai Jánosnak – harca a trónért, 1541-ben Buda elfoglalása a törökök által. 1537-ben I. Ferdinánd harserege elfoglalta Munkácsot. Ekkor feldúlták a monostort, ahonnan a szerzetesek elmenekültek, s valószínűleg a levéltári iratok nagyrésze megsemmisült.⁸³

A XX. század elején épp ez a tény adta az alapot a kárpátaljai ruszinok és vlachok középkori és koraújkori történelmének két leghíresebb kutatójának, Hodinka Antalnak és Aleksey Petrovnak, majdnem ugyanarra a következtetésre jutni, hogy az összes iratot, amely a Csernek-hegyi monostor történetével van kapcsolatban, óvatosan kell kezelni. Az ún. 1551-re „datált” adomány vagy más oklevelek „megjelenése” inkább csak 1551 utánra tehető, természetesen már az újra elkészített és királyi másolat-hamisítás aláírással és pecséttel ellátva, melyeknek formája és tartalma messze volt a számunkra ismeretlen eredeti dokumentumoktól.⁸⁴ Az egyik leghíresebb másolat a valójában nem létező ún. 1360-as Koriatovics Tódor által keltezett „alapító oklevél” és a létező IV. Antal által írt pátriarkai levél-oklevél a körtvélyesi monostornak 1391-ből, melynek torzított változatát jelentősen később adták ki.

Figyelmen kívül hagyva, hogy 1391-től egy másik alapító oklevél a Máramaros vármegyei körtvélyesi ruszin monostor eredetéről („*claustrum Ruthenorum in*

dei Monti, 3, 1953, p. 525-551; *DOCUMENTA KORJATOVICSIANA ET FUNDATIO MON-ASTERII MUNKACSIENSIS*, Collegit: Hodinka Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. II (VIII), Fasc. 1-2. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1954, p. 165-189.

81 КОТЛЕР Л.: *История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы*, Пер. с англ. Москва: «Весь мир», 2002, с. 175-187; *DEJINY UHORSKA (1000–1918)*, Editor: prof. Peter Kónya. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 182-251.

82 *Ibidem*.

83 LEHOCZKY T.: *Beregvármegye Monographiája*, III. kötet. Ungvárront: Nyomtatott Pollcsek Miksa könyvnyomdájában, 1881, old. 512-514; LEGOCZKY T.: *Munkács város új Monografiája*, Tomus I. Ungvár: KMKSZ, 1998 [az 1907-es kiadvány újrakiadása]; HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 221.

84 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, 221-222. old.; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, c. 132

honorem s. Michaelis constructi“) fennmaradt görögül, valamint latin hamisításban, mégis az egyházi és a világi történetírás napjainkig is Koriatovics Tódor ún. alapító oklevelét 1360.március 8-tól tartja a legelfogadottabb írásos forrásnak a munkácsi Csernek-hegyi monostor alapításának ügyében.⁸⁵ Ezt a tényt sajnos 1785-ben kétségbe vonta az erdélyi latin püspök, Batthyány Ignác⁸⁶, s az olyan történészek, mint Hodinka A., Ivan Holodnyak és A. Petrov (ezeknek és más okleveleknek paleográfiai és történelem-kritikai áttekintése alapján) megállapították a múlt század elején a hamis származását (Hodinkánál 1415 és 1458 közötti időszak, vagy 1569 után, Petrovnál pedig kategorikusan az 1569 és 1597 közötti időszak)⁸⁷, bár még ennek a mítosznak az igazi szüleinek – azaz a XVI. század lengyel történetírója, Maciej Strykowski (1582)⁸⁸ és a munkácsi püspökség ruszin történésze, I. Bazilovics (1799–1804)⁸⁹ – mindig akadnak hűséges követői.

Az éltetőit nem zavarja az a tény sem, hogy Koriatovics Tódor 1360-ban nemhogy a munkácsi vár ura nem volt, de podóliai fejedelem sem volt akkor még.⁹⁰

85 Más történészek nézeteit a kérdéssel kapcsolatban lásd: ФЕНИЧ В.: «Теодорів дарунок»: історичні дискурси та комеморативні практики у полоні однієї сумнівної грамоти. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 1. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012, с. 140-142.

86 BATHYANY Ign., comes: *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae. Volum I–III. Alba Carolina–Claudiopoli, 1785–1827, Tomus 1, p. 514-515.*

87 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 109-111; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 101 (2. jegyzet).

88 СТРИЙКОВСЬКИЙ М.: *Хроніка Польська, Литовська, Жмудська і всієї Русі Київської, Московської, Сіверської, Волинської, Подільської, Підгірської, Підміської та ін. (Уривки)*. In: *Всесвіт*, 2004, № 9-10, с. 111-121. Критику див.: РУСІНА О. В.: *Переділ давньоруської територіальної спадщини (1340–1380-ті рр.)*. In: *Україна: хронологія розвитку*, Том 3: Від Батисвої навали до Люблінської унії. Київ: КРІОН, 2008, с. 94-95, 97, 99.

89 I. Bazilovics életéről lásd: ПЕКАР А., ЧСВВ: *Протоігумен Йоанникій Ю. Базилович, ЧСВВ*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*, Sectio II, Vol. XIV (XX), Fasc. 1-4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1992, p. 105-122.

90 A részleteket lásd: STADNICKI K.: *Synowie Gedymina wielkō-władcy Litwy: Monwid – Narumunt – Jewnuta – Koriat*. Lwów, 1881, s. 139-181; МОЛЧАНОВСКИЙ Н.: *Очеркъ извѣстій о Подольской землѣ до 1434 года (Преимущественно по лѣтописяхъ)*. Киев: Типографія Императорскаго университета св. Владимира, 1885, 424 с.; PUZYNA I.: *Koriat I Koriatowicze oraz sprawa podolska*. In: *Ateneum Wilenskie*, T. 4, 1936, s. 12-19; PUZYNA I.: *Pierwszewystapienia Koriatowicze oraz sprawa podolska*. In: *Ateneum Wilenskie*, T. 12, 1938, s. 1-67; СІЦІНСЬКИЙ Ю.: *Поділля під владою Литви*, Упорядники: Вашук Д., Мошак М.: Монографія. Кам'янець-Подільський, 2009, 160 с.; БАТУРА Р. К.: *Борьба Литовского княжества против Золотой Орды. От нашего похода против Бату до битвы у Синих Вод*, Автореферат диссертации на соискание научной степени канд. ист. наук. Вильнюс, 1972; TEGOWSKI I.: *Pierwsze pokolenia Giedyminowicyów*. Poznań–Wrocław, 1999, s. 164-180; KURTYKA J.: *Repertorium podolskie: dokumenty do*

Аз „оклевél”, melyet szentül elhisznek a követői 1360. március 8-án keletkezhetett Munkácson „*Isten irgalmából [Nagy] Koriatovics Tódor munkácsi fejedelem által*”.⁹¹ Ahogy látjuk, az iratból világosan kiderül, hogy Koriatovics Tódor nem volt podóliai fejedelem. A podóliai fejedelemség véglegesen a Litván nagyfejedelemség szuverén adminisztratív-területi egységeként jött létre a tatárookra mért Szinyi Vodi melletti litván-orosz győzelem után (1362).⁹² Másodsorban, az 1360-as munkácsi monostor alapításáról szóló oklevél „szerzője” először említi a litván-orosz eredetű oklevelekben „*podóliai fejedelmként*” de csak az idősebb bátyjai (Konstantin, György és Sándor) után 1386-ban (!),⁹³ s a „*munkácsi vár ura*” – Zsigmond magyar király (Luxemburgi Zsigmond, a Német-római birodalom uralkodója) unokaöccse Koriatovics Tódor csak 1397-ben lett. Azon kívül, a magyar források sehol sem említik őt „*munkácsi [nagy] fejedelmként*.”⁹⁴ Feltételezni azt a gondolatot, hogy

1430 roku. In: *Rocznik Przemyski*, T. XL, 2004, Z. 4: Historia, s. 127-269; KURTYKA J.: *Podole w czasach jagiellońskich. Studia i materiały*. Krakov: Wydawnictwo Societas Vistulana, 2011, 635 s.; БІЛЕЦЬКА О.: *Поділля на зламі XIV–XV ст.: до витоків формування історичної області: Монографія*. Одеса: Астропринт, 2004, 416 с.; ВОЙТОВИЧ Л.: *Княжа доба: портрети еліти*. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2006, с. 668-675; МИХАЙЛОВСЬКИЙ В. М.: *Васальні стосунки князів Коріатовичів із Казимиром III та Людовиком Угорським*. In: *Український історичний журнал*, 2010, № 4, с. 4-15; ПЛІАМЕНИЦЬКА О. А.: *Початок литовського правління на Поділлі (фортифікаційний аспект)*. In: *Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]*, Серія: Історія, Випуск 19. Вінниця, 2011, с. 20-26. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzvdp_u_ist_2011_19_6.pdf.

- 91 ГРАМОТА КНЯЗЯ ФЁДОРА КОРЯТОВИЧА об учреждении Василианского монастыря на Чернечьей Горе в Мукачево и одарении монастырю сел. Бойовище и Лавки 8 марта 1360 г. / Копия. In: *Державний архів Закарпатської області (ДАЗО)*, Ф. 64: *Монастырь ордена Василиан г. Мукачево*, Спр. 1, Арк. 1-12.
- 92 Ma a Szinyuha folyó, a Déli Bug bal ága, Torhovica település a Kirovograd megyei Novo-Arhangelsk közelében. A részleteket lásd: ШАБУЛЬДО Ф. М.: *Битва біля Синіх Вод 1362 р.: маловідомі та незнані аспекти*. In: *Український історичний журнал*, 1996, № 2, с. 7-10; РУСИНА О.: *Синьоводська «Задонщина»: історична першість чи історіографічний гібрид?* In: *Український гуманітарний огляд*, Випуск 1. Київ: Критика, 1999, с. 178-189; *СИНЬОВОДСЬКА ПРОБЛЕМА У НОВІТНІХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: Збірник статей*, Ф. М. Шабульдо (наук. ред.), О. Д. Брайтченко (упоряд.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2005, с. 3 та ін. (172 с.); ШАБУЛЬДО Ф.: *Синьоводська битва 1362 р. у сучасній науковій інтерпретації*. In: *Там само*, с. 9-27.
- 93 PUZYNA I.: *Koriat I Koriatowicze oraz sprawa podolska*. In: *Ateneum Wilenskie*, T. 4, 1936, s. 12-19; PUZYNA I.: *Pierwsze wystapienia Koriatowicze oraz sprawa podolska*. In: *Ateneum Wilenskie*, T. 12, 1938, s. 1-67; СЦІНСЬКИЙ Ю.: *Поділля під владою Литви...*, с. 17-59; ВОЙТОВИЧ Л.: *Княжа доба: портрети еліти*. Біла Церква: Вид. Олександр Пшонківський, 2006, с. 668-675.
- 94 КОБАЛЬ Й.: *До питання про час приходу на Закарпаття подільського князя Федора Корятовича (Історіографічний нарис)*. In: *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*, Упоряд. і наук. ред. П. Федака, Випуск VI. Ужгород: Патент, 2004, с. 6-18; КОБАЛЬ Й.: *Федір Корятович у світлі нових джерел*. In: *Carpatica–Карпатика*,

Koriatovics Tódor 1360-ban Munkácsen volt, nem nehéz, nehezebb elhinni azt, hogy Nagy Lajos magyar királytól „megkapta” Munkácsot a várral, „*munkácsi [nagy] fejedelem*” „lett”, melynek „alapján” március 8-án „kiadta” a Csernek-hegyi monostor alapító oklevelét („adományát”).⁹⁵

Ilyen teleologizmus figyelhető meg Strykowskiánál vagy Bazilovicsnál, akikkel nem lehet kategorikusan egyet érteni Hodinka A., I. Holodnyak és A. Petrov magas szintű középkori oklevelek kritikai elemzése után. Kétség kívül hibás az a szemlélet, hogy Koriatovics Tódor fejedelem újította meg az „orosz államiság” alapjait a munkácsi vár központtal. A hasonló következtetéseket egyik írásos forrás sem támasztja alá. „*Megújítani*” csak azt lehetséges, ami valaha létezett, de a katolikus Magyar királyság területén „*orosz államiság*” sohasem létezett és elvben nem is létezhetett,⁹⁶ tehát a litván etnikai, s nem orosz eredetű fejedelem számára „*megújítani*” nem volt mit. S ahogyan számos királyi *donatio*-ból (adományból) kitűnik, a fejedelem sehol sem volt tulajdonos, csak ideiglenes használó adományozási jog nélkül.⁹⁷ A tulajdonos a király volt.

A Magyar katolikus királyságban (vagy a szomszédos Lengyelországban) csak a király-szuzerén adományozhatott, s csak kereszténységet (a lat. *baptizatus* – *keresztelt*) adományozott, s az egyház neve *ecclesia baptista* volt, ami akkoriban a latin-katolikus gyakori szinonímája volt. Azok a ruszinok, akik szláv-bizánci szertartásrend görög hitét gyakorolták (*greci riti/ritus*), skizmatikusnak (*schismaticus*) számítottak, s templomukat „*zsinagógának*” (*synagoga Ruthenorum*) nevezték. Így, a „*skizmatikus*”–„*ruszin*” (analogikusan „*skizmatikus*”–„*vlach*”) szó párok használata Kárpátalja mindkét oldalán főként konfesszionális, s nem etnikai konnotációval bír.⁹⁸

Випуск 32. Науковий збірник, присвячений світлій пам'яті педагога і вченого Томаша Сопка, Редкол.: Відп. за вип.: Тиводар М. П. Ужгород: Ліра, 2005, с. 75-115.

95 Ezzel kapcs. a részleteket lásd.: ДЕЛЕГАН М.: *До питання щодо оригінальності (достовірності) грамоти Федора Корятовича 1360 року*. In: *Наукові записки богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*, № 1. Ужгород: ВДВ «Карпати», 2011, с. 163-170.

96 Ezzel kapcsolatban, hogy mit képviselt a „Rusz” a Magyar királyságban a XI. században a XIV. század második feléig lásd Miroslav Voloscsuk, kortárs ivano-frankivszki történész politikai hatásoktól mentes alapkutatását: ВОЛОЩУК М. М.: «*Русь*» в *Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції*, Відп. ред. Л. В. Войтович. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014, 496 с.

97 КОБАЛЬ Й.: *Федір Корятович у світлі нових джерел...*, с. 84-85 та ін.

98 A részleteket lásd: ФЛОРЯ Б. Н.: *Православный мир восточной Европы перед историческим выбором (XIV–XV вв.)*. In: Флоря Б. Н.: *Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье: Сборник*. Москва: ЦНЦ «ПЭ», 2007, с. 276; ЗАЗУЛЯК Ю.: *Rebaptizatio rithenorum: подвійні імена та конфесійно-культурна ідентичність шляхти руського походження в Галичині XV ст.* In: *Ruthenica*, Том VI, Наук. ред. Володимир Ричка, Олексій Толочко. Київ, 2007, с. 277-279; ПОП И.-А.: *Марамуреш в XIV в.: етнічне і конфесійне взаємодія*, Пер. с румын.

A katolikus egyház és a latin-keresztények hivatalos álláspontja szerint a „skizmatikusokkal” egy szinten vannak a zsidók és pogányok, akik egyáltalán nem számíthatóak kereszténynek. Az eukarisztikus beszéd csak a valódi katolikus egyházhoz való fordulásuk után vált lehetségessé, ami a *Slavia Orthodoxa* és a *Pax Ruthenorum* terén került megfigyelésre az 1439-es florentiai unió előtt és kihirdetése után és a kijevi egyesült metropolia, a görög Izidor nagyszabású tevékenységében.⁹⁹

Н. Г. Голант. In: *Петербургские славянские и балканские исследования / Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2010, № 1: *Карпатские русины и русинская идентичность от средневековья к новейшему времени*, сс. 18, 22; ФЕНИЧ В.: *В предверии «искушения греческим орехом»: религиозно-церковная жизнь русинов и валахов Марамуреша в XIII–XIV вв.* In: *Карпатика*, Выпуск 42. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2013, с. 142-143; ОСІПЯН О.: *Етнічна та конфесійна ідентичності у формуванні міських «націй» Львова в другій половині XIV – першій половині XV ст.* («вірмени» і «татарів»). In: *Наукові записки Українського Католицького Університету*, Число VI, Серія: Історія, Выпуск 2. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2015, с. 106-108.

- 99 A részleteket lásd: БУЧИНСЬКИЙ Б.: *Студії з історії церковної унії. I. Ісидорова унія.* In: *Записки Наукового товариства імені Шевченка*. Львів, 1908, Т. 85, с. 21-42; Т. 86 (1980), с. 5-30; Т. 88 (1909), с. 5-22; Т. 90 (1909), с. 5-24; БУЧИНСЬКИЙ Б.: *Змагання до унії Руської Церкви з Римом в роках 1498–1506.* In: *Записки Українського наукового товариства в Києві*. Київ, 1909, Т. 4, с. 100-136; Т. 5 (1909), с. 61-87; Т. 6 (1909), с. 1-53; ПЩАК А.: *Унійні і автокефальні змагання на українських землях від Данила до Іздора.* In: *Богословія*. Львів, 1923, Т. 1, с. 17-41; Т. 2 (1924), с. 297-309; НАЛЕЦЬКИЙ О.: *From Florence to Brest.* In: *Sacrum Poloniae millennium*, Vol. 5. Roma, 1958, p. 13-144; НАЛЕЦЬКИЙ О.: *Isidore's tradition.* In: *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, Vol. 4 (10). Romae, 1963, Ser. 2, fasc. 2.4, p. 27-43; GILL J.: *Isidore's encyclical letter from Buda.* In: *Analecta Ordinis Sancti Basilii Magni*, Vol. 4 (10). Romae, 1963, Ser. 2, fasc. 2.4, p. 1-8; о. ВАВРИК М., ЧСВВ: *Кардинал Ісидор (У 500-ліття його смерті).* In: *Наукові записки Українського Вільного Університету 1967–68*, Чис. 9-10. На пошану Блаженнішого Верховного Архієпископа Кардинала Йосифа Сліпого у 30-ліття Єпископських Свячень та 25-ліття вступлення на Митрополичий Престол. Мюнхен–Рим–Париж, 1969, с. 49-57; *LITERAE ENCYCLICAE ICIDORI METROPOLITAE BUDAЕ, die 5 Martii 1440 datae.* In: *Concilium Florentinum. Documenta et scriptores.* Roma, 1976, Vol. 11. *Acta Slavica Concilii Florentini. Narrationes et documenta*, p. 140-142; МОНЧАК І.: *Florentine Ecumenism in the Kyivan Church. The Theology of Ecumenism Applied to the Individual Church of Kyiv.* Rome: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum s. Clementis Papae, 1987, 373 p.; КОЧАН Н.: *Флорентійська унія і Київська митрополія та її історична доля на українсько-білоруських землях.* In: *Другий міжнародний конгрес українців (Львів, 22–28 серпня 1993 р.). Доповіді і повідомлення. Історія*, Частина I. Львів, 1994, с. 53-58; ПЕЛІШЕНКО Ю.: *Київський митрополит Ісидор і доля Флорентійської унії в Україні.* In: *Київська старина*, 2000, № 2, с. 135-142; ЗЕМА В. Є.: *Флорентійська унія та автокефалія церкви.* In: *Український історичний журнал*, 2003, № 1, с. 53-67; ФЛОРЯ Б. Н.: *Исследования по истории Церкви. Древнерусское и славянское средневековье: Сборник...*, с. 206-380; МОНЧАК І.: *Флорентійський екуменізм у Київській Церкві: Унійна ідея у помісній еклезіяльній традиції*, Пер. з англ. Романа Скакуна; за ред. Олега Турія. Львів: Видавництво

Tehát, a munkácsi monostori templom/püspökség keleti keresztényeinek vallási-egyházi életének középkori történetéről, I. Bazilovics, Lucskay-Papp M., I. Duliskovich, J. Mihály de Apsa, Hodinka A. és A. Petrov által összegyűjtött és publikált iratok segítségével lehetőségünk adódik rekonstruálni a körülmények és a kezdeti viták eredetét Kárpátalja két legrégebbi monostori központja – a Máramaros vármegyei Körtvélyesen és a munkácsi Csernek-hegyen, Bereg vármegyében – között.

2. Szász vajda utódai és a körtvélyesi monostor eredete

Ahogy a fent idézett Ciril Vasil, TI, megjegyezte azt, hogy figyelmen kívül hagyva, hogy a munkácsi monostor „*hagyományos vallási központnak, a ezen a területen a Keleti egyház „hivatkozási pontjának”* számít, így az a „hamisított”-levél, „*melyet a XVI. század végétől datálhatunk, a monostor tulajdonjogának bemutatása céljából egy adott területen*”.¹⁰⁰ Így az első irat, amely kifejezetten a keleti egyházi struktúrára és a kanonikus-jogi birtokokra vonatkozik a jövőbeli munkácsi egyházmegye határain belül, IV. Antal konstantinápolyi pátriárka levele 1391. augusztus 14-ből. A pátriárkai oklevelet a máramarosi vlach (román) Balk és Drag grófok, akik Szász (Szász fejedelem 1365-ben halt meg)¹⁰¹ vajda utódai, kérésére adták ki s a körtvélyesi monostorra vonatkozott (latin *Per*, magyar *Körtvélyes*, román *Peri*).

A konstantinápolyi pátriárka oklevelének megjelenésének esete akkoriban senki előtt nem volt ismert, leszámítva Magyarország Máramaros vármegyéjében, a körtvélyesi monostor alapító családját. Tény, hogy ez Konstantinápoly és Buda közös lépésének egyike volt a „nemzetek keresztény együttműködésének” irányába az oszmán törökök elleni harcban, s ez nem ébreszt kétséget¹⁰² a történészekben

Українського католицького університету, 2012, 364 с.; ФЕНИЧ В.: «Монастырская Церковь»: происхождение и ранняя история Мукачевского епископства XV века (историографический аспект). In: *Карпатика*, Выпуск 41. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012, с. 177-203; ФЕНИЧ В.: «Монастырская Церковь»: происхождение и ранняя история Мукачевского епископства (середина XV в.). In: *Белоруссия и Украина: История и культура*, Выпуск 5, Сб. статей, Гл. ред. Б. Н. Флоря. Москва: Институт славяноведения РАН, 2015, с. 4-33.

100 о. ВАСИЛЬ, Ц., ТИ: *Мукачівська єпархія та її єпископи. Історія походження...*, с. 32.

101 TÓTH N. C.: *Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása. A család vázlatos története 1365–1424 között*. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*, Szerkesztette: Hegyi Géza és W. Kovács András. Cluj-Napoca: Societatea Muzeului Ardelean, 2012, old. 135-166, 317-323.

102 ШЕВЧЕНКО И.: *Некоторые замечания о политике константинопольского патриархата по отношению к Восточной Европе в XIV в.* In: *Славяне и их соседи*, Выпуск 6.

ma, ahogyan az sem, hogy IV. Antal eredeti görög nyelvű pátriárkai levele az 1494-es latin nyelvű hamisításától eltérően megerősíti a létező sztereotípiákat a konfeszionális és a nemzeti történetírásokban.¹⁰³

Ahogy ismeretes, a körtvélyesi monostort, ami Máramaros vármegyében volt található (1303-tól), az ismert és befolyásos Szász-Drágffy vlach (román) család alapította.¹⁰⁴ Nehéz megmondani, hogy ez mikor történt. Hagyományosan úgy gondolják, hogy ez 1364-ben történt (legkésőbb 1389-ben) Szász Mikél uralkodásának idején, amikor Taras (mai Taracköz a técsői járásban) községnek monostort adományozott, az akkori ismert Per néven (*Peri*) (mai Körtvélyes ugyanabban a járásban). Per (Körtvélyes) vlach falu a ruszinokkal lett betelepítve, melyet az 1456-os királyi oklevél is alátámaszt, amely *claustrum Ruthenorum* néven maradt fenn, amit a település még korábban kapott.¹⁰⁵ Ennek ellenére, az a tény, hogy a körtvélyesi monostort a Magyar királyság ismert és befolyásos vlachjai (Drag és Balk kormányzók, Moldávia alapítóinak utódai 1349 és 1359 között) alapították, nem jelenti azt, hogy román is volt, sőt, az egykori vlach falvak ruszinok általi betelepítése nemcsak az adott kolostor környékére, de Máramaros, Ugocs, Bereg és Ung vármegyékben, ahogyan a források is alátámasztják, intenzíven zajlottak már 1400-ig.¹⁰⁶

IV. Antal konstantinápolyi pátriárka a vlach kormányzók kérésére levélben sztauropég jogokat¹⁰⁷ (autonómiai függetlenség a helyi püspöktől) adott a monostornak, s „*kalugarén Pakhomiosz*” a monostor apátjának – pátriarchai exarchosi joghatóságot biztosít a hívők fölött, akik a ruszin monostor környékén és a Szász

Москва: Институт славяноведения и балканистики, 1996, с. 133-139; ЛОМІЗЕ С.: *Царгородський патріархат і переговори про унію з Римським Апостольським Престолом зі середини XIV століття і до Ферраро-Флорентійського собору*. In: Ковчег. Науковий збірник із церковної історії, Число 2, За ред. Б. Гудзяка, І. Сkochилися та О. Турія. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2000, с. 47-63; ШЕВЧЕНКО І.: *Політика Візантійського патріархату у Східній Європі в XIV ст.* In: ШЕВЧЕНКО І.: *Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття*, Авторизов. пер. з англ. Марії Габлевич; Під ред. Андрія Ясіновського. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2001, с. 75-98.

103 A kérdés más aspektusait lásd.: ФЕНИЧ В.: «Под знаком византийской цивилизации»: ставропигиальный монастырь в Перь (Грушево) с правами патриаршего экзарха 1391 г. в источниках и историографии. In: Карпатика, Выпуск 43. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014, с. 230-258.

104 WYROSTEK L.: *Ród Dragów-Sasów na Wengrzach i Rusi Halickiej*. In: *Rocznik Polskiego Towarzystwa heraldycznego*, Tomus XI, Ročnyk 1931/2. Kraków, 1932, s. 41-42; TÓTH N. C.: *Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása...*, old. 135-166, 317-323.

105 *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV...*, s. 376-379; POPA R.: *Tara Maramureșului în veacul XIV-lea*, Prefață de M. Berza. Ediția a II-a, îngrijită de A. Ioniță. București, 1997, p. 65-66, 91.

106 *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV...*, s. 35, 85-86, 130, 137, 225, 235; POP R.: *Tara Maramureșului în veacul XIV-lea...*, s. 52, 65-66, 91, 93-94; ПОП И.-А.: *Марамуреш в XIV в...*, с. 19-21.

107 *Sztauropég* (gör. σταυροπηγία, а σταυρός – „kereszt” + πήγνυμι – „beállítás, felállítás”,

(Zaaz) család földjein élnek.¹⁰⁸ Ez a nemes román család a máramarosi dokumentumokban 1365 és 1424 között említődik.¹⁰⁹ A konkrét pátriárkai levélben kb. 34 településről van szó, amelyek akkorra Máramaros, Szatmár, Ugocsa vármegyékben voltak szétszórva egészen a Latorca-folyóig, amely átfolyik Munkácson. Ma ez a técsői, huszti, ilosvai, szőlősi, beregszászi és a munkácsi járások Kárpátalján, Ukrajnában és máramarosszigeti és szatmári járások Romániában. Egyet kell érteni azzal a gondolattal, hogy az első pátriárkai exarchosz területi joghatósága befolyásosabb volt, de egyetlen esetben sem haladta túl a Szász örökösök földterületeinek határát.

1365. február 2-án Lajos király Balknak Dragnak, Dragomirnak és Istvánnak, akik Moldáviából tértek haza, földet ad Máramaroson. 1368. július 27-én Dragomir és István meghaltak. A források előtt ismertek a Szász leányok udvarlói (völegényei, férjei?): Tatamir, aki 1377-ben hunyt el Belzben, s Oláh Iván/János, akit a dokumentumok 1368 és 1390 között említenek.¹¹⁰ Szász Dragomir és István nem hagyott maga után örököst. Oláh Iván/Jánosnak egy fia volt, László, aki 1423. szeptember 23-án halt meg. Balk (†1402.03.23.) egyenes ágú leszármazottja volt Demeter (†1406.06.11.), Oláh Iván/János (†1394.06.11.) és Sándor (†1418.11.7.). Sándornak voltak csak utódai: János (†1446.10.1.), László (†1431.01.25.), Mihály (†1480/1483) és Anna (†1446.10.1.). Haláluk után a Szász Balk család a harmadik nemzedéken kihalt. Drag (†1405.10.6. vagy 1407.05.3.) családja élhetőbbnek bizonyult. Két fia volt: György (†1433.06.6.) és Sándor (†1432.10.25.). György Miklós (†1477.04.30.) fián át folytatta a Szász-nemzetséget egészen Bertalanig (†1501.10.26.), Ferencig (†1472.05.3.), Györgyig (†1477.04.30.) és Péterig (†1483.05.10.). Ettől az időtől a Szász nemzetség egyedüli folytatója Bertalan volt, akinek utódai Miklós, Imre, György és Iván voltak. György örököse Zsigmond és Anna, Jánosé pedig Gáspár, Boldizsár, András, Magdolna és Farkas lettek. 1524 márciusában a

szószerint „*a kereszt felállítása*”) – pravoszláv monostornak, székesegyháznak és testvériségnek, valamint egyházi iskolának adott státusz, ami függetlenné tette őket a helyi püspöki hatalomtól és közvetlenül a pátriárkának vagy a zsinatnak van alárendelve. A „*kereszt beállítása*” szó szerinti fordítás arra utal, hogy a sztauropég monostorokban a keresztet a pátriárka sajátkezűleg állította. In.: *Толковий словарь Ушакова*. Ukrán értelmezésben (egyébként, Lubomir és Oleg Beleii ósláv-ukrán szótárából hiányzik (2001) csakúgy, mint Natalia Puryayeva egyházi-szertartási szótárából is (2001), csak olyan monostorról van szó, amely nincs alárendelve a helyi püspöki hatalomnak, közvetlenül a pátriárkának vagy a zsinatnak van alárendelve; a helyi püspöktől való függetlenség státusza: *ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИК СУЧАХОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОБИ..*, c. 1186. Keleten (a Keleti gyházban) a sztauropégia kanonikus státusz, melynek nyugaton (a Római Egyházban) az institúció felel meg «*Abbatia seu Praelatura nullis*»: VIDAL P. P.: *Jus canonicum auctore P. Fr. Wernz ad codicis norman exactum, II. De personis*. Romae, 1923, § 384, 397, 566, 594, 595.

108 *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV..*, s. 56-58 (№ 29).

109 POP R.: *Tara Maramureșului in veacul XIV-lea..*, s. 240-247.

110 *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV..*, s. 56-59 (№ 29), 60 (№ 31), 65-67 (№ 36), 69-70 (№ 38), 87-89 (№ 52).

Szász dinasztia végleg kihalt, mivel lányaik Magyarország északkeleti részének kevésbé ismert családjaiba, mint a Báthori, Kuszoli, Nádasdy, Hédervári, Kanizsai családokhoz mentek férjhez.¹¹¹

Számos falu, város és királyi vár¹¹² birtoklásán kívül, Szász mindegyik fia királyi biztos – a vármegyék vezetői voltak (lat. *comes*, magy. *ispán*, szláv *жупан*). Így, Balk volt Máramaros (1373–1402), Ugocsa (1376–1402), Szatmár vármegyék (1378–1397) és Székelyföld (1387–1390) ispánja; Drag inkább társuralkodó volt (Balk diarchusa) Máramaroson (1378–1400), Ugocsán (1378–1400), Szatmár vármegyékben (1378–1397) Székelyföldön (1387–1390). Oláh Iván/János volt Máramaros (1385–1390), Szatmár vármegyék (1385–1386) és Székelyföld ispánja (1387–1390).¹¹³ Ugyanakor, a XV. század elején a Szász örökösök számára a sikeres élet véget ért.

Az 1401. augusztus 10-ei oklevélnek értelmében Drag kormányzót halálra ítélték birtokainak elkobzásával a Szolnok vármegyében (mai Románia) való Jakcha Kusali fiainak földjeinek engedély nélküli elfoglalása miatt, így elvették tőle a Királyháza melletti Nyaláb-várat is (Ugocsa vármegye), melyet Oláh Jánossal együtt birtokolt Nagy Lajos király 1378. augusztus 20-ai donációjaként.¹¹⁴ Ugyanakkor, Jakcha Kusali fiai hajlandóak voltak elengedni Balk kormányzó fiainak – Demeternek és Sándornak, valamint Drag fiainak – Györgynek és Sándornak és Oláh János fiainak – Lászlónak a királyi büntetés következményeit azzal a feltétellel, hogy ők önszántukból visszaadják a Drag által elfoglalt területeket.¹¹⁵ Drag és Oláh János örököseinek birtokában maradt a Nyaláb vár.¹¹⁶

111 A Szász nemzetségről bővebben lásd: TÓTH N. C.: *Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása...*, old. 135-166, 167 (tabl.).

112 A XIV. század végéig Balk és Drag családjához tartozott: Máramaroson – a Tereblya-, Tereszva- és a Tisza-folyók völgyében hat falu, a Mára-folyónál 13 falu, Iza körül 18, Visk mellett 5 falu, Técső, Hosszúmező, Visk, Huszt és Sziget városai, Alsóapsa település. Másszóval, Balk és Drag családjához tartozott Ugocsa vármegye 1/3-a: PERFECKIJ E.: *Socialné-hospodárské poméry Podkarpatské Rusi ve století XIII.–XV.* Bratislava, 1924, s. 102; ГАДЖЕГА В.: *Додатки к історії Русинів и руських церквей в Мараморошѣ. Студіѣ исторично-архивнѣ.* In: *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгородѣ за рокъ 1922*, Видає литературно-науковий оддѣл, Под ред. Августина Волошина, Др. Василя Гаджеги, Др. Ивана Панькевича и др. Володимира Бирчака, Рочник I. Ужгород: Книгопечатня акційного товариства «Унію», 1922, с. 112-171; ГАДЖЕГА В.: *Додатки к історії Русинів и руських церквей в жупѣ Угоча*, Часть I. и II, Одбитка из «Наукового зборника Тов. «Просвіта» в Ужгородѣ. Рочник IV. З. Р. 1925. и Рочник V. З. Р. 1927. Ужгород: Друкарня оо. Василян, 1927, Часть перша, с. 117-176.

113 TÓTH N. C.: *Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása...*, old. 136-144.

114 SZÁBÓ I.: *Ugocsa megye*. Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1937, old. 282-285; KOMÁROMY A.: *Ugocsa vármegye a történelemben*. Válogatott írások, Szerk.: Kobályné-Homoki Ilona. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2001, old. 27.

115 ZSIGMONDKORI OKLEVÉLTÁR. II (1400–1410), Összeállította Mályusz Elemér. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1958, old. 141.

116 *Ibedem*, old. 207.

De ezzel nem értettek egyet a rokonaik: Drag kormányzó fiai – Demeter és Sándor bíróságra adták őket. Zsigmond király az ügy áttekintését Perényi Péternek adta, akit kedvelt. Mivel Drag, Oláh János és Balk örökösei az eredeti okleveleket a Nyaláb vár birtoklásáról nem tudták bemutatni, így a király elvette tőlük a várat és odaadta (mint adományt) Perényi Péternek. Az 1405. március 8-án kelt budai oklevélben Zsigmon feltüntette, hogy a Nyaláb várat és környékét Perényi Péternek ajándékozza a király előtt tett katonai szolgálatokért, főként az árulók elleni Sárospatak melletti csatában (mai Magyarország).¹¹⁷ A királyi döntés mellékes ténye volt az is, hogy Balk fia, Demeter 1403-ban szintén részt vett a Zsigmond elleni lázadásban, amiért az elvette birtokainak egy részét.¹¹⁸

Ami Taras (Taracköz) településre vonatkozik, melynek közelében létrejött a monostor Körtvélyes faluval, azt Szász fiai – Balk, Drag és Oláh János kapták meg 1373. augusztus 11-én Lajos királytól.¹¹⁹ 1389. február 2-án Bebek Imre királyi bíró elfogadta Dragot székely ispánnak, s jogot kapott néhány falu birtoklására, melyek között Taras (Tarcköz) települést is említik.¹²⁰ De a körtvélyesi monostort egészen az 1391-es pátriárkai oklevélíg egyetlen írásos forrás sem említi. János Mihály de Apsa sem talált oklevelet egyelen hasonló nevű monostorról. A *máramarosi oklevelek* gyűjteményben (1900) J. Mihály két királyi oklevelet publikált, melyek közvetlenül a Szent Mihály arkangyal monostorra vonatkoztak: 1438 és 1456-ból datálhatók.¹²¹ Bár ezt nem azt jelenti, hogy a monostor nem létezhetett addig, ugyanakkor Zsigmond király csak Balk fiainak – Demeternek és Sándornak, valamint Drag fiainak – Györgynek és Sándornak 1397. május 8-án és 1405. március 15-én kelt megerősítő-oklevelében említik először (?) Körtvélyest másd birtokokkal együtt.¹²²

Az 1391-es görög nyelvű pátriárkai oklevél az 1315–1402 konstantinápolyi zsinat pátriárkai jegyzőkönyvei között maradt fenn a bécsi könyvtárban. 1860-ban Bécsben adta ki a Franz von Miklosich szlavista az *Acta patriarchatus Constantinopolitani*¹²³

117 KOMÁROMY A.: *Nyaláb vár és uradalma*. In: *Századok*, Tom. XXVIII. Budapest, 1894, old. 503-507; SZÁBÓ I.: *Ugocsa megye...*, old. 116-117; ZSIGMONDKORI OKLEVÉLTÁR. II (1400–1410)..., old. 443; TÓTH N. C.: *Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása...*, old. 148-163.

118 ZSIGMONDKORI OKLEVÉLTÁR. II (1400–1410)..., old. 348; КОБАЛЬ Й. В.: *Угочаницина за часів «Королівського Євангелія»*. In: *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*, Випуск XIII. Ужгород: IBA, 2013, с. 60.

119 *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV...*, s. 65-67 (№ 36).

120 *Ibidem*, p. 89-94 (№ 53).

121 *Ibidem*, p. 306-307 (№ 178), 376-379 (№ 222).

122 TÓTH N. C.: *Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása...*, old. 145.

123 *ACTA PATRIARCHATUS CONSTANTINOPOLITANI MCCCXV–MCCCII e codicibus manuscriptis bibliothecae palatinae Vindobonensis*, Vol. 2, Ed. Fr. Miklosich. Vindobonae, 1860, s. 156-157.

második kötetében. Érdekes, hogy a legteljeskörűbb mű szerzője, Lucskay-Papp Mihály, a *Kárpátaljai ruszinok története* c. művének 6 kötetében, melynek kéziratán életének utolsó évében dolgozott (1839–1843), szintén idézi a pátriárkai levelet, de latin nyelvű fordításban közli II. Ulászló magyar király számára készített megerősítő privilégiumokkal 1494. május 14-én.¹²⁴

Mivel Lucskay „grant-narratívája” még sokáig csak kéziratban (latin és ukrán nyelven publikálva csak 1986-ban lett) volt, 1900-tól a kutatók J. Mihály de Apsa által publikált 1391. augusztus 13-ai pátriárkai levelének latin nyelvű fordítását használhatták, melyet II. Ulászló király számára készítettek 1494-ben.¹²⁵ 1930-ban a többség számára ismert orosz tudós A. Petrov, a kárpátaljai ruszinok és vlachok középkori és koraujkori történelmének szakértője, megjelentette IV. Antal eredeti görög nyelvű szövegét és csatolt hozzá latin és orosz nyelvű fordítást is, igaz nem az 1391-es eredetiről, hanem az 1494-es László király számára készített dekrétumból.¹²⁶

Akár így, akár nem, de Lucskay M., J. Mihály, Hodinka A. és A. Petrov munkásságának köszönhetően a történészek rendelkezésére tizenegy teljesértékű oklevél áll, amelyek konkrétan a körtvélyesi monastorra vonatkoznak az első említésének idejéből, 1391-ből, majd 1404, 1438, 1456, 1457, 1479, 1491, 1494, 1498, 1551 és 1556-ból, amikor is véglegesen a munkácsi monostori egyház archimandrita-püspökének lett alárendelve.

Tehát, a körtvélyesi monostort nagy valószínűséggel Magyarország északkeleti részének ismert románjai, *Balk kormányzó (Vojvoda Balicza)* és *Drag mester (Drag Mester)*¹²⁷ alapította 1391 elején. Az, hogy alapítói és tulajdonosai vallásuk szerint román-katolikusok voltak, egyáltalán nem jelenti azt, hogy román is lett

124 ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів: У шести томах*, Дешифрування рукопису, від перекладача, переклад з латинської, покажчики Ю. М. Сака; вступна стаття Д. Д. Данилюка; Редкол.: Й. О. Баглай, М. М. Вегеш, Д. Д. Данилюк, М. В. Орос, І. М. Сенько, Том II. Ужгород: Закарпаття, 1999, с. 181. Lucskay M. ukrán-latin két-nyelvű kéziratát lásd: САК Ю.: «*Historia carpato-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК*. In: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, Випуск 14, Упоряд.: Русинко Іван та колектив. Свидник: Музей української культури – Пряшево: Братиславське словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури в Пряшеві, 1986, с. 98-99.

125 *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV..*, s. 109-111 (№ 62).

126 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 109-114.

127 Az 1391-es pátriárkai oklevelen és az 1494-es latin nyelvű hamisításon kívül minden máramarosi oklevélben a „magister” tiszteletbeli magyarországi titulását használják: ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 107 (8. jegyzet). A múlt század első felének ismert román történésze, Nicalai Jorga feltételezi, hogy a „magister” terminus alatt tiszteletbeli címet értettek, amelyet Magyarország ismert románjainak és nemcsak nekik adtak: IORGA N.: *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, Ediția a II-a, Vol. I. București, 1928, p. 262.

volna. Ez egy görög szertartású ruszin monostor volt abban az értelemben, hogy egy katolikus országban latin nyelvű keresztény kultúra dominált, ahol az etnikum (népiség) nem játszott semmilyen szerepet, s megértette a szláv nyelvű ruszint vagy a vlach-„skizmatikus” (az egyház nyelve a románoknál a XVIII. század közepéig az ószláv volt).¹²⁸ Ebből nyilvánvalóan kitűnik, hogy a ruszin papok és a falu elismerték a körtvélyesi monostor pátriárkai exarchosz-apatjának joghatóságát a román papokkal és falvakkal egyenlően. Ha a máshitűekről a különböző latin források úgy számolnak be, hogy „*episcopus Ruthenorum, plebania Ruthenicalis, monasterium ritu Ruthenorum, episcopus Rascianorum, episcopus Valachorum, oláh, püspök, oláh vladika, oláh klastrum*”, akkor ezzel csak azt jelölik, hogy ez a személy melyik népből származott. A latinosoknak (római katolikusok) minden ruszin és vlach egyformán „skizmatikus” volt.¹²⁹

Az, hogy a monostort a máramarosi román Szász fejedelem fiai – Balk kormányzó és Drag mester alapította (a máramarosi oklevelekben 1360-ban említették először)¹³⁰, akik Lajos és Zsigmond magyar királynak jelentős katonai szolgálatot tettek, s ezért hatalmas földbirtokot kaptak, valamint tiszteletbeli titulust „*nobis magistri*” (változatai „*magistorum*” / „*magistris*” / „*noster magister*” / „*dictis magistro*” / „*nobis magnificus / nobis magnifici*”) kaptak (először csak Balkot nevezték így 1373-ban, 1390-ben, 1405-ben, majd 1390-től inkább csak Dragra vonatkoztak)¹³¹ és 1371 és 1402 között Máramaros, Szatmár vármegyékben és Székelyföldön magas állami pozíciókat töltöttek be.¹³² Ezt a legjobban Balk fiainak – Demeternek és Sándornak 1404. május 1-jei egyháziszláv oklevele tanúsítja.¹³³ Ettől kezdve „hajlunk” meg az 1391-es pátriárkai oklevél latin nyelvű hamisításának, melyet 1494 elején kötöttek meg és annak következményeire, tekintettel a körtvélyesi és a munkácsi monostorok közötti viszony történetére.

128 Máramaros 139 lakott településéből 1773-ra 107 volt görög szertartású. Ebből 85 ruszin nyelvű és 50 román nyelvű. Máramaros vármegye 74 397 görög katolikusából az 1792-es püspöki összeírás szerint 81 plébánián egyháziszláv nyelvet, 43 plébánián pedig román nyelvet használtak: ПЕТРОВЪ А. Л.: Предѣлы угро-русской рѣчи въ 1773 года по официалънымъ даннымъ. Исѣдованія и карты. In: Матеріалы для исторіи Угорской Руси, Т. VI. Санкт-Петербург: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1911, с. 234-235; A MUNKÁCSI GÖRÖGKATOLIKUS EGYHÁZMEGZE LELKÉSZÉGEINEK 1792. évi katalógusa, A bevezető tanulmányokat: Bendász István, Koi István, Sztripszky Híador. Nyíregyháza, 1994, old. 55-61.

129 ПЕТРОВЪ А. Л.: Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г., с. 104-105.

130 *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV.*, s. 37-40 (№ 19).

131 *Ibedem*, s. 65-69 (№ 36-37), 98 (№ 57), 99 (№ 58), 101 (№ 59), 102-103 (№ 60), 104-107 (№ 61), 114 (№ 65), 117 (№ 67), 130 (№ 75).

132 *Ibedem*, s. 65-126 (№№ 36-72).

133 ПЕТРОВЪ А. Л.: Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г., с. 156-157. J. Mihály de Apsa ezt az oklevelet nem publikálta.

A nem eredeti oklevelet¹³⁴ Máramaroszigeten adták ki Banko ispán és Radulja alispán, valamint Ivancsuk, Dragomir román nemesek és Dan testvér, Leok Belkovich, Kosta Drahusevich, Kosta Popov és Nan jelenlétében.¹³⁵ Ennek az oklevélnek a megjelenéséig ismeretlen volt, hogy mit adományozott Balk és Drag a körtvélyesi monostornak. Igaz, János Mihály az 1389. február 2-ai oklevélre hivatkozva Drag birtokainak máramarosi határaitól, állítja, hogy a Szent Mihály arkangyal körtvélyesi monostort Taras (Taracköz) község határában, Drag és Balk alapította 1391-ben és hozzátartozott *Kurtvelyespaták* (azaz Körtvélyeshez) is.¹³⁶ Bár az oklevélben a konkrét helye úgy van leírva, mint „...*ad caput cujusdem rivuli Kurtvelyes pataka appellati...*”¹³⁷, A. Petrov kommentálva az oklevelet, kicserélte az *appellati*-t (szósz. *kérés*, a konkrét esetben *kéréssel fordul*) a nem érthető *nuncupati* kifejezésre, kategorikusan állítva, hogy az oklevélben semmi hasonló nincs, sőt még Körtvélyes települést sem említi, csak egy hasonló nevű folyóról van szó.¹³⁸

Mivel 1389-ben csak „*Körtvély patak*” (rom. *pârâul Perilor*) került említésre, s a szomszédos „*helyet monostornak nevezték*”, Körtvélyes falut csak a XIV. század végén alapíthatták, Taras (Taracköz) és Alsóapsa (Арша de Jos) községektől elkülönített földeken. Ez a település ruszinokkal lett betelepítve, amit jól szemléltet

134 A Csehszlovák Múzeum főkönyvtárosának, dr. E. Yakubovich engedélyével az 1404-es faksimile oklevél kritikai műhellyel 1925-ben először volt kinyomtatva A. Petrov által a *Filologickem Sbornike České Akademie věd a umění* (s. 179-184, 234-239) gyűjteményben, majd külön kiadványként 1927-ben Ungváron is: ПЕТРОВЪ А.: *Древнѣйшая церковнославянская грамота 1404 г. о карпаторусской территории. Къ основанію Грушевського монастиря св. архангела Михаила въ Марамороші*, Издание Культурно-просвѣдительного общества им. А. Духновича въ Ужгородѣ, Выпускъ 30. Ужгородъ: Типографія «Школьная помощь», 1927, 15 c. Az 1404-es oklevél kritikai elemzését lásd: ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, c. 114-118. Az oklevél szövegének újrakiadása: ПАНЬКЕВИЧ И.: *Найдавніша грамота подкарпаторуська*. In: *Подкарпатська Русь*, Рочник II. Ужгород, 1925, Чис. 7, c. 114-115; ТІСНУ Фр.: *Увојј současněho spisovněho jazyka na Podkarpatské Rusi*. Praga, 1938, s. 3-6; УКРАЇНСЬКІ ГРАМОТИ XV ст., Підготовка тексту, вступна стаття і коментарі В. М. Русанівського. Київ: Наукова думка, 1965, c. 133-134; ТІХИЙ Фр.: *Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі*, Пер. з чеської та післямова Любомира Белея, Михайла Сюська. Ужгород: «Патент», 1996, c. 9, 10-12; HORNAD Vladimirus de juxta: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.–18. storočie)*..., s. 818; ДУЛИЧЕНКО А.: *Письменность и литературные языки Карпатской Руси (XV–XX вв.)*. Вступительная статья. *Тексты. Комментарии*. Ужгород: Изд-во В. Падяка, 2008, c. 33.

135 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, c. 156.

136 Az oklevél szövege: *DIPLÔME MARAMUREŞENE DIN SECOLUL XIV. şi XV.*, s. 89-94 (№ 53). Mihali változata a 94. oldalon.

137 *Ibidem*, p. 92.

138 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, c. 116 (1. jegyzet).

a „*claustrum Ruthenorum*” megnevezés is, melyet 1456-ban kapott a szerzetes-település.¹³⁹

Tisztább választ ad erre a kérdésre az 1404-es oklevél. A tartalma szerint nem egy *donatio* (ajándék/adomány), hanem csak egy *confirmatio* (megerősítés), melyet Balk fiai – Demeter és Sándor kiált ki mindenkinek, akik olvassák, hogy „*Балица воевода и Драгъ мещерь съзидаша църковь въ име святаго архаггела Михаила на земли Тересовскои и прѣд нами дадоше от своего урика три села монастырю и единъ млинъ. Едно село Тересъ, а друго Кривичиць, а третіе Крушево, и млинъ, що е на земли Длъгопоскои на Сопункы, где падаеть Съпънца у Тису, да служит манастиру святаго архаггела Михаила*”. Haláluk után, ahogyan a levélből kitűnik, „*Думитру воевода, и братъ его Але(кса)ндръ мещерь дадоше прѣд нами всѣми тия...*” (ezen a helyen a szöveg megszakad – V. F.) a monostor három faluval (Taracköz, Tizsakirva, Körtvélyes) és egy malommal rendelkezik, melyek a hosszúmezői (Hosszúmező) földeken találhatóak a Sopunec folyó mellett, ahol az a Tizsába ömlik, s csak az én véleményem az, hogy a monostornak joga van a „...и с полемь, и съ лѣсомь, и съ водою, и съ въсѣмъ прожитком...”¹⁴⁰ fölötti rendelkezésre.

Keresem a magyarázatot, miért Balk és Drag *donatio*-ja csak Balk fiának *confirmatio*-ja, A. Petrov J. Mihály¹⁴¹ oklevelére hagyatkozva, hibásan következtetett arra, hogy Drag hamarabb halt meg Balknál. 1397. november 7-én és 1402. április 2-án mindkét testvér élt még, mivel neveiket a „*condam*”/ „*condatum*” hozzáadása nélkül említik. Ugyanakkor, ha az 1402. június 28-ai oklevélben Dragról már elhunytként beszélnek, akkor Balkot csak az 1404. február 5-ei oklevélben említik halottként.¹⁴² Valójában, a még élő Drag és Balk oklevele 1397. november 6-án és nem 7-én, s nem 1402. április 2-án, hanem 7-én kelt, de A. Petrovnak nem ez a legfőbb hibája. Ahogyan Tóth Norbert alap kutatásából kitűnik, melyet a leleszi konvent (bíróság) levéltárának iratai alapján végzett, Balk csak 1402. március 23-án halt meg. Drag halálának dátuma a források nem egyeznek meg. A magyar kutatók három dátumot adnak meg Drag halálára: 1400. október 9., 1405. október 6. és 1407. május 3.¹⁴³ Bármelyik esetben Drag és nem Balk élt a fiai által aláírt levél idején.

139 POPA R.: *Tara Maramureşului în veacul XIV-lea...*, s. 91; ПОП И.-А.: *Марамуреш в XIV в.: этническое и конфессиональное взаимодействие...*, с. 21; *DIPLÔME MARAMUREŞENE DIN SECOLUL XIV. şi XV...*, s. 377 (№ 222).

140 Az 1404-es oklevél szövegét lásd: ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, с. 156-157; HORNAD Vladimirus de juxta: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.–18. storočie)...*, s. 818.

141 A. Petrov az alábbi oklevélre hivatkozik: *DIPLÔME MARAMUREŞENE DIN SECOLUL XIV. şi XV...*, s. 117-118 (№ 67), 123-125 (№ 71), 126 (№ 72), 127-129 (№ 73).

142 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, с. 116-117 (5. jegyzet).

143 TÓTH N. C.: *Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása...*, old. 167 (tábl.).

3. A körtvélyesi monostor a XV. században: a patrónusok és ktitorok elvesztése

Mivel Magyarországon a pravoszláv keresztények egyházi-vallási élete túllépte a katolikus országok jogi szabályait, mivel főként privát kézben voltak, Balk és Drag a monostornak adták a király által nekik adományozott három falut saját döntésre, meg sem kérdezve a királyt a tetteikről. Ezért adományuk csak addig volt érvényben, míg éltek. Átörökítve a birtokaikat, a fiaik szintén csak megerősítették a szüleik adományát privát módon. Így ez a levél nem az akkor használt hivatalos nyelven – a latinon – volt írva. A monostor számára a falu, malom, mező, erdő, víz és minden lakás átadása az adományozók saját akaratának kifejezése volt a tanúk előtt (és a tanuktól) a számukra érthető nyelven. Az örökösök/adományozók férfi ágon való megszűnésével és/vagy a birtokok visszaadásával a királynak vagy egy harmadik személy birtokába való átkerüléssel a monostor elveszítette a jogait a falu fölött. Ebben az esetben a monostor csak akkor tarthatta meg birtokait „*antiqua consuetudine*”, ha, igaz, nem léptek fel ellene új tulajdonosok.¹⁴⁴

1404-től 1494-ig a körtvélyesi monostor helyzetéről, sztauropég státuszáról és pátriárkai exarchosz jogáról kevés információ maradt fenn. Egy bizonyos ideig a monostor a Szász nemzetség birtokában volt, de hogy meddig – nehéz megmondani. Erre a kérdésre az egyenes választ Laurentius de Hedrevar (*Laurentius de Hedrevar*) leleszi egyházi convent, a Magyar királyság nádorának (*regni Hungariae palatinus*) és a kunok bírāja (*judex Cumanorum*) 1438. június 17-ei okleveléből kapunk a Szent Mihály arkangyal monostor kalugarénjának (apátjának) birtokátáraitól, amely Körtvélyes szabad településén helyezkedik el. Az oklevélből kitűnik, hogy a monostor tulajdonát Petro Tatol Alsóapsáról és Mihajlo Nan Lodomir fiával Szaplonecáról és Istvánnal Bartfalváról szerette volna megszerezni.¹⁴⁵ Ez lehetővé teszi annak a gondolatát, hogy a monostor ekkorra már elvesztette védelmezőit a Szász család örököseinek személyében. Megkockáztatom azt a hipotézist, hogy ez rögtön Balk fiának – Sándornak (1418) és Drag fiainak – Sándornak (1432) és Györgynek (1433) – halála után következett be, s a gyerekek nem törődtek annyira a saját monostorukkal, mint a szüleik. A következő oklevelek, melyben említik a körtvélyesi monostort, csak megerősítik a feltételezéseimet.

A XV. század közepén Simeon kalugarén (felettes) idején, amikor 1456. április 5-én a monostort *claustru Ruthenorum*-nak¹⁴⁶ nevezték, s birtokai fölött a veszteség

144 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*., c. 117-118.

145 ЛУЧКАЙ М. М.: *Исторія карпатських русинів.*, Т. II, c. 175; САК Ю.: «*Historia carpa-to-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843)., c. 100-101; *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV.*., s. 306-307 (№ 178).

146 ЛУЧКАЙ М. М.: *Исторія карпатських русинів.*, Т. II, c. 176-177; САК Ю.: «*His-*

veszélye volt a helyi román mágnások, Mihajlo és Luka Szaploncából, Ivan, Sándor (Gergesnek nevezett), Ivan Bank, Mihajlo Luk, Andriy és Drag Szarvasról, javára. A pátriárkai exarchos kérésére V. László (Utószülött) király 1456. június 2-án és 10-én, 1457. február 12-én és június 2-án parancsba adja a vármegye hatóságoknak, hogy vegyék el a nemesektől Hosszúmezőt (rom. Cîmpolung) és Szaplonca és Szarvaszó előző uraik által törvénytelenül elfoglalt monostori földeket. Érdekes, hogy ezeknek a földeknek az oklevelek szerint, közvetlenül egyik társtulajdonosa a körtvélyesi Simeon/Simon/Semeon igumén volt.¹⁴⁷ V. László király 1456. december 13-ai parancsának végrehajtására a leleszi konvent 1457. június 2-án rendelkezik Hosszúmező királyi városának határainak területi meghatározásáról.¹⁴⁸

A tulajdoni problémákon kívül a körtvélyesi monostornak kanoikus-joghatósági jellegű kérdésekkel is meg kellett küzdeniük. 1479. március 20-án Hunyadi Mátyás király a szerb metropolita, Ioannik (*metropolitani Nandoralbensis*)¹⁴⁹ kérésére minden román román presbiternek („*universos et singulos Walachos presbyteros, fidem grecam tenentes, in comitatu Maromarusiensi existents – prefatoque metropolitano subjectos*”)¹⁵⁰ Máramaros vármegyéből elengedte az állandó vagy a speciális adókat (*taxae*). Lucskay Mihály kárpátaljai ruszinok történetéből világosan kiderül, hogy az erdélyi „*nándor-albai érsekről*”¹⁵¹ volt szó, nem a szerbiairól.

Máramaros jelentős távolságának szempontjából a szerb Belgrádtól, Hodinka A.

toria carpato-ruthenorum» Михайла Лучкая (1843)..., c. 101, 104-105; *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV...*, s. 376-379 (№ 222).

147 *KÁLA*, 151-es fond, 25-ös leírás, 10-es ügy, 9-10. lap, 11-12 (másolat); ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, c. 178-179; САК Ю.: «*Historia carpato-ruthenorum» Михайла Лучкая (1843)...*, c. 102-105; *МУКАЧІВСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЄПАРХІЯ: Документи*, Редактори: Віорел Чубота, Михайло Делеган, Овідю Гітта, Василе Рус; Укладачі: Віорел Чубота, Михайло Делеган, Бужор Дулгау, Валентина Хомін, Люба Горват, Діана Єгар, Марія Єремкіна, Олена Куташі, Марина Мигович, Василе Рус, Тамаш Шаранді, Сергій Вискварко. Сату Маре – Ужгород: Видавництво Сатумарського музею, 2007, s. 17-18 (№ 1), 18-20 (№ 2); *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV...*, s. 389-395 (№№ 229, 230, 231); ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, c. 106.

148 *KÁLA*, 151-es fond, 25-ös leírás, 10-es ügy, 5-6. lap (másolat); ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, c. 176; САК Ю.: «*Historia carpato-ruthenorum» Михайла Лучкая (1843)...*, c. 104-105; *МУКАЧІВСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЄПАРХІЯ: Документи...*, c. 21-24 (№ 3).

149 Nandor Alba – a szerb Belgrád magyar neve, amelyet a XIV–XVI. században használtak együtt a Magyar Nándorfejérvárral, Fejérvárral. 1427-től 1521-ig Belgrád Magyarország része volt; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, c. 118-119.

150 Az idézet: *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715...*, old. 2-3; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, c. 118, 160-161 (az oklevél szövege).

151 ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, c. 185-186; САК Ю.: «*Historia carpato-ruthenorum» Михайла Лучкая (1843)...*, c. 110.

feltételezi, hogy Ioannik nem a szerb, hanem az erdélyi Belgrád¹⁵² metropolíája volt – azaz Alba Julia, Gyula Fejérvár, a későbbi Alba Carolina, Károly Fejérvár, Karlsburg. Ugyanakkor, Erdély első ismert pravoszláv metropolíája Varlaam volt, akit az oklevelek 1537-ben említenek.¹⁵³ Így, a földrajzi messzeség nem lehetett mérvadó ok: például, Havasalföld 1389–1394 között a bolgár orhidi metropolium¹⁵⁴ felsőbb hatalmát ismerte el, Moldova pedig 1370-ig a galíciai érsekség alá volt rendelve, ahol a moldvai püspökök később szentelődtek fel.¹⁵⁵

A tényleges egyházi függőség a vallási személyek felszentelésében állt Belgrádban, Belgrád jelölte ki a pénzüsségeket, az adók ellenőrzését és/vagy begyűjtését, vizsgálta a vitatott kérdéseket stb. S végül, abszolút valószínűtlen, hogy egy ilyen fontos királyi oklevélbe egy ekkora figyelmetlenség került: a „*metropolitanus Alba Juliensis*” vagy „*Transilvanus*” helyett az írások a „*Nandor Albensis*” szavakat írták. Más részről, a legitimizáció története Koriatovics Tódor ún. 1360-as oklevelében és IV. Antal 1391-es pátriárkai levelében már száz-kétszáz éve feltételezik azt, hogy a királyi kancelláriában az ügyintézés nem volt a legjobb állapotban. Az, hogy mikor és miért vagy milyen időre voltak alárendelve máramaros pravoszlávjai a belgrádi metropoliumnak, vagy, hogy mennyire volt megbízható a papság királyi adóktól való mentesítése, nem tudjuk. Hasonlóképp, nem ismeretes, mennyire érintette a belgrádi metropolium a körtvélyesi sztauropég és pátriárkai apát-exarchosának jogait. Számunkra egy érthető – bizonytalanok voltak.

Iratokkal megerősített válasz nincs arra, hol szentelték fel a diakónus- és papjelölteket, hogy megfeleljenek a pravoszláv ruszinok és vlachok igényeinek az első püspök, János megjelenéséig (1491). Figyelembe véve azt, hogy a XVII. század második felében a munkácsi egyházmegyére jellemző volt a „vándorpüspökök”¹⁵⁶ jelenléte, két századdal korábban a katedra nélküli és meghatározott joghatóság nélküli vándorpüspök jelenléte is megszokott jelenség volt. Ezzel kapcsolatban két példa, amely máramaros pravoszlávjaira vonatkozik, elég meggyőző.

Az első eset a híres Ioann Kapistran ferences adataival (ha nem hamisítottak) vannak kapcsolatban a középkori katolikus egyházban. 1456-ban, Erdélyben, Hunyadi János az ő kérésére letartóztatta „*Johannes de Kaffa*” skizmatikus püspököt (nincs kizárva, hogy Koriatovics Tódor közeli leszármazottja volt „*András, de Kaffa úr*”¹⁵⁷), elküldte őt Temesvárra (mai Temesvár), ahol Kapistran kérdezte

152 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 29, 207.

153 ГОЛУБИНСКИЙ Е. Е.: *Краткий очерк истории православных Церквей Болгарской, Сербской и Румынской или Молдо-Валаишской*. Москва, 1871, с. 400.

154 *Ugyanott*, с. 363.

155 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old.28.

156 Lásd például: БАРАН О.: *Церква на Закарпатті в роках 1665–1691*, Видання «Бого-словії», Чис. 36. Рим, 1968, 72 с.

157 ЛЕНОЦЗКУ Т.: *Koriatovich Tódor herczeg és 1409-iki pöre*. In: *Századok*. Budapest, 1893, Vol. XXVII, old. 107-113; ГАДЖЕГА В.: *Князь Федор Корятович и Мараморош*. In: *Підкарпатська Русь*. Ужгород, 1930, Рочник VII, № 1-10, с. 42-46.

ki. „*Johannes de Kaffa*”, a szerzetes szavaival élve, „*a skizmatikusok fejedelme, mindenféle skizma és eretnokség tanítója, a román eretnokség feje*”, nem volt elismerve Róma által, a maga módján szentelte fel a románokat. Kapistran szerint, minden papi fokozata megvolt, még a püspöki is. A „*skizmatikusok fejedelme*” Erdély északnyugati részén, a Hunyadi vármegyében tevékenykedett. A felháborodott király Solymos, Vajdahunyad és Déva várkapitányainak megparancsolta, hogy a skizmatikus püspök által felszentelt román papságot beszéltesse.¹⁵⁸

A probléma nem az, hogy „*Johannes de Kaffa*” nem volt elismerve Róma által: bár Petrovics Péter Partén első munkácsi püspök már néhány éve egyesült az unió által a Római egyházzal (1646-tól), de a pápai nominációs bullát csak 1655-ben kapta meg.¹⁵⁹ A probléma abban rejlik, hogy 1537-ig Erdélyben, ahová tartozott Máramaros is, nem volt pravoszláv érsekség vagy püspökség. Ennek megerősítésére szolgál a második példa, mely Makaria galíciai metropólia joghatóságával van kapcsolatban. 1469-ben Pongrácz János (Joannes Pongrácz) erdélyi vajda megbízta V. Sibinskiy richtárt és a városházát, hogy gyűjtsék össze a galíciai metropólia számára az adót a román papoktól.¹⁶⁰

1391-től kezdve a körtvélyesi monostor pátriárkai igumén-exarchosza, a Magyar királyság ezen részének görög szertartású püspöki hatalmának hiányában a pravoszláv ruszinok és vlachok számára, egy ideig zavartalanul használhatta egyházi jogait és a nyáj egyházi adóit Balk és Drag, valamint utódainak birtokainak határában. Az igumén-exarchoszhoz fordultak templomok felszentelésének és más vallási-egyházi kérdések megoldásának ügyében, valamint a papok közti viták rendezésében is. Hozzá fordultak a Balk és Drag birtokain kívüli egyházak és papok is, ami különböző földbirtokokkal és egyéb anyagi javakkal ruházta fel a körtvélyesi monostort. Akárhogyan is, de az igumén-exarchosz joghatóságának teljessége nem múlhatta fel sem a pátriárkai oklevél által előírt hatásköröket, sem az alapítócsalád birtokainak határait. Petrov A. feltételezi, „*hogy a körtvélyesi monostor számára nagy ütés volt Szász vajda utódainak kiűzése Máramarosról, akik a Drágffy nevet vették fel.*”¹⁶¹

1423/1424-re csak Oláh János fiának, Lászlónak, Drag fiainak, Györgynek és Sándornak és Balk unokáinak és Sándor fiainak – Jánosnak és Lászlónak – 94. Összesen 118 település volt a Szász nemzetség birtokában. Körtvélyes Balk fiának, Sándornak volt a tulajdona.¹⁶² De az, hogy melyik fiú – János vagy László – örökölte Körtvélyest, miután az apjuk meghalt (1418.09.7.) – nem ismeretes. Tekintettel arra,

158 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 28, 193-194.

159 PAPP G.: *Az Ungvári unió időpontja*. Miskolc: Ludvig István Könyvnyomdája, 1941, 13 old.

160 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 28.

161 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 122-123.

162 TÓTH N. C.: *Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása...*, old. 164.

hogy már 1438-ban a monostornak meg kellett védenie birtokait a szomszédoktól, így az utolsó gondviselője csak János lehetett, mivel testvére, László hamarabb meghalt (1431.01.25), így János, Sándor fiaként és Balk unokájaként 1446. október 1-jén nem volt az élők között.¹⁶³

1424 után Szász vajda utódai végleg elhagyták Magyarország politikai színterét. Ez a nagy család kevésbé veszélyes karriert keresve, folyamatosan lecserélte máramarosi birtokait Magyarország más birtokaira, s a XV. század közepére véglegesen elhagyták Máramarost.¹⁶⁴ Ennek következményeként, a sztauropég monostor nemcsak a gyámjait veszítette el, hanem a neki adományozott falvakat, s ami fő – a pátriárkai exarchosz jogi alapjait is.

Ezzel egyidőben, a Máramarossal szomszédos Bereg vármegyében, a munkácsi Csernek-hegyi monostor egyházi-vallási életének legitimizációs intézményesítése ellentétes irányba fejlődött. 1458. augusztus 14-én Corvin Mátyás király elismerte Lukácsot a ruszinok presbiterének (*Luce, presbiteri Rutheni*)¹⁶⁵, aki 1443. március 22-én¹⁶⁶ foglalta el a szokásos ruszin vallás joghatóságával alapított üres Szent Mikós kolostor ruszin plébániáján Munkács mellett (*plebaniam Ruthenicalem sancti Nicolai prope possessionem Munkach, Monostor vocatam, ritu Ruthenorum fundatam*), Borhalom és Lóka településekre kiterjesztett tulajdonjoggal, melyeket ősidóktól birtokolt.¹⁶⁷

163 *IBED*, old. 167 (tabl.).

164 KADLEC K.: *Valašia Valašské právo v zemích Slovanských a Uherských. S úvodem podávajícím orehled theorii o vzniku rumunského národa*. Praha: Nákladem České Akademie Císare Františka Josefa, 1916, s. 253-254; HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 206.

165 Lucskay M. Lukácsot ugyanolyan püspöknek nevezi, mint József de Camillist: ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 185; САК Ю.: «*Historia carpatoruthenorum*» Михайла Лучкая (1843)..., с. 110.

A legjobban minősített kutatás a munkácsi egyházmegye kialakulásáról Hodinka A. gondolatán alapszik az 1439–1445 közötti időszakból, amely „Lukács presbiter” három említésével van kapcsolatban (1458, 1488 i 1493) (HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 179, 187-189, 192, 194), mára Papp Gy. műhelye maradt fenn: PAPP Gy.: *A Munkácsi püspökség eredete*. Miskolc: Szemisztudományos és irodalmi osztálya, 1940, 24 old. Lásd: RATH I.: *Eparchia Munkácska od r. 1438 do nastoupení Tarasovičova r. 1634*. Praha, 1936, s. 5-56.

166 PAPP G.: *A Munkácsi püspökség eredete...*, old. 3-24.

167 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, religiosus ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte csernek ad Munkacs, Anno MCCCLX. Facte. Exhibens Serium episcoporum greco-catholicorum Munkaciensium, cum proecipus eorundem aliorumque Illuftrium Virorum Geftis, e variis Diplomatus, Decretisque Regiis, ac allis Documentis, authenticis potifsimum concinnatam*, Pars Prima. Cassovie: Typographia Ellingeriana, 1799, p. 16-17; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku*, Eds. Monika Bizonová, Jaroslav Coranič. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 31; ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 184; САК Ю.: «*Historia carpatoruthenorum*» Михайла Лучкая (1843)..., с. 109;

Corvin Mátyás király 1488. május 1-jén a lókai ruszinok presbiterének nevezi ki Benedeket iványi plébániával (*persona religiosa Luci, presbiteri Rutheni, in monasterio oppidi Munkach* [...] *Benedictus, plebanus de Iwany*) előzetes jogot adva a település adóinak begyűjtésére.¹⁶⁸ Utódának, II. Ulászlónak két oklevelében 1491. július 31-től már Jánosról, a ruszinok püspökéről van szó, akire a ruszin papknak a régi szokás szerint hallgatniuk kell, és a munkácsi Szent Miklós templomnak van alárendelve.¹⁶⁹

János püspök megjelenését a királyi oklevelekben Lucskay Mihály kommentálta, s hozzátette a következőket: „*A király, elfogadva tőle a hit egységének elismerését, kinevezi és elismeri a fent nevezett dekrétummal, s katolikusként püspöknek titulálja nem azért, mintha az elődei nem lettek volna püspökök, hanem mert támogatta a florentiai zsinat kanonokjait és felszólította Josiph kijevei és Niffon konstaninápolyi pátriárkákat. És ez a munkácsi presbitérium püspökséggé való átalakulása, melyet Szirmay, Pray, Bazilovics és mások is elismernek, de nem világosítanak meg.*”¹⁷⁰ A vallási események ilyen erejű egyenlőtlen fejlődése vezetett a két teljesen önálló monostori-egyház joghatóságának összeütközéséhez Munkács és Körtvélyes között.

4. Corvin-Hunyadi János herceg 1493-as oklevele mint a munkácsi egyház legális kezdeteinek felhívása

Ezeknek a vitáknak az eredetét valaki II. Ulászló két oklevelének megjelenésének idejéhez akarta tenni, melyeket 1491. július 31-én adtak ki a királyi fővárosban, Székesfehérváron. Az elsőben, nincs kizárva, hogy János püspök panaszainak válaszául a király kötelezte az összes ruszin püspököt, akik a munkácsi görög

MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 1-2; ПЕТРОВЪ А. Л.: Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г., с. 158-159.

168 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits.*, p. 19-20; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku.*, s. 32; MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 3-5; ПЕТРОВЪ А. Л.: Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г., с. 162-163.

169 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits.*, p. 21-23; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku.*, s. 32-33; ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів.*, Т. II, с. 187; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843)», с. 112; MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 5-7; ПЕТРОВЪ А. Л.: Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г., с. 164-167.

170 ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів.*, Т. II, с. 195; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843)», с. 120.

szertartású Szent Miklós templom joghatósága alá tartoznak, minden megengedettben és szokásban a régi hagyományok szerint engedelmeskedni, hallgatni, tiszteletben tartani és az nyereségükből fizetni az adót.¹⁷¹ De a második oklevél alapján minden történész azt olvasta, amit olvasni szeretett volna: Bazilovicznál János a ruszinok püspöke „*a Szent Mihály arkangyal monostorban van*”, Lucskaynál „*ez a dekrétum gyanús, javított*” ő „*a monostorban lakik...*”, Hodinkánál „*Máramaroson él a Szent Mihály arkangyal monostorban?*”, Petrovnál pedig „*N () görög szertartású monostorban.*”¹⁷²

Lucskayt követve, az orosz kutató állítja, hogy az eredeti oklevélben, amely a munkácsi püspökség ungvári levéltárában volt 1907-ben, néhány szó sérült volt és más kézírással és tintával később lett odaírva: „*(M)ichaelis archangli in Maramar*”, azaz az „*N*” betű „*M*” betűre lett kijavítva. Lucskay-Papp Mihály kárpátaljai ruszin egyháztörténész az 1830-as évek végén munkájában két helyen is figyelmeztetett, hogy „*a szavakban: „Mihály arkangyal Máramon” áthúzás és javítás is van. Más írással és tintával van írva a „Mihály arkangyal Máramon.” Ugyanakkor, arról árulkodik, hogy ahol a „boldogságos Miklós, munkácsi püspök” állt, az „N” betűt nem bántották, csak hozzáírtak egy vonalat és „M” betűre javították*”. Ezt a másolatot Lucskay a következőképp magyarázza: „*Az áthúzás értelme abban rejlik, hogy a körtvélyesi Szent Mihály monostort könnyű alárendelni a munkácsi püspök joghatóságának, vagyis, hogy a másoló bebizonyítsa, hogy a körtvélyesi templom püspöki s szabad a munkácsi püspök joghatóságától.*” Akárhogyan is, „*mindkét esetben az örült korrektor nem használta ugyanazt a tintát, s nem javította a többi betűkhöz az egy átirottat*”, melynek eredményeként „*megfosztotta az oklevél értelmétől Munkácsot és Körtvélyest is.*”¹⁷³

Problematikus megmondani, hogy mikor nyúltak hozzá a királyi oklevélhez (mindkét oldalnak érdekeiben volt), de az, hogy már 1493-ban Corvin-Hunyadi János hercegnek indokolt volt a kétsége a hat oklevél iránt, melyet János munkácsi püspök jóváhagyására nyújtottak be, melyek a munkácsi római katolikus plébánia,

171 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*, p. 21-23; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku...*, s. 32-33; ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 187; MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715..., old. 5-7; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и епархіи 1391–1498 г...*, с. 164-167.

172 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*, p. 22; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku...*, s. 33; ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 179-180; САК Ю.: «*Historia carpato-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843)..., с. 105-106; DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV..., s. 600-601 (№ 348); MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715..., old. 6; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и епархіи 1391–1498 г...*, с. 166 (1. jegyzet).

173 ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 179-180, 196; САК Ю.: «*Historia carpato-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843)..., с. 105-106, 121.

Dénes plébános jogait szabta meg, néhány történészt (például, A. Petrov)¹⁷⁴ alapos kivizsgálásra ösztönözt. A keresések eredményeként mára megállapították, hogy Corvin János herceg 1493. február 6-ai oklevele világosan hat a kárpátaljai ruszinok egyházi történelmének sötét oldalaira a XV. században.

Az oklevél iránti fokozott érdeklődés azzal magyarázható még, hogy a munkácsi egyházmegyében (görög katolikusban, később a pravoszlávban) nem használták erkölcsi-etnikai okokból még Bazilovics J. hivatalos kanonjától *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...* (1799–1805). Corvin János 1493-as hivatalos oklevelét az egyházi hatalmi körökben ha nem is teljesen hamisítottak, de nagyon gyanúsnak tartották. 1725-ig az oklevél tartalmához senki nem is fordult. Akkor Ferdinand Lov, római katolikus plébános a kenyérből és szőlőből való tizedfizetés jogának védelme miatt Georgiy Hennadiy Bizanci a munkácsi egyesült püspök visszaélése ellen átadta a plébániát még 1493-ban Corvin Jánosnak, aki begyűjtötte a tizedeket, s 1722-ben bemutatta az oklevél eredetijét, amely addig az esztergomi káptalan plébániáján (valószínűleg) maradt fenn, kérte őt, hogy adják ki számára a transsumtumot.¹⁷⁵

Nicolaus Shmitt (1768) jezsuita pap és Batthyány Ignác gróf-püspök (1785) számára az oklevél megbízhatósága nem volt kétséges.¹⁷⁶ Ugyanakkor, Bazilovicstól (1799)¹⁷⁷ kezdve egészen a múlt század elejéig (A. Petrov és Hodinka A.), az ellenkezőképp számított másolatnak. A munkácsi egyházmegye hivatalos köreiben elég ok volt erre: Corvin János herceg minden jogi alappal rendelkezve, kihirdette az 1493-ban elétárt hat oklevelet János munkácsi püspök megerősítésére, melyek törvénytelen úton keletkeztek, melynek kapcsán a kihirdetés is törvénytelen volt.¹⁷⁸

Valójában, Corvin János 1493-as oklevelében csak egy tanusítványt hozott létre „*Tódor, podóliai fejedelemmel*” kapcsolatban, amiben ő a munkácsi Szent Miklós monostornak adott birtokokat és a Lóka és Roszsvég falvakból beszedett adókat. A másik öt oklevél csak megerősítette a „hatodikat”. Mivel 1725-re Korjatovics

174 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, c. 90-102.

175 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*, II, p. 49-50; HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katolikus püspökség története...*, old. 119 (2. jegyzet), 120.

176 BATHYANY Ign.: *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae...*, Vol. I (1785), p. 514-516.

177 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*, II, p. 44-48, 50-54; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, c. 91.

178 Corvin János 1493. február 6-ai oklevelének szövegét lásd.: BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*, II, p. 44-48, 50-54; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku...*, s. 94-96; *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715...*, old. 7-9; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, c. 168-171.

Tódornak csak egy ismert oklevele volt 1360-ból, ami 1693 februárjában kapott királyi megerősítést¹⁷⁹, így tehát Batthyány Ignác (és utána Bazilovics J. és utána minden kutató Hodinkával együtt) meg volt győződve róla, hogy főként ezt (és mind az ötöt) Corvin János másolatnak ismerte el.

A *Kiriatovicsiana fundatio episcopatus Munkácsiensis exploditur*¹⁸⁰ ékes cím alatt az erdélyi püspök hat éles pont-bírálatot hozott fel az 1771. szeptember 19-én XIV. Kelemen pápa által megalakított kanonikus munkácsi görög szertartású uniátus egyházmegye¹⁸¹ ellen, mellyel, természetesen sem ő, sem Magyarország más katolikus körei nem voltak hajlandók kibékülni, s még egy bizonyos ideig a szertartási helynökségnek az egri latin püspököt tekintették.¹⁸² Formailag helyes, de tartalmilag primitív választ adott Magyarországon a Nagy Szent Bazil Rend (a továbbiakban NSZBR) protoiguménja, Bazilovics J. Batthyány Ignácnak 1799–1804 között. Válaszul Batthyányi éles kritikáira Korjatovics Tódor 1360-as oklevelének másolatáról, Bazilovics nem talált semmit, amiért indokolatlanul érvényesnek nyilvánította Corvin János 1493-as másolatát.¹⁸³ Ezzel kapcsolatban még a saját idejében is gyenge és naív érveket hozott fel.¹⁸⁴

179 ФЕНИЧ В.: «Теодорів дарунок»: історичні дискурси та комеморативні практики у полоні однієї сумнівної грамоти. In: Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії, Випуск 1. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012, с. 142-145.

180 BATHYANY Ign.: *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae.*, Vol. I (1785), p. 514-516; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 92-93.

181 PEKAR V.: *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (anno. 1771)*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1956, 136 p.; *DE PROCESSIBUS CANONICIS ECCLESIAE CATHOLICAE Ucrainorum in Transcarpathia ab 1771 usque 1853*, Collegit: Alexander Baran. Romae: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae, 1973, 286 p.

182 ZSATKOVITS K.: *Az Egri befolyás és ez ellen vivott harc a Munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében. Történeti tanulmány.* In: *Századok. Magyar történelmi társulat közlönye.* T. XVIII. Budapest, 1884, old. 680-877. Ukránul.: ЖАТКОВИЧ Ю.: *Боротьба Мукачівської греко-католицької єпархії проти впливу Егера. Історичне дослідження.* In: Жаткович Юрій: *Праці з історії Угорської Русі*, Упорядк. і передм. О. С. Мазурка; Редактор О. Козоріз. Ужгород: Мистецька лінія, 2008, с. 235-316.

183 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 93-94; ПЕРФЕЦКИЙ Е. Ю.: *Обзор угрорусской историографии.* In: *Вчені Росії про Закарпаття. Із карпатознавчої спадщини*, Упорядк., підгот. текстів, передм. та примітки О. С. Мазурка та І. О. Мандрика. Ужгород: Ужгородська міська друкарня, 2009, с. 69-72, 74-79.

184 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits*, II, p. 55-72. J. Bazilovics érveinek kritikai elemzését lásd: ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 94-95.

M. Lucskay¹⁸⁵ kéziratára hagyatkozva, az 1870-es években Ioan Duliskovich¹⁸⁶ hibás következtetéseivel csak rontott a helyzeten, miután eluralkodott az a gondolat, hogy az 1360-as oklevél csak akkor megbízható, ha az 1493-as oklevél hamisított (!). Ennek az eufóriának a hatása alá került a forrásokhoz mindig kritikusan álló Lehoczky Tivadar (1881), aki ismerte mind a 10 megbízható oklevelet, amely említette „*Theodorus, dux Podolie*”-t, de a munkácsi monostor alapításának kérdésében a beregszentmiklósi birtok ügyésze hű maradt az általános meggyőződéshez.¹⁸⁷

1906-ban A. Petrov teljesen ellentétes következtetésekre jutott: mindent bizonyít, hogy az 1493-as oklevél egyáltalán nem hamisítvány, főleg nem a XVIII. század hamisítványa. Az orosz tudós alaptényei számos állásponton nyugszanak:

1) A koncepció, stílus, jogi formulák és a megszólítások teljesen megfelelnek annak a korszaknak, amikor az oklevél datálható.

2) Az oklevél részletesen leírja a folyamatot, melynek következményeként Corvin János és tanácsosai a *Tódor, podóliai fejedelem* oklevelet hamisítványnak gondolták. Ez 1492 nyarán kezdődött, amikor Siklós¹⁸⁸ várába ellátogatott a herceghez János a ruszinok püspöke, s bemutatta neki Tódor oklevelét öt másik megerősítő oklevéllel, valamint azzal a kéréssel, hogy adja vissza a Csernek-hegyi monostornak a Lóka és Rosszvég falvakból befolyó adókat, melyeket az oklevél is említ. Corvin János gyanúsnak tűntek az oklevelek, ezért a döntést csak azután hozta meg, hogy személyesen meglátogatta Munkácsot. Munkácson János püspök megismételte a kérést, ugyanakkor Dionisius, munkácsi plébános kijelentette, hogy a ruszinok püspöke korábban (1491-nél nem korábban – V. F.) megpróbálta megszegni a plébánia jogait, s előde, Lukács presbiter Mátyás királytól kikérte a „*false et inique litteras*” (hamisított oklevelet). Amikor lefolytak a további vizsgálatok, melynek ideje alatt Tódor egy ilyen oklevelét hozta el a szász ispotály rektora „*dominicum de Thur, in Zár*” (egyenlő Beregszásszal – V. F.) más bizonyítokkal együtt, érthető lett Koriatovics Tódor oklevelének hamisítványa. Ezért Corvin János a két oklevél előrelátható záradékától elrugaskodva, melyet apja, Mátyás király adott Lukács presbiternek 1458-ban és 1488-ban „*ha minden igaz, melyet Lukács üzent nekünk*” formulával, 1493-ban eltörölte mindkettőt.

185 ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 119-168; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). Перша частина другого тому. In: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, Випуск 13, Упоряд.: Іван Русинко. Свидник: Музей української культури – Пряшево: Братиславське словацьке педагогічне видавництво, відділ української літератури в Пряшеві, 1988, с. 199-235.

186 ДУЛИШКОВИЧ І.: *Історическія черты Угро-Русскихъ*, Тетрадь II. Унгарь: Печатня Карла Тегера и Альберга Ю. Рейпайя, 1875, с. 12.

187 ЛЕНОЦЗКЫ Т.: *Bereg vármegye Monographiája*, III. kötet. Ungvárott: Nyomtatott Pollcsek Miksa könyvnyomdájában, 1881, old. 357.

188 Corvin János egyik oklevele 1492. július 11-re datálható Siklóson: HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 134.

3) A megbízható oklevelekben Tódor fejedelmet mindenhol úgy nevezik, ahogyan Corvin János 1493-as oklevelében: „*Theodorus, dux Podolie*”.

4) Azok a személyek, akik kiadták az oklevelet, melyek Tódor fejedelem okleveleit erősítették meg, Covin János oklevelében kronológiai sorrendben vannak feltüntetve: Hunyadi János kormányzó, nagy despota, Corvin Mátyás, János nagyanyja, Erzsébet királyné, nagy despota (vagy a szerb Lazarevich István vagy unokaöccse, Brankovich Gergely, akinek birtokába szállt István halála után minden földbirtoka, Munkácsot is beleértve, melyeken 1427-től 1439-ig uralkodott).¹⁸⁹ Azért, hogy a munkácsi püspök Koriatovics Tódor hamisítványának megerősítésére ne használja ezeket az okleveleket (amiket senki sem látott), a herceg parancsára megsemmisítették őket, hogy egyik se maradjon fenn.

5) 1493. február 6-án Corvin János tényleg volt Munkácson. Február 4-én kiadta a „*bereg vidék fejedelmének*” oklevelét, majd 7-én három oklevéllel együtt megerősítette másokkal.¹⁹⁰

6) Még 1906-ban A. Petrov arra a következtetésre jutott, hogy Corvin János előtt nem is az 1360-as oklevél volt, hanem valamelyik másik – az „*x*”-oklevél nem jutott el hozzánk. Ebben még célzás sem volt arra, hogy Tódor fejedelem alapította a munkácsi monostort. Ahogyan A. Petrov megjegyzi, „*egy ilyen fontos tényt alig lehetett tagadni Corvin János oklevelében*”. Ennek a bizonyítékául szolgál azon tulajdonok közti jelentős különbség, amelyet Koriatovics Tódor az 1360-as oklevélben a monostorra hagyott, valamint az, melyet a rejtélyes „*x*”-oklevél tartalmaz.

Tehát, arra a kérdésre válaszolva, hogy mikor írták az „*x*”-oklevelet A. Petrov, Hodinka nyomában úgy gondolja, hogy Tódor fejedelem életében (1415-ig), vagy Koriatovics Valga özvegyének életében (1418-ig) egy oklevelet megírni kockázatos volt. Mivel az első oklevél, amely megerősítette az „*x*”-oklevelet, „a nagy despota” Brankovich Gergely szerb oklevele volt, aki 1439-ig birtokolta Munkácsot, így az „*x*”-oklevél 1418 és 1439 között volt írva.¹⁹¹

Az értelmiségiek játéka az oklevelekkel a munkácsi egyházmegye korai történetében a XV. században nem voltak egyedüliek. Más oklevelek hamisításának esete ebben az esetben kapcsolatban állt a körtvélyesi monostorral – csak egyenes megerősítése.

189 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 188.

190 ШАИШ А.: *Архив привилегированного города Мукачева. 1376–1850*. Мукачево, 1928, с. 123.

191 Lásd.: *О ПОДЛОЖНОСТИ ГРАМОТЫ КНЯЗЯ ФЕОДОРА КОРИАТОВИЧА 1360 г. Съ четьрьма снитками*, Критическія замѣчанія А. Петрова; Палеографическій этюдъ И. Холодняка. In: *Матеріалы для исторіи Угорской Руси*, Т. III. СПб: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1906, с. 20-22; HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 90-175 (130-131, 133); ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 96-102.

5. Az eredeti 1391-es pátriárkai oklevél, tartalma és a későbbi kommentárok

IV. Antal 1391. augusztus 14-ei görög nyelvű okleveléből értetővé válik, hogy Balk és Drag vajdák, akik az elődeiktől megkapták a Szent Mihály arkangyal ruszin monostort Máramaroson, különösen Dragon keresztül, aki Luxemburgi Zsigmond engedélyével elment imádkozni a szenthelyekre a törökök által ostromlott Konstantinápolyba, azzal a kérdéssel fordult a konstantinápolyi pátriárkához magától és Balktól, hogy az említett monostor attól kezdve örökre pátriárkai felügyeletet és védelmet kapjon, pátriárkai megnevezéssel. Sztauropég rangot a két testvér a Körtvélyesen (Per) lévő ruszin családi monostornak kértek, amely akkor a galíciai érsekség joghatósága alatt volt.¹⁹²

Mivel a kérését ésszerűnek találta, s vele együtt megfelelően méltónak a nagy egyház és a konstantinápolyi pátriárka számára, s a kérés, hogy ne csak a monostor legyen pátriárkai sztauropég, hanem a szent templomok is a pátriárka nevében szentelődjenek fel, s azok a székesegyházak, melyek a helyi püspökök által lettek felszentelve, pátriárkai védelmet és felügyeletet kapjanak, ezért a pátriárka pecséttel ellátott oklevelet adott ki, hogy a felszentelt s dicsőített Mihály arkangyal monostor Máramaroson attól kezdve örökre pátriárkai védelmet és felügyeletet kapjon, valamint dicsőséget és nagyságot a pátriárki név után. A monostor apátját, Pakhomiosz szerzetes-apátot, a pátriárka exarchosznak nevezi ki a monostor alá tartozó településeken: *Selac, Artunt, Ongocha, Yumperek, Bichov, Bolvanec* és *Bistra*. Az igumén-exarchosznak kötelessége volt felügyelni a püspökökre és a népre, akik a fent nevezett településeken laktak, tanítani őket, a püspökök közötti egyházi ügyek kivizsgálása és döntéshozatal, a kanonoknak és törvényeknek megfelelően megadni a szükséges utasításokat, jogában állt az adott településeken lévő templomok felszentelése a pátriárkai sztauropég jog alapján. Ezért elnegedhetetlen volt a pátriárka és nevének dicsőítése a monostor minden rítusán. A pátriárka ellátta az oklevelet egy pecséttel arra az esetre, ha az igumén elhalálozna, Balk és Drag vajda nemes testvéreinek (a moldovai Drágffy-ág örökösei) jogukban állt a monostor szerzetesi tanácsával együtt (az oklevél 1494-es latin nyelv változata szerint – „*miden kis és nagy ember*” a kiterjesztett sztauropég joghatóság településein – V. F.) másik igumént választani és úgy tenni annak a helyére, hogy jogosult legyen a felsorolt települések fölötti hatalomra, exarchoszként pedig felügyelte a püspököket és a pátriárkai sztauropég jog alapján szentelte fel a templomokat.¹⁹³

192 POPA R.: *Tara Maramureşului in veacul XIV-lea.*, s. 208; ПОП И.-А.: *Марамуреш в XIV в.: этническое и конфессиональное взаимодействие.*, с. 21 (19. jegyzet).

193 Nem szó szerinti idézet: ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 109-111. Az oklevél A. Petrov általi újrakiadását lásd.: ПРОНИН В., архимандрит: *История Православной Церкви на Закарпатье.*

Tehát, ahogy a pátriárkai oklevélből is kitűnik, a körtvélyesi pátriárkai exarchosz kiterjedt Máramarosra, Szelacra, Aradra (?), Ugocsára, Beregre és Erdély északi részére, azaz a Szász-Drágffy család birtokainak nagyrészére.¹⁹⁴

Miért pont 1391 augusztusában utazott Drag román kormányzó Zsigmond király engedélyével a törökök által ostromlott Konstantinápoly szent helyeire és kérte a pátriárkától a Balk és ősei által (apjától, Szásztól, mivel senki mástól nem kaphatta – V. F.) Máramaroson lévő Szent Mihály arkangyal monostor pátriárkai szentszék általi felügyeletét és védelmét? Tekintettel arra, hogy a Magyar királyság ezen részén – Erdélyben, a történelmében az első ismert pravoszláv püspököt vagy metropolíát csak 1537-ben említik először (Varlaam püspök),¹⁹⁵ a vele szomszédos Havasalföld 1389 és 1394 között a bolgár Orhid¹⁹⁶ püspökének volt alárendelve, IV. Antal pátriárka által (1389–1390, 1391–1397) a Moldávia és Konstantinápoly közötti viszony rendkívül ellenséges volt (IV. Antal nem ismerte el a Szerbiában felszentelt Meletiusz metropolíát, de a IV. Antal által Szucsávára kirendelt Teodosz és Jeremiás érseket nem fogadták el sem I. Péter Musat, sem pedig a bojárok, amiért Jeremiás kiátkozta egész Moldavát a templomból),¹⁹⁷ – a választ a körtvélyesi monostor az uszpenszkiji székesegyházzal (legalábbis 1391 augusztusáig) való kapcsolatában kell keresni a galíciai érsekségben.¹⁹⁸

Figyelmen kívül hagyva Magyarország és Havasalföld (Alföld, Moldávia) és szűkebb értelemben Máramaros és Galícia történelmi kapcsolatait, amelyek aktívan fejlődtek a XV. század elejéig¹⁹⁹, hangsúlyozzuk azt, hogy Antal galíciai érsek betegségének ideje alatt (1370–1390/91) Makár konstantinápolyi pátriárka (1390–1391 között második alkalommal uralkodáson) úgy dönt, hogy drasztikusan megpróbálja megváltoztatni a Halicson lévő uszpenszkiji székesegyház politikáját. A lényeg az, hogy addig történtek olyan események, melyek egyformán nem elégítették ki sem a konstantinápolyi pátriárkai szentszéket, sem a havasalföldi politikai szuzerént – Zsigmond magyar királyt. Először, 1387. szeptember

Мукачєво: Свято-Николаєвський Мукачєвський монастирь, 2005, с. 132-133; HORNAD Vladimirus de juxta: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.–18. storočie)*..., s. 814-816; МОНИЧ О., дякон: *Мараморошська святиня: нариси з історії Грушівського монастиря*, Під заг. ред. Віктора Беда. Ужгород: ВАТ «Патент», 2008, с. 32-33.

194 POPA R.: *Tara Maramureşului în veacul XIV-lea...*, s. 234-236; ПОП И.-А.: *Марамуреш в XIV в.: етнічне і конфесіональне взаємодія...*, с. 21 (19. jegyzet).

195 ГОЛУБИНСКИЙ Е.: *Краткий очерк истории православных Церквей Болгарской, Сербской и Румынской или Молдо-Валахской...*, с. 400.

196 Ugyanott, с. 363.

197 Ugyanott, с. 374.

198 POP R.: *Tara Maramureşului în veacul XIV-lea...*, s. 208.

199 A részleteket lásd: СКОЧИЛЯС І.: *Галич після Галича: Пони́ззя (Русо-Влахія) у XII–XIV століттях та утворення Молдавського князівства*. In: http://chtyvo.org.ua/authors/Skochylias_Ihor/Halych_pislia_Halycha_Ponyzzia_ruso-vlakhiiia/, с. 29-72.

14-én I. Péter Musata moldvai uralkodó Ciprián kijvei metropólia jelenlétében, Lembergben, hűséget esküdött II. Ulászló lengyel királynak a litván dinasztiából és Hedvig királynőnek az uralkodó Anjou-dinasztiából Magyarországon.²⁰⁰

Magyarország Havasalföld fölötti ellenőrzésének elvesztése vezetett a galíciai érsekség oldaláról való eklézsiái szeparatizmushoz. I. Péter Musat moldvai uralkodó kérésére Antal érsek az uszpenszkiji székesegyház püspöke, püspökké szentelte József Musatot és kinevezte a bilhorod-dnyisztrovszkiji (asprokastroni) üres székesegyházba, majd 1387 szeptember közepétől József püspököt nevezték ki szucsavai püspöknek. Antal „szeparatizmusa” ezzel nem ért véget: a Radivtsin lévő székesegyházba kinevezett még egy püspököt – Meletiuszt (†1395 után).²⁰¹

Később (1401. július 26-án) a Konstantinápolyi Egyház zsinata törvényesnek ismerte el József Musat, Antal galíciai érsek püspöki felszentelését²⁰², de akkor (1387 után) a cárhorodi pátriárka reakciója kompromisszummentes lesz. Először Makar pátriárka elküldi Simon vlach szerzetest Halicsba az egész egyházi provincia adminisztrátori kötelességének teljesítésére. Antal galíciai érsek halála után (1390/1391 tele) Makar pátriárka 1391 augusztusában oklevelet küld „a *Kis Ruszba*” Simeon szerzetesnek, hogy Antal halála után vegye ellenőrzése alá a galíciai metropóliát.²⁰³ Konstantinápoly ekkor még nem tudhatta, hogy a galíciai érsek az utolsó télén Bózbán pihent. Ugyanakkor, Simeon nem kanonikus módon való felszentelésétől a görög kalandor, Pavlo Tagaris által, hirtelen megtagadták a galíciai érsekség²⁰⁴ pátriárkai adminisztrátorának (exarchosza?) hatalmát (ha rendelkezett egyáltalán ilyen hatalommal – V. F.).

Igor Skochilias²⁰⁵ leMBERGI történész a kérdést, hogy „*Vajon választottak-e akkor a „galíciai egyháznak új exarchoszt” Balk és Drag kormányzók közvetítésével, ahogyan azt Simon szerzetes pátriárkai oklevele előre látta*” hangosan elveti, s megkockáztatja válasz nélkül hagyni. A moldáv történész, Serban Papacostea véleménye szerint, a körtvélyesi Szent Mihály arkangyal monostor vezetője, Balk és

200 СКОЧИЛЯС І.: *Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст. Організаційна структура та правовий статус*. Львів: Вид-во УКУ, 2010, с. 64.

201 ЧУЧКО М.: «*И взят Бога на помощь*»: соціально-релігійний чинник в житті православного населення північних волостей Молдавського воєводства та австрійської Буковини (епоха пізнього Середньовіччя та Нового часу). Чернівці, 2008, с. 69-71; SUTTNER E. Chr.: *Kirche und Theologie bei den Rumänen von der Christianisierung bis zum 20. Jahrhundert*. Fribourg: Uni Fribourg Institut Ökumenische Studien, 2009, s. 27.

202 СКОЧИЛЯС І.: *Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст.*, с. 64-65.

203 *ACTA ET DIPLOMATA graeca mediae aevi sacra et profana collecta*, Ed. F. Miklosich, I. Müller., Vol. 2, p. 157-158.

204 *Ibedem*, Vol. 2, p. 157-158, 194-197, 224-230; *РУССКАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ БИБЛИОТЕКА, издаваемая Имп. археографическою комиссією*. 2-е изд. Санкт-Петербург: Тип. М. А. Александрова, 1908, Томъ 6: *Памятники древне-русского канонического права*, Стб. 229-232 (Док. № 35).

205 СКОЧИЛЯС І.: *Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII ст.*, с. 512-513.

Drag máramarosi kormányzók patronátusa alatt pátriárkai oklevelet kapott, amely szerint: „*a galíciai érsekség tevékenységét felügyeli a konstantinápolyi patriarchátus megbízásából*”.²⁰⁶

A konstantinápolyi pátriárka 1391 augusztusi lépése – a két máramarosi testvérrel folytatott tárgyalás a körtvélyesi monostor sztauropég joggal és pátriárkai exarchoszi joghatósággal való ellátása és a galíciai érsekség felügyeletjének elismerése a két vlach testvér által – kétség kívül ellenséges cselekedet volt Lengyelország és Moldova viszonyára. Simon szerzetes a galíciai érsekség tevékenységét ellenőrző felügyelővé való kinevezése a pátriárka által Balk (Balice) és Drag patronátusa alatt, a Halicsért (tágabban – Havasalföld) folytatott harcban való tényező bevonását jelentette, a Magyar királyságtól függően (mindkét testvérnemes és királyi biztos volt Magyarország északkeleti határmenti vármegyéiben), s ugyanakkor ellenséges volt Lengyelország és Moldova felé is.²⁰⁷

Igaz, hogy a galíciai érsekség felügyelőjének hol volt a székhelye – Halicson vagy Körtvélyesen – szintén ismeretlen. S ez ilyen egyszerű még akkor is, ha még 1469-ben az erdélyi kormányzó, Pongrácz János megparancsolja beosztott tisztjeinek, hogy segítsenek begyűjteni Makar érseknek a román papoktól az adót.²⁰⁸ Tekintettel arra, hogy az általunk elemzett 1391. augusztus 14-ei pátriárkai oklevélben nincs célzás a körtvélyesi monostor igumén-exarchoszána „*kalugarén Pakhomioszának*” sztauropég jogairól a galíciai érsekségre vagy fordítva, s Simon vlach szerzetest pátriárkai igumén-exarchoszként csak az 1456-os és 1457-es magyar királyi oklevelekben említik először, s Makar pátriárka 1391 augusztusában kelt oklevelét Simon szerzetesnek „*Kis Ruszba*” bizonytalannak tekintjük. Egyrésztől azért, mert Makar pátriárka sehogy sem adhatta ki halála után, amikor Konstantinápolyban Antal pátriárka lépett másodszor is trónra, másodsorban kétséges, hogy a vlach kormányzók, Balk és Drag patronátusa, képviselője vagy közvetítője volt vagy fordítva lettek volna Simon vlach szerzetes pátriárkai adminisztrátornak a galíciai érsekség fölött (exarchosz?) 1391. augusztus 14-éig, vagyis még Makar pátriárka életében.²⁰⁹

A konstantinápolyi patriarchátus politikája felhívás volt a folyamatosan elbukó Bizánci birodalom számára a „keresztény nemzetek együttműködésének” létrehozására és megerősítésére Konstantinápoly vezetésével az Oszmán

206 PAPACOSTEA Ș.: *Întemeierea Mitropoliei Moldovei: implicații central- și est-europene*. In: *România în istoria universală*, Vol. III/1, Coordonatori I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian. Iași, 1988, p. 530-532.

207 *Ibedem*; ПОП И.-А.: *Марамуреш в XIV в.: этническое и конфессиональное взаимодействие...*, c. 21 (19. jegyzet).

208 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története...*, old. 28.

209 Ezzel kapcsolatban saját bátortalan gondolataim elsőként ebben a munkámban jelentek meg: ФЕНИЧ В. И.: *В предверии «искушения греческим орехом»...*, c. 151-157; ФЕНИЧ В. И.: *«Под знаком византийской цивилизации»...*, c. 232-237.

birodalommal szemben.²¹⁰ Ennek a megvalósítása főként a Magyarországgal kötött szövetségtől függött, akkoriban az egyetlen politikailag erős játékosról Dél-, Közép- és Kelet-Európában.²¹¹ Konstantinápoly aktívan támogatta Buda keleti politikáját Magyarország hagyományos befolyásának visszaállításának irányában Havasalföld területén a Kárpátoktól a Dnyeszterig, amelyet 1387-ben veszített el.

Megdorgálni a galíciai érsekséget Antal nemkanonikus püspöki szenteléséért (József és Meletius) Moldávia (Havasalföld) számára (1391), kinevezni Simon vlach szerzetes a galíciai érsekség felügyelőjévé (1391), elküldeni Moldáviába (Havasalföldre) az „eklézsiái szeparatizmus” rendezésére I. Román Musat Teodosz és Jeremias (1391–1396) pátriárkai exarchoszokat az egész lakosság kitagadásával az egyházból (1395–1396)²¹² és a körtvélyesi Szent Mihály arkangyal ruszin monostort pátriárkai sztauropég rangra emelni a pátriárka közvetlen alárendelésével és a kivonni a helyi egyház joghatósága alól (például, a Halicson lévő uszpenszkiji székesegyház?), Pakhomiosz apát pátriárkai exarchoszi²¹³ jogokkal való ellátása a Szász örökösök – Balk és Drag kormányzók (1391) hét magán földbirtokán Felső-Magyarországon, Szelacon, Aradon(?), Ugocsán, Jumpereken, Bichovon, Bolvanecen és Bistrán és Erdélyben Szatmáron, Beregen, Ungon és Biharon (melyek közül csak Máramaroson 34 település volt),²¹⁴ – az elégedetlen válasz Konstantinápoly valós lépéseinek megerősítésére az ideiglenesen kialakított bizánci-magyar antioszmán szövetségére a Dnyeper-Tisza-Duna folyók között.²¹⁵

Balk és Drag máramarosi kormányzók és román nemesek kérése – Luxemburgi

210 ШЕВЧЕНКО І.: *Політика Візантійського патріархату у Східній Європі в XIV ст.*., с. 75-98.

211 КОТЛЕР Л.: *История Венгрии*., с. 175-187; *DEJINY UHORSKA (1000–1918)*., s. 182-251.

212 IORGA N.: *Istoria Bisericii Românești*., Vol. I, p. 363.

213 A „*Sztauropég pátriárkai exarchosz*” titulust utoljára Sztojka József pravoszláv püspök használta Máramaroson 1693-ban és 1704-ben: ПЕТРОВЪ А.: «*Старая вѣра*» и унія въ XVII–XVIII вв. *Пояснительная записка*. In: *Материалы для истории Угорской Руси*, Т. II. Санкт-Петербургъ: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1906, с. 33 (2. jegyzet). A részleteket lásd: BARAN A.: *Eparchia Maramorošiensis eiusque unio*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1962. 107 p.

214 *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV.*., s. 109-111 (№ 62); ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по истории карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*., с. 112-114.

215 Konstantinápoly és Buda között a szövetség nem utolsó sorban azzal feltételezhető, hogy a Bizánci birodalom egész területe a szerb Lázár fejedelem vezette szerb és boszniai csapatok bukása után az oszmán sereg ellen a Rigómezei csatában 1389. június 15-én, nem egy fővárosra korlátozódott 40–50 ezer lakossal és a moreai despotákkal, egészen addig, amíg Zsigmond magyar király sikertelen keresztes hadjáratot vezetett 1396. szeptember 25-én a törökök ellen Nikápoly alatt, melyben a császár majdnem életét veszítette, s szegyenletesen Konstantinápolyba menekült: ОСТРОГОРСЬКИЙ Г.: *Исторія Візантії*, Видання 3-є, доповнене, Пер. з нім. Анатолія Онишко. Львів: Літопис, 2002, с. 497-501.

Zsigmond magyar király és a német-római birodalom császáranak volt kitéve, rendkívül kézenfekvő volt a pátriárkai trón számára. A konstantinápolyi szufragán püspökeinek érdekeit nem sértve (a galíciai-moldovai – megbüntetve az „eklézsiai szeparatizmusért”, az erdélyiek – akkor még hiányoztak), a pátriárka kiterjeszthette hatalmát a Magyar királyság északkeleti részére, ahol főként románok laktak. IV. Antal ezt meg is tette. Ahogyan az 1391-es oklevél szövegéből kitűnik, a befolyásos román gyökerekkel rendelkező magyar történész, Hodinka megalapozott következtetései szerint, Drag királyi kormányzó „a pátriárkához fordult az igumén püspöki jogokkal való ellátásáért, vezetői joghatóságért a püspök hiánya miatt” az adott településen.²¹⁶

Száz év múlva a körtvélyesi monostor elveszítette sztauropég státuszát és pátriárkai exarchoszi joghatóságát egy másik ruszin kolostor oldaláról, melynek vezetője 1491-től Magyarország királyának *ius patronatus* erejével püspöki státuszává vált.

6. Az 1391-es oklevél latin „átirata” az 1494-es királyi megerősítő oklevélben

Ahogyan a további eseményekből kitűnik 1494 elején, a körtvélyesi monostor akkori igumén-exarchosza, Hilariy személyesen ment el II. Ulászló királyoz Kassára. Átadta neki IV. Antal pátriárka görög nyelvű oklevelét, a latin nyelvű szószerinti (*verbatim in latinum traductum*) fordításával, melyet pergamenre írtak és ólompecséttel lezártak,²¹⁷ s kérte a megerősítést mind magának, mind az utódok számára. A jogok megerősítésére szánt királyi konfirmációnak óhaja, melyet a monostor a pátriárkától kapott, kizárólagosan azzal a konfliktussal magyarázható, mely János munkácsi püspök idejére tehető, megközelítőleg 1491-től vagy annál korábbra.²¹⁸ Sajnos ez az oklevél nem maradt fenn. 1721-ben Georgiy Regai (1678–1748) jezsuita kérésére az Alba Julián (Gyula Fejérvár, Karlsburg) lévő római katolikus capitulum Mátyás király 1479-es oklevelével együtt kiadta a másolatát.²¹⁹

216 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katolikus püspökség története...*, old. 204-206.

217 Ahogyan J. Mihály de Apsa (1900) állította, a fordítás hitelességét a Pesti egyetem görög nyelvének professzora, Télfy János tanusította: *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV.*, s. 111 (5. jegyzet).

218 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, c. 124.

219 NILLES N., S.J.: *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae s. Stephani*, Vol. I. Eniponte: Typis et sumptibus feliciani rauch, 1885, p. 401-402; *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV.*, s. 602, 608; *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715.*, old. 3; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, c. 172-173.

Ettől kezdve 1925-ig, két román kutatót leszámítva (E. von Hormuzaki és N. Iorga), mindenki a görög nyelvű eredeti helyett a latin fordítást használta, melynek hitelességében senki sem kételkedett.²²⁰

Lucskay Mihály, a XIX. század első felének kárpátaljai történésze, például úgy gondolta, hogy az 1484. május 14-ei latin nyelvű királyi konfirmáció csak az 1391. augusztus 14-ei görög nyelvű pátriárkai oklevél szó szerinti másolata. Ennek alapján a naív történész azt feltételezte, hogy a Szent Mihály monostor akkori apátja visszautasította a munkácsi vezetőtől való függetlenséget és egyedül ment Konstantinápolyba *Balk és Drag* alapítókkal. Ott a pátriárkának és az egyháznak adták „*az általuk gyűjtött örökséget, főként a templomot, melyet Szent Mihály arkangyal tiszteletére alapítottak*”, mely „*ajándékot hálásan fogadtak és megelégedtek a kérésükkel*”.²²¹ Az oklevél további szövege már olyan, ahogyan feljebb szó volt róla. Lucskay ezt az oklevelet elemezve, megvédve a Csernek-hegyi püspök hivatalos pozícióját a Körtvélyes és Munkács közötti vitában, megkérdőjelezhető következtetésekre jutott.

Először is, véleménye szerint, „*Máramaros eddig nem tartozott a konstantinápolyi egyházhoz, semmi közös nem volt vele*”, másodsorban, „*Máramaros addig Munkácshoz tartozott, s csak most vált el tőle és oklevélben jelölte ki provinciáit, s ebből világosan kitűnik, hogy a monostornak, bár nem volt püspöke (de valójában kellett lennie püspöknek), vallási joghatósággal rendelkezett más templomokra, papokra és hívekre, minden olyan ügyet intéztek, amelyek az egyházi bírósághoz tartoztak, leszámítva azt a rendelkezést, amely a kijevei és a terhovicki metropolíához tartozott.*”Innen Lucskay levonja azt a lenyűgöző következtetést: „*a körtvélyesi püspök megpróbálta részekre osztani a püspökséget, de megakadályozta... a munkácsi püspök.*”²²²

Lucskay művét óvatosan kell kezelni. Néhány oldal után bemutatja IV. Antal pátriárki oklevelét II. Ulászló királyi konfirmációjával, melyben a király megállapította, hogy „*az említett pátriárka oklevele nincs elszakítva, áthúzva és sértetlen*”, mellyel kapcsolatban kiadja saját „*hasonló kiváltságú oklevelét a szó szerinti fordítás mintájára, teljes tartalommal*”, elfogadja és ratifikálja a monostor vezetőjét, Ilariyt és minden utódját „*örökre a hatalmon*” azzal a feltétellel, hogy mind ő, mind

220 II. Ulászló 1494. május 14-ei latin oklevelének szövegét publikálta: ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів.*, Т. II, с. 181; САК Ю.: «*Historia carpato-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК...*, с. 106; *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV.*, s. 606-608 (№ 352).

221 Az 1494. május 14-ei pátriárkai oklevél latin átiratának szövegét lásd: ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів.*, Т. II, с. 172-173; САК Ю.: «*Historia carpato-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК...*, с. 97-99.

222 ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів.*, Т. II, с. 173-174; САК Ю.: «*Historia carpato-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК...*, с. 99-100.

az utódai „kötelesek a jelenlegi és a jövőbeli munkácsi püspöknek és az erdélyi püspöknek [máshol – *Trans-Alpok püspöke*]²²³, mint feljebbvalójának megfelelő engedelmisséget tanúsítani”, felesleges pátosz nélkül kommentálta: a király csak azért adta ki az oklevelet, hogy Ilariy kifogásolja János munkácsi püspököt, aki „elfoglalta a szerzeteseket a monostor használata közben.”²²⁴

Lucskayt nem érdekelte az sem, mikor került a körtvélyesi monostor a munkácsi püspök hatalma alá (ha 1391 előtt, akkor hova lettek a munkácsi egyházmegye alapító iratai?), sem pedig a sorsa 1494 után (kivételt képeznek az 1498-as események), mert a legközelebbi dátumot a kolostorral kapcsolatban a történész egészen 1607-re teszi.²²⁵ A kárpátaljai ruszin egyháztörténet meg van bizonyosodva róla, hogy az oklevélből kitérünk az, „hogy Ulászló király Máramarost a munkácsi püspöknek rendelte alá, s hogy a máramarosiaknak ne kelljen kérelemmel fordulni Konstantinápolyhoz vagy Alba Juliához, vagy a terhevecki püspökhöz, akinek mint metropóliájuknak engedelmisséggel tartoznak.”²²⁶ Természetesen, egy ekkora képtelenség kevésbé tudta megmagyarázni a Munkács és Körtvélyes közötti konfliktus valódi okait.

Ahogyan A. Petrov állítja (1925, 1930), a görög oklevél latin szövegű konfirmációja nem az, ami nem az egyenes fordítása: teljesen más, más sorrendű, más kifejezőmódú a pátriárkai oklevél alap tartalmának közvetítése.²²⁷ Tehát, elvetve bármilyen összeesküvést az 1391-es eredeti pátriárkai oklevél és az 1494. május 14-ei latin „átiratának” elemzésében, az orosz történész elsőként mondta ki, hogy az olevél latin változata, amelyhez az egyházi vagy világi történetírás hagyományosan apellál, számos eltérést és változást tartalmaz az ún. fő (kanonikus-jogi) helyeken, amely megerősíti a hamis eredetének minden alapját.

Ahhoz, hogy meggyőződjünk a pátriárkai irat latin nyelvű konfirmációjának szándékos hamisítványában A. Petrov és C. Vasil nyomán²²⁸, megemlítem a leg-

223 ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 197; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК...*, с. 121.

224 ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 181; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК...*, с. 106.

225 ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 182; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК...*, с. 107.

226 ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 197; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК...*, с. 122.

227 A. Petrov először egy cikkben írt erről: PETROV A.: *A máramarosi szent Mihály monostor 1391-i görög oklevelének latin fordítása az 1494 évi megerősítő oklevélben*. In: *Turul*. 1925 та у *Fililog. Sb. Cesk. Acad. Vied*. 1925, s. 234-239.

228 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи*

nyilvánvalóbbakat közülük. Így, az oklevél latin szövege Balkról és Dragról is beszámol, de a görögből ismeretes, hogy Konstantinápolyba csak Drag utazott el.²²⁹ A latin szövegből kitérünk, hogy a kormányzó-testvérek a Szent Mihály monostort a konstantinápolyi egyház pátriárkájának adták ajándékba, de a görögből megtudjuk, hogy Drag kérte „*a monostor pátriárkai felügyeletét és védelmét*” (ezek a terminusok háromszor ismétlődtek – V. F.), *valamint pátriárkai nevet viselt.*”²³⁰

A latin „fordításban” sehol nem szerepel a „*szttauropég*” kifejezés, amely az eredeti görög irat kulcsszava és a körtvélyesi monostor királyi jötevőinek kérésének lényege, akik a konstantinápolyi pátriárkától kérték a monostor „*pátriárkai ellenőrzését és protekcióját*”, és akik a monostornak és minden templomnak, amelyek a vlach nemesek földbirtokainak környékén helyezkedtek el, saját protekciójukat „*tisztelettel és nagysággal*”. Az 1494-es „oklevél” latin szövege ilyen kifejezéseket nem használ.²³¹

Az 1391-es eredeti görög nyelvű oklevélben „*kalugarén Pakhomiosz*” a Szent Mihály arkangyal monostor vezetőjeként háromszor említik őt mint a pátriárka helyettese „*pátriárkai exarchosz*” titulusban. Az 1494-es latin szöveg ennek ellenére csak a katolikus egyházra általánosan vonatkozó „*abbas*” és/vagy „*prior*”²³² kifejezéseket használja, amely az adott kontextusban nemcsak lényegesen csökkenti az igumén hatáskörét, hanem szándékosan hamisítja kanonikus-jogi természetét és joghatóságát is. Lehetséges, hogy a „fordító” egyszerűen nem értette a „szttauropég” és az „exarchosz” kifejezéseket, s ha értette is, akkor szándékosan torzította őket.

Mindkét oklevél szövegében található hét tepelülésnév, amelyek egykor Balk és Drag birtokában voltak, s melyek fölött a pátriárka templomi joghatóságot adott a monostor exarchosz-iguménjának. De ezek közül csak kettő (Petrovnál három) egyezik meg mindkét oklevélben: Ugocsa és Bolvanus.²³³ Miért cserélte ki a „fordító” ezeket a neveket más nevekre, nem nehéz megmagyarázni: Hilariy kalugarén nem is hitte volna, hogy joghatósága, a munkácsi János püspök segítségével, a király szemében nem hét, hanem két településre korlátozódott.

Az 1391-es görög nyelvű pátriárkai oklevél közli Pakhomiosz igumén-

1391–1498 г., с. 126-131; о. ВАСИЛЬ Ц., ТІ: *Мукачівська єпархія та її єпископи. Історія походження...*, с. 30-31. Az oklevél görög és latin szövegét lásd.: ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и ієрархіи 1391–1498 г.*, с. 151-155

229 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и ієрархіи 1391–1498 г.*, с. 126.

230 *Ugyanott.*

231 *Ugyanott*, с. 126-127.

232 о. ВАСИЛЬ Ц., ТІ: *Мукачівська єпархія та її єпископи. Історія походження...*, с. 30.

233 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и ієрархіи 1391–1498 г.*, с. 127.

exarchosz utódjának választását ebben a formában: az aktuális vezető halála után a monostor új iguménját és exarchoszt Balk és Drag a szerzetesek tanácsával választja meg. Ennek ellenére az 1494-es latin hamisítvány megállapítja, hogy a választásokon az összes kormányzóság képviselője részt vegyen „*omnes fratres spirituales tunc et Balicza ac Drag mester cum omnibus hominibus parvis et magnis, in dictis pertinentiis residentibus ac congregatis aperte, ut ita congregati Priorem eligant.*” Ezt kommentálva, A. Petrov megjegyzi, hogy a keresztény Keleten tényleg voltak ilyenfajta választások, de itt püspöki választásokról van szó, nem pedig az egyszerű szerzetesi főnökökről vagy a pátriárkai exarchoszról. A görög szövegben azt a változást azzal lehet magyarázni, hogy a „fordító” 1494-ben a királyi megerősítésből kifolyólag, nagyon szerette volna püspöki méltóságra emelni az igumén-exarchoszt.²³⁴

Radu Pop (1997) kortárs román történész ezt a részt másképp kommentálja. Az 1494-es pátriárkai levél latin változata megerősíti, hogy „*Balk kormányzó és Drag mester*” a kolostor szerzeteseivel és „*minden kis és nagy emberrel*” a településekről, a sztauropég joghatóság alá kerültek, joguk volt a monostor apátjának kiválasztására, aki a püspök szerepét töltötte be, de püspök nem volt. A püspöki választás „*kis és nagy emberek által*”, a híres tudós véleménye szerint, egy korábbi korszakra utal (1391-ig), amikor máramarosi fejedelmek tanácsa a kormányzó vezetése alatt az egyházi élet megszervezésében is szerepet játszottak, minden másón kívül.²³⁵

Még többet árul el a „fordító” rejtett szándékáról a következő hely az oklevélben: a görög szöveg tartalmazza az oklevél sztereotípiás záradékát az egyházi intézmények sztauropéggá emeléséről – megállapították, hogy azok a templomok, melyeket a helyi püspökök szenteltek fel, pátriárkai védelmet és felügyeletet kaptak, s ezzel együtt dicséretet és nagyságot, azaz egy szinten voltak azokkal a templomokkal, melyeket az exarchosz szentelt fel pátriárkaivá és a pátriárkai exarchosz joghatósága alá tartoztak. Ennek a sztereotípiái formulának az ellenére az 1494-es latin konfirmációban ezt a kevésbé érthető kifejezést olvashatjuk: „*si quis nostrorum subditorum(!) archiepiscopus aut episcopus in dicto monasterio(!) aut pertinentiis eiusdem inveniretur(!), quod eiusmodi dicto Priori esset in adjutorium.*”²³⁶

Néhány szerző (például Hodinka), Ulászló király latin nyelvű megerősítő oklevelére hivatkozva megmagyarázza az *adiutorium* kifejezést, a püspök apáthoz intézett kérésében, mely szerint a püspök állandó kötelessége a monostor vezetőjének

234 Ugyanott, c. 127-128.

235 POPA R.: *Tara Maramureşului in veacul XIV-lea...*, s. 208.

236 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, c. 128; о. ВАСИЛЬ Ц., ПІ: *Мукачівська єпархія та її єпископи. Історія походження...*, c. 31.

kérésére felszentelni a diakónusokat és papokat.²³⁷ Minden esetben, ez a kifejezés az apát teljeskörű függetlenségét állapította meg a helyi püspöktől vagy érsektől. Érdekes, hogy a görög oklevélben csak az apát-exarchosz egyházi joghatóságáról van szó, míg a latin szövegben túlnyomórészt a nyereségről való jogáról beszélnek: „*super omnes proventus abbatiae praedictae.*”²³⁸

„*Balk kormányzó és Drag mester*” szószerinti részvételéről a körtvélyesi monostor alapításában csak IV. Antal pátriárka görög nyelvű oklevelének 1494-es latin fordítása van kapcsolatban ez a kérdés: „*Vajvoda Balicza et Drag mester, qui habent – monasterium perpetuum in Maromaros.*” A „*Perpetuus, perpetuaalis*” alatta középkori magyar latinban az örököst értették: „*perpetuitas – ius haereditarium; comes perpetuus*”, ami szó szerint azt jelentette, hogy „*örökölt comes*” (a vármegye vezetője, alzsupán, ispán, főispán). A királyi megerősítő latin oklevélben a *perpetuus, haereditas* monostornak kétféle értelmezése van: a) az apától vagy az őseitől örökölt, és b) a fiak által vagy az örökösök által átadott. Tehát, a „*Perpetuus, haereditas*” – Balk, Drag és Pakhomiosz kortársai a második jelentés alatt értelmezték.²³⁹

A probléma abban rejlik, hogy az eredeti görög szöveg nem a második jelentésre, hanem az elsőre utal, azaz a családtól kapott, örökített. Innen A. Petrov azt a következtetést vonta le, hogy a körtvélyesi monostort nem Balk és Drag alapította, hanem a felmenőik, tehát vagy az édesapjuk, Szász fejedelem (aki 1364-ben halt meg),²⁴⁰ vagy a nagyapjuk, de ha nem ragaszkodunk az oklevél szövegéhez, akkor az is lehetséges, hogy a korábbi elődeik.²⁴¹ Balk és Drag egyrészt kikövetelték a magán monostoruk számára a pátriárkai sztauropég státuszt, másrészt gondoskodtak az anyagi biztonságáról. Az elsőről IV. Antal 1391-es oklevele számol be, a másodikról – Balk fiainak 1404-es oklevele – Demeter kormányzónak és Sándor mesternek.²⁴²

237 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katolikus püspökség története...*, old. 208-209.

238 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 128 (6); о. ВАСИЛЬ Ц., ТІ: *Мукачівська єпархія та її єпископи. Історія походження...*, с. 31.

239 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 108.

240 *DIPLÔME MARAMUREŞENE DIN SECOLUL XIV. şI XV.*, s. 40 (№ 19).

241 *Ibedem*, s. 89-94 (№ 53); ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 108-109.

242 ПЕТРОВЪ А.: *Древнѣйшая церковнославянская грамота 1404 г. о карпаторусской терригоріи.* 15 с.; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 114-118. Az oklevél szövegének újraiadása: ПАНЬКЕВИЧ И.: *Найдавніша грамота подкарпаторуська...*, с. 114-115; ТІСНУ Fr.: *Vývoj súčasného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi...*, s. 3-6; УКРАЇНСЬКІ ГРАМОТИ XV ст., с. 133-134; ТІХИЙ Фр.: *Розвиток сучасної літературної мови на Підкарпатській Русі...*, с. 9, 10-12; HORNAD Vladimirus de juxta: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska...*, s. 818; ДУЛИЧЕНКО А.: *Письменность и литературные языки Карпатской Руси (XV–XX вв.)...*, с. 33.

Furcsa, hogy a királyi kancellária nem fordított figyelmet a pátriárkai levél latin fordításának ellenőrzésére. Feltételezhető, hogy nem rendelkeztek szakemberekkel, akik ismerték a görög nyelvet, tekintettel a törökök által elfoglalt Buda és Konstantinápoly közötti intenzív kapcsolatra, ez nem valószínű. Valószínűbb, hogy az írnokokat nem érintette különösen az ilyen fordítás, remélve, hogy a gyengelelkű II. Ulászló király kielégít minden kérést, csak azért, hogy megszabaduljona boszszantó emberektől. Mivel mindenre a válasza a „*dobrze*” volt, azaz olyan király, aki mindenbe beleegyezett, így a kortársak „*Dobrze Lászlónak*” nevezték el.²⁴³ Tehát, kihasználva az uralkodó jószágát, nincs kizárva, hogy a fordítók valamikor odatették a Szent Mihály arkangyal monostor elé a sztauropég jelzőt, amely független a helyi püspök hatalmától a munkácsi ruszin püspökhöz való teljes alárendeltségben. Ugyanakkor, hogy hogyan került a megerősítő oklevél záradékába az, hogy az eredeti pátriárkai oklevelet megfosztották minden jogi erőttől a király megerősítésével, – hosszú ideig igazi talány maradt.

A. Petrov feltételezi a záradékról, hogy a XVIII. század elején került bele utólagos kiegészítésként. Pont 1721-ben, amikor felfedezték az 1494-es oklevél másolatát, heves viták alakultak ká Mára maros függetlenségéről a két egyesült püspök – Georgiy Hennadiy Bizanci (1716–1733) munkácsi püspök és Pataky János (1721–1730) és János-Miku Klain (1730–1751)²⁴⁴ fogarasi román püspökök között. A királyi megerősítő oklevélbe ez az interpoláció valószínűleg a fogarasi püspökség támogatói által kerülhetett be.²⁴⁵ Ennek bizonyítékául szolgál az a tény is, hogy II. Ulászló tizenkét okleveléből 1491–1498 között, melyek a munkácsi egyházmegye egyházi kapcsolataira vonatkoztak és Bazilovics, Lucskay, J. Mihály, Hodinka és A. Petrov által voltak publikálva²⁴⁶, mindegyik, kivéve egy (1494. május 14-én) az egyházi ünnepekhez voltak datálva, így ez az oklevél a hónap „*quatra decimal die Maii*” napjára tehető.

243 КОТЛИЕР Л.: *История Венгрии...*, c. 166; *DEJINY UHORSKA (1000–1918)*..., s. 156.

244 A fogarasi püspökséget 1721-ben alapították, de 1733-ban székhelyét Balászfalvára helyették át (Blasendorf): NILLES N., S.J.: *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terriis coronae s. Stephani...*, Vol. I, Index.

245 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, c. 130.

246 Az egyik oklevél 1491-től, a másik 1498-tól, lásd.: BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*, p. 21-25; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku...*, s. 32-34; kettő 1491-től és kettő 1494-től– ЛУЧКАЙ М. М.: *Исторія карпатських русинів...*, Т. II, c. 179-181, 196-197; egy 1491-től, egy 1492-től, kettő 1494-től, kettő 1495-től, egy 1496-tól, kettő 1498-tól. – *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV...*, s. 600-625 (№№ 348-350, 352-356, 360); 1491-ből kettő és 1498-ból egy – *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715...*, old. 5-7, 9-10; kettő 1491-től, kettő 1494-től és egy 1498-tól. – ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, c. 151-155, 164-167, 172-175.

Ismeretes vagy sem, de az munkácsi görög katolikus egyházmegye „első” hivatalos történetírója, Bazilovics, a XVIII. század végén a görög szöveg (1391) és a latin „fordítás” (1494) alapján adta ki IV. Antal pátriárkai oklevelét a körtvélyesi monostornak. Elég valószínű, hogy a „Koriatovics Tódor 1360-as munkácsi monostor alapításáról” való mítosz szerzőjének IV. Antal eredeti pátriárkai görög oklevele, sem a latin hamisítás nem felelt meg az egyáltalán nem törvényes joghatósági bizonyíték „megalkotásában” a munkácsi Csernek-hegyi Szent Miklós monostori templom püspök-archimandritájának a pátriárkai exarchosz kanonikus területének kétes jogi státuszának szemszögéből – 1491-től a körtvélyesi Szent Mihály sztauropég monostor apátjának idejéből.

A királyi oklevelekkel való ilyen manipuláció adott okot először a Csernek-hegyi püspök által elkezdett körtvélyesi monostor bekebelezésére, amely a leleszi királyi convent bírósági ülései közötti szünetekkel, 1498-ig *ipse posse* előzetes stádiumban maradt majd 1556-ban fejeződött be az osztrák Habsburgok támogatásával, így sikerült meghamisítani „Koriatovics Tódor 1360-as alapító oklevelét” (XVI. század vége) a munkácsi monostor „elsőbbségéről” a körtvélyesi monostor fölött²⁴⁷, s a történészeknek maradt, Bazilovicstól (1799–1804) kezdve – a két monostor eredetéről való hazugságok írása a Csernek-hegyi Szent Miklós monostor javára.

7. *Finita la commedia*: a körtvélyesi monostor a munkácsi ruszin püspök alárendeltségében

Ahogy az 1498. november 29-ei következő királyi oklevélből kitűnik, a körtvélyesi monostor apátjának sikerült megvédeni azokat a privilégiumokat, melyekkel egykor (1391) IV. Antal konstantinápolyi pátriárka tüntette ki. S bár 1494-ben két királyi oklevélben egyszer sem használták a máramarosi monostorokra vonatkozó sztauropég státuszt, s Hilariy apátjára vonatkozólag sem használták a pátriárkai exarchosz (az 1391-es oklevél kvintesszenciája) titulust, a munkácsi püspöknek tehát nem sikerült meghódítani.

II. Ulászló 1498. november 29-ei oklevelének tartalmából kiderül, hogy

247 V.ö.: ФЕНИЧ В.: «Теодорів дарунок»: історичні дискурси та комеморативні практики у полоні однієї сумнівної грамоти. In: Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії, Випуск 1. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012, с. 140–158; ФЕНИЧ В.: Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV b*, J. Coranič (ed.). Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovská univerzita v Prešove, 2016, s. 10–12; ФЕНИЧ В.: *Коріатовичіана: як формувався міф про витоки монастиря василіан на Чернечій Горі в Мукачеві*. In: *História Rádu baziliánov sv. Jozafáta*, Ed. Jaroslav Coranič. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovská univerzita v Prešove, 2017, s. 40–57.

bár 1494-ben megerősítette a privilégiumokat, melyet IV. Antal pátriárka adott a körtvélyesi monostornak és apátjának, János, a munkácsi püspök, ahogyan ezt megjegyezte a királynak Hilariy igumén 1497-ben, kötelezte a monostor területén lakókat, hogy fizessenek neki adót, amivel veszteséget okozott a kolostornak. Amikor a király kitűzte a leleszi conventben az ügy áttekintésének napját, János püspök nem jelent meg. Ennek kapcsán, a király egy másik határidőt szabott ki a vita rendezésére, s addig kötelezte Máramaros vármegye fővárosi adminisztrációját a körtvélyesi monostor érdekeinek eredeti állapotában való megőrzésére.²⁴⁸

Nem tudjuk, hogy a XV. század végének bírósági ügye mivel végződött. 1498 és 1551 között, azaz 53 év alatt egy irat sem maradt fenn, ami a kárpátaljai ruszin egyházra vagy hierarchiára vonatkozott volna. Sem János püspök utódairól, sem a körtvélyesi monostor állapotáról és vezetőiről a XVI. század közepéig nem ismert semmi. Amikor 1537-ben I. Ferdinánd Habsburg csapatai ostrom alá vették Munkács várát és a várost²⁴⁹, az 1552. március 15-ei okleveléből az derült ki, hogy a Csernek-hegyi monostort a szerzetesi testvériség teljesen elpusztította és elhagyta.²⁵⁰ Nincs kizárva, hogy akkor a monostorral együtt elpusztult volna a dokumentumok nagy része is.

Ennek ellenére, a körtvélyesi monostor 1551-től kénytelen volt engedelmessé válni a munkácsi püspöknek. Így, az 1551. október 9-ei oklevelében I. Ferdinánd kötelezi a vezetőket és a segédeket is, hogy ne akadályozzák Ladislót, a ruszinok püspökét az adók begyűjtésében, amelyeket Máramaros vármegye ruszin papjainak és szerzeteseinek kell kifizetni.²⁵¹ Konkrétabban számol be a munkácsi püspök teljes győzelmről a körtvélyesi monostor iguménjának joghatósága fölött Báthory Gergely, Szabolcs és Szatmár vármegyék komesának 1556. február 19-ei oklevele. A bicskai birtok tulajdonosaként, amelyhez Körtvélyes is tartozott, elrendelte bevezetni a monostor birtokába Larion ruszin püspök ingó és ingatlan vagyonát.²⁵²

Ez a püspök szerepel az 1558. június 3-ai és az 1561. január 25-ei oklevélben mint „*in claustro b. Nicolai commorans*”.²⁵³ Tehát a fő rezidenciája nem a kört-

248 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits*..., p. 24-25; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolickej cirkvi v Uhorsku*..., s. 34; ЛУЧКАЙ М. М.: *История карпатських русинів*..., Т. II, с. 197; *DIPLÔME MARAMUREȘENE DIN SECOLUL XIV. și XV.*..., s.624-625 (№ 360); *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715.*..., old. 9-10; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и епархіи 1391–1498 г.*..., с. 131-132, 174-175.

249 LEHOCZKY T.: *Beregvármegye Monographiája*, III. kötet, old. 513-514; HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katolikus püspökség története*..., old. 221.

250 Az oklevél szövegét publikálta: *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715.*..., old. 13-14.

251 Az oklevél szövegét publik.: *Ibedem*, old. 12-13.

252 Az oklevél szövegét publik.: *Ibedem*, old. 15-15.

253 Mindkét oklevél szövegét publik.: *Ibedem*, old. 16-17, 17-18.

vélyesi monostor volt, hanem a munkácsi. Később, az 1604. november 21-ei vagy december 3-ai és az 1607. március 9-ei oklevélből kitűnik, hogy Szergej „*episcopus Ruthenorum Munkacsiensis*” saját rendelkezésére állította a körtvélyesi monostort.²⁵⁴

Ahogy egykor a munkácsi püspök bekebelezte saját hatalmával a körtvélyesi sztauropég monostort és a falvakat, mely a pátriárkai exarchosz joghatósága alá tartozott IV. Antal 1391-es oklevele szerint, A. Petrov véleménye szerint „*az interpolációnak valamennyi szerepe volt II. Ulászló 1491-es második oklevelében*”.²⁵⁵ 1491. július 31-én Visegrádon II. Ulászló két oklevelet adott ki, amelyek a XX. századig fenn maradtak eredeti példányban. Az első oklevélből, amelyben a király „*...plebanis Ruthenis, sub iurisdiccione ecclesie beati Nicolai confessoris, in oppido Munkach rito Grecorum fundate, existentibus...*” – hozzfordul, kitűnik, hogy János püspök székhelye a munkácsi Szent Miklós monostorban volt.²⁵⁶ A másik oklevélben „*...Johannes, episcopus Ruthenorum, in claustro beati N (M)ichaelis archangli in Maromar, ritu Grecorum fundato, commorans...*”²⁵⁷ említik.

Keresve ennek a „fenoménnak”²⁵⁸ a logikus magyarázatát, Hodinka A. a két publikált oklevélben tett egy kérdőjelet arra vonatkozólag, hogy János ruszin püspök tényleges székhelye a körtvélyesi Szent Mihály monostor lett volna.²⁵⁹ Még az 1840-es évek elején Lucskay, Bazilovics figyelmetlenségén csodálkozva, észrevette az oklevélben a másolást, majd Duliskovich, aki először használta Lucskay kárpátaljai ruszinokról szóló művét, kétségeit 1875-ben publikálta.²⁶⁰ Lucskay és Duliskovich

254 Mindkét oklevél szövegét publik.: *Ibedem*, old. 46-47, 49-50.

255 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, c. 133.

256 Az oklevél szövegét lásd.: BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits.*, p. 21; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku.*, s. 32-33; ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів.*, Т. II, c. 187; MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 5; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, c. 164.

257 Az oklevél szövegét lásd.: BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits.*, p. 222-223; BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku.*, s. 33-34; ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів.*, Т. II, c. 196; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, c. 166-167.

258 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története.*, old. 201-202.

259 A második oklevél szövegét lásd.: MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 5-6.

260 ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів.*, Т. II, c. 196; САК Ю.: «*Historia carpatoruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК.*, c. 121; ДУЛИШКОВИЧЪ І.: *Історическія черты Угро-Русскихъ...*, Тетрадь II, c. 68.

figyelmeztetéseit A. Petrov is észrevette.²⁶¹ Mielőtt az orosz kutató meggyőződött volna Lucskay és Duliskovich kétségeiről, felkereste a cseh paleográf-szakértőt, a Prágai Állami Levéltár vezetőjét, dr. Jan Novákot. A Petrovnak írt 1903. március 1-jei levelében Jan Novák tényekkel támasztotta alá az „N” betű „M”-re való átírását a királyi megerősítő oklevél-interpolációjának ötödik sorában a későbből más írással és tintával.²⁶² Hasonlóképp, 150 éven keresztül a történészeknek kétségei voltak II. Ulászló király 1491. július 31-ei második oklevelének autentikusságában és megbízhatóságában, s majdnem egy évszázada meg vannak győződve a tudatos hamisításáról.

A hamisítás célja szembetűnő: bebizonyítani, hogy János munkácsi püspöknek Körtvélyesen is volt rezidenciája, amely neki volt alárendelve. Valószínűleg, az 1491-es királyi oklevél másolata 1516 és 1551 között készülhetett. 1551 után nem volt rá szükség. Ami az 1516-os időszakra vonatkozik, valaki megállapodhatott egy ugyanolyan másolat bemutatására a kancelláriánál ugyanattól a királytól, aki az 1491-es oklevelet is kiadta. Tehát, az a másolat csak II. „Dobzse” Ulászló halála után készülhetett 1516-ban. A Petrov, például meg volt győződve, hogy az 1491. július 31-ei oklevél utólagos kiegészítése csak 1537 után keletkezhetett (a monostor és a levéltárának megsemmisülése), de még 1551 előtt.²⁶³ Véleményünk szerint ez csak később történhetett meg.

Az 1491-es oklevél az utólagos kiegészítéssel a XVIII. százdban volt felhasználva, de már a munkácsi püspök ellen. A század elején Máramaroson, ahol még a „*graeci ritus non uniti*” (*nem uniátusgörög rítus*) volt túlsúlyban, s ahol az ugyai monostorból (a körtvélyesi monostor 1690 körül teljesen elpusztult),²⁶⁴ pravoszláv püspökök, mint Sztojka József, majd Dosifey Teodorovich²⁶⁵ uralkodott a nem uniátus papság és a keleti szertartású hívők fölött 1730-ig, egyrészt a ruszin követelések (munkácsi rezidencia) alatt, másrészt román uniátus püspökök (Fogaras és Balázsfalva székhellyel) oldaláról.²⁶⁶

Dosifey Teodorovich halála után (1733 és 1735 között) a Kövesligeten lévő egyesült plébánia papja, Sztojka János (Pap gúnynéven), nem kívánva alárendelést tanúsítani Simon Olsavszky (1734–1737) munkácsi uniátus püspöknek, 1735. október 24-én a Máramaros vármegye udvari kongregációjától megkapta II. Lipót király 1701. december 20-ai autentikus privilégiumának másolatát. Ezeket az erdélyi

261 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Предѣлы угро-русской рѣчи въ 1773 года по официалънымъ даннымъ...*, с. 277.

262 Ján Novák A. Petrovhoz szóló levelét lásd.: ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 135 (1. jegyzet).

263 *Ugyanott*, с. 135-136.

264 ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. II, с. 182-183; САК Ю.: «*Historia carpatho-ruthenorum*» Михайла Лучкая (1843). *Продовження другого тому з попереднього номера НЗ МУК...*, с. 108.

265 A részleteket lásd.: BARAN A.: *Eparchia Maramorošiensis eiusque unio...*, p. 57-98.

266 A részleteket lásd.: CZIPLE S.: *A máramorosi püspökség kérdése*. Budapest, 1910, 154 old.

unátus-románoknak adták meg.²⁶⁷ 1735. november 4-én ugyanaz a pap ugyanattól az udvari kongregációtól rögtön két hiteles autentikus oklevélmásolatot kapott II. Ulászló 1498²⁶⁸ és 1491-es privilégiumával, melyet a körtvélyesi monostornak adott.²⁶⁹ A vármegyei hatalom antikatólikus, pravoszlávpárti nézetei mellett nem vette vagy nem akarta észrevenni a szemmel látható hamisítást.²⁷⁰

Valószínű, hogy Sztojka János és támogatói azt tervezték, hogy az oklevél alapján bebizonyítják, hogy a körtvélyesi sztauropég monostor valamikor a pravoszláv püspök rezidenciája volt pátriárkai exarchoszi joghatósággal és, hogy ennek megfelelően a papságnak és Máramaros pravoszlávjainak joguk van kiállni a szabadságukért a munkácsi és a fogarasi uniátus püspökök ellen, megválasztva saját pravoszláv és nem uniátus püspöküket.

Akárhogyan is, de a félévszázadnyi ruszin püspök általi (bizonytalan kanonikus eredetű) alárendeltség (bekebelezés) a munkácsi Csernek-hegyi Szent Miklós kolostori székhellyel a Magyar királyság legrégebbi kárpátaljai körtvélyesi monostora fölött, melyet autentikus írásos forrásokkal erősítettek meg a konstantinápolyi pátriárka általi sztauropég jogán (státuszán) és pátriárkai exarchosz joghatóságán az apát személyében – véget ért. Munkács Körtvélyes feletti pirruszi győzelme az osztrák Habsburgok részvételével nem volt sem meggyőző, sem megbízható. A keleti Körtvélyes (tágabban Máramaros, vagy a későbbi Kárpátalja északkeleti része) nem kézenfekvő front maradt az okcidentális Munkács (tágabban a későbbi Kárpátalja északnyugati része) számára.

A kárpátaljai bizánci szertartásrendű pravoszlávok és katolikusok (mindeképp keresztények) között az „elsőbbségről”, „felsőbbrendűségről”, „eredetiségről” a számlák rendezése, sajnos még ma is folytatódik. A történelmi legitimizációért folytatott harcban messze nem utolsó sorban nagy szerepe van az igazságtalan, erőszakos bekebelezésnek a konstantinápolyi patriarchátus által kanonikusan 1391-ben elismert körtvélyesi ruszin monostor/ egyház/ sztauropég/máramarosi püspökség kereserű tapasztalatának – a Római Szentszék által nem 1491-ben, hanem 1771-ben kanonikusan megalapított munkácsi monostornak/egyháznak/püspökségnek.

267 KÁLA, 151-es fond, 1-es leírás, 534-es ügy, 1-2. lap. Másolat. A megjelentetett privilégium: *EPISCOPIA GRECO-CATOLICÁ DE MUKACEVO. Documente. II*, Viorel Ciobotă (coordonator), Vasile Rus (coordonator), Irina Liuba Horvat, Mihai Misiuk, Serghej Veskvarko, Turuczko Sándor. Satu Mare: Editura Muzeului Satmărean, 2012, s. 52-53.

268 KÁLA, 151-es fond, 1-es leírás, 535-ös ügy, 1-2. lap. Másolat. A megjelentetett privilégium: *EPISCOPIA GRECO-CATOLICÁ DE MUKACEVO. Documente. II...*, s. 53-54.

269 KÁLA, 151-es fond, 1-es leírás, 554-es ügy, 1-2. lap. Másolat. A megjelentetett privilégium: *EPISCOPIA GRECO-CATOLICÁ DE MUKACEVO. Documente. II...*, s. 55-56.

270 ПЕТРОВЪ А.: «Старая вѣра» и унія въ XVII–XVIII вв. Пояснительная записка. In: *Материалы для исторіи Угорской Руси*, Т. II, с. 32, 34, 36, 38, 49.

III. FEJEZET

A Koriatovicsek: hogyan formálódott a munkácsi Csernek-hegyi bazilita monostor kialakulásáról szóló mítosz

A javított szöveg megjelenési helye: ФЕНИЧ В.: *Кориатовичіана: як формувався міф про витоки монастиря василіан на Чернечій Горі в Мукачеві*. In: *História Rádu baziliánov sv. Jozafáta*. Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovská univerzita v Prešove, 2017, s. 39-73.

Bevezetés

Minden történelem, etnikai vagy vallási közösség, a híres amerikai iszlámista, Bernard Lewis (1975) meghatározása szerint, rendelkezik saját „*alapító mítosszal*”. Attól függően, hogy mennyire bizonyított jogilag saját történelme, beszélhetünk egyes vagy többes számú ilyen mítoszlól.²⁷¹ A Podkárpatzka Rusz (szűkebb értelemben Kárpátalja s ennek megfelelően munkácsi görög katolikus és pravoszláv egyházmegyék) történelmében napjainkig az „*alapító mítosz*” szerepében, véleményem szerint, fontos helyen van a „munkácsi Csernek-hegyi monostor 1360-as alapító oklevele²⁷²”, amelyet továbbra is Koriatovics Tódor podóliai fejedelemmel (1388–1403) és a munkácsi vár urával (1397–1415), Bereg (1395–1396, 1402–1415), Ugocsa (1400?), Szatmár (1404–1406) és Máramaros vármegyék (1404?, 1411–1415) vezetőjével hoznak kapcsolatba.

Ennek ellenére, a középkori lengyel és magyar nemes és keresztény-katolikus hiteles története, akinek tevékenységét litván-orsz („*déli*”) és magyar eredetű írott források támasztják alá 1388 és 1415 között,²⁷³ köszönhetően a kárpátaljai ruszinok „*alapító mítoszának*” nem egy nemzedékű szerzőinek, Koriatovics Tódor nevének esélye van rá, hogy túléljen minket is. A helyi keleti-keresztény egyházi hagyományban és a regionális történetírásban „Koriatovics Tódor 1360-as alapító oklevele”, bátorodom megjegyezni, nem kevesebb szerepet játszik, mint a híres „constantinusi oklevél” (ismertebb nevén „constantinusi adománylevél”), melyet szintén a VIII. század második felében, a IX. század közepén állítottak össze más apokrif pápai iratokkal az ún. «*ál-izidori gyűjtemény*»-hez.²⁷⁴

271 Lényegét tekintve, az állammal rendelkező és államtalan népek természetes szüksége, hogy a külvilág számára bemutassák kultúrájuknak magas szintjét, történelmi eredetét (európai kontextusban, különösen értékelendő a közvetlen és a nem közvetlen kapcsolat az ősi Görögországgal és Rómával!), valamint a régmúltban létezett politikai-adminisztratív struktúra létezését, amelyet első szintként vizsgálnak egy napjainkban létező független államban vagy egy olyanban, melyet meg szeretnének alakítani: LEWIS B.: *History – Remembered, Rediscovered, Invented*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1975, p. 59.

272 Az általánosan ismert szerzetesi lakhely megnevezésével ellentétben, a hegy autentikus nevét fogom használni – Csernek, amely a munkácsi vár urának és Munkács urának nevével, Koriatovics Tóddal van kapcsolatban – Chernyk (1408), amely hasonló a Galiscsaládhoz, akik nem messze laktak a vártól, Klacsanó faluban (innen a Galis-hegység is a neve), s itt földbirtokkal vagy szőlővel rendelkezhetett. V.ö.: LEHOCZKY T.: *Bereg vármegye Monographiája*, III. kötet. Ungvárront: Nyomatott Pollesek Miksa könyvnyomdájában, 1881, old. 353; КОБАЛЬ Й.: *Федір Корятювич у світлі нових джерел*. In: *Carpatica–Karpatica*, Випуск 32. *Науковий збірник, присвячений світлій пам’яті педагога і вченого Томаша Сопка*, Редкол.; Відп. за вип.: Тиводар М. П. Ужгород: Ліра, 2005, с. 95.

273 A források ilyen felosztását javasolta: КОБАЛЬ Й.: *Федір Корятювич у світлі нових джерел*., с. 75-115.

274 A 846 és 852 között az Isidorus Mercator által összeállított dekrétumok (*dekretum* (lat.)–középkori egyházi törvények és római pápai jogi iratainak gyűjteményei), úgy kerültek be

Mivel „Koriatovics Tódor 1360. március 8-ai alapító oklevele a munkácsi Csernek-hegyi monostor létrehozásáról” a korban hamisítványnak számított néhány ismert történész és paleográfus szerint (1906-ban Aleksey Petrov és Ivan Holodnyak, a Szentpétervári egyetem professzorai, 1909-ben Hodinak Antal, a Pozsonyi Jogi Akadémia professzora, 1910-ben Emil von Ottenthal, a Bécsi Egyetem professzora),²⁷⁵ így nem látom szükségét a részleteken időzni. Ebben a műhelyben a feladatom nem a podóliai és magyar időszak és a XIV–XV. század határán tevékenykedő Koriatovics Tódor életének az elbeszélése. A modern Kárpát-tanulmányok elég figyelmet szentelnek ennek a témának.²⁷⁶ Az én feladatom szerényebb: leírni, hogy az „1360-as oklevél” a munkácsi Csernek-hegyi monostor alapításáról és földbirtokokkal – Lóka és Borhalom – való ellátásáról, melynek létrehozásához a podóliai fejedelemnek és a munkácsi úrnak, Koriatovics Tódornak nem volt semmi köze, mivel halála után keletkezett (1415), így tehát, később (1569 és 1597 között) ismét elkészítették a megerősítést, s ezáltal vált a kárpátaljai ruszinok történelmének „alapító mítoszává”.

A „pszeudoteodori adománylevél” alapításának kérdésében mint a kárpátaljai ruszinok történelmének egyházi és politikai „alapító mítoszaként”, felvetem azt a

a történelemben, mint a Karoling Birodalom legbefolyásosabb hamisított kanonikus jogi gyűjteményei. Az ún. „constantinusi adománylevél” (az eredeti *Constitutum Constantini*, későbbiekben *Donatio Constantini*) alapján lettek elkészítve, melyet Nagy Konstantin (306-337), a Római birodalom császára, leprából való csodálatos felépülése után, 314-335-ben I. Szilveszter római püspöknek átadta saját földi hatalmát, egy olyan bizonyíték volt, ami a Karoling birodalom egyházi és világi hatalmát bizonyította, majd pedig 867-868 között az ál-izidori gyűjtemények voltak felhasználva a római pápa hatalmát bizonyítsa a párizsi Eney püspök és a konstantinápolyi Phótiosz fölött.: ПАВЛОВ А.: *Подложная дарственная грамота Константина Великого*. In: *Византийский временник*. Санкт-Петербург, 1896, т. 3, с. 18-82; ВОЛОКОВНИКІВ Д. В.: *Рим – Київ: історія одного апокрифа*. In: *Український історичний журнал*, 1999, № 5, с. 15-25.

275 *О подложности грамоты князя Феодора Корятовича 1360 г. Съ четырьма снитками*, Критическія замѣчанія А. ПЕТРОВА; Палеографическій этюдъ И. ХОЛОДНЯКА. In: *Матеріалы для історіи Угорської Руси*, Т. III. СПб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1906, 31 с.; HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története*. Budapest: Kiadja. a Magyar Tudományos Académia, 1909, old. 92-175; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по історіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. Съ 12 фотографическими факсимиле*. Praga: Nákladem sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpat. Rusi. V Gen. Komisi knihkupectví «Obris» v Praze. Tiskem České grafické unie A. S. V Praze, 1930, с. 55-60, 179-203; ХОЛОДНЯК И. И.: *Палеографическій этюдъ*. In: *Там же*, с. 204-206.

276 Életéről részletesen: ПОПОВИЧ М.: *Федор Корятович – русинський воєвода*. *Перекрочены сторіччя* I. Пряшов: Русинська оброда, 1993, 178 с.; КОПИТЧАК О.: *Федір Корятович. Видатний діяч історії Закарпаття доби середньовіччя*. Ужгород: МПП «Гражда», 2003, 92 с.: іл.

gondolatot, hogy a vallási személyek, az ismert egyházi vezetők, akik jámborsága és igaz élete a társadalomban magasan volt értékelve, szükség esetén az egyház jogainak, birtokainak, a kolostorok vagy az egész hűséges közösség jogainak, jogosultságának és hatáskörének védelmére a világi hatóságok néha trükköket, csalást vagy a dokumentumok meghamisítását is alkalmazták. A konkrét esetben a XIX. század híres lengyel történésze, Gediminas litván nagyfejedelem fiainak életrajzírója (akik között volt Tódor apja – Koriotas-Mihály), Kazimir Stadnicki írta: „*Neveiket az iratok hamisítására használták.*”²⁷⁷

Így a saját helyének megóvása érdekében tett nem egészen becsületes cselekedetek a nap alatt az „ismert” példaképhez, valójában fegyver volt azoknak a gyenge és védtelen közösségeknek a hatalommal szemben, akiknek nem volt saját híres és befolyásos patrónusuk. A kárpátaljai ruszinok számára ilyen személy lett Koriatovics Tódor, bár nem „podólai fejedelemként”, aki valójában volt, hanem mint „munkácsi fejedelem”, aki sohasem volt.

Ami Podóliára vonatkozik, a problematika olyan aspektusára mint a Koriatovics testvérek diarchikus uralkodása az 1340-es évektől 1393-ig, Stadnicki K. után, Molchanovskiy N., Puzin I., Sicinskiy J., Kurtika J., Voytovich L., Mihajlovskiy V. fordítottak figyelmet.²⁷⁸ Az oklevelek hamisításáról Koriatovics Tódorról a jelentős cselekedetei után Magyarországon (1397–1415) nemcsak az említett szerzők, Petrov Aleksey, Holodnyak Ivan, Hodinka Antal²⁷⁹ írtak, hanem a kortárs szerzők is, mint

277 STADNICKI K.: *Synowie Gedymina wielkō-wladcy Litwy: Monwid – Narymunt – Jewnuta – Koriat*. Lwów, 1881, s. 139 (примітка 24).

278 STADNICKI K.: *Koryjat Gedyminowicz i Koryjatowicze*. In: *Rozprawy Sprawozdaniaz Posiedzen Wydzialu Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejtnosci*, 1877, № 7, s. 1-146; STADNICKI K.: *Synowie Gedymina wielkō-wladcy Litwy: Monwid – Narymunt – Jewnuta – Koriat*, Lwów, 1881, s. 139-181; МОЛЧАНОВСКИЙ Н.: *Очеркъ извѣстїи о Подольской землѣ до 1434 года (Преимущественно по лѣтописяхъ)*. Киев: Типографія Императорскаго университета св. Владиміра, 1885, 424 с.; PUZINA I.: *Koriat I Koriatowicze oraz sprawa podolska*. In: *Ateneum Wilenskie*, T. 4, 1936, s. 12-19; PUZINA I.: *Pierwsze wystapienia Koriatowicze oraz sprawa podolska*. In: *Ateneum Wilenskie*. T. 12, 1938, s. 1-67; СИЦІНСЬКИЙ Ю.: *Поділля під владою Литви*, Упорядники Вашук Д., Мошак М.: Монографія. Кам’янець-Подільський, 2009, с. 17-64; KURTYKA J.: *Repertorium podolskie: dokumenty do 1430 roku*. In: *Rocznik Przemyski*, 2004, № 40, z. 4: Historia, s. 127-269; KURTYKA J.: *Podole w czasach jagiellońskich. Studia i materiały*. Krakov: Wydawnictwo Societas Vistulana, 2011, 635 s.; ВОЙТОВИЧ Л.: *Княжа доба: портрети еліти*. Біла Церква: Видавель Олександр Пшонківський, 2006, с. 668-676; МИХАЙЛОВСЬКИЙ В. М.: *Васальні стосунки князів Кориатовичів із Казимиром III та Людовиком Угорським*. In: *Український історичний журнал*, 2010, № 4, с. 4-15; МИХАЙЛОВСЬКИЙ В.: *Еластична спільнота. Подільська шляхта в другій половині XIV–70-х роках XVI ст.* Київ: Темпора, 2012, с. 28-75.

279 Lásd. még Hodinka életében kiadott publikációit a munkácsi görög katolikus egyházmegye levéltári iratai között Ungváron és halála után Rómában a Nagy Atanáz „a koriatovicsiánok iratai” néven (1950, 1953, 1954): *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715*, Gyűjtötte, összeállította és közreboocsátja: Hodinka Antal. Ungvár:

Kobály József, Delehan Mihály, Fillipov Aleksey.²⁸⁰

A fentiekből kiindulva, az alábbi kutatás tézise az a feltételezés lesz, hogy Koriatovics Tódor „1360-as oklevele” a halála után keletkezhetett (1415), amit már sohasem sikerül bebizonyítani, mivel 1539-ben a Csernek-hegyi monostor levéltára teljesen leégett. Az újra elkészített oklevél ideje nem hamarabbra tehető mint 1569, s nem későbbre mint 1597, s I. Habsburg Lipót, Magyarország királyának elismerése véglegesen 1693-ra tehető. A kárpát-ruszin történelem „alapító mítoszhoz” való közvetlen álláspontja a számunkra ismeretlen oklevél szerzője/szerzői, közvetlenül kapcsolatban volt a Bécszet felszabadító hőssel a török-oszmán uralom alól (1683), Magyarország kancellárja (1686), a Római Egyház kardinálisa (1689), a magyarországi katolikus egyház későbbi hercegprímása és esztergomi érsek (1695), származása szerint horvát és nemzetisége szerint magyar, Lipót Karl von Kollonich (1631–1707).²⁸¹

Szerző kiadása, 1911, 659 old.; *Documenta Koriatoviciana et fundatio Monasteri Munkacsensis*, Collegit: HODINKA Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. I (VII), Fasc. 2-3. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1950, p. 339-359; *Documenta Koriatoviciana et fundatio Monasteri Munkacsensis*, Collegit: HODINKA Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. I (VII), Fasc. 4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1953, p. 525-551; *Documenta Koriatoviciana et fundatio Monasteri Munkacsensis*, Collegit: HODINKA Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. II (VIII), Fasc. 1-2. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1954, p. 165-189.

280 КОБАЛЬ Й.: *До питання про час приходу на Закарпаття подільського князя Федора Корятовича (Історіографічний нарис)*. In: *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*, Випуск VI, Упоряд. і наук. ред. П. Федака. Ужгород: Патент, 2004, с. 6-18; КОБАЛЬ Й.: *Федір Корятович у світлі нових джерел...*, с. 75-115; ФЕНИЧ В.: *До питання про заснування Мукачівської єпархії*. In: *Матеріали V конгресу Міжнародної асоціації українців. Історія: Збірник наукових статей*, Частина 2. Чернівці: Рута, 2004, с. 23-29; ФЕНИЧ В.: *Заснування Мукачівської єпархії у XV ст.: історіографічні міфи та історичні реалії*. In: *Saratica–Карпатика*, Випуск 32. *Науковий збірник, присвячений світлій пам'яті педагога і вченого Томаша Сопка*, Редкол.; Відп. за вип.: Тиводар М. П. Ужгород: Ліра, 2005, с. 168-184; ДЕЛЕГАН М.: *До питання щодо оригінальності (достовірності) грамоти Федора Корятовича 1360 року*. In: *Наукові записки богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*, № 1. Ужгород: ВДВ «Карпати», 2011, с. 163-170; ФІЛІПОВ О.: *40 міфів про Мукачево. Невідповідності про історичні події у місті над Латорицею і на Закарпатті*. Ужгород: «Поліграфцентр» «Ліра», 2011, с. 3, 10-15.

281 VÉGHSEÓ T.: *Kollonich Lipót bitoros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai*. In: *byzantinohungarica.hu\bizantinahungarica\byzantinohungarica (Hodinka)*, old. 268-275 [Források. old. 276-282].

1. Az „alapító mítosz” legitimizációja és konfesszionalizációja

Az „1360-as oklevelet” egy tanult ruszin szerzetes írta, aki nem tudott jól latinul, valamilyen kézirat alapján, a XIII. század könyveinek kisbetűivel 1569 és 1597 közötti időszakban. Ezt csak emlékezetből csinálhatta, mivel miután 1539-ben a munkácsi monostor teljesen leégett, a kárpát-ruszin egyház történetéből az 1498 és 1551 közötti időszakra semmilyen irat sem maradt fenn.²⁸² A munkácsi szerzetesek az 1569. szeptember 19-e és a december 19-e előtti beadványban kérték II. Miksa császárt, hogy adja nekik vissza a munkácsi vár tisztviselői által erőszakosan elfoglalt Lóka és Borhalom településeket Bereg vármegyéből, amelyeket még Mátyás király privilégiumaként (1458-as oklevél) kerültek a monostorhoz „*az ősi szokásnak megfelelően*”.²⁸³ Kik voltak ezek a tisztviselők? 1567-ben a munkácsi várat Habsburg Ferdinánd hadvezére, Lazar Svend foglalta el. 1573 és 1586 között a munkácsi-beregszentmiklósi birtok a Magócsi Gáspár grófi család birtokában volt. 1588-ban a birtokot Rákóczi Zsigmond kapta meg.²⁸⁴ Ugyanakkor, a szerzetesek 1569-es beadványában Koriatovics Tódor 1360-as „oklevelére” még utalás sem volt.

Először „*ex collatione quondam Theodori Keryathowyth, alias ducis de Munkach*” Lóka és Borhalom települések a monostornak való adományozásáról, Ladiszló („árdánházi”) munkácsi ruszin püspök panaszában volt szó, aki 1597 elején, Prágában, II. Rudolf magyar királyhoz fordult segítségért. Ladiszló panaszlevelének tartalma Rákóczi Zsigmondra ismert Rudolf ugyanahhoz a Rákóczihoz intézett 1597. március 29-ei leveléből. Ebből világosan látszik, hogy a császár előtt nem világos, milyen alapon adományozta „*Keriatovics Tódor Munkács fejedelme*” a monostornak ezt a két falut, s egyáltalán nincs szó arról, hogy ez az „adományozás” mikor történt. A császár megparancsolta Rákóczinak, hogy adja vissza az elfoglalt birtokokat és állítsa meg a tisztviselők visszaélését.²⁸⁵

Amikor Ladiszló püspök visszatért Munkácsra, Rákóczi Zsigmond haragja határtalan volt: először megparancsolta, hogy tartóztassák le, aztán egy fél évig tartásuk börtönben, majd 1000 forint óvadékot követelt az elengedéséért. Csak a papok beadványa után volt hajlandó Rákóczi Zs. elengedni Ladiszlót 300 forintért,

282 ПЕТРОВЪ А.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, c. 90.

283 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 21-23 (№ 17), old. 26-27 (№ 21).

284 LEHOCZKY T.: *Beregvármegye Monographiája*, III. kötet., old. 514.

285 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 30-33 (№№ 24, 25).

de később kiutasította a dominiából.²⁸⁶ Ahogyan az 1597 augusztusi-szeptemberi oklevelekből kiderül, a kormány felajánlotta Ladiszló püspöknek és a szerzeteseinek a pert Rákóczi Zs. ellen.²⁸⁷ Ebben a helyzetben a védtelen ruszin szerzeteseknek nem maradt semmi, csak a gyengék fegyverének felhasználása: azaz a hamisítás és a csalás.

Feltételezem, hogy az „1360-as oklevél” szerzője/szerzői (szerzetes, apát vagy a püspök) alkották meg az információt Koriatovics Tódor legendás fejedelemtől a podóliai tevékenységének ugyanazon megkérdőjelezhető forrásából: XVI. század második felének a lengyel történetírásának zavaros ismereteiből, amelyek Martin Kromer (1555, 1582) és Maciej Strykowski (1582)²⁸⁸ nevével vannak kapcsolatban. Műveikben Koriatovics Tódorról az 1339-es, 1440-es és az 1360-as évekből van említés. Az „1360-as oklevél” szerzője/szerzői valószínűleg olvashatták Kromer és Strykowski krónikáit, de hallhattak (feltételezhetően bevándorlók Galícia lengyel részéről) arról is, ami az akkori Recz Pospolitában ismert volt a hősi jótévedőjükről, melynek kapcsán az oklevelek datálására a XIV. század második felének évét választották. De, hogy miért pont 1360. március 8-át választotta(ák) a szerző/szerzők „Koriatovics Tódor munkácsi fejedelem” adománylevelére, nem tudjuk.

Szemmel látható az is, hogy a forrásaiknak szóbelinek kellett lennie, ami emlékezőképp maradt fenn, mivel Tódor vezetékeve az oklevélben használt *Keriatovich* formában volt, s a sohasem létező „munkácsi fejedelemség” fejedelmi minősítésében. A lengyel krónikákban, akárcsak a XIV. század latin okleveleiben és a litván-fehérorosz krónikákban, apjának neve mindenhol a *Koriat* formában maradt fenn. Ilyen figyelmen kívül hagyott Tódor apjának nevével és a podóliai fejedelem munkácsi tevékenységéről, Magyarországon az első említésének szerzője, Istvánffy Miklós, aki Tódort – *Queriatovics*²⁸⁹ néven említette.

Hodinka után csak feltételezhetjük, ahogy 1569-re a püspök és a szerzetesek bemutatták Miksa királynak Mátyás király 1458-as oklevelének a másolatát, az „1360-as oklevél” már a birtokukban volt. De, mivel nem vélték egészen megbízhatónak, mivel nem volt királyi megerősítése, a kérelmezők nem merték

286 *Ibedem*, old. 120-131 (№ 89).

287 *Ibedem*, old. 34-35 (№ 27), old. 36-37 (№ 29).

288 CROMER M.: *De origine et rebus gestis Polonorum chronicon, Polonicae historiae corpus*, II. Basileae, 1582, p. 641-642 (első kiadás Basileae, 1555); STRYKOWSKI M.: *Kronika polska, litewska, żmódzka i wszystkiej Rusi*. Warszawa, 1846, II, s. 19 (első kiadás Królewiec, 1582). Ukr. kiadás: СТРИЙКОВСЬКИЙ М.: *Хроніка Польська, Литовська, Жмудська і всієї Русі Київської, Московської, Сіверської, Волинської, Подільської, Підгірської, Підміської та ін. (Уривки)*. In: *Всесвіт*, 2004, № 9-10, с. 111-121. V.ö.: ВИРСЬКИЙ Д.: *Річпосполитська історіографія України (XV – середина XVII ст.)*, У двох частинах, Частина 1. Київ: Інститут історії України, 2008, с. 63-66, 93-94, 169-174; Частина 2 (Додатки). Київ: Інститут історії України, 2008, с. 35-40.

289 ISTVÁNYFFY PANNONIUS N.: *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*, Coloniae Agrippinae, 1622.

bemutatni az uralkodónak.²⁹⁰ Ezért, először „kiengedték” a megbízható 1458-as oklevelet, melyben igaz nem volt utalás az „1360-as oklevélre”. A múlt század ismert magyar-ruszin történésének feltételezése hihető lehet. 1570-ben a Csernek-hegyi monostor és a munkácsi birtok vagyoni vitájának áttekintése közben, a ruszinok püspökének kezében volt egy privilégiumi oklevél (vagy oklevelek), amelyet/amelyeket a birtok adminisztrációja ha nem is hamisításnak, de gyanúsának vélt.²⁹¹ Akárhogyan is, de 1597 után „*terminus ad quem*”-nek már nincs jelentősége: „*Teodorus Keriatovich* 1360-as oklevele” lassan kilépett a kolostor falai közül.

1634-ben Taraszovich Bazil munkácsi püspök „*Teodorus Keriatovich* 1360-as oklevelét” megmutatta Atanáz Krupeckinek, a peremysl-i egyesült püspöknek.²⁹² 1635. szeptember 17-én Taraszovich Bazil a leleszi konventtől megkapta „*Teodorus Keriatovich* 1360-as oklevelének” hitelesített másolatát.²⁹³ Ilyen hitelesített másolatot kapott a jászai konventtől 1642. május 2-án.²⁹⁴ A munkácsi monostorban ez az oklevél szintén ismert volt. Az 1661-ben felépített fa-kőtemplom helyére, melynek költségét a havasalföldi kormányzó, Konstantin Multyanszkiy és felesége, Nedilya állta, – május 13-án egy verses cirill feliratot készítettek, amely csak latin átíratban maradt fenn Bazilovics Joánnikij 1799-es művében: „*Theodor Keriatovics Knyazem bil, Za otpuszczenie hrichow monastir zrobit...*”²⁹⁵

1666. január 12-e környékén a „munkácsi monostor rövid történetében” („*Brevis information de monasterio Munkacziensis*”), amelyet a Római Szentszéknek szántak, Lippay Gergely, esztergomi érsek és Magyarország hercegprímása egyenesen említést tesz az „1360-as oklevélről”, de azzal a megjegyzéssel, hogy a monostort a „munkácsi fejedelem” alapította a skizmatikusok számára:

290 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katholikus püspökség története*. Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, 1909, old. 109-111.

291 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Предѣлы угро-русской рѣчи въ 1773 года по официальнымъ дан-нымъ. Изслѣдованія и карты*. In: *Материалы для исторіи Угорской Руси*. T. VI. Санкт-Петербург, 1911, c. 303.

292 Az „1360-as oklevél” eredetijének hátoldalán, amely a pozsonyi kapitulumban maradt fenn, ez a felirat van: «*A. 1634. Athanasius Krupecky, Episcopus Premisliensis et Samboriensis*». Elsőként publikálta: SCHMITT N.: *Episcopi Agrienses Fide Diplomatum Concinnati*, vol. I, 1768, p. 269-270.

293 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 67-68 (№ 56).

294 *Ibidem*, old. 134-135 (№ 93).

295 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, religiosus rutenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte csernek ad Munkacs, Anno MCCCLX. Facte. Exhibens Serium episcoporum greco-catholicorum Munkacsiensium, cum proecipus eorundem aliorumque Illuftrium Virorum Geftis, evariis Diplomatus, Decretis que Regiis, acallis Documentis, authenticis potifsimum concinnatam*, Pars Prima. Cassovie: Typographia Ellingeriana, 1799, p. 100-101.

„...monastery Munkacziensis [...] fundati per Theodorum ducem de Munkacz pro monachis Ruthenis gr. r. schismaticis...”²⁹⁶ 1689-ben Szentiváni Márton saját krónikájában szinte szószerint megismétli Istvánffy szavait, semmit sem tudva az „1360-as oklevélről”.²⁹⁷

1690-ig az „1360-as oklevél” nem hagyta el a monostor határait, objektív módon bizonytalan jogalapján nem merte a világi hatalomtól követelni, így a kormány egyedül próbálta bebizonyítani, hogy a „Rutheni” korábban (XIV–XV. század) is „uniti” volt, s az 1646-os unió csak visszaállította az egyház eredeti egységét (unio).²⁹⁸ A nagyobb meggyőződéshez szükség volt arra, hogy a bizonytalan „1360-as oklevél” legitimizációs kezdeményezése a világi hatalomtól vegye kezdetét. Ilyen lehetőség jelent meg az 1690-es évek elején.

Az a személy, aki saját cselekedeteivel akaratlanul hozzájárult Koriatovics Tódor jövőbeli mítoszához kialakításához és aki a kárpátaljai ruszinok „alapító mítoszához” alapját képezte, nem volt más mint Kollonich Lipót.²⁹⁹ Most, amikor egy ilyen magasrangú állami tisztviselő támogatta a megtört „vándorpüspököket”, melyek között számos skizmatikus is volt, és Magyarország északkeleti részének egyházi unióját, eljött az idő, hogy a kormánynak bemutassák az eredete szerint kétséges „Koriatovics Tódor 1360-as oklevelét”. Azok, akiknek korábban közük volt hozzá és meg voltak győződve arról, hogy eredetisége (autentikussága) nem kapja meg a kellő figyelmet. Így is történt: a kormány az oklevél másolatát használta a munkácsi uniátus székesegyház anyagi ellátására (a püspökök a Csernek-hegyi monostorban laktak 1491 és 1751 között), sőt az oklevelek értékesítéséből befolyó nyereség a politikailag önző és lázadó erdélyi Rákóczi fejedelem családjának tulajdonába került.

296 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 213–216 (№ 166).

297 SZENTIVÁNYI M. *Curiosiora et selectiora variarum scientiarum miscellanea in tres partes divisa. Quarum prima continet: Curiosas dissertationes physico-mathematicas. Altera curiosas ephemerides ac curiosas rerum variorum observationes. Tertia. Diversas synopsis chronologicas*, Vol 1. *Frontispiece*. Tyrnaviae: Typis Academiae, 1689.

298 Ez látható Lippay Gergely esztergomi érsek 1650-es közleményéből: *The quadrennial reports of the archbishops of Strigonia to Roma*, Collegit et introduction: Ernest BOUYDOS, O.M.I. In: *Slovak studies*, V, *Historica* 3. Cleveland–Rome: Slovak Institute, 1965, p. 37–38 (p. 32–47).

299 Az L. Kollonich heregprimásnak szentelt publikációk között lásd.: PEKAR A., OSBM: *Tribute to Bishop J.J. de Camillis, OSBM (1641–1706)*. In: *Analecta OSBM*, Vol, XII. Romae, 1985, p. 374–418; VÉGHSEÓ T.: *Kollonich Lipót biboros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai*. In: *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai (Nyíregyháza, 2006. szeptember 29–30.)*, Szerkesztette: Véghseó Tamás. Nyíregyháza, 2008, old. 267–275; VÉGHSEÓ T.: *Kollonich Lipót biboros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai*. In: *byzantinohungarica.hu\bizantinohungarica\byzantinohungarica (Hodinka)*, old. 268–275 [Források, old. 276–282].

Kollinich L., Bécsújhely (Viner-Nojshtadt) akkori püspöke elsőként hívta fel a figyelmet a munkácsi egyházmegye uniójának kiábrándító helyzetére, amely az első egyesült püspök, Petrovics Péter Partén halála után (1665) következett be az 1681-es soproni országgyűlésen.³⁰⁰ Később, a nagyvárad latin püspök, Benkovich Ágoston³⁰¹ a jezsuita Szentiváni Mártonhoz intézett levelében, aki Kollonich lelkésze volt, szintén kérte Magyarország kancellárát és az esztergomi érseket a munkácsi egyházmegye „vándorpüspökeinek” kérdésében való rend bevezetésére.³⁰² Az 1687-es iratokból kitűnik, hogy a latin püspök nemcsak jól informált volt az egri latin püspökön keresztül a Római szentszékkal eukarisztikusan összekapcsolt szomszédos görög egyházmegye egyházi-vallási életének kérdésében, hanem aggodalmat is kifejezett az irányítása iránt.³⁰³

Fényessy Gergely (Eger) és Benkovich Á. (Nagyvárad) latin püspököktől a megfelelő információ megszerzése után Kollonich L. 1689 szeptemberének végén megérkezett Rómába a bíborosi méltóság átvevására. Más bíborosok tanácsára megtalálta a megfelelő jelöltet a munkácsi székhely vezetői posztjára, a Nagy Szent Bazil Rend (NSzBR) akkori ügyészét Rómában, a 48 éves János József de Camillist (1641–1689–1706).³⁰⁴

Mielőtt elfogadta volna az új pozícióját, de Camillis, a Szent Atanáz görög Kollégium végzőse, a filozófia és teológia doktora bemutatkozott Kollonich bíboros előtt, s bővebb információt kért a feltételes „száműzetésének” (kinevezésének) helyéről.³⁰⁵ Az újsütetű kardinális 8 pontban közölte a részletes információkat a munkácsi egyházmegyéről, mely közül számunkra a hatodik az érdekes. Arról van benne szó, hogy a püspök éves fizetése 600 forint lesz (300 római escudonak felel meg). Azon kívül, használatában áll madj a munkácsi monostor földbirtoka és

300 HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katolikus püspökség története...*, old.402-404.

301 VÉGHSEÓ T.: *Benkovich Ágoston váradi püspök működésének görög katolikus vonatkozásai*. In: *Athanasiana*, 2003, Vol. 16, old. 99-110 [Függelék, old. 111-122].

302 Az 1686. március 27-ei levél szövege: *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715...*, old. 263 (№ 216). A munkácsi egyházmegye történetében a „vándorpüspökök” időszakáról lásd.: БАРАН О.: *Церква на Закарпатті в роках 1665–1691*, Видання «Богословія», Ч. 36. Рим, 1968, с. 3-52.

303 *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715...*, old. 277 (№ 227).

304 De Camillis részletes életrajzát a munkácsi egyházmegye apostoli vikáriusi kinevezéséig (1689. november 5.) lásd.: FYRIGOS A.: *A khioszi De Camillis János, munkácsi püspök tanulmányai és lelkipásztori tevékenysége*. In: *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai* (Nyíregyháza, 2006. szeptember 29–30.), Szerkesztette: Véghseó Tamás. Nyíregyháza, 2008, old. 57-87 (Források, old. 88-114).

305 *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715...*, old. 283-287 (№№ 232, 233).

bevétele (Lóka és Borhalom települések) és évente kap majd a Római Birodalom német nemzetiségű uralkodójától 150 forintnyi állami támogatást (kongruát).³⁰⁶

1689. november 5-én a Vatikán és a Katolikus Egyház történetében először VIII. Sándor pápa kinevezte János József de Camillist „*a Mindenható és az Apostoli Főváros kegyelméből, valamint a császár akaratából a sebastiansi, munkácsi, máramarosi, krasznobridi, szepesi, komárnói stb. püspöknek, Magyarország görög szertartású ruszin fővikáriusának, a császári-királyi méltóság tanácsosának*”.³⁰⁷ Az Apostoli Szentszék vikáriusa, miután kiválasztotta segédjének Adrian Kosakowskyt³⁰⁸, Bécsbe ment, hogy megkapja I. Lipót királyi megerősítő oklevelét. 1690. március 11-én a császár átadta a „*munkácsi ruszin püspökséget*” de Camillisnek, akinek uralkodói tanácsos címet adott és az egi érsekség latin püspöke alárendelte őt és minden utódját, hogy „*becsületet mutasson feljűk helynökként*”, pénzbeli támogatást kapott tőlük, s új híveinek megparancsolta, hogy „*engedelmeskedjenek minden törvényes döntésének és fizessék az összes cobbint és évfordulót*.”³⁰⁹

A munkácsi püspökség felé az osztrák fővárosban csatlakozott hozzájuk a fiatal erdélyi fejedelem, II. Rákóczi Ferenc nevelője, Badini János. Amikor Kassára értek és nem találták meg Fényessy Gergely egi püspököt, átmentek Zéténybe, ahol találkoztak Rákóczi ingatlankezelőjével, Fransisco Klobusickivel. Vele mentek a leleszi konventbe, hogy ott találkozzanak a váradi püspökkel, Benkovich Ágostonnal, akinek de Camillis egy levelet kellett, hogy átadjon Kollonich bíborostól. Megismerkedve, a latin püspök megértette, hogy köteles elkísérni az apostoli helynököt Munkácsra és segíteni neki néhány dologban.³¹⁰

1690. április 20-án Benkovich Klobusicki és Rakovecki Metód, a munkácsi monostor apátjának, valamint néhány szerzetes és a környékbéli plébániák papjának

306 *Ibedem*, old.285-287; *Documenta Koriatoviciana et fundatio Monasteri Munkacsiensis*, Collegit: HODINKA Antal. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. II (VIII), Fasc. 1-2. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1954, p. 175-176.

307 Camillis magát az alábbi titulusban nevezi meg: *Щоденник Йосифа де Камеліса, мукачівського єпископа*. In: ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів: У шести томах*, Т. III, Дешифрування рукопису Ю. М. Сака; переклад українською мовою А. М. Ігната; покажчик історичних осіб та назв Д. Д. Данилюка; географічний покажчик І. М. Сенька. Ужгород: Закарпаття, 2002, с. 22. Ennek ellenére, a NSzBR híres katolikus kutatója, Nagy Atanáz a titulusát másképp nevezi meg: „*Sebastiensi címzetes püspök, a görögök apostoli helynöke, akik a munkácsi és Magyarország más távoli egyházmegyéiben éltek, rendelkezve jogaival, jogokkal és fakultásokkal, melyek szükségessé váltak az Apostoli Szentszéknek*”: WELYKYJ A.: *Documenta Pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia, 1705–1953*: 2 voll. Romae, 1953–1954, Vol. I, p. 657-659.

308 БАРАН О.: *Церква на Закарпатті в роках 1665–1691...*, с. 57-58.

309 A királyi oklevél szövegét lásd.: ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. III, с. 8-9.

310 *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715...*, old. 297–299 (№ 241).

jelenlétében, bevezette a munkácsi egyesült egyházmegye apostoli helynökét, János József de Camillist a hivatalba, s II. Rákóczi Ferenc ingatlankezelője átadta neki a munkácsi monostor földbirtokairól az iratokat.³¹¹ Másnap de Camillis a püspökség összes ügyét megbeszélte Benkovichsel, aki közölte a főhelynökkel, hogy az utolsó prešporoki gyűlésen* a saját szemével látta és olvasta a prešporoki püspökség lektorának, Fil Péternek más iratokkal együtt, valamilyen alapító, adományozó oklevelét, amelyben a Csernek-hegyi monostor különböző földrészeleiről volt szó.³¹²

Mivel nem volt lehetősége, hogy személyesen megkapja az adománylevelet³¹³, de Camillis levélben Kollinich bíboroshoz, a saját patronátusához fordult, melyben leírta első élményeit az új helyéről és segítséget kért a császár által hitelesített oklevél megszerzésében Magyarország apostoli királyaként.³¹⁴ 1690. július 12-én először találunk utalást az 1360-as oklevélre, melyben Klobusicki, Rákóczi vagyongazdálkodója, Kollonich írásbeli kérelmére választ ad a munkácsi dominium bevételeiről Lóka és Borhalom falvakból, valamint az Ivanivci területén lévő szőlőskertekből beszolgáltatott tizedről.³¹⁵

1691. szeptember 20-án Rákóczi Ferenc és Júlia gyámja³¹⁶, Kollonich bíboros és Magyarország kancellára titokban odaadja a saját birtokai kezelőjének, hogy adja át de Camillisnek az adománylevélben megnevezett földbirtokokat. Mivel Fr. Klobusicki a kapitulumnak megfelelően szerette véghezvinni az átadást, meghívta Benkovich váradi püspököt, hogy legyen jelen ezen a cserén, akinek eszébe jutott a leleszi konvent adománylevele. A váradi püspök a saját kapitulummi jegyzőjével együtt, Szegedi Jánossal érkezett meg Munkácsra. Miután Klobusicki bemutatta Koriatovics Tódor alapító oklevelének és Corvin Mátyás király adománylevelének tartalmát, de Camillis püspök azzal az igénnyel lépett fel, hogy a megnevezett területeket minden nyereségével adják vissza a munkácsi monostornak.³¹⁷

311 ZSATKOVICS K.: *De Camellis József Munkácsi püspök naplója*. In: *Történelmi Tár*, 1895, Fasc. IV, old. 700 [old. 700-724].

312 *Щоденник Йосифа де Камеліса, мукачівського єпископа...*, c. 28, 11-12.

313 Aleksey Petrov valószínűleg hibásan feltételezi, hogy a presporoki kapitulum 1690-ben kiadta de Camillisnek Koriatovics Tódor 1360-as oklevelét más iratokkal együtt: ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г...*, c. 57.

314 *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715...*, old. 297-299 (№ 241).

315 *Ibidem*, old. 310-312 (249).

316 Lucskay *árváknak* nevezi őket: ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів...*, Т. III, c. 12.

317 *Ibidem*.

* Lat. – Posonium, Istropolis, ném. – Pressburg, magy. – Pozsony. Sokáig Bécs külvárosa volt. Mai Bratislava, Pozsony.

Így, Kollonich bíboros kérésére, 1692. január 18-án Rákóczi birtokainak felső adminisztrátora, Fr. Klobusicki, a váradi püspök és jegyzőjének jelenlétében visszaadta de Camillisnek a munkácsi monostor egykori „*Koriatovics Tódor munkácsi fejedelem*” által „adományozott” birtokait. Borhalom és Lóka települések hivatalos átadása 1692. január 21-én valósult meg.³¹⁸ A római formációjú apostoli vikáriusnak ez a dokumentális megerősítés nem bizonyult elégnek. Annak érdekében, hogy az átadási okirat nagyobb jogi jelentőségét kapjon, de Camillis 1693. február 23-án kapta meg I. Lipót királyi megerősítését „*Keriatovics Tódor 1360. március 8-ai oklevelének*” megbízhatóságáról.³¹⁹

1694 novemberében János József de Camillis átadta Koriatovics Tódor eredeti oklevelét az egri püspök főhelynökének, Santofy tiszteletes úrnak, hogy az átadja megőrzésre a kassai levéltárnak.³²⁰ Innen az oklevél a pozsonyi kapitulum levéltárába került, ahol Bazilovics és más történészek is megtalálták.

Tehát, a XVII. század végétől Koriatovics Tódor neve, de már nem az eredeti „*Theodori, Dei gratia ducis Podolie*” formában és „*dominus de Munkach*” megnevezésben, akinek élete és tevékenysége Podólián és Magyarországon 1388 és 1415 nyara között oklevelekkel támasztható alá, hanem a munkácsi monostor szerzetesei által kitalált „*Theodori Keriatovics, Dei gratia ducis de Munkach*” 1569 és 1597 között az évszázadok hamujából főnixként jelent meg. Attól az időtől kezdve az „1360-as oklevél” megkérdőjelezhetetlen hatalomnak örvend, s a kitalált szerzőjének neve – Koriatovics Tódor – legendákkal lett körbefonva, melyek messze állnak a valóságtól.³²¹

2. Az „alapító mítosz” alakulása a kárpátaljai történetírásban

Kronológiailag az első mű, amelyben „*Theodorus Keriatovichius, Theodorus Querentianus, princeps Ruthenus, dux Munkacsiensis*” már birtokolta a munkácsi várat, a várost és az egész dominiumot 300 faluval (!), 1350-ben megépítette a város

318 *Idedem*, c. 12-13; *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715.*, old. 317-318 (№ 257).

319 *Ibedem*, old. 358-359 (№ 275); *О подложности грамоты князя Феодора Корятовича 1360г. Съ четырьма снитками*, Критическія замѣчанія А. ПЕТРОВА; Палеографическій этюдъ И. ХОЛОДНЯКА., c. 9.

320 Ebben az ügyben a püspöki dekrétumot lásd.: BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia fundationis Theodori Koriathovits.*, Tomus I, Pars II, Fasc 3, p. 15; ЛУЧКАЙ М. М.: *Исторія карпатських русинів.*, Т. III, c. 13.

321 A részleteket lásd Hodinka postumus publikációiban: HODINKA A. (†). *Documenta koriatoviciana et fundatio monastery Munkacsiensis*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. II (VIII), Fasc. 1-2, Romae, 1954, p. 165-189.

falait, majd 1360-ban megépítette (!) a munkácsi várat (bár a vár már 1332-ben a *castrum* nevet viselte),³²² a város mellett a Latorca-folyó mögött, a hegyen monostort alapított a bazilitáknak, s felesége, Dominika (!) a Szarka-hegyen a város mellett bazilita női monostort talapított, melynek Thuróci László volt a szerzője (1729)³²³.

Hasonló nézeteket találunk a „szláv születésű, de magyar nemzetiségű” Adam Frantisek Kollar³²⁴ *Humillium promemoria de ortu, progressu et in Hungaria incolatu gentis Ruthenicae* (1749) c. művében. Ezt a művet később (1924) dr. Hadzsega Bazil a „*munkácsi egyházmegye történet első próbájának*” nevezi. Az alábbi *Memorialban* a munkácsi egyházmegye nevében Bécsbe az udvari könyvtáros Mária Terézia osztrák uralkodónak bebizonyította, hogy a ruszinok és a munkácsi egyházmegye a Tisza és a Duna medencéjében létezett a magyarok bejöveteléig (896), Cirill és Metód által lettek megkeresztelve a 860–880-as években, a független „Ruszin fejedelemség” már a XI. század elején létezett, s a munkácsi monostort 1360-ban alapította Koriatovics Tódor. Neki szentelte művének 7. és a 8. fejezetét.³²⁵

Néhány évtized múlva teljesen ellentétes gondolattal állt elő az erdélyi latin püspök, Batthyány Ignác. A *Leges ecclesiasticae regni Hungariae* („*Церковни закони королівства Угорщини*”, 1785) c. művében Corvin János megbízható oklevelére támaszkodva, melyet 1493-ban adtak ki Munkácson, a „ravasz” gróf hat pontot nevezett meg a munkácsi egyházmegyével szemben: 1) Koriatovics Tódor podóliai, s nem munkácsi fejedelem volt; 2) Tódor római katolikus volt (*latinus*), mivel ispotályt alapított Lampertshaus-on (Beregszászban); 3) semmilyen Szent Miklós monostort nem alapított 1360-ban; 4) semmilyen görög katolikus püspökség nem létezett Munkácson, János püspök 1491–1498 között a ruszinok és a skizmatikusok püspöke volt (ő „*az első püspök lehetett, de nem volt sem katolikus, sem munkácsi, hanem ruszin és skizmatikus, aki alattomosan sajátította ki az úgy nevezett Korjatovicsi privilégiumokat*”); 5) mindenki Petrovics Parténig ilyen püspök-skizmatikus volt, aki 1646-ban elfogadta az egri latin püspök unióját; 6) utána minden püspök valójában csak az egri latin püspök szertartási helynöke volt és XIV. Kelemen pápa csak 1771-ben tette meg minden törvényes alap nélkül a görög-ruszin vikariátust önálló püspökséggé.³²⁶

322 LEHOCZKY T.: *Beregvármegye Monographiája*, III. kötet, old. 543.

323 THURÓCI L., S.J.: *Ungaria suis cum regibus*. Tyrnaviae, 1729, p. 153-154.

324 Kollar Frantisek Adam (1718–1783) történész és forráskutató, Mária Terézia udvari könyvtárosa, Felső-Magyarország szülőtte (mai Szlovákia területe), magát szlávnak és magyarnak (*Hungarus*) vallotta. 1776-ban a *natio Hungarica* tagja lett, miután az uralkodó udvari titlust és birtokot adott neki: ХАВАНОВА О. В.: «Хунгарская» и «мадьярская» проекции венгерской нации в общественной жизни и системе образования в конце XVIII века. In: *Славяноведение*, 2003, № 4, с. 5.

325 ГАДЖЕГА В.: *Перва спроба историѣ мукачевскоѣ епархіѣ*. In: *Науковий зборникъ Товариства «Просвѣта» въ Ужгородѣ*. Ужгородъ, 1924, Рочникъ III, с. 1-27; ПОП И. И.: *Историография истории русин и Подкарпатской Руси*. In: *Славяноведение*, 2003, № 1, с. 57.

326 BATHYANY Ign., comes: *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae*, I–III. Alba Carolina–

Ugyanakkor, a munkácsi görög katolikus egyházmegye szellemi közösségében Bécs támogatásával, a „felvilágosult” évszázad végén kialakult a „pszeudoteodori adomány” indoktrinációjának erős igénye nemcsak a Csernek-hegyi monostor vallási gyakorlatában és a Habsburg birodalom ezen részének állami-egyházi kapcsolataiban, hanem a történelmi tudatban is. Majdnem kétszáz év telt el azóta, hogy 1799-ben és 1804-ben Kassán megjelent a munkácsi Csernek-hegyi Szent Miklós monostor apátjának és Magyarország NSzBR protoiguménjának, Bazilovics Joannnikij³²⁷ kétkötetes műve, a *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, religiosus ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte csernek ad Mankacs...*³²⁸ cím alatt.

A podóliai fejedelemről, Koriatovics Tódorról szinte minden ismeretét, leszámítva néhány részt Albert Koyalovich és L. Thuroczy műveiből, Bazilovics M. Strykowski a *Lengyel, Litván, Szamogit és az egész Rusz Krónikája...*,³²⁹ már említett művéből szerzett meg. Ezzel együtt minden pontatlanság, hiba és szándékos torzítás, amely a Koriatovicsokkal Podólián és Tódor fejedelemmel és a munkácsi várral és a Csernek-hegyi monostorral való kapcsolatával hozható összefüggésbe, Bazilovics átvitte saját *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...* művébe Strykowskiétól. Látni, hogy az „1360-as oklevél” kronológiája és a podóliai fejedelem magyarországi (a munkácsi várban és környékén) való tartózkodása 1396 és 1414 között „nem hozható össze” „ugyanazzal” a Koriatovics Tódorral, Bazilovics, Strykowski után megismételte azt a hibás feltevést, hogy „két” Koriatovics Tódor létezett. Az „egyik” Koriatovics Tódor az 1360-as oklevéllel van kapcsolatban, a „másik” pedig a magyar történelem reális eseményeivel 1396 és 1414 között.

A fő ok, ami a magyar ruszinok egyháztörténetének két teljesen ellentétes

Claudiopoli, 1785–1827, T. 1, p. 514-515; BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits...*, Pars II, p. 43; BIDERMAN G. Ign.: *Die Ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte*, Vol. 2. Innsbruck, 1862, s. 139; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и епархіи 1391–1498 г.*, c. 92-93.

327 Bazilovics bővebb életrajzát lásd.: ПЕКАР А., ЧСВВ: *Протоігумен Йоаннікій Ю. Базілович, ЧСВВ*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*, Sectio II, Vol. XIV (XX), Fasc. 1-4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1992, p. 105-122. V.ö.: LACH M., SJ.: *Predstavenie autora diela Brevis notitia Juraja Joannikija Basiloviča OSBM (1742–1821)*. In: BAZILOVIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi v Uhorsku*, Eds. Monika Bizonová, Jaroslav Coranič. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 2013, s. 6-12.

328 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, religiosus ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte csernek ad Munkacs...*, Tomus I, Pars I-III. Cassovie: Typographia Ellingeriana, 1799, 451 p.; 1804–1805, Tomus II, Pars IV-VI, 411 p.

329 A teljesebb kiadás ukrán nyelven: СТРИЙКОВСЬКИЙ М.: *Хроніка Польська, Литовська, Жмудська і всієї Русі Київської, Московської, Сіверської, Волинської, Подільської, Підгірської, Підліської та ін. (Уривки)*. In: *Всесвіт*, 2004, № 9-10, c. 111-121.

művének megjelenéséhez vezetett a XVIII. század második felében, a hosszantartó polemikus harc volt, amely a munkácsi uniátus „szertartású vikárius” és az egri latin püspökök között zajlott majdnem egy teljes évszázadon át, s amely Mária Terézia udvari kancelláriájának nyomására a munkácsi egyházmegye XIV. Kelemen pápa általi kanonizációjával fejeződött be 1771-ben.³³⁰

A Római Szentszék ezen döntésével a magyarországi egyházi körök sokáig nem értettek egyet, sőt a kanonikus-jogi érvek nyilvánvalóan hiányoztak a pápai bulla megjelenésével kapcsolatban szeptember 19-én. Az Eger, Munkács, Bécs és Róma közti levelezésben gyakran összpontosult a figyelem a munkácsi egyházmegye és a Csernek-hegyi monostor alapító oklevelének hiányára, s a munkácsi értelmiségek által bemutatott történelmi-jogi tények hamarabb közölték a kívántat a létező helyett.³³¹

Kevésbé erős érv volt a magyarországi latin érsek kezében az a tény, hogy az 1646-os ungvári unió megkötéséről egyetlen eredeti okirat sem maradt fenn³³², leszámítva a hat archidiakónus 1652. január 15-ei levelét, de maga az egyházi egyesülés iratát nem a római³³³ pápai szentszék készítette el, hanem a helyi latin egri érsek, ahogyan, például 1595. december 23-án történt a ruszinok Recz Pospolitával való unióján, amelyet a kijevi érsekség székesegyházában hirdettek ki nyilvánosan 1596 októberében, Bresztben.³³⁴

330 Munkácsi és az egri latin „gyámság” harcáról bővebben lásd: ZSATKOVITS K.: *Az Egeri befolyás és ez ellen vívott harcz a Munkácsi görög szertartású egyházmegye történelmében. Történeti tanulmány.* In: *Századok. Magyar történelmi társulat közlönye*, Vol. XVIII. Budapest, 1884, old. 680-690. Ukr. kiadás: ЖАТКОВИЧ Ю.: *Боротьба Мукачівської греко-католицької спархії проти впливу Егера. Історичне дослідження.* In: Жаткович Юрій. *Праці з історії Угорської Русі*, Упорядк. і передм. О. С. Мазурка; Редактор О. Козоріз. Ужгород: Мистецька лінія, 2008, с. 235-316; РЕКАР В.: *De erectione canonica eparchiae Mucačoviensis (anno. 1771)*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1956, p. 31-109.

331 A munkácsi egyházmegye 1771-es kanonizációjáról bővebben lásd: *De processibus canonicis ecclesiae catholicae Ucrainorum in Transcarpathia ab 1771 usque 1853*, Collegit: Dr. Alexander BARAN. Romae: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae, 1973, 281 p.

332 Legalábbis, ameddig a nemrégiben Juray Gradosh szlovák történész meg nem találta az 1646. április 26-ai ungvári unió iratát 80 aláírással, melyből 63 pápi volt: ГРАДОШ Ю.: *Ужгородська унія з 24 квітня 1646 року у світлі її документу.* In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 5, Редколегія; Володимир Фенич (голова). Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2016, с. 16-25.

333 Az 1646-os ungvári unió bővebb körülményeit lásd.: LACKO M., S.J.: *The Union of Užhorod.* In: *Slovak studies*, VI. Cleveland–Rome: Slovak Institute, 1966, p. 110-120; LACKO M., S.J.: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou.* Košice: Centrum spirituality Východ–Západ Michala Lacka v Košiciach, vedeckovýskumné pracovisko Teologickej fakulty Trnavskej univerzity, 2012, s. 99-119.

334 A breszti egyházi unió részletes körülményeit lásd: ГУДЗЯК Б.: *Криза і реформа. Київська митрополія, Царгородський патріархат і тенеца Берестейської унії*, Пер. з англ. Марії Габлевич; під ред. Олега Турія. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської

Figyelmen kívül hagyva Batthyány I. minden komolyságát és elégtelen kompetenciáját, s a későbbi szemmel látható hibákat Bazilovics érveiben, kortárs ismert történészek egy sora egyhangú véleményt készített. Így, 1961-ben a híres szlovák történész, Ludovit Haraksim azt írta: „*az uniátus papság vitája a „latinosokkal”, ahol az uniátus „ruszin” papság nemcsak vallási, hanem történelmi tényekre is hivatkozott, a magyar ukránok koncepciójának kialakulásához vezetett, azaz az anyag összegyűjtéséhez és az első munkák megírásához*”.³³⁵ A gondolatmenetét folytatva, a nem kevésbé ismert kanadai történész, Paul-Robert Magocsi néhány évtized múlva (1978) hozzátette: „*A kárpátaljai papság azon része, akik a munkácsi püspökség megújításának követelését kezdeményezte a történelemre és a jogra hivatkozva, a kárpátaljai „nemzeti” történelem megalakításával ért véget*”.³³⁶

Természetesen, hozzá kell tennünk, hogy addig mindenki és a XX. század elejéig A. Petrov és Hodinka A. első történelmi-kritikai kutatásainak megjelenéséig, a „kariatovicsok” oklevelének publikálásával együtt (1950-es évek) a kárpátaljai ruszinok és a munkácsi egyházmegye történetének „*alapító mítoszának*” befolyása alatt voltak.³³⁷ Ezzel kapcsolatban A. Petrov megállapítása (1930), mely szerint „*az 1360-as oklevél hamisításának elismeréséhez a kárpátaljai ruszin történeírásban el kell tűnnie minden „népi” ismétlésnek és fantasztikus feltételezésnek*”³³⁸, időelöttinek bizonyult. A lelkiismeretes orosz kárpát-tudós számára ismeretlenek voltak a híres francia történész, Ernest Renan szavai arról, hogy a mítosz a nemzet létének része: «*Az elfeledett történelem, vagy jobban mondva a történelmi hiba az*

академії, 2000, XVI+426 с.; ДМИТРИЕВ М. В.: *Между Римом и Царьградом. Генезис Брестской унии 1595–1596 гг.* Москва: Издательство Московского университета, 2003, 318 с.

335 HARAKSIM L.: *K sociálnym a kultúrnyim dejinám Ukrajinčov na Slovensku do roku 1867.* Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 1961, s. 88-89.

336 Az idézet ukránul: МАГОЦІЙ П. Р.: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*, Авторизов. пер. з англ. Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1994, с. 21.

337 A XVIII–XIX. sz. egyházi „történetének” bővebb elemzését lásd.: ZSÁTKOVICS K.: *Magyarországi oroszok történetírásának története.* In: *Századok.* Budapest, 1890, № 7, old. 568-573; № 8, old. 644-660. A publ. ukrán verziója: ЖАТКОВИЧ Ю.-К.: *Історія історіографії угорських русинів*, Підгот. до друку Олега Мазурка та Василя Орто. In: *Карпатський край*, Річник 9-й, № 1-3 (119), Січень-березень. Ужгород, 1999, с. 48-64. Lásd.: ПЕРФЕЦКИЙ Е. Ю.: *Обзор угорусской историографии.* In: *Вчені Росії про Закарпаття: Із карпатознавчої спадщини*, Упорядк., підгот. текстів, передм. та примітки О. С. Мазурка та І. О. Мандрика. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2009, с. 69-114; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Задачи карпаторусской историографии.* In: ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и ієрархіи 1391–1498 г.*, с. V-XIX.

338 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и ієрархіи 1391–1498 г.*, с. 60.

egyik fő tényezője a nemzet alakulásának, s ezért a történelmi kutatások fejlődése gyakran veszélyes a nemzetiségre». ³³⁹

3. Az „alapító mítosz” ellenőrzése, avagy néhány szó arról, ki lehetett valójában Korjatovics Tódor

Amíg a kárpátaljai ruszinok történelmének csehszlovák, ukrán és szovjet mítoszalkotói „Korjatovics Tódor 1360-as oklevelét” új politikai környezetbe próbálták* helyezni, a magyarországi NSzBR protoiguménja Homa Joachim (1906–1931) vezette a munkácsi NSzBR monostori levéltárát (*Diplomatarium monasteriorum Ordinis S. Basilii Magni gr. r. Ruthenorum, protohegumenatus Munkacsiensis S. Nicolai eppi et confessoris (1360–1800)*). Erről számol be az 1923-as ungvári *Prosvita Tudományos gyűjtemény* és az 1930-as leMBERGI NSzBR *Tudományos jegyzetei*. A levéltár egy részének anyagát a Pécsi egyetem (Magyarország) akkori rektora, Hodinka A. írta át. Egy részüket (76 dokumentumot) a magyarországi

339 ПЕНАН Е.: *Що таке нація?* In: *Націоналізм. Теорії нації та націоналізму від Йогана Фіхте до Ернеста Гелнера. Антологія*. 2-ге видання (перероблене і доповнене), Упорядники: О. Проценко, В. Лісовий. Київ: «Смолоскип», 2006, с. 253-263.

* Korjatovics Tódor *podóliai fejedelem* és *munkácsi úr* ellentmondásos alakja és az „ő” „1360-as” halhatatlan oklevele döntő szerepet játszott a kárpátaljai ruszinok „alapító mítoszának” politizációs folyamatában a csehszlovák (1919 után), majd a szovjet (1945 után) hatalom alatt. Az ukrán „Ezüst Föld” mítoszának megalkotásának meggyőző bizonyítéka a csehszlovák hatalom alatt a Korjatovics tér nemvárt megjelenése Ungváron 1921-ben, a városban, melyhez a podóliai fejedelemnek és Munkács uránaksemmi köze sem volt, s *Korjatovics (A kárpátok várázsgyűrűje)* c. film 1922-es bemutatása, melynek forgatókönyvét a galíciai ukrán Vasil Pacsovszkiy írta.

A sztálini „gyűjtők” és az „ukrán földek összekapcsolói” számára Korjatovics Tódor 1360-as „oklevele” lett a fő történelmi-jogi érv a munkácsi Csernek-hegyi monostor elcsatolása során (1947 márciusa) a görög katolikus pravoszláv közösségtől (addig a MGKE híveinek fő zárandokhelye), és GKE az erőszakos állami felszámolásától (eklézsiocídum) Kárpátalján. Ha az első (csehszlovák-ukrán) esetben az „Ezüst Föld” mítoszának kialakításának – a Podkarpatszka Ruszban – fő feladata a margó maximális mozgatása és a kárpátaljai ruszinok történelmének „megtisztítása” volt a magyarok és Magyarország befolyása alól, akkor a második (kommunista) esetben – az ukrán Kárpátalja szovjet mítoszának megalkotása csak a ruszinok és görög katolikusok teljes „kítúrásának” feltétele mellett valósulhatott meg. A szovjet hatalom az első feladatot 1946-ban véghezvitte, amikor a kárpátaljai állampolgárok számára az Országtanács ötsoros személyigazolványt adott ki – „nemzetiség: ukrán”, a másodikat 1949-ben, amikor megünnepelte Kárpátalján a „pravoszláv ünnepet”. A Kreml három „nemzeti” akciójának eredményeként, 1945. június 29-én Moszkvában Kárpátalját „összekapcsolták” a Szovjet Ukrajnával, 1946 őszén az előbbi csehszlovák kárpátaljai ruszinok a SZSZKSZ kárpátaljai ukránjai lettek, 1949. augusztus 28-án a római joghatóságú görög katolikusok „csatlakoztak” a moszkvai patriarchátus OOE-hez.

NSzBR jövődöbéli protoiguménja, Leontiy Dolhai (1940–1943) 1939-ben átvitte Budapestre. Ahogyan az elhunyt A. Petrov (1932), Hodinka is tiszteletbeli tagja volt a lemergi T. Sevcsenkó Tudományos Társaságnak és támogatta a kapcsolatot a híres galíciai származású bazilita történésszel, Hlib Kinahhal.³⁴⁰

Nincs kizárva, hogy H. Kinah Rómába való emigrálásával Kárpát-Ukrajna magyar megszállása után (1939 márciusa), hozzájárulhatott a 36 „koriatovicsok iratának” publikálásához ugyanabban a *NSzBR Jegyzeteiben*, amelyek az Örök városban láttak napvilágot 1945 után.³⁴¹ A második világháború után a főszerkesztője nagyon sokáig Nagy Atanáz, a híres római történész és az ukrán származású archeográfus, bazilita-szerzetes volt.³⁴² Hodinka a 36 „koriatovicsok iratának” másolatát két részre osztotta. Az első négy fejezetből állt: 1) Tódor podóliai fejedelem oklevele, mely a kassai levéltárban található 1404-től; 2) a fejedelem családjának oklevelei (22 darab); 3) a fejedelem özvegyével, Valgával és lányaikkal, Annával és Máriával kapcsolatos 1416–1418 közötti oklevelek; 4) az 1418 utáni oklevelek. A másodikhoz tartoznak a munkácsi monostor alapításának oklevelei, melyeket Hodinka egyedül gyűjtött össze.

Tehát, a különböző időkből publikált és elemzett iratokra való tekintettel, melyek Koriatovics Tódor személyével vannak kapcsolatban M. Striykowski, K. Stadnicki, J. Sicinski, L. Voytovich, V. Mihajlovski, J. Kurtika munkáiban (litván-fehérorosz-ruszin („északi”) eredetére), valamint Petrov A., Hodinka A., Kobály J. és mások (magyar („déli”) eredetére) munkáiban jelentek meg, az alábbi következtetésekre jutunk:

1) A Koriatok litván ága (Koriat-Mihajlo novogrudi fejedelem s fiai, György, Sándor, Konstantin és Tódor) 1349 körül kiűzte a tatárokat Podóliából, akiknek a testvérei még egy darabig fizették az adót. A Koriatovicsok podóliai fejedelme

340 Az 1930-as években Hodinka aktívan levelezett Kinahhal. Neki köszönhetően 1934-ben Zsovkvában a *Nagy Szent Bazil Rend Jegyzeteiben* Hodinka megjeleníthette különálló publikációját: ГОДИНКА А.: *Книга писаных цирликов документов угорських Русинів*. In: *Hodinka Antal válogatott kéziratjai*, Válogatta, szerkesztette és a bevezető életrajzot írta: Udvari I. Nyíregyháza, 1992, old. 79-93. V.ö.: УДВАРІ І.: *Образчики з історії пудкарпатських русинів XVIII. столітє. Изглядованя з історії культури и языка*, Вступ І. Керчі; Спередслово Д. Вігы; Мапы Ж. Ботлика. Ужгород: Удавательство В. Падяка, 2000, с. 60.

341 *Documenta Koriatovicsiana et fundatio Monasteri Munkacsiensis*, Collegit: HODINKA A. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. I (VII), Fasc. 2-3. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1950, p. 339-359; *Documenta Koriatovicsiana et fundatio Monasteri Munkacsiensis*, Collegit: HODINKA A. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. I (VII), Fasc. 4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1953, p. 525-551; *Documenta Koriatovicsiana et fundatio Monasteri Munkacsiensis*, Collegit: HODINKA A. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. II (VIII), Fasc. 1-2. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum – Piazza della Madonna dei Monti, 3, 1954, p. 165-189.

342 ПРІЦАК О.: *о. Атанасій Великий – археограф*. In: *Записки ЧСВВ*. Рим, 1985, Т. 18, с. 55-68. Вид. друге: *Історія української археографії: персоналії*. Київ, 1993, с. 73-83.

maximálisan felölelte nyugaton Cservenohradtól (1366-ig tartották), keleten Cserkasziig és Zvenihorodig (1391-1396 között még az övék volt).

2) Az 1349 és kb.1355–1356 közötti időszakban a Koriatovicsok III. Kázmér lengyel király vazallusai és hűbéresei voltak, aki (1366 előtt) annektálta számukra Terebovliát és Sanokot. 1377 és 1394 között a podóliai Koriatovics fejedelmek a Szent Korona hűbéresei voltak, amikor Magyarországon Nagy Lajos (Anjou) és Zsigmond (Luxemburgi Zsigmond, német-római császár) uralkodott. Ekkor saját pénzt vertek, latin monostorok, domonkos templomok és a ferences rend alapítói és ktitorai voltak Smotrychban, Bakotyn és Kamjanecen.

3) Koriatovics Tódort podóliai fejedelem státuszában először az 1388-as oklevélben említik. Testvéreinek uralkodásához hasonlóan az övé is diarchikus volt: először Boris bátyjával uralkodott együtt, majd Lászlóval. A Koriatovicsok nem esküdtek hűséget az új lengyel királynak, I. Ulászlónak (Jagelló) a krevói unió (1385) következményeként és felléptek az osztróvi szerződés (1392) ellen, melyet a király és Vytautas litván nagyfejedelem kötött.

4) A Vytautassal való hadi konfliktus (1393) következményeként, 1394-ben Koriatovics Tódort kiűzték Podóliából. Ugyanabban az évben bizonytalanul datálja őt az ottani utolsó oklevél. Tódorral együtt menekült az egész családja, László fejedelem és néhány közeli személy különböző szociális és etnikai származással. 1398-nál nem korábban (Magyarországon ebben az évben volt az első említése) menedéket talált Zsigmond magyar szuzerén királynál, aki anyai ágon a nagybátyja volt, valamint Zsigmond dédanyja*. Itt a királytól megkapta Munkácsot (nem korábban mint a király feleségének halálának évén, 1395-ben, miután a munkácsi birtok a várral együtt a királyhoz került), az első oklevél erről csak 1401-ben keletkezett és Bereg, Szatmár, Ugocea és Máramaros vármegyék comesának (vezetőjének) lett kinevezve különböző időkben.

5) Amíg Koriatovics Tódor őrizte „podóliai fejedelem” titulását (csak 1403-ban mondott le róla I. Ulászló lengyel király javára), a lengyel király podóliai hűbérese Spytko II z Melsztyna (1395–1399) és Švitrigaila (1400–1402) volt, bár előző „*dux Podolia*” titulását, a hagyománynak megfelelően, tovább használta a „*munkács ura*” (*domini de Muncacs*) megnevezéssel együtt.

6) Magyarországon az iratok szerint Koriatovics Tódor podóliai fejedelemként és munkácsi úrként 1398 és 1415 között volt ismert. Ez idő alatt országos jelentőségű nagyszabású történelmi alak lett, a király belső köréhez tartozott, egy bizonyos ideig az udvarban élt, néhány vármegye alispánjának magas tisztségét töltötte be, jogi tudással rendelkezett és számos nyelven beszélt (ruszin, latin, német, magyar), aktívan részt vett a szuzerén királynak nemzetközi politikájában (a Nikápoly alatti sikertelen ütközetben 1396-ban, a királyellenes bárók frontjának sikeres leverésében 1402–1403 között, a Katolikus Egyház történelmi székesegyházában Konstancában

* Tódor apjának testvére – Koriat-Mihajlo – Aldona (1325-ben keresztelték meg Anna név alatt), III. Kázmér lengyel király felesége volt (1339-ben halt meg a nő).

1415-ben, amely máglyahalálra ítélte Husz Jánost és elindította a „zsinati korszakot” a latin egyház történetében), Bereg és Ugocsa vármegyékben alapított és betelepített hús falvat és várost, teljesen vagy részlegesen két várossal (Munkácsi és Beregszász), két kisvárossal (Vári és Bereg) és több mint tíz faluval rendelkezett Bereg és Ugocsa vármegyékben, *podóliai fejedelemnek* titulálódott (1396–1415), *podóliai fejedelem és munkácsi úr* (1401), *munkácsi úr* (1408), *Opole fejedelem* (1409), keresztény volt (*baptista*), Lamperszász (Beregszász) domonkos és ferences rendű monostorainak patrónusa volt, abban a városban, ahol Zsigmond király először adott neki *donatio*-t. Koriatovics Tódor keresztény-katolikusként (*baptista*) és magasrangú litván és lengyel nemesként és magyarországi fejedelemként (*dux*) és úrként (*domini*), halála után (1415 szeptember) a lampertszászi templom kriptájában lehetett eltemetve.

7) Koriatovics Tódor személyes részvételének kategorikus elutasítása az „1360-as oklevél” megkötésénél, mellyel együtt nem utasítjuk el kategorikusan a helyi népi hagyományt. Koriatovics Tódor, a nem kevésbé ismert és befolyásos kortársaihoz, a máramarosi kományszókhhoz, a vlach (román) Balkhoz és Draghoz hasonlóan, akik a saját magán, családi körtvélyesi Szent Mihály ruszin monostornak, IV. Antal pátriárkai oklevelének megfelelően sztauropég státuszt, s az apátnak – pátriárkai exarchosz jogot (1391)³⁴³ adtak, alapíthatta vagy anyagi javakkal láthatta el a munkácsi Csernek-hegyi Szent Miklós pravoszláv monostort, amit már valaki hamarabb létrehozott. Természetesen, ezt csak egy feltétel mellett tehetné meg: csak „podóliai fejedelemként” és „Munkács uraként” 1396 és 1415 között. A monostor valószínű „alapítása” és /vagy Lóka és Borhalom települések monostornak való „adományozása” csak Balk fiainak – Demeter és Sándornak oklevelének megírásának analóg módján történhetett volna meg 1404. május 1-jén.³⁴⁴

Koriatovics Tódor adományozása szintén magán adománynak (*donatio*-nak) kellett lennie, melyet tanúk előtt tett meg „szláv nyelven” és csak *emlékezetből* lett leírva – *királyi megerősítés (confirmatio) nélkül*. Koriatovics Tódor férfitódok hiányában, donációja halála után (1415), Balk fiainak – donációjához hasonlóan, mivel 1430 után nem volt egyenes ági örökös-mecénása a körtvélyesi monostornak férfiágon³⁴⁵, elvesztette magánjogának erejét és a Csernek-hegyi monostor csak

343 *Diplôme Maramureşene din secolul XIV. și XV.*, Adunate și comentate prin Joan MIHÁLYI DE APȘA, doctor in drepturi, procurator al comitatului. Maramureș-Sziget: Tipografia Lui Mayer și Berger, 1900, s. 109-110 (№ 62); ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 151-155.

344 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшая церковнославянская грамота 1404 г. о карпаторусской территории. Къ основанію Грушевского монастыря св. архангела Михаила въ Мара-морощѣ*, Изданіе Культурно-просвѣтительного общества им. А. Духновича въ Ужгородѣ, Выпускъ 30. Ужгородъ: Типографія «Школьная помощь», 1927, 15 с. Az 1404-es oklevél kritikai elemzését lásd: ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, с. 114-118.

345 TÓTH N. C.: *Szász vajda utódainak felemelkedése és bukása. A család vázlatos története*

„*antique consuetudo*” hivatkozhatott jogainak bizonyítékaira, amit a dominium későbbi birtokosai akár nem is ismerhettek el. Természetesen, így is történt: a kolostor viszonylag kevésbé értékes *tizedének* visszaszerzéséhez hamis oklevelet kellett megírni, ugyanakkor a *két falunak, Lókának és Borhalomnak a birtoklásához a „ruszinok presbiterének, Lukácsnak”* nem volt szüksége ilyen „oklevélre”, amikor királyi megerősítést kapott Corvin Mátyástól 1458. augusztus 14-én.³⁴⁶

Ez könnyen azzal magyarázható, hogy a tized kérdése zavarta a magánszemély – Munkács latin plébánosának, Dénesnek érdekeit. Ahogyan Corvin János herceg 1493. február 6-ai okleveléből kitűnik, a monostor próbálta beszedni a tizedet a katolikusoktól (*baptista*)³⁴⁷, ezért elég hamar viták alakultak ki körülötte. Lóka és Borhalom a munkácsi dominiumhoz tartoztak, melyen Koriatovics Tódor halála után (1415) különböző ideig az ország gazdag és magasrangú személyei uralkodak: Magyarország palotagrófja, Pallocci Mátyás (katolikus), Brankovics Gergely szerb despota (pravoszláv), Hunyadi János, Magyarország „kormányzója” és özvegye, Szilágyi Erzsébet (katolikusok). Érthető, hogy a két falu birtoklása a monostor által nem hozott nagy nyereséget ezeknek a nagy embereknek, összehasonlítva a tized begyűjtésével. Ezért, Corvin Mátyás 1458-as királyi megerősítő oklevele a monostornak minden nehézség, valamint az „1360-as oklevél” nélkül biztosította ezeket falvakat. Erre az időre már léteznie kellett: az oklevelet Koriatovics Tódor halála után készíthették, de hamisítványként nem akarták bemutatni a királynak. S ahogyan kiderült, erre nem is volt szükség.

De ez csak a reformációig és a magyar koronaért folytatott harcig volt így, ami a mohácsi vész után (1526) tört ki az osztrák Habsburgok (katolikusok) és az erdélyi fejedelmek (protestáns-kálvinisták) között. Miután a monostor leégett az összes irattal (1539), melyek között az „1360-as oklevél” is volt, majd ismét megújította tevékenységét (1551 előtt)³⁴⁸ a fokozatos csatlakozással Munkácshoz az erdélyi fejedelmek hatalma alatt, az összes korábbi ingatlanát elkobozták.³⁴⁹ Nincs kizárva, hogy ilyen feltételek között a szerzetesek kihasználva a Magyarország és Lengyelország közötti megújult viszonyokat, Báthory István (1576–1586),

1365-1424 között. In: *A Szilágyság és a Wesselényi család (14–17. század)*, Szerkesztette: Hegyi Géza és W. Kovács András. Cluj-Napoca: Societatea Muzeului Ardelean, 2012, old. 135-166, 167 (tabl.).

346 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 1-2 (№ 1); ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, c. 158-159.

347 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 7-9 (№ 6); ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г.*, c. 168-171.

348 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 11-13 (№№ 8,9).

349 Erről tanúskodnak a XVI. sz. második felének oklevelei: MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 15-32 (№№ 12-24).

magyar származású lengyel király idején, ismét elkészítették az „1360-as oklevél” hamisítványát 1569 és 1597 között, úgymondván Koriatovics Tódor nevében „utódátumozva”. S akkor, amikor a Habsburg Magyarország katolikusainak teremtménye – az ungvári unió (1646) – veszélyben volt a vándor és gyakran kétséges felszentelésű lengyel galíciai skizmatikus püspököktől, melyet az 1680–1690-as években próbált megmenteni Ausztria legbefolyásosabb magyar katolikus, Kollonich Lipót hercegprímás és bíboros, a munkácsi Csernek-hegyi monostornak „*Teodorus Keriatovich* 1360-as oklevelének” révén sikerült megvalósítani a *piadesideria*-t a XVI. század végén.

Minden más – „a munkácsi Csernek-hegyi monostor 1360. március 8-ai alapítása”, „40 ezer ruszin áttelepítése Kárpátaljára Podóliából és Galiciából”, „300 ruszin település megalapítása Kárpátalján”, „1414-es halála és végrendelete, mely szerint a Csernek-hegyi monostori templomban legyen eltemetve”) – legenda, mely az emberi képzelet és fantázia szüleménye, amelynek jelenleg nincs semmilyen írásban bizonyított alapja, s amelyek a XVII. század végétől a XVIII. század elejéig a kárpátaljai ruszin –uniátusok/görög katolikusok/pravoszlávok etno-konfesszionális „*alapító mítoszát*” képezik.

Következtetések

A mítoszok annyira beszennyezték a nemzeti történetírást, hogy gyakorlatilag bármilyen demitológizációs próba „*ethnohistoriográfiai sztereotípiá*” (Leonid Horizontov)³⁵⁰ ellentétét szüli, tehát néha jobb elfogadni a hazugságot az igazságnál, vagyis *who is who*, ahogyan a mítoszgyártók táborában mondják, biztosan senki sem tudja. Az utóbbi kétszáz évben a kárpátaljai történetírásban annyi mítosz született³⁵¹, hogy leküzdésükre az elkövetkező kétszáz év is kevés lesz. Oleksiy

350 ГОРИЗОНТОВ Л.: *Уявленні історіографії*. In: *Критика*, 2006, Рік X, Число 4 (102), Квітень, с. 26-27.

351 Az utóbbi időben a kárpátaljai történetírás elégtelen állapotának különböző nézőpontját emelte: MAGOCSI P. R.: *An Historiographical Guid To Subcarpathian Rus`*. In: *Austrian History Yearbook*. Vol. IX–X. [Cambridge, Massachusetts]. 1973–74, p. 201-265; ПОП И. И.: *Історіографія історії русин і Подкарпатської Русі*. In: *Славяноведение*, 2003, № 1, с. 57-72; МАЗУРОК О.: «...Історія угро-русів, якщо брати до уваги вимоги сучасної історіографії, до цих пір не написана...». *Роздуми і міркування про стан та перспективи дослідження історії та історіографії Закарпаття*. In: Жаткович Ю. *Праці з історії Угорської Русі*, Упорядк. і передм. О. С. Мазурка; Редактор О. Козоріз. Ужгород: Мистецька лінія, 2008, с. 73-187 (Додатки. с. 202-281); МАГОЧІЙ П.-Р.: *Міфи та стереотипи в історії Карпатської Русі*. In: Магочій П.-Р. *Кожен карпаторусин є русином... але не кожен русин є карпаторусином. Статті*, Пер. з англ. Н. Кушко та С. Біленький, з нім. Ю. Дуркот, Ред. укр. тексту В. Падяк. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2015, с. 109-127; ФЕНИЧ В.: *Вправління з історією по-українськи, або якою не*

Filippov, híres kortárs etnográfus, az egyik nemrégí munkájában *40 mítosz Munkácsról* (2011) címűben megpróbálta egyszerűsíteni a legismertebb, többek között a doktori és professzori fokozattal rendelkező történészek közötti mítoszokat, melyek Koriatovics Tódor személyével vannak kapcsolatban. A szigorú munkácsi levéltáros-történész megjegyezte: „*A mítoszokat azok az emberek alkotják meg, akik nem szeretik a dokumentált igazságot.*”³⁵²

Mivel szinte az egész helytörténetet Bazilovicstól kezdve a munkácsi püspökség történetével foglalkozó utolsó műig, a Kárpátaljai Rusz szociális vagy intellektuális történetét áthatja a „Tódori adományhoz való” folytonosság (kontinuitás), és véleményem szerint az az állítás, ami Giedroyc Jerzy és Vadim Adadurov nyomán³⁵³, csökkenthetné a történészek által felállított hamisságot, amelyek először kizárólagosan hivatali-monostori, később pedig konfesszionális és politikai meggyőződés révén hittek egy kétséges eredetű oklevélben, és így tudatosan vagy sem alkottak egy „*alapító mítoszt*”, meghamisítva a történelmet, ahelyett, hogy a feketét feketének írták volna és nem fehérnek. Eredete és tartalma szerint Koriatovics Tódor podóliai fejedelem 1360-as „okelevelének” kétségessége a munkácsi Csernek-hegyi monostor „alapításáról és számos faluval és más javakkal való ellátásáról, hasonló a középkori keresztény világban ismert *ál-izidori gyűjteményekhez*, a helyi, főleg pravoszláv egyházi közösség történetében, kevesebb szerepet játszik.”³⁵⁴

повинна бути історія та історіографія Закарпаття після 1991 року. In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Випуск 2 (33), Редкол.: О. С. Мазурок (голова) та ін. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014, с. 138-156; ФЕНИЧ В.: *Вперед до минулого: Закарпаття в інтелектуальних дискурсах про Україну після 1991 року.* In: *Studium Carpatho-Ruthenorum 2015. Студії з карпаторусиністики.* 7, Ред. рада; Анна Плішкова (голова). Пряшів, 2015, с. 70-101; ФЕНИЧ В.: *Міфи і стереотипи в історії греко-католиків Мукачівської єпархії.* In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV b*, Jaroslav Coranič (ed.). Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovská univerzita v Prešove, 2016, s. 5-33.

352 ФІЛІППОВ О.: *40 міфів про Мукачево...*, с. 3, 10-15.

353 A hazugságosság alatt a lengyel történész azt érti, hogy a történelmi vita függ a nemzeti sztereotípiáktól és mítoszoktól, céltudatos elkerülése azon témáknak, amelyek kellemetlenek a lengyelek számára, valamint a polonocentrizmus, a történelmi problémákhoz való nagyon széleskörűen használt modell megközelítésével, úgymint az „elefánt és a lengyel kérdés”. Vadim Adadurov ukrán történész, Ilko Borschak mítoszának leleplezésekor „Napoleon és Ukrajna”, Giedroyc J. nyomán, kérdezi „*kiállunk-e mi, ukrán történészek férfiasan elsimerve azt, hogy a mi történetírásunk valószínűleg kevésbé hazug, mivel továbbra is tele van nemzetközponitú mítoszokkal, ahelyett, hogy összpontosítanánk a valós, talán a nemzeti önértéket kevésbé hízelgő, tényeire*”: АДАДУРОВ В.: *Народження одного історичного міфу: проблема «Наполеон і Україна» у висвітленні Ілька Борщака.* In: *Україна модерна*, За ред. Я. Грицака, Л. Зашкільняка, Е. Гийдела. Київ: Критика; Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2005, Ч. 9, с. 212, 217.

354 Ennek a meggyőző bizonyítéka a kárpátaljai Pravoszláv Egyház által elismert munkácsi monostor (1360–2010) megalapításának 650. évfordulójának ünneplése. Ennek szen-

A Kárpátaljai és a Podkárpatyszka Rusz egész történelme folyamán egyetlen téma sem hozott annyi romantikus érzelmet a történészek körében (s nem csak közöttük), mint a „Koriatovicsok és Kárpátalja” téma. Sejtem, hogy mindazok, akik csak egy kicsit is megpróbáltak betekinteni a függöny mögé, „félretéve” akárcsak egy pillanatra is saját felekezeti vagy nemzeti beállítottságukat, ahhoz, hogy megmenthessük azt a gondolatvilágot, hogy a szociális-szakmai közösségek felfogásán és megértésén átvonhatunk le következtetéseket a kárpátaljai vonatkozású műhelyek szintjéről. S el kell ismerni, ez kiábrándító. Ha sokáig nem beszélünk arról, hogy a másolat az másolat, akkor teljes mértékben elfogadjuk valóságnak. Így alakult a sorsa a „pszeudoteodori adománynak” is – „*Keriatovics Tódor 1360-as oklevele*”, amely továbbra is a kárpátaljai ruszinok „*alapító mítoszaként*” szerepel még akkor is, amikor 1930-ban A. Petrov megjegyezte, „*hogy az 1360-as oklevél elismerésével a kárpát-ruszin történetírásból el kell tűnni minden „népi” mondának és fantasztikus kitalációnak*”.

Ezzel kapcsolatban 2012-ben ezeknek a soroknak a szerzője kétségeit nyilatkoztatta ki: „*A „Teodori adományról” szóló viták a helyi történelemtudományi miniatűrben emlékeztetnek az ismert „harcokra a történelemben” a „normannisták” és az „antinormannisták” között, amelyek nagyjából 250 éve folynak a Rusz varég származásának hívei és elutasítói között. Mindemellett, az antinormannisták esetében a „Teodori adomány” híveinél gyakrabban a pragmatikusban és patriotikusban, mint inkább a kivételes tudományos elképzelések hitelességében hisznek, ami minduntalan bizonyítja a kortárs humanisztikus elképzelést az ukrainai, de főleg a regionális központok történelemtudományának beteges állapotáról*”.³⁵⁵

Koriatovics Tódor halálának 600. évfordulójának alkalmából (2014)³⁵⁶ a szakírók jubileumi publikációi csak megerősítették a „koriatovicsiánok” mítosz-

telték a: *Мукачівський Свято-Миколаївський монастир – 650 років*. Мукачево: ОРП «Філокалія», 2010, 35 с.; útmutatót zárandok-turisták számára: ДАНИЛЕЦ Ю. В., ПИМЕН (Мацола), иером.: *Православные монастыри Закарпаття: Путеводитель*. Киев: Издательский отдел Украинской Православной Церкви, 2010, 212 с.: ил.; Издание 2-е, исправленное и дополненное. Киев: Издательский отдел Украинской Православной Церкви, 2012, 237 с.: ил., та *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції до 650-річчя Мукачівського монастиря*. In: *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені Архімандрита Василя (Проніна)*, № 1. Ужгород: ВДВ «Карпати», 2011, с. 141-232.

355 ФЕНИЧ В.: «*Теодорів дарунок*»: історичні дискурси та комеморативні практики у полоні однієї сумнівної грамоти». In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 1. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012, с. 158.

356 ПАГИРЯ В.: *Князь Федір Корятович*. In: *Срібна земля*, 2014, 18 квітня; НІМЧУК В.: *Відаймо честь Федорові Корятовичеві (до 625-річчя від часу його переселення на Підкарпаття та 600-ліття смерті князя)*. In: *Новини Закарпаття*, 2014, 6 вересня, с. 8; ОФІЦІНСЬКИЙ Р.: *Князь Федір Корятович у народних переказах і наукових працях*. In: *РІО*, 2014, 13 вересня.

teremtésében szkeptikusságomat: „*a népi*” *mondák és a fantasztikus kialakítók*”
így sem tűntek el. Azok a mítoszok, amelyek 200 éves múltra tekintenek vissza,
továbbra is „*etetik*” az olvasót.

IV. FEJEZET

Egy inkluzív diskurzus ekszkluzív víziója: a Podkárpátszka Rusz (1919–1949) görög katolikus egyházának mai historiográfiája

Elsőként jelenik meg: ФЕНИЧ В.
*Греко-католики ужгородської
унійної традиції: міфи, стерео-
типи, реалії.* Ужгород: Вид-во
В. Падяка, 2019, с. 119–146.

1. A probléma felismerése

A második vatikáni zsinat után (1962–1965) a keleti szertartású katolikusok önálló egyháznak (szertartásrendnek) számítottak más keleti katolikus görög-bizánci hagyományú egyházzal együtt „saját jogokkal” (*sui iuris*), nem pedig a római katolikus egyház részének. Számukra és a környezetük számára ezért is fontos az eklézsiái és nemzeti identitás (öntudat) kérdése más vallási közösséggel, de főként a pravoszláv konfesszióval való kapcsolat.

Másszóval tehát, a mai szakember előtt számos kutatói probléma áll a keleti hagyományú katolikusok történelmi tapasztalatából, amelyek nemcsak teológiai szempontból érdekesek. Közülük a legfontosabbak a következők:

1) milyen jelentősége volt az egyházi uniónak a papjai s a hívei más (jórészt domináns) etno-konfesszionális közösségek megkülönböztetésében (ami esetünkben a magyarokkal és az ukránokkal, a római katolikusokkal és a pravoszlávokkal) és fordítva, egyes esetekben mi vezetett a görög katolikusok integrációjához és asszimilációjához a domináns nemzetekkel?

2) a felekezeti különbségekkel ellentétben, miért, például a románoknál vagy az ukránoknál, majdnem egyforma, homogén nemzeti azonosság alakult ki és hogyan lehet leküzdeni a felekezetek közötti különbségeket a kollektív nemzeti öntudatban?

3) hogyan változik a hitvallás és az állampolgárság közötti kapcsolat a saját állami-politikai autonómia kialakításával, vagy az „önkéntes” inkorporációval az állammal való „örök újraegyesítés vágyának” nézetének következményeként, nem számítva, hogy kommunista és szovjet volt, de ukrán nem?

4) vajon létezik-e valamilyen sajátos kapcsolat a különböző görög katolikus egyházak között, azaz van-e a konfesszionális öntudatuknak szupranacionális dimenziója, vagy őket csak a közös sors és sorstalanság köti össze a totalitarista ideológia és rendszer idejében?³⁵⁷

A Görög Katolikus Egyház eklézsiái természetűe a megszületésének pillanatától, ami a XVII. század közepén következett be 63 görög szertartású pap visszatérésével (1646. áprilisában vagy 1649-ben az ungvári várban a Drugeth család kápolnájában aláírták az unió iratát)³⁵⁸ a munkácsi egyházmegyébe a

357 ТУРІЙ О.: *Передне слово*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Сковчиляса та Олега Турія. Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи*, Відп. ред. Олег Турій. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2003, с. IX-XI.

358 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, religionis ruthenis Ordinis Sancti Basilii Magni, in monte csernek ad Munkacs, Anno MCCCCLX. Facte. Exhibens Serium episcoporum greco-catholicorum Munkacsiensium, cum proecipus eorundem aliorumque Illustrium Virorum Gestis, e variis Diplomatum, Decretisque Regiis, ac allis Documentis, authenticis potifsimum concinnatam*. Pars Prima.

Сзентсзекkel³⁵⁹ való egyesülésben, s inkluzívnak kellett maradnia.³⁶⁰ Az újonnan létrehozott egyházi közösség egyidejű nyitottsága a keleti és nyugati³⁶¹ keresztény kultúrákhoz arra ösztönözte a papságot és híveket, hogy továbbra is kiszolgáltattak maradjanak az akármilyen civilizációs kihívásokhoz (főként azokhoz, melyek a katolikus univerzalizmus különböző doktrínáival voltak kapcsolatban a római (post-tridentini) öltözetben³⁶², vagy egyes nemzeti ideológiák és nacionalista mozgalmak kizárólagosságával.³⁶³ Ennek ellenére, a Görög Katolikus Egyház kutatásának módszertana, a fent említett kivételen kívül, teljesen ekszkuzív volt és maradt is.

A munkácsi egyházmegye görög katolikus papságának hagyományos lojalitása először a császári udvarhoz és az osztrák monarchiához nem engedte,

Cassovie: Typographia Ellingeriana, 1799, p. 84-86; ЛУЧКАЙ М.: *Історія карпатських русинів: У шести томах*, Том II, Дешифрування рукопису, від перекладача, переклад з латинської, покажчики Ю. М. Сака; вступна стаття Д. Д. Данилюка; Редкол.: Й. О. Баглай, М. М. Вегеш, Д. Д. Данилюк, М. В. Орос, І. М. Сенько. Ужгород: Закарпаття, 1999, с. 259–282; HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katolikus püspökség története*. Budapest: Kiadja. a Magyar Tudományos Akadémia, 1909, old. 295-319.

359 PEKAR B.: *De erectione canonica eparchie Mukačoviensis (anno. 1771)*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1956, p. 25-30; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou*. Košice: Centrum spirituality Východ–Západ Michala Lacka v Košiciach, vedeckovýskumné pracovisko Teologickej fakulty Trnavskej univerzity, 2012, s. 99-119.

360 BUGEL W.: *Ekzeziologie Užhorodské unie a jejích dediců na pozadí doby*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003, s. 21-232; HORNAD V. de juxta: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.–18. storočie)*. Košice, 2004, s. 405-410.

361 ФЕНИЧ В.: *Між Сходом і Заходом: Ужгородська унія та греко-католицька церква в історії Закарпаття (спроба методологічного аналізу)*. In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Випуск 3, Редкол. Ужгород: Видавництво Ужгородського державного університету, 1999, с. 165-177; НЕДАВНЯ О.: *Греко-католицизм в контексті духовного самовизначення українців між християнським Сходом і Заходом*. Київ: Гнозис, 2000, 218 с.

362 ПЕРІ В.: *Берестейська унія у римському баченні*. In: *Історичний контекст, укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління. Матеріали Перших «Берестейських читань»* (Львів, Івано-Франківськ, Київ, 1-6 жовтня 1994 р.), Ред.: Б. Гудзяк. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 1995, с. 7-25 [Дискусія, с. 25-38]; ГРИНЕВИЧ В.: *Минуле залишити Богові. Унія та уніатизм в екуменічній перспективі*, Пер. з польськ. О. Дудич. Львів: Свічадо, 1998, 168 с.; СУТТНЕР Е. Кр.: *Церковні розколи і єдність Церкви*, Пер. з нім. та наук. ред. О. Турія. Львів: Місіонер, 2007, 150 с.

363 A világ és az ukrán történetírásban például lásd: ВІЛЛЕМ Ж.-П.: *Європа та релігії. Ставки ХХІ-го століття*, Пер. з франц. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2006, с. 25-158; ЄЛЕНСЬКИЙ В.: *Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття*. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2013, 504 с.; ЗАЙЦЕВА О., БЕГЕН О., СТЕФАНІВ В.: *Націоналізм і релігія. Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920–1930-ті роки)*, За ред. О. Зайцева. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2011, 384 с.

ahogyan 1867-ig és után a Magyar Koronához való határtalan hűség, a nemzeti identitás másik jelentése, mintsem „osztrák” vagy „magyar” ruszin papok és hívek legyenek. Ez jól ábrázolható a helyi egyházi személyek társadalmi gondolatainak evolúciójával, kezdve Duhnovics Sándornak az ungvári szemináriumban való taulási ideje alatt a XIX. század elején, a ruszinok „nemzeti ébresztőjének” szavaival, amikor meghagyta az „*Extra Hungariam non est vitae*” kifejezést és az érett nemzeti alakulást a „*Ruszin voltam, vagyok és leszek*” vers-himnuszában, a nem kevésbé ismert munkácsi magyarosító püspök, Pankovics István szaváig: „*Ha Magyarországon élünk, magyaroknak kell lennünk.*”³⁶⁴

A dualista monarchia új társadalmi-politikai körülményeihez való alkalmazkodás csak ideiglenesen biztosította az Unió Egyháznak a hagyományos privilégiumi státuszt a magyar ruszinok között. Már a közeljövőben a Görög Katolikus Egyház híveinek többsége az asszimiláció és denacionalizáció eszközévé válik

Az Unió egyháztörténezszer akcentusa csak a „saját” görög katolikusain (ruszin, ukrán, román, magyar szlovák vagy más), összehasonlítva a „nem saját aival”, és ami még rosszabb, amikor a „nem saját” számít „idegennek” lényegesen minimalisra csökkentette az összehasonlító (komparatív) egyházi történetírás perspektíváit. Egy ilyen megközelítés, különösen az ukrán kutatóknál, a sztereotípiái nemzeti történetírás kialakulásához vezetett, amely a történelem etnocentrikus és vallomásozó nézetén alapul, amely minden szempontból káros³⁶⁵.

Saját hipotéziseimet/megállapításaimat megpróbálom bebizonyítani a Görög Katolikus Egyház kutatási állapotának példáján a mai (1990 utáni) nemzeti történetírásban pontosan meghatározott időbeli kronológiai kerettel - az 1919–1949-es időszak, egy külön régió a Podkárpatiszka Rusz által. Tehát akkor, amikor a helyi Görög Katolikus Egyház (1937-től „*Ruszin Munkácsi Egyház*”)³⁶⁶ eklézsiái identitásának történetében megélte a két legdramatikusabb krízist.

Figyelmem kívül hagyva, hogy Kárpátalja (1945 után Kárpátalja) történetében a csehszlovák időszak volt a legjobban kutatva az összes közül (róla jelent meg a legtöbb tudományos munka és disszertáció), el kell ismerni, hogy a Podkárpatiszka

364 Az idézet: ФЕНИЧ В.: *Етнонаціональна ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії*. In: *Карпатика–Carpatica*, Випуск 30: *Історична школа професора Володимира Задорожного: Науковий збірник*, Випуск 2, Упорядкування Романа Офіцінського; передмова Валерія Смолія. Ужгород: Гражда, 2004, с. 38-62.

365 A példához lásd.: БОРДЮГОВ Г., БУХАРАЕВ В.: *Вчерашнее завтра: как «национальные истории» писались в СССР и как пишутся теперь*. Москва: АИРО-XXI, 2011, 248 с.; БОРДЮГОВ Г.: *«Война памяти» на постсоветском пространстве*, Предисловие А. Касаева. Москва: АИРО-XXI, 2011, 248 с.; ПОРТНОВ А.: *Упражнения с историей по-украински*. Москва: ОГИ; Полит. ру; Мемориал, 2010, 224 с.

366 XI. Pius pápa 1937. szeptember 2-ai *Ad Ecclesiastici Regiminis incrementum* bullája. In: *Душпастьрь*, Ужгородь, 1937, Чис. 9-10, с. 235-238.

Rusz általános történetírása, Paul-Robert Magocsi (1973–74)³⁶⁷, Dmitro Daniluk (1987)³⁶⁸ és Ivan Pop (2003)³⁶⁹ munkássága után, gyakorlatilag mára hiányzik.

Még rosszabb a helyzet, amikor a Görög Katolikus Egyház történetének historiográfiai kutatásáról beszélünk (különálló időszakok vagy problémák, nem is beszélve néhány általánosított történetírási diskurzusokról). Az empirikus jellegű szerény kutatások ellenére (tények szintjén) a Magyar Rusz történetének különböző problémáiból, az egyháztörténet historiográfiai műhelyei, az 1918-ig tartó időszakot leszámítva³⁷⁰, a Görög Katolikus Egyház mai történetírásában teljesen hiányoznak. Ennek vagy más tézisnek a megerősítésére vagy elutasítására a kortárs egyházi történetírás híres szerzőihez fordulok, főként Atanaz Pekarhoz, NSZBR-hoz, Paul-Robert Magocsihoz, Peter Sturakhoz, Robert Lets-hez, Pirigy Istvánhoz, Botlik Józsefhez, Mihail Dronovához, Martin Pekarhoz, Yaroslav Tsoranichhoz és másokhoz³⁷¹, akiknek kutatásai befolyásos helyet foglalnak el a GKE kortárs történetírásában.

367 MAGOCSI P. R.: *An Historiographical Guid To Subcarpathian Rus`*. In: *Austrian History Yearbook*, Vol. IX–X. Houston, Texas, 1973–74, p. 201-265.

368 ДАНИЛЮК Д. Д.: *Історіографія Закарпаття в новітній час (1917–1985)*. Львів: «Вища школа», 1987, 130 с.

369 ПОП И. И.: *Історіографія історії русин і Подкарпатської Русі*. In: *Славяноведение*, 2003, № 1, с. 57-72.

370 A történetírási perspektívából jórészt a magyar-ruszin történet magyar időszaka van kidolgozva a XX. sz.elejéig, melyben a legnagyobb súlyt Zsathkovics György, Eugen Perfeckiy, Hodinka Antal, Aleksey Petrov, Vasil Pronin, Udvari István, Dmitro Daniluk, Oleg Mazurok munkássága teszi.

371 ПЕКАР А., ЧСВВ: *Митрополит А. Шептицький і закарпатські українці*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*, Sectio II, Vol. XIV (XX), Fasc. 1-4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1992, p. 302-308; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Греко-католицька церква під час Карпатської України (Доповідь виголошена на симпозиумі НТШ в Нью-Йорку, з нагоди 50-ліття проголошення Карпатської України)*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*, Sectio II, Vol. XIV (XX), Fasc. 1-4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1992, p. 270-278; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Мукачівська єпархія і Галицька митрополія*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni ecclesiae catholicae Ucrainae persecutae dedicate (1945–1990)*, Sectio II, Vol. XIV (XX), Fasc. 1-4. Romae: Sumptibus PP. Basilianorum, 1992, p. 314-320; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Греко-католицька церква за мадярської окупації*. In: *Закарпаття під Угорщиною 1938–1944 рр.*, Ред. В. Маркусь та В. Худанич. Нью-Йорк–Чикаго–Ужгород: Гражда, 1999, с. 150-164; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття*, Том I: *Єпархічне оформлення*, Видання друге. Рим–Львів: Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1997, с. 105-147; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Церковна політика мадярів на Закарпатті*. In: *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді*, Річник II–III (XVI–XVII). *На пошану д-ра Вікентія Шандора*. Ужгород: ТОВ «Колір принт», 1999, с. 49-58; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Греко-католицька церква в кордонах Чехословаччини 1919–1939*. In: *Zakarpatská Ukrajina v rámci Československa (1919–1939)*, *Zborník materiállov zo 6. vedeckej karpatistickej konferencie Prešov*, 2.–4. 9. 1998, Zostavovatel: akad. Mikuláš Mušinka. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2000, с. 115-131; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Ісповідники віри нашої сучасності*.

2. Bátortalan kísérletezések

Abban az időszakban, amiről a kutatás szól, 1921-ben a Podkárpatzska Ruszban 612 442 fő lakott, 850 589 fő – 1941-ben, a munkácsi egyházmegye görög katolikusai 1921-ben 330 308 főt (vagy 53,93%-ot) számláltak, 1941-ben pedig

Причинок до мартиролога Української Католицької Церкви під совітами, Вид. друге. Львів: Вид-во отців василіан «Місіонер», 2001, 288 с.; МАГОЧІЙ П. Р.: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)*, Авторизов. пер. з англ. Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1994, с. 51-150; МАГОЧІЙ П. Р.: *Народ нізвідки: Ілюстрована історія карпаторусинів*, Пер. з англ. С. Біленького, Н. Кушко; Сюжетні комент. до іл. В. Падяка. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2006, с. 69-92; ŠTURÁK P., THLIC: *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945–1989*. Prešov: Náboženské vydavateľstvo Petra, 1999, s. 33-37; ЛЕТЦ П.: *Становище Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині у другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ століття*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочиляса та Олега Турія. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2000, Число 2, с. 273-289; ЛЕТЦ П.: *Греко-Католицька Церква у Словаччині в період між двома світовими війнами*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочиляса та Олега Турія. Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи*, Відп. ред. Олег Турій. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2003, с. 174-186; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet, Lektorálta: Iváncsó István. Nyíregyháza: Görög katolikus hittudományi főiskola, 1990, 248 old.; PIRIGYI I.: *A görögkatolikus Magyarország története*. Budapest: IKVA, 1991, 116 old.; PIRIGYI I.: *Görög katolikusok Erdélyben és Kárpátalján*. Debrecen, 2001, 128 old.; BOTLIK I.: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997)*. Budapest: Hatodik síp alapítvány új mandátum könyvkiadó, 1997, 335 old.; BOTLIK I.: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. I. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok, 1918–1945*. Nyíregyháza, 2005, 552 old.; BOTLIK I.: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján. II. A Magyarországhoz történt visszatérés után, 1939–1945*. Nyíregyháza, 2005, 445 old.; DRONOV M.: *Národnostné a jazykové problémy gréckokatolíckej cirkvi v medzivojnovovej Prahe*. In: *Cirkvi a národy strednej Európy (1800–1950)*, Zostavili: Peter Švorc, L'ubica Harbul'ová, Karl Šwarz. Prešov–Wien: UNIVERSUM, 2008, s. 229-239; ДРОНОВ М. Ю.: *К вопросу о месте русофильства в национально-культурной жизни русинов Словакии в ХХ столетии*. In: *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana – Петербургские славянские и балканские исследования*, 2010, № 1: *Карпатские русины и русинская идентичность от средневековья к новейшему времени*. Санкт-Петербург, 2010, с. 77-88; ДРОНОВ М. Ю.: *Роль Греко-католической церкви в формировании этнонациональной идентичности русинов Словакии (1919–1938)*, Рукопись диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Москва, 2013, 269 с.; PÉKAR M., TORÁKOVA Z.: *K postaveniu Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1939–1945 vo svetle slovenskej historiografie a nemeckých pranevnov (sonda do problematiky)*. In: *Cirkev v okovách totalitného režimu. Likvidácia Gréckokatolíckej cirkvi v Československu v roku 1950*, Eds. Jaroslav Coranič, Peter Šturák, Jana Koprivnáková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2010, s. 47-62; *Cirkvi a národy strednej Európy (1800–1950)*, Zostavili: Peter Švorc, L'ubica Harbul'ová, Karl Šwarz. Prešov–Wien: UNIVERSUM, 2008, 357 s.; CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, 415 s.

435 141 (vagy 50,96%) főt. Az 1930-as összeírásra 359 167 görög katolikusból – 329 466 (vagy 73,06%) volt ruszin, 14 309 (12,38%) magyar, 12 208 (5,55%) román, 2 540 „csehszlovák”. Voltak közöttük cigányok (romák), lengyelek és 90 német is.³⁷² Igaz, 1939 márciusában az egyházmegye elvesztett 80 558 hívőt és 80 plébániát, amelyek a Berlin által újonnan alapított szlovák államhoz kerültek.³⁷³

Tehát, arról a majdnemfélmillió görög katolikus közösségről van szó, melynek nagy részét 1945. június 29-éig etnikai ruszinok alkották, a papság autonóm nézetekhez tartotta magát, bár különböző nemzeti-politikai irányzatokat vallott. Figyelmesen kívül hagyva azt, hogy a legelterjedtebb közöttük, a magyarofilt és csehfiltszámítva, az ukránofil volt, a görög katolikus lakosság abszolút többsége, a Kreml által bábja – Kárpát Ukrajna (1944 novembere – 1946 januárja) a Szovjet Ukrajnával való „csatlakozás” gondolatát saját papjainak vezetésével, nem támogatta.³⁷⁴

Előreszaladva, felhívom a figyelmet arra a tényre, hogy a helyi MGKE történetében mindkét sorsdöntő kihívása (krízise), amelyről szó lesz a kutatásban is, Kelet-Európa legdemokratikusabb államának liberális felekezeti politikájával volt kapcsolatban, amely az Osztrák-Magyar Monarchia romjain jött létre. Miközben csendesen kacérkodtak a helyi ortodox és ukrán mozgalommal, nem is vették észre, hogy az elnöki eufemizmus végrehajtása során az „*El Rómától!*” szlogen alatt, Prága első hivatalos elnökének, Masaryk G. Tamásnak a szavaival, akinek 1918-ig sikerült kikiáltani magát «bez vyznání» («vallás nélküli»-nek)³⁷⁵, – a cseh huszitizmus³⁷⁶ ideológiájának középpontja (Csehországban 74,4%, Morvaországban és Sziléziában 85,8%, Szlovákiában 71,6% és a Podkárpátországban 9,5% római katolikus volt; 1930-ban a köztársaságban összesen 73,5 % katolikust tartottak számon)³⁷⁷, *nemcsak „a demokráciát szabadította fel a katolikus egyház*

372 *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941)*, Szerkesztette: dr. KEPECS József; Összeállította: CZIBULKO Zoltán; Főmunkatárs: dr. DÁNYI Dezső; Témavezető: dr. KLINGER András. Budapest: Központi statisztikai hivatal, 2000, old. 13-17.

373 ŠTURÁK P., THLIC: *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945–1989...*, s. 63-64, 70; CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 173-182.

374 A részleteket lásd.: ФЕНИЧ В.: «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих. *Греко-католики Мукачівської єпархії під час та після «возз'єднання» Закарпаття з Радянською Україною*. Ужгород: Мукачівська греко-католицька єпархія, 2007, 107 с.

375 МАСАРИК Т. Г.: *Світова революція за війни й у війні 1914–1918*, Укр. пер. М. Сасвича. Львів, 1930, с. 478-479.

376 «*Ми є народом Яна Гуса і бажаємо, щоб за таких нас знали*»: MASARYK T. G.: *Ján Hus, naše obrození a naše teformace*. Praha, 1923, s. 10; МАСАРИК Т. Г.: *Світова революція за війни й у війні 1914–1918...*, с. 58.

377 *Statistická ročenka republiky Československe Statni urad statistiky*. Praha, 1935, s. 8; ПАЛІНЧАК М.: *Державно-церковні відносини на Закарпатті та в Східній Словаччині в 20 – середині 30-х років ХХ століття*. Ужгород, 1996, с. 21.

káros hatásaitól”, hanem a társadalomban szektákat és ateista mozgalmakat is létrehozott³⁷⁸.

Ez a politika radikalizálta a nemzeti érzéseket a politikailag megbízhatatlan görög katolikusokban a Podkárpatzska Ruszban és Szlovákiában a magyar, ukrán és természetesen a szlovák nacionalizmus irányába. Az ilyen politika káros hatása szemmel látható volt Szlovákia külügyminisztere, Edvard Beneš számára, aki már 1926-ban elnevezte „*a kárpátaljai ruszinok nemzeti tragédiájának*”.³⁷⁹

Ezek a nacionalizmusok nagy mértékben megnyilvánultak a münchen-utáni Csehszlovák köztársaságban, a marionettként irányított Szlovákiában és a Magyarország által megszállt kárpátaljai terület csehszlovák részén.³⁸⁰ Az ilyen irredentista és nacionalista proektek megvalósításában való aktív részvétel miatt, ami a német nácizmussal és fasizmussal volt kapcsolatban, a Görög Katolikus Egyház és papsága egy újabb eklézsiái öntudati válság elé nézett. Ennek lényege egy bonyolult választást eredményezett: vagy megszakítani az eukarisztikus kapcsolatot a Szentszékkel és visszatérni (önkéntes-kötelezően) „csatlakozás” útján a pravoszlávhoz (mostanra csak egy moszkvia példa) vagy megőrizni görög katolikus identitásukat bűneik (mártírjaik) megváltásának útján a nacionalizmus és a kollaboráció eszméjének szolgálatában a nácizmussal és a fasizmussal a szovjet „erkölcs és lelkiismeret tisztaságába” vetett hit miatt – a GULAG konctáborában.³⁸¹

Így az inkluzív egyházi közösség első krízise a XIX. század végére és a XX. század első húsz évére esett. Akkor, az államilag gyámoltott Görög Katolikus Egyház (konkrétan a munkácsi, eperjesi és hajdúdorogi egyházmegyék), melynek

378 NEMEC L.: *Church and State in Czechoslovakia*. New York: Vantage Press, 1955, p. 96-145.

379 Душпастьєрь. Ужгородь, 1926. № 5, с. 78-79. Пор.: БЕНЕШ Е.: *Рѣчь о подкарпатской проблеме*. Ужгородь, 1934; *Edvard Beneš a Podkarpatská Rus*. Užhorod, 2006, s. 5-39.

380 МАГОЧІЙ П. Р.: *Формування національної самосвідомості...*, с. 51-150; ŠVORC P.: *Zakliata krajna (Podkarpatská Rus 1918–1946)*. Prešov: Universum, 1996, 128 s.; ПУШКАШ А. И.: *Судьбы Закарпатского региона между двумя мировыми войнами*. In: *Регионы и границы Украины в исторической ретроспективе*, Отв. ред. Л. Е. Горизонтов. Москва: Институт славяноведения РАН, 2005, с. 238-274; ПУШКАШ А. И.: *Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918–1945*. Москва: Издательство «Европа», 2006, с. 67-420; ПОП Й.: *Подкарпатская Русь – Карпатська Україна – Kárpátaljai terület – Закарпатська Україна (1938–1945 гг.)*. Ужгород, 2008, 104 с.

381 A kárpátaljai papok átélt tapasztalatairól a szovjet GULÁG poklában, aki kiadta saját „mártíriumát”, lásd: БЕНДАС С.: *П'ять років за колючим дротом. Щоденник священика, написаний в ГУЛАзі*. Ужгород: Карпати, 2008, 264 с., іл. Lásd: ФЕНИЧ В.: *Мученики і мучителі: Слуги Божі Мукачівської греко-католицької єпархії перед судом ідопоклонників націоналізму (приклад о. Стефана Бендаса)*. In: *Матеріали науково-практичної конференції з питання ліквідації радянською владою Мукачівської греко-католицької єпархії, присвяченої 110-ій річниці з дня народження о. Стефана Бендаса (с. Мала Копаня, 3 серпня 2013 р.)*. Виноградово, 2013, с. 44-73.

papsága, a közvetlen lelkipásztori kötelességei ellenére, hogy megmentse a vándorló nyáj bűnös lelkét, állami tiszviselői és egyházi-plébániai tanítói feladatot is ellátott fizetésért (ún. kongrua)³⁸², elvesztette híveinek és intézményesített határainak egy jelentős részét a pravoszláv egyház javára.³⁸³ A második vatikáni zsinat értelmében (1963–1965) utoljára, a „*testvér-egyház*”³⁸⁴ nem vette figyelembe mindkét szertartásrend katolikusait, s nem hivatalosan a nyugati keresztény világban így fogadták el (főként Cirill moszkvai pátriárkai-üzletember „szakralizációja” után a Kreml vezetője, Vladimir Putyin „Orosz világ” projektjének megvalósítását)³⁸⁵ egészen máig.

A Görög Katolikus Egyházmegye második krízise (leszámítva Jugoszláviában a krizsevci egyházmegyét³⁸⁶ és Magyarországon a hajdúdorogi egyházmegyét

382 *Schematismus Dioecesis Munkacsiensis ad A. D. 1878*. Ungvarini: Typis Caroli Jäger, 1878, p. 30; ПЕКАР А. В., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття*, Том II: *Внутрішня історія*. Рим–Львів: Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1997, с. 159–160.

383 A munkácsi görög katolikus egyházmegye akkori kanonokának Oleksandr Ilnickiynek számításai szerint, a „*ruszinok terrorista „pravoszlavizációjának*” eredményeként, amely az új csehszlovák kormány támogatásával ment végbe a **Podkárpatzka Ruszban Prága és a Szent-szék által kötött „modus vivendi”-ig** (1926), a Görög Katolikus Egyház 1910-es összeírásával összehasonlítva, 387 730 hívőből 1921-re 60 439 hívőt veszített el. 1910-ben a ruszinok között keleti-görög (pravoszláv) 868 fő volt, és 680 a szlovákok közül (1 548 összesen) Iza, Biharó és Nagylucska nemregisztrált közösségeiben, akik pravoszlávok lettek hivatalos érseki vagy pátriárkai joghatóság nélkül, valamint 78 plébániai templom elvesztését a pravoszlávok javára: ИЛЬНИЦКІЙ А.: *Положення Церкви на Подк. Руси послѣ перевороту*. In: *Календарь мисійного вѣстника на рок 1935*, Сост. А. Ильницький. Ужгород–Пряшев, 1934, с. 38. Prága oldaláról a pravoszláv egyház protekcióját lásd.: БУРЕГА В. В.: *Власть и православная церковь в Чехословацкой республике в 1920–1930-е годы*. In: *Государство и Церковь в XX веке: эволюция взаимоотношений, политический и социокультурный аспекты. Опыт России и Европы*, Отв. ред. А. И. Филимонова. Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011, с. 231-265.

384 A zsinati iratokat, melyeket 1964. november 21-én fogadtak el, mint *Dogmatikus konstitúció az Egyházzról, Rendelkezés a keleti katolikus egyházakról, és Rendelkezés az ökumenizmusról*, lásd: *Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації*, Репринт. вид. Львів: «Свічадо», 1996, с. 75-210.

385 Ehhez elég megismernedni az alábbi művekkel: ФРОЛОВ К.: *Украина: выбор веры, выбор судьбы. Двадцать лет независимости Украины – двадцать лет борьбы за единство Русской Церкви*. Санкт-Петербург: Алетея, 2011, 230 с.; ФРОЛОВ К.: *Церковные и цивилизационные расколы на Украине: истоки и стратегии преодоления*. Санкт-Петербург: Алетея, 2013, 372 с.+ ил.

386 МИЗЬ Р.: *Переслідування греко-католицького духовенства в Югославії під час Другої світової війни та в післявоєнний період*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочилися та Олега Турія. Львів: Інститут Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2000, Число 2, с. 300-310; РАМАЧ Я.: *Релігійна та національна ідентичність русинів Крижевацької єпархії (1777–1918)*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*. За ред. Б. Гудзяка, І. Скочилися та О. Турія, Чис. 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи*, Відп. ред. О. Турій. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2003, с. 187-198.

és a miskolci exarchátust³⁸⁷) a múlt század közepére esett³⁸⁸, amikor felmerült a likvidációjának, mint intézményesítésének kérdése. A Kreml hivatalos nyelvének megfelelően – „*az igazi vatikáni útmutató*” (Szentszék), aki véletlenül támogatta Hitlert a nagy háborújában a hallgatással,³⁸⁹ Görög Katolikus Egyház egyszerű választás elé volt állítva: vagy „önként” áttért a Kreml által irányított Orosz pravoszláv egyházhoz (OPE) vagy jogi és fizikai megsemmisítésnek veti alá magát, ami lényegét tekintve ugyanazt jelentette.

Ahogy ismeretes, a SZSZKSZ, USA és Nagy Britannia vezetőinek jaltai konferenciája után (1945 februárja), Sztálin rendelete szerint (az ún. *58-as instrukció*) a Görög Katolikus Egyházkommunista eklézsiocíduma Nyugat-Ukrajnában (1946 márciusában a leMBERGI püspökségen³⁹⁰) és Kárpátalján (1949 augusztusában a

387 PIRIGYI I.: *A görögkatolikus Magyarország története...*, old. 41-107; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története...*, II. kötet, old. 83-214; ШПАНЕНБЕРГЕР Н.: *He paradox, a феномен: до питання конфесійної та національної ідентичності Греко-Католицької Церкви в Угорщині*. In: *Ковчез...*, Число 4, с. 199-211; (ОРОС) А., ієромонах: *Ідентичність греко-католицького духовенства в Угорщині між двома світовими війнами*. In: *Ковчез...*, Число 4, с. 212-221.

388 A Görög Katolikus Egyház általános képeinek állapotát Közép-Kelet-Európa országaiban a kommunista rendszer felállításáig lásd: ФЕНИЧ В.: *Еклезіальне становище греко-католиків до встановлення комуністичних режимів у країнах Центрально-Східної Європи*. In: *Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*, Випуск 24: *Словацько-українські взаємини в області історії, культури, мови та літератури. Матеріали міжнародної наукової конференції (Свидник, 23-24 червня 2006 р.)*, Головний редактор та упорядник: Мирослав Сополіга. Свидник: Муzeum ukrajinskej kultury vo Svidniku a Spoločnosť priateľov Muzea ukrajinsko-rusínskej kulturu, 2007, с. 95-117.

389 БРОВКО Л. Н.: *Церковь и Третий Рейх*, Отв. ред. д.и.н. Е. С. Токарева. Санкт-Петербург: Алетея, 2009, с. 68-100; БРОВКО Л. Н.: *Конкордат и вокруг него: католическая церковь в Германии и нацистский режим*. In: *Государство и Церковь в XX веке. Эволюция взаимоотношений, политический и социокультурный аспекты. Опыт России и Европы*, Отв. ред. А. И. Филимонова. Москва: Книжный дом «ЛИБРИКОМ», 2011, с. 266-287.

390 ГРИНЬОХ І.: *Знищення Української Католицької Церкви російсько-більшовицьким режимом*. In: *Богословія*. Вип. 44. Рим, 1980, с. 3-72; БОЦЮРКІВ Б.: *Т.зв. «само-розпуск» Української греко-католицької церкви в 1946 р. у світлі розсекречених архівних матеріалів*. In: *Сучасність*, 1998, № 1, с. 106-112; ВОСІУРКІВ В. R.: *The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939-1950)*. Edmonton-Toronto: Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1996, 310 p. Ukr. kiadás: БОЦЮРКІВ Б.: *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939-1950)*, Пер. з англ. Наталії Кочан; за ред. Олега Турія. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2005, 265 с.; ГУРКІНА С. В.: *Греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії в умовах переслідувань радянською владою (1944-1950 рр.)*, Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. Львів, 2012, 20 с.; ГУРКІНА С.: *«Возз'єднання по-сталинськи»: греко-католицьке духовенство перед викликом державного насилля*. In: *Ковчез. Науковий збірник із церковної історії*, Число 6: *Насилля влади проти свободи сумління*, Відп. ред. О. Турій. Львів: Вид-во УКУ, 2012, с. 391-404; БЬОКХ К.:

munkácsi egyházmegyében³⁹¹) vette kezdetét, majd más kommunista hatalmaknál – a Kreml műholdjainál – Lembergben (peremysl-i egyházmegye és a lemők apostoli adminisztratúrája 1946 márciusában)³⁹², Romániában (alba júliai püspökség 1948 decembere)³⁹³ és végül Csehszlovákiában (eperjesi egyházmegye 1950

«Цілком нормально, згідно з засадами свободи сумління, гарантованими сталінською конституцією»: Гоніння на релігію в Галичині у сталінський період (1944–1953). In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 6: *Насилля влади проти свободи сумління*, Відп. ред. О. Турій. Львів: Вид-во УКУ, 2012, с. 405-429.

- 391 МАРКУСЬ В.: *Нищення Греко-Католицької Церкви в Мукачівській єпархії в 1945–50 рр.*, Відбитка із Збірника, присвяченого пам'яті З. Кузелі. In: *Записки НТШ*, Т. СLXIX. Париж, 1962, 23 с.; *Голгофа Української Католицької Церкви в Карпатській Україні* [передрук із вид.: *Життя і слово*. Вотерфорд; Канада, 1948, 23-4, с. 327-346]. In: *Мартирологія Української Церкви: У 4-х томах*. Т. II. *Українська Католицька Церква*. Документи, матеріали, християнський самвидав України, Упоряд. і зредагували Осип Зінкевич і свящ. Тарас Р. Лончина. Торонто–Балтимор: Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, 1985, с. 291-317; БІЛАС І.: *Документи відносно ліквідації Греко-Католицької Церкви на Закарпатті*. In: *Logos*. Ottawa, 1993, № 34 (3-4), р. 639-650; ВОЛОШИН Ю.: «Повернення до православ'я» на Закарпатті в 1946–1949 роках. In: *Сучасність*, 1996, № 9, с. 77-84; ВОСІУРКІВ В. R.: *The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939–1950)*..., р. 213-228; ДОВГАНІЧ О. Д., ХЛАНТА О. В.: *У жорнах сталінських репресій: З історії ліквідації греко-католицької церкви та її воз'єднання з руською православною церквою, переслідування інших релігійних громад у 40–50-х роках ХХ століття*, Передмова Беда В. В. Ужгород: Карпати–Гражда, 1999, 126 с., іл.; БЕНДАС Д.: *Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944–1949 роках*. In: *Ковчег...*, Число 2, с. 290-299; ПЕКАР А., ЧСВВ.: *Ісповідники віри нашої сучасності. Причини до мартиролога Української Католицької Церкви під совітами*, Вид. друге. Львів: Вид-во отців василіан «Місіонер», 2001, 288 с.; ФЕНИЧ В.: «Чужі» серед своїх, «свої» серед чужих..., 107 с.; ФЕНИЧ В.: *Греко-католики, православні і влада на Закарпатті (осінь 1944 – зима 1946 рр.)*. In: *Carpatica–Карпатика*, Вип. 35: *Європейські цінності та конфесійно-національна ідентичність населення Українських Карпат*. Ужгород: Видавництво УжНУ “Говерла”, 2006, с. 232-246.
- 392 МІСИЛО Є.: *Греко-Католицька Церква у Польщі (1944–1947)*. In: *Варшавські українознавчі зошити*, Зошит 1, Ред. кол.; гол. ред. Степан Козак. Варшава: Вид-во оо. василіян, 1989, с. 207-220; СТОЦЬКИЙ Я. В.: *Конфесійні трансформації внаслідок українсько-польського переселення 1944–1946 рр.* In: *Український історичний журнал*, 2008, № 3, с. 123-134; ГЕРАСИМ, отець ЧСВВ.: *Греко-Католицька Церква в Польщі післявоєнної доби*. In: *Пам'ять століть*, 2006, № 5, с. 200-209; ВОСІУРКІВ В. R.: *The Ukrainian Greek Catholic Church and the Soviet State (1939–1950)*..., р. 207-212; БОЦЮРКІВ Б.: *Українська Греко-Католицька Церква і Радянська держава (1939–1950)*..., с. 181-186; НОСКОВА А. Ф.: «Польские» українці: судьбы народа и греко-католической церкви (40-е годы ХХ века). In: *Государство и Церковь в ХХ веке...*, с. 331-362; ГАЛАГІДА І.: *Депортації перемиських греко-католицьких єпископів до СРСР у 1945–1946 роках: нові документи*. In: *Ковчег...*, Число 6, с. 461-495.
- 393 ŞTIRBAN C. M., ŞTIRBAN M.: *Din istoria bisericii Române unite (1945–1989)*. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean, 2000, 611 s.; МАНЕР Г.-Кр.: *Греко-Католицька Церква в Семигороді (Румунія) у період між двома світовими війнами. Між національними претензіями і поліконфесійною реальністю*. In: *Ковчег...*, Число 4, с. 222-232; BUCUR

februárja)³⁹⁴. Minden esetben a Görög Katolikus Egyház „fehér” és „fekete” papsága, ahogyan számos hivatalos forrásból és kutatásból kiderül, a pogány kommunista kormány kifogásolta a német, magyar és szlovák fasizmussal való együttműködést és/vagy, – a körülményektől függően, – „*az ukrán burzsoáz nacionalizmust, mint a fasizmus útmutatóját.*”³⁹⁵

Minden egyszerűbb lenne, ha nem lenne bonyolult. Ennek a tragikus oldálnak minden drámaisága a Görög Katolikus Egyház ungvári uniói hagyományának (ahogyan a breszti, marcsáni és alba juliai unió örököséinél) történetében rejlik, abban, hogy a nacionalizmus ideológiája, a nemesi és nacionalista mozgalmak gyakorlása (komemorációja) által túlzott elkötelezettségének köszönhető, a Görög Katolikus Egyház papjai és hívei (tudatosan vagy sem) okozták ezt – beleértve az önpusztítást is.³⁹⁶

I.-M.: *The Romanian Greek-Catholic Church between Cooptation and Suppression, 1945–1948.* In: *Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die griechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa im. 19. und 20. Jahrhundert,* Herausgegeben von Hans-Christian Maner und Norbert Spannenberger. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007, s. 187-198.

394 LETZ R.: *Postavenie Greckokatolickej cirkvi v Česko-Slovensku v rokoch 1945–1968.* In: *Historický časopis*, Ročník 44, Číslo 2. Bratislava: Slovak Academie press, 1996, s. 262-280; BARNOVSKÝ M.: *Likvidácia gréckokatolickej cirkvi na Slovensku roku 1950 a obnovenie jej legálnej činnosti roku 1968.* In: *Науковий збірник Музею українсько-руської культури у Свиднику*, Випуск 22. Пряшів, 2001, с. 17-34; ЛЕТЦ Р.: *Становище Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині у другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ століття.* In: *Ковчег...*, Число 2, с. 273-289.

395 Példaként lásd a megjelent levéltári iratok, valamint a görög katolikus papság személyes ügyeit: *Нескорена церква. Подвижництво греко-католиків України в боротьбі за віру і державу: Документи*, Вступна стаття, коментарі, упорядкування Володимира СЕРГІЙЧУКА. Київ: «Дніпро», 2001, 492 с.; СЕРГІЙЧУК В.: *Все тасмне стає явним.* In: *Людина і світ*, 1994, Серпень, с. 11-15; *Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки*, Упоряд.: С. КОКІН, Н. СЕРДЮК, С. СЕРДЮК. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2006, Том I, 920 с.; *Ліквідація УГКЦ (1939–1946). Документи радянських органів державної безпеки*, Упоряд.: С. КОКІН, Н. СЕРДЮК, С. СЕРДЮК. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2006, Том II, 804 с.; СЕРДЮК Н.: *Єпископ Григорій Хомішин мовою матеріалів слідства (за документами Галузевого Державного архіву СБ України).* In: *3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. Науково-документальний журнал*, Вип. 1/2 (22/23). Київ, 2004, с. 451-480; СЕРДЮК Н.: *Справа ієрархів УГКЦ (1945 р.): документи і матеріали.* In: *3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. Науково-документальний журнал*, Вип. 1 (20). Київ, 2003, с. 287-354; *Ліквідація Ужгородської унії (1948 р.)*, Публікація документів Юрія ВОЛОШИНА. In: *3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, 1999, № 1-2 (10-11); *Ліквідація греко-католицької церкви на Закарпатті: документи та матеріали (жовтень 1947 – січень 1948 рр.)*, Підготовка та публікація документів Т. Сергієнко. In: *Carpatica–Карпатика*, Випуск 35. *Європейські цінності та конфесійно-національна ідентичність населення Український Карпат*, Ред. кол.; Відп. за вип.: Фенич В. І., Сергієнко Т. С. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2006, с. 203-231; BENDÁSZ I, BENDÁSZ D.: *Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai.* Budapest: Kairosz Kiadó, 2014, 529. old.

396 A vallás (a Görög Katolikus Egyházzal együtt) és az etnikusság (nemzetiség) kapcsolatának,

A kanadai történész, John Paul Himka meghatározása szerint, „*pravoszláv arc, római katolikus állampolgárság és... felvilágosult osztrák lélek*”,³⁹⁷ a görög katolikus papság, engedve a nyugati latinizáció csábításának (tágabb értelemben – okcidentalizáció)³⁹⁸ és az osztrák Habsburgok szervilista atyáskodásának,³⁹⁹ háttérőzöttanvédve az „átkozott latinoktól” az „orosz hitüket” (valójában – görög-bizánci szertartásrend), amelynek csúcsa az ún. „rituális mozgalom”-ra esett az osztrák Galíciában és magyar Ruszban a XIX. század 50–60-as éveiben,⁴⁰⁰ kön-

Ukrajna és Kelet-Közép-Európa nemzeti és nacionalista mozgalmának teljesebb képét lásd: ХИМКА І.: *Релігія й національність в Україні другої половини XVIII – XX століть*. In: *Ковчег...*, Число 4, с. 55-66; ТУРІЙ О.: *Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині*. In: *Ковчег...*, Число 4, с. 67-85; МАГОЧІЙ П. Р.: *Релігія та етнічна ідентичність в Карпатах: східні християни у Польщі та Чехословаччині*. In: МАГОЧІЙ П. Р. *Галичина (історичні есе)*. Львів, 1994, с. 258-289; ЗАЙЦЕВ О., БЕГЕН О., СТЕФАНІВ В.: *Націоналізм і релігія...*, 384 с.

- 397 ХИМКА І.-П.: *Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918*. In: *Ковчег. Збірник статей з церковної історії*, За ред. Я. Грицака та Б. Гудзяка, Число 1. Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. Івана Франка, 1993, с. 77-78.
- 398 СТЕМПЕНЬ С.: *Між окциденталізацією та візантинізацією: проблема обрядової ідентичності Греко-Католицької Церкви в Речі Посполитій міжвоєнного періоду*. In: *Ковчег...*, Число 4, с. 86-100; ФЕНИЧ В.: *Між окциденталізмом та орієнталізмом: Ordo Sancti Basilii Magni Ruthenorum в релігійному та культурному житті Мукачівської єпархії (до початку ХХ ст.)*. In: *Carpatica–Карпатика*, Випуск 24. *Історичні та історіографічні студії: до ювілею доктора історичних наук, професора Володимира Васильовича Грабовецького*, Редкол.: відп. за вип.: Вереш М. М. Ужгород: Вид-во Ужгородського національного університету, 2003, с. 87-140; УСЬКА У.: *Латинізаційні нововведення у греко-католицьких єпархіях Закарпаття (1915–1918)*. In: *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник наукових праць*, Випуск 10. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2009, с. 45-52.
- 399 ТУРІЙ О. Ю.: *Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини, 1848–1867*, Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. Львів, 1994, 24 с.; ТУРІЙ О.: *Греко-католицький священик в Австрійській монархії середини ХІХ ст.: державний службовець чи душпастир?* In: *Другий Міжнародний конгрес українців (Львів, 22-28 серпня 1993 р.)*. *Доповіді і повідомлення. Історія*, Частина І, Упоряд. Ярослава Ісаєвича та Ярослава Грицака. Львів, 1994, с. 181-185; ХИМКА І.-П.: *Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918*. In: *Ковчег...*, Число 1, с. 73-107; ФЕНИЧ В. І.: *Греко-католицька церква в громадсько-політичному та культурному житті Закарпаття (1771–1867 рр.)*, Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук. Ужгород, 1997, 25 с.; СУТТНЕР Е.-Кр.: *Значення Замойського (1720) та Віденського (1773) синодів для унітів Речі Посполитої та Габсбурзької монархії*. In: *Ковчег...*, Число 2, с. 99-114; MAGOCSI P. R.: *Východní křesťanství v Habsburské monarchii v letech 1526–1918*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III*, Coranič Jaroslav (ed.). Prešov: UNIVERSUM, 2013, s. 215-234.
- 400 ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ І.: *Іполіт Володимир Терлецький*. In: *Лисяк-Рудницький І. Історичні есе, В 2 т.*, Том 1, Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дециці, Г. Киван, Е. Панкеевої. Київ: Основи, 1994, с. 221-249; СЕРЕДА О.: *Aenigma*

nyen a veszélyes „ruszofil” és „moszkofil” kísértései alá esett.⁴⁰¹ Ezzel kapcsolatban 1945-ig a papság lelkes támogatója maradt a magyar „szent istváni eszméknek” (Štefan Fenczik és K^o),⁴⁰² az ukrán zsinati eszméknek (Avgusztin Volosin és K^o)⁴⁰³ és a helyi ruszinságnak (Olekszandr Ilnickiy és K^o)⁴⁰⁴, akik Budapest revizionista politikájával voltak provokálva és inspirálva és Berlin „az életterekbővítésének” rasszista politikájával a második világháború elején.⁴⁰⁵

Jelentős, hogy a ruszofil, ukránfil és a ruszin orientáció mindhárom alakja a munkácsi görög katolikus egyházmegye papja volt,⁴⁰⁶ amelyek felemelkedése és bukása a kortárs írók legkedvencebb időszakára esett Kárpátalja történetében a

ambulans: o. Володимир (Інполім) Терлецький і «русська народна ідея» в Галичині. In: *Україна модерна*, Число 4-5 за 1999–2000 рр. Львів, 2000, с. 81-104; ФЕНИЧ В.: *Інполім (Володимир) Терлецький і Закарпаття.* In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія історія*, Вип. 2. Ужгород, 1998, с. 50-53.

- 401 НІМКА J.-P.: *The Greek Catholic Church and Nation-Building in Galicia, 1772–1918.* In: *Harvard Ukrainien Studies*, Vol. VIII. Cambridge (Mass.), 1984, p. 426-452; ХИМКА І.-П.: *Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині 1772–1918..*, с. 67-99; НІМКА J.-P.: *Religion and Nationality in Western Ukraine. The Greek Catholic Church and the Ruthenian National Movement in Galicia, 1867–1900.* Montreal & Kingston – London-Ithaca: McGill-Queen’s University Press, 1999, XXX+236 p.; МАГОЧІЙ П.-P.: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)..*, с. 31-42; МАГОЧІЙ П.-P.: *Галичина (історичні есе).* Львів, 1994, с. 131-257.
- 402 ОФІЦІНСЬКИЙ Р.: *Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944),* Передм. В. Задорожного. Київ: Інститут історії України Національної Академії Наук України, 1997, с. 118-125; ДОВГАНІЧ О. Д.: *Відкриті судові процеси над керівниками політичних партій А. Бродієм, С. Феницоком та їх спільниками.* In: *Реабілітовані історією. Закарпатська область. У двох книгах, Книга перша.* Ужгород: «Закарпаття», 2003, с. 79-87.
- 403 ВЕГЕШ М.: *Релігія і церква в Карпатській Україні (1938–1939).* In: *Історична школа професора Володимира Задорожного. Науковий збірник, Випуск 1, Упоряд. Р. Офіцинський.* Ужгород: «Патент», 1999, с. 164-178; БАСАРАБ В., ВЕГЕШ М.: *Дві постаті з історії української церкви: Андрей Шептицький і Августин Волошини.* Ужгород: Видавництво УЖНУ «Говерла», 2011, с. 86-203.
- 404 ДОВГАНІЧ О.: *Канонік Олександр Ільницький – головний радник регентського комісара Карпатської території і його політична діяльність на користь Угорщини (1939–1944).* In: *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді, Річник V–VII (XIX–XXI),* Редкол.; Упоряд. і наук. ред. Павло Федака. Ужгород: Закарпатське крайове культурно-освітнє товариство «Просвіта», 2003, с. 47-51.
- 405 ВЕГЕШ М. М., ГИРЯ В. І., КОРОЛЬ І. Ф.: *Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918–1939 рр.).* Ужгород: ТОВ «Колір-Принт», 1998, 129 с.
- 406 ДАНКО О.: *o. Августин Волошин – людина трьох покликань.* In: *Карпатська Україна і Августин Волошин. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української держави» (Ужгород, 11–12 березня 1994 р.).* Ужгород: «Гражда», 1995, с. 110-115; BENDÁSZ I, BEBDÁSZ D.: *Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai..*, old. 148-152, 178-183.

Csehszlovák periódusra.⁴⁰⁷ Ugyanakkor jelentős az is, hogy mindahárom „nemzeti vezető” a szovjet kommunista rezsim áldozata lett korábbi politikai (és csak alkalmi vallási) tevékenységeikért⁴⁰⁸.

A „*soknevű ország*” (így nevezte a Podkárpatzska Ruszt 1932-ben a híres cseh újságíró és író, Ivan Olbracht / Kamil Zeman)⁴⁰⁹ írástudatlan lakosságának többségénél a „köpeny vezetőinek” gyors politikai karriere, amely csak a demokrácia feltétele mellett volt lehetséges, melynek utolsó oázisai Közép-Kelet-Európában a „müncheni összeesküvésig” csak Csehszlovákiában maradtak fenn.⁴¹⁰ Ez adja az alapot annak a feltételezésnek, hogy Kárpátalján a Görög Katolikus Egyház könnyen odadobta saját papságát és híveit a veszélynek – a „pravoszlávosítás” (szerb-moszkvai modellre) előtt és a magyar és ukrán oldal „nacionalizációjának” projektjével egyidőben.⁴¹¹

407 Ennek a megközelítésnek a szemléltetésére szolgál az alábbi kiadvány: *Нариси історії Закарпаття. У трьох томах*, Том II (1918–1945), Відп. ред. і керів. авт. кол. проф. І. Гранчак. Ужгород: «Закарпаття», 1995, с. 101-466.

408 *Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ):* ф. 6, спр. 71684-ФП. *Волошин Августин Іванович*, Арк. 10; *Архів Управління Служби безпеки України в Закарпатській області(м. Ужгород):* спр. 6014. *Фенцик Стефан Андрійович*, Т. 6, арк. 263; Т. 8, арк. 511; *ГДА СБУ:* спр. 5204. *Льницький Олександр Корнелійович*, Т. 1, арк. 340; Т. 2, арк. 278. А. Volosin és S. Fencik levéltári anyagának néhány kiadását lásd: *Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах*, Т. 1. *Карпатська Україна. Документи і матеріали*, Упорядники О. Д. ДОВГАНІЧ, О. М. КОРСУН, О. М. ПАГІРЯ. Ужгород: «Закарпаття», 2009, с. 427-434, 435-443, 445-454, 459-461, 465, 478-479, 520-524.

409 I. Olbracht azt írta: „*Ennek a földnek még most sincs neve. Vagy, jobban mondva, túl sok is van.*” A szerző összeszámolja az összes eddig használt nevet, amelyeket felosztott: magyar – Felső Magyarország, Ruszin ország; cseh – Podkárpatzska Rusz; orosz – Kárpátaljai Rusz; ukrán – Kárpát Ukrajna, Kárpátalja. Kommuniztákként megmagyarázta az utolsó kettőt: „*A kommunisták és a nemzeti orientáció ukránok a helyi ukrán szovjet, galíciai és román törzsek nemzeti közösségeiből kiindulva Kárpát Ukrajnának nevezik, vagy védve magukat a különböző nem megengedett agitációból eredető nyomozásoktól, egyszerűen – Kárpátaljának.*” Ugyanakkor, a neveknek ez a felsorolása tartalmaz még egy népi nevet, amely a ruszinoktól ered: „*A nép ezt a földet [a sajátját] Kárpátaljának nevezi:* ОЛЬБРАХТ І.: *Земля без імені*, Пер. з чеськ. In: ОЛЬБРАХТ І.: *Микола Шугай, розбійник: Твори*. Ужгород: Карпати, 1990, с. 214-226.

410 Lásd.: СЕРАПИОНОВА Е. П.: *Новые механизмы взаимоотношений власти и общества (на примере «первой» Чехословацкой республики)*. In: *Власть и общество: непостоянные взаимоотношения. Страны Центральной и Юго-Восточной Европы: Сборник статей*, Отв. ред. Е. П. Серапионова. Москва: Институт славяноведения РАН, 2008, с. 61-81.

411 A részleteket lásd műveimben: FENYČ V.: *Konfessionelle und nationale Identität der Katholiken griechischer Konfession von Transkarpatien im 18.–20. Jahrhundert*. In: *Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region*, Coordonatori: dr. Hans Gehl, dr. Viorel Ciubotă. Satu Mare–Tübingen: Editura Muzeului Sătmărean, 2003, s. 83-104; ФЕНИЧ В.: *Етноконфесійна*

Еgykor a császári Bécsnek (1867-ig), később a monarchista Budapestnek (1867–1918), a köztársasági Prágának (1919–1938) és ismét Budapestnek (1938–1944) teljesen természetesnek tűnt végrehajtani Kárpátalján a „*divide et impera*” római eredetű politikát és a „*cuis regio, ius religio*” protestáns eredetű politikát. Nem messzi lényege a következőt eredményezte: a különböző felekezeti és etnikai közösségek multiplikáció útján, ezen országok kormányai gyakorolták vallási és nemzeti politikájukat a „medvék országában” pontosan azért, hogy egyiknek se legyen monopóliumi befolyása otthon és ne hozzon létre „ötödik oszlopot” a vallási és állami központok kapcsolatában és irridentista mozgalmakat külföldön.⁴¹²

A fent nevezett új kihívással való érintettség következménye, 1918 és 1944 között a prágai és budapesti kormányok a leplezetlen kacérkodással a pravoszláv egyházi közösségekkel különböző időkben,⁴¹³ a Görög Katolikus Egyház elkerülhet-

ідентичність греко-католиків Мукачівської єпархії. In: *Історична школа професора Володимира Задорожного: Науковий збірник*, Випуск 2. In: *Carpatica-Karpatika*, Вип. 30, Упоряд. Романа Офіцинського; передмова Валерія Смолія. Ужгород: Гражда, 2004, с. 38-62; ФЕНИЧ В.: *Конфесійна та національна ідентичність духовенства Мукачівської греко-католицької єпархії 1771–1949 рр.* In: *Ковчег...*, Число 4, с. 146-161; FENYŐ V.: *Konfessionelle und nationale Identität des Klerus der griechisch-katholischen Diözese von Munkácsvo 1771–1949.* In: *Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die griechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, Herausgegeben von Hans-Christian Maner und Norbert Spannenberger. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007, s. 113-128; ФЕНИЧ В.: *Посередник чи пристосуванець? Церква перед викликом націоналізму (сумний досвід греко-католиків Мукачівської єпархії).* In: *Науковий Музей української культури у Свиднику*, Випуск 25. *Східнохристиянські сакральні пам'ятки на словацько-польсько-українському пограниччі. Матеріали міжнародної наукової конференції (Свидник, 19–20 червня 2009 р.)*, Головний редактор та упорядник: Мирослав Сополига. Свидник, 2010, с. 61-77.

412 A részleteket lásd az alábbi művekben: ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ І.: *Карпатська Україна: народ у пошуках своєї ідентичності.* In: Лисяк-Рудницький І.: *Історичні есе...*, Том 1, с. 451-470; МАГОЧІЙ П.-Р.: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948)...*, с. 51-150; ŠVORC P.: *Zakliata krajina (Podkarpatská Rus 1918–1946)...*, 128 s.; ОФІЦИНСЬКИЙ Р.: *Політичний розвиток Закарпаття у складі Угорщини (1939–1944)...*, 244 с.; BOTLIK I.: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján, I. Magyarország, ruszinok, csehek és ukránok, 1918–1945...*, 552 old.; BOTLIK I.: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján, II. A Magyarországhoz történt visszatérés után, 1939–1945...*, 445 old.; ПУШКАШ А. И.: *Судьбы Закарпатского региона между двумя мировыми войнами...*, с. 238-274; ПУШКАШ А. И.: *Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918–1945...*, с. 67-420; ПОП И.: *Подкарпатская Русь – Карпатська Україна – Кárpátaljai terület – Закарпатська Україна (1938–1945 гг.)...*, 104 с.; JARNECKI M.: *Irredenta ukrainska w relacjach polsko-czechoslowackich w latach 1918–1939.* Kalisz–Poznan: Kalliskie Towarzystwo przyjaciel nauk, 2009, 301 s.

413 ДАНКО О.: *Угорська політика відносно православної церкви на Закарпатті в 1939–1944 рр.* In: *Культура Українських Карпат: традиції і сучасність. Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, 1–4 вересня 1993 року).* Ужгород: МПП «Гражда», 1994, с. 349-364; ДАНКО О.: *Політика ЧСР супроти православних на Закарпатті в 1919–1939 роках.* In: *Zakarpatská Ukrajina v rámci Československa (1919–*

etlenül egy másik áldozata lett, ebben az esetben már kommunista-totalitarista szekta-eretnekségben. Ennek alapjában a valláshoz való marxista atipikus, nem keresztény, rossz diskurzus volt, mint a „*nép ópuma*”, ismertebb nevén a „*pogány imperializmusként*”⁴¹⁴ és a „*harcias ateizmusként*” volt elterjedve.⁴¹⁵

Tudatosan vagy sem (feltételezem, hogy nem), kialakítva a saját történelmének mártír-diskurzusát,⁴¹⁶ a Görög Katolikus Egyházmegye jövőbeli történéseit gyakorlatilag két állandóan harcoló táborra osztotta: 1) marxista hamisító-mítoszalkotók, akik munkásságukban eleve csak az alternatíva nélküli „*népellenes lényege*”⁴¹⁷ látták és 2) a második tábor, melyet kényelmi szempontból nevezünk „a vörös módszertan opponenseinek”, akik nem kevesebb tisztelettel építették be az inkluzív egyház kizárólagos mártíri (vértanúságát, szenvedését) látomásának

1939). *Zbornik materiálův zo 6. vedeckej karpatickej konferencie Prešov, 2.–4. 9. 1998*, Zostavovateľ: akad. Mikuláš Mušíka. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2000, s. 133-144; ХЛАНТА О.: *Деякі питання керівництва Мукачівською єпархією православної церкви в Закарпатській Україні у 1939–1944 рр.* In: *Науковий збірник Закарпатського краєзнавчого музею*, Випуск II, Упоряд. та наук. ред.: Павло Федака. Ужгород: «Патент», 1996, с. 99-102; ХЛАНТА О. В., ОФІЦІНСЬКИЙ Р. А.: *Про один із закарпатоукраїнських епізодів міжнародно-релігійного контексту (Діяльність Михайла Попова, адміністратора Мукачівської православної єпархії у 1938–1944 роках)*. In: *Україна на міжнародній арені у ХХ столітті. Науково-методичний збірник матеріалів конференції на допомогу учнім шкіл і студентам (Ужгород, 13 травня 1999 р.)*, Упоряд.: Василь Мельник, Роман Офіцинський; Редкол. Ужгород: «Патент», 2000, с. 61-84; MAREK P., BUREGAV.: *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1953: příspěvek k dějinám Pravoslavné církve v českých zemích, na Slovensku a na Podkarpatské Rusi*, 2. prepracované a doplnené vyd. Brno: CDK (Centrum pro studium demokracie a kultury), 2008, 531 s., 32 s. obr. příl.; БУРЕГА В. В.: *Власть и православная церковь в Чехословацкой республике в 1920–1930-е годы...*, с. 231-265.

414 ЭВОЛА Ю.: *Языческий Империализм*, Пер. с нем. и послесловие А. Дугина. Москва: Историко-религиозное общество «Арктогея», 1994, 172 с.

415 АВЕРИНЦЕВ С.: *Опыт советских лет: солидарность в Боге гонимом*. In: *Слышать и видеть друг друга. Взаимоотношения между РПЦ и Евангелической Церковью в Германии*. Лейпциг: ООО «Евангелический издательский центр (EVA)», 2003, с. 125-132.

416 *Mártírium (mártír)* – szó szerint – vallási épület (templom, kápolna), amely egy vértanú elhalálozásának vagy temetkezésének helyére épült.

417 Hasonló megközelítésért lásd.: БУКОВИЧ Д.: *Павутиння омани*. Ужгород: Карпати, 1974, 128 с.; БУКОВИЧ Д., ГАЙДОШ А.: *Діяльність уніатської церкви на Закарпатті*. In: *Документи розповідають*, Упоряд.: А. Гайдош, Л. Кирилюк. Ужгород: Карпати, 1971, с. 32-76; БОЛДИЖАР М. М.: *Антинародна діяльність уніатської церкви (На матеріалах Ужгородської унії): Монографія*. Львів: Вид-во Львівського державного університету видавничого об'єднання «Вища школа», 1980, 200 с.; БОЛДИЖАР М. М.: *Безслав'я*. Ужгород: «Карпати», 1981, 120 с.; БОЛДИЖАР М. М.: *Хто і навіщо обілює історію унії*, Передм. О. Л. Вовка. Ужгород: Карпати, 1985, 160 с.; БОЛДИЖАР М. М.: *Уніатство: правда історії та вигадки фальсифікаторів: Монографія*. Львів: Вид-во при Львівському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1988, 143 с.

történelmét.⁴¹⁸ Végeredményképp a történészek mindkét táborra számos mítoszt és hamisítást hozott létre a Görög Katolikus Egyház újkori történelme körül, beleértve a kommunista rendszer általi felszámolásáig a múlt század közepéig Közép-Kelet-Európa országaiban.

A hazai történetírásban a két megközelítés „megértésének” próbáját, egy tudományos elemzés példáján a galíciai Görög Katolikus Egyház sztálini likvidációjáról, nemrég készítette el az Ukrán Katolikus Egyetem (UKE) két lemergi történésze, Oleg Turiy és Svitlana Hurkina. Ebben, figyelmen kívül hagyva a Görög Katolikus Egyház történészeihez intézett felhívást, hogy lépjenek ki „*a „mitológia” és a „mártírológia” határaiból az objektív, felekezeten kívüli és pártatlan bemutatás*” valóságához, a galíciai kollégák, a Galicián lévő Görög Katolikus Egyház kutatójának, a híres amerikai Görög Katolikus Egyház-kutató, Bogdán Bocjurkiv nyomán, saját diskurzusukat a Görög Katolikus Egyház nyomasztó látomásához építették a háború utáni Nyugat-Ukrajnában.⁴¹⁹

Ezzel kapcsolatban meg kell állapítani, hogy a mai görög katolikus történetírásnak, főként az ukránnak (ittthon és külföldön), nem sikerült felülemelkednie az egyház elnyomott történelmének mártíri látomásán, néhány kivételt leszámítva⁴²⁰, az egyház történelmének ekskluszív mártíri, vértanúi diskurzusát „keresztre feszítették a padlón”.⁴²¹ Ennek ellenére, vajon szüksége van a Görög Katolikus

418 Hasonló megközelítés illusztrációját lásd.: БОЦЮРКІВ Б.: *Міфологія чи мартирологів? Досвід і проблеми наукових досліджень сталінської ліквідації Греко-Католицької Церкви в Галичині 1944–1946 рр.* In: *Український археографічний щорічник*, Вип. 5/6, Т. 8/9, Київ, 2001, с. 163-172; ГУРКІНА С.: *Греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії в умовах переслідування радянською владою (1944–1950 рр.)*, Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів, 2012, с. 4-9.

419 ГУРКІНА С., ТУРІЙ О.: *Історична доля Української Греко-Католицької Церкви після Другої світової війни: «добровільне воз'єднання» – «державна ліквідація» – «конфесійний прозелітизм»?* In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: Історично-релігійні студії*, Випуск 2, Від за вип. Фенич В. І.; упоряд. Штерр Д. І. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013, с. 40-72.

420 A Görög Katolikus Egyház tragikus sorsának elhatárolt nézetét a modern történelem legvitatottabb alakjának, Sebastian Sabola bazilita szerzetes példáján, lásd.: ФЕНИЧ В.: *Між сакральним і профанним: формування еклезіяльної та національної ідентичності о. Севастіяна Сабола до 1945 р.* In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, [Редкол.: М. М. Вереш (голова) та ін.]. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013, Вип. 1 (30), с. 27-45; ФЕНИЧ В.: *Між вірою і націоналізмом: спогади о. Севастіяна Сабола, ЧСВВ і доля Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині 1945–1950 рр.* In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 2. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2013, с. 164-201.

421 Hasonló diskurzust javasoltam Hurkina Svitlana *A lemergi érsekség görög katolikus papsága a szovjet hatalom ideje alatt (1944–1950)* kandidátusi disszertációjára hivatalos opponensként. A vélemény a védés alatt hangzott el, ami a Lembergi Ivan Franko Nemzeti Egyetem Történelmi Szaktanácsának ülésén volt 2012. november 20-án. Kézirat, 9. old. ФЕНИЧ В.

Egyháznak Kárpátalján vagy bárhol, ahol az istentelen kommunista rendszer előtt a keresztény tapasztalat hitbéli bizonyosságára, ilyen, elnézést kérek, szervilista megoldásra a saját történelméhez, az idő határozza meg.

Véleményem szerint, sohasem tud megtisztulni a „csontvázaktól a szekrényben”, mivel a náciizmussal/fasizmussal vagy a nacionalizmus eszméjének nemzedékével való kollaboráció, beleértve főként az ukránt is, a becsületes történészek valamikor az igazi keresztény „vértanúságnak” fogják tekinteni. Tehát nem titok, hogy a Görög Katolikus Egyház közössége mindig a „megalkuvásban” volt (konformisták) valamilyen liberális vagy totalitarista szociál-politikai rendszerben; a görög katolikus papok között sohasem hiányzott mind a „szent pravoszláv” („nyugatosok”, „szertartásosak”) mind a „latinosítás” támogatóinak követőinél, nem hiányzott az uniós lelkipásztorok között a „moszkvofilizmus” és „magyarofilizmus”, „ruszin-” és „ukránofilizmus” támogatói vagy a német pogány náciizmus kollaboráns-nacionalista és a szovjet (lényegében orosz) bolsevizmushoz való önkéntesen/erőszakosan áttért (konvertita) „nyugatosak”.⁴²²

A német megszállókkal és az atizált moszkvai pravoszlávval való tömeges átalakítással való együttműködés gyakorlata főként Kelet-Galícia és a Podkárpatzska Rusz azon görög katolikus papjai között terjedt el, akik az 1930–1940-as években látszólagosan foglalták el magukat az ukrán nacionalista mozgalommal. Számos hazai kortárs történész ezzel kapcsolatban megróbálta kijavítani a galíciai görög katolikus papság (ez több mint 80%)⁴²³ és a kárpátaljai uniós klérusok⁴²⁴ 30%-ának

Відгук на кандидатську дисертацію Гуркіної Світлани Валеріївни «Греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії в умовах переслідування радянською владою (1944–1950 рр.)». In: *Наукові записки Ужгородського університету, Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 3. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2014, с. 256-268.

422 A munkácsi egyházmegye görög katolikus papságának alkalmazkodását a különböző történelmi felhívásokhoz lásd.: МАГОЧІЙ П.-Р.: *Пристосування без асиміляції*. In: *Карпатський край. Історико-краєзнавчий журнал*, Річник 6-й, № 1-4 (113), (Січень-квітень). Ужгород, 1996, с. 11-12; МАГОЧІЙ П.-Р.: *Пристосування без асиміляції: геніальність греко-католицької єпархії Мукачеве*. In: *Ужгородській унії – 350 років. Матеріали міжнародних наукових конференцій (Ужгород, квітень 1996 р.)*, Редкол.; відп. за вип. І. М. Гранчак. Ужгород: «Патент», 1997, с. 72-77; MAGOCSI P. R.: *Adaptacje bezasimilacje*. In: *Strední Evropa a Podkarpatská Rus. Zborník z konferencie «Strední Evropa a Podkarpatská Rus»*, Redakktor a poradatel publikace Jaromír Horec. Praga: Vydala Společnost přátel Podkarpatské Rusi, 1997, s. 17-22; MAGOCSI P. R.: *Adaptacja bez asymilacji: fenomen grecko-katolickiej eparchii w Mukaczewie*. In: *Polska–Ukraina: 1000 lat sasiędztwa*, T. 4. Przemysl, 1999, s. 233-238; МАГОЧІЙ П.-Р.: *Пристосування без асиміляції: геніальність Мукачівської греко-католицької єпархії*. In: *Ковчег...*, Число 4, с. 162-169.

423 ГУРКІНА С.: *«Воз’єднання по-сталінськи»: греко-католицьке духовенство перед викликом державного насилля*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 6: *Насилля влади проти свободи сумління*, Відп. ред. Олег Турій. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2012, с. 391-404.

424 A munkácsi görög katolikus egyházmegye 433 papjából (1944. november 1-jére) 126 (29%) írta alá 1950. június 27-ig a pravoszlávhoz való „visszatérés” kérelmét. A részlete-

abszolút többségének hasonló konformista viselkedését és megpróbálta megmenteni a nyugat-ukrajnai pravoszláv egyház moszkvai patriarchátussal való „újraegyesülését” úgy mondván, „maga után”.⁴²⁵ Néhány kutató (például Natalia Shlihta a Kyiv-Mohyla Akadémiáról) feltételezte az „Egyház az Egyházban”⁴²⁶ unikális fenoménjának kialakulását Nyugat-Ukrajnában. Vajon az ilyen relativisztikus megközelítés kielégíti-e a Görög Katolikus Egyház legújabb történetének megtisztítását a sztereotípiás gondolkodásból az uniós ekleziológia történetírásában.

A demokratikus Csehszlovákia,⁴²⁷ amelynek 1919 és 1945 között⁴²⁸ a Podkár-

ket lásd.: БЕНДАС С. М., БЕНДАС Д. С.: *Священники-мученики, сповідники вірності*. Ужгород: Закарпаття, 1999, 412 с.; БЕНДАС Д.: *Репресії радянської влади проти греко-католицького духовенства на Закарпатті в 1944–1949 роках*. In: *Ковчег...*, Число 2, с. 290-299; BENDÁSZ I, BENDÁSZ D.: *Helytállás és tanúságtétel. A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjai...*, 529 old.

425 БОЦЮРКІВ Б.: *Українська греко-католицька церква в катакомбах (1946–1989)*. In: *Ковчег...* Число I, с. 113-152; ГУРКІНА С.: *«Образ сили духу»: греко-католицьке духовенство Львівської архієпархії після Другої світової війни і проблема персоніфікації релігійних переконань та ідентичності*. In: *Україна модерна*, Число 11. Київ–Львів: Критика, 2007, с. 99-110; ДМИТРИШИН Н.: *Між опором і пристосуванням: греко-католицьке релігійне підпілля в системі радянського тоталітаризму*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, За ред. о. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочиляса, Олега Турія, Число 5. Львів: Видавництво «Місіонер», 2007, с. 256-281; БУДЗ К.: *«Відайте Кесарю кесарево, а Богові божже»: проблема політичної лояльності підпільних греко-католиків до радянського режиму (1946–1989 рр.)*. In: *Наукові записки Українського Католицького Університету*, Число I, Серія: Історія, Випуск 1. Львів: Вид-во УКУ, 2010, с. 209-227.

426 ШЛІХТА Н.: *«Церква в церкві»: проблема збереження еклезіальної традиції в радянській державі (приклад Західної України). Доповідь, виголошена на науковому семінарі в УКУ 24 квітня 2007 р.* In: <http://ucu.edu.ua/news/1501/>; ШЛІХТА Н.: *Західноукраїнський вплив на український екзархат: несподівані насідки «возз'єднання»*. In: *Ковчег...*, Число 6, с. 430-446.

427 „A leggazdagabb „utóállam”, amely a szétdúlt Habsburg birodalomból jött létre”: РОТ-ШИЛЬД Дж.: *Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами*, Пер. з англ. В. П. Канаш. Київ: «Мегагайт», 2001, с. 111; „Többnemzetiségű párt-állam”, „tiszteletlen alaruló diktatúra”: ВАНДИЧ П.: *Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодні*, Пер. з англ. Софії Грачової; наук. ред. пер., післямова та покажчик Андрія Портнова. Київ: Критика, 2004, с. 269-270.

428 Kárpátalja Csehszlovákiától való elcsatolásának és az Ukrán SzSzkK-hoz való csatlakozási szerződését 1945. június 29-én írták alá Moszkvában. A szovjet és a posztszovjet ukrán és orosz történetírásban ez a dátum valamilyen „Kárpátalja Ukrajnához való csatlakozása” néven szerepel. A „soknevű föld” szovjet inkorporációjának részletes áttekintését lásd: МАРКУСЬ В.: *Приєднання Закарпатської України до Радянської України, 1944–1945*, Вступне слово: Андре Пера, Друге вид. Київ: МПП «ІНТЕЛ», 1992, 111 с.; МАРЬИНА В. В.: *К событиям в Подкарпатской Руси (Закарпатской Украине) осенью 1944 – зимой 1945 года*. In: *Словяноведение*, 2001, № 3, с. 27-48; МАРЬИНА В. В.: *Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939–1945 гг.* Москва: Новый хронограф, 2003, 304 с.

pátszka Rusz is jogilag a része volt, mint semmelyik más európai ország, ahol a kommunista eklézsiocídumig különböző etnikai származású és etnikai identitású görög katolikusok éltek,⁴²⁹ bár nem mindig békésen, de a felekezetek csendes együttélésében, Paul-Robert Magocsi meghatározása szerint ez a konfliktus „számos kulturális és nemzeti lojalitás szerkezetek között zajlott az egyik oldalról és a kölcsönösen kizáró tudatosság szerkezetek között, a másik oldalról.”⁴³⁰

A kardinális kérdés, amelyre saját kutatásom végén próbálok meg válaszolni, valójában a kárpátaljai rusz Görög Katolikus Egyház fő látomásának modern történetírásának problémájára korlátozódik 1919 és 1945 között – az adaptáció látomása. A helyi Görög Katolikus Egyház előtt a túlélés problémája és saját helyének keresése „a nap alatt” az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése után aktuálisabb lett, mint valaha, mellyel az örökkévalóságba távozott nemcsak a hagyományos élet valósága és a naív világszemlélet, hanem minden, ami a „Habsburg egyház” (a Habsburgok teremtménye) nagyságára emlékeztetett Bacsinszky András (1773–1809)⁴³¹ munkácsi püspök idejétől.

Egy évszázaddal ezelőtt, a munkácsi görög katolikus egyházmegye, amely a magyarországi katolikus egyház hercegprímásának, az esztergomi érseknek volt alárendelve, mint metropolíájának,⁴³² a halicsi görög katolikus egyháztól⁴³³

429 A munkácsi görög katolikus egyházmegye polietnikumú összetétele megmaradt az ungvári unió kezdetétől (1646) az egyházi intézmények 1949–1950 közötti szovjet likvidációjáig. Így, a Görög Katolikus Egyház 461 555 hívét a kommunista eklézsiocídum előtt (1944 ősze) az OPE szovjet ügyeiért felelős hivatalos adatai szerint 1946. május 20-ra 320 pap szolgálta ki a munkácsi egyházmegyéből (93%-nak volt teológiai végzettsége), melyből 130 ruszinnak, 86 ukránnak, 17 magyarnak, 12 szlováknak és 2 románnak vallotta magát. A többiek vagy két-nyelvűek, vagy többnyelvűek voltak: *Из доповідної записки заступника уповноваженого Ради у справах РПЦ в Українській РСР Г. Катуніна своєму шефові І. Ходченку.* In: *Центральний державний архів громадських об'єднань України (м. Київ):* ф. 1, оп. 23, спр. 2846, арк. 149, 152.

430 Paul-Robert Magocsi az adott koncepciót az ukrán nemzeti újjászületés elemzésére használta a „hosszú” XIX. század alatt az Ukránisták Szövetségének I. Nemzetközi Kongresszusán 1990 szeptemberében. Az előadás szövegének publikációját lásd: МАГОЧІЙ П.-Р.: *Українське національне відродження. Нова аналітична структура.* In: *Український історичний журнал*, 1991, № 3, с. 97-101. V.ö.: МАГОЧІЙ П.-Р.: *Галичина (історичні есе)*..., с. 52-73.

431 UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*, Második kiadás. Nyíregyháza, 1994, old. 196-215; УДВАРИ І.: *Єпископ Андрій Бачинський (1732–(1772–1809)). Видатний представник русинського просвітництва. Про життя і діяльність єпископа Андрія Бачинського.* In: *Slavica*, Debrecen, 2000, T. XXX, с. 193-221; УДВАРИ І.: *Образчики з історії пудкарпатських русинів XVIII. століття. Изглядюваня з історії культури и язика*, Вступ І. Керчі; Спередслово Дюлы Вігы; Мапы Жолта Ботлика. Ужгород: Удавательство В. Падыка, 2000, с. 73-106.

432 A munkácsi görög katolikus egyházmegye joghatósági és intézményes alárendeltsége 1771-től 1937-ig tartott. A részleteket lásd: ПЕКАР А., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття*..., Том I, с. 88-91.

433 A galíciai görög katolikus egyház nemzeti identitásának az évszázados keresése után Andrey

eltérően annyira kényelmesen „alkalmazkodott” dualista monarchia (1867–1918) új körülményeihez, hogy nem vette észre hogyan alakult át klérusaival együtt Budapest denacionalizátori politikájának eszközévé a nemmagyar állampolgárok asszimilációját illetően. Ugyanakkor, a *Nemzetiségi törvény* (1868), amelynek értelmében „egy egységes nemzetet, elválaszthatatlan magyar nemzetet,” kell építeni „melynek egyenrangú tagja a haza minden állampolgára, nemzetiségétől függetlenül”⁴³⁴, a helyi Görög Katolikus Egyház sehogyan sem volt köteles a budapesti kormánynak életbe léptetni. Mária Terézia idejétől a *gonoritatis* státusz megőrzésének hagyománya a közösségben, feltételezem, megmutatta a ruszinok nemzeti életének asszimilátorainak ilyen jellegzetes szerepét.

1919 után a kárpátaljai görög katolikusok látszólagos vallásosságát és odaadását a kortársak úgy kezdték felfogni mint a tudatlanságot és a babonásságot. Az ilyen uniátus híveket a máramarosi Huszton különösen, nemcsak az orosz tudósemigráns, Petro Bogatiryev,⁴³⁵ hanem a későbbi munkácsi mártír-püspök, Romzsa Teodor is így kezelte, ami a római Ruszin kollégium egykori rektorának, a jezsuita Philippe de Regis-nek és a svájci jezsuita Alfons Raihlinnekírt leveleiből is kiderül (1938).⁴³⁶

A szerzetesi hatalom által támogatott görög katolikus papság az első világháborúig,⁴³⁷ amely befejezése után fokozatosan vesztette el az iskolázott „nemzeti

Septicki metropólia (1900) vezetésével a kompromisszum nélküli ukrán pozíciót foglalta el: НІМКА J.-P.: *The Greek Catholic Church and Nation-Building in Galicia, 1772–1918...*, p. 426-452; ХІМКА І.-П.: *Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772–1918*. In: *Ковчег...*, Число I, c. 67-99; НІМКА J.-P.: *Religion and Nationality in Western Ukraine...*, XXX + 236 p.; ТУРІЙ О.: *Греко-Католицька Церква та українська національна ідентичність у Галичині*. In: *Ковчег...*, Число 4, c. 67-85.

434 Az idézet: ЧЕРНИЧКО С., ФЕДИНЕЦЬ Ч.: *Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року): Монографія*. Ужгород: Поліграфіцентр «Ліра», 2014, c. 21-57 (a konkrét idézet a 29. old.).

435 БОГАТЫРЕВ П. Г.: *Магические действия, обряды и верования Закарпаття*. In: *Вчені Росії про Закарпаття. Із карпатознавчої спадщини*, Упоряд., підготовка текстів, пердм. та примітки О. С. Мазурка та І. О. Мандрика. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2009, c. 221-353.

436 Romzsa parókus a római Ruszin kollégium egykori rektorának, a jezsuita Philippe de Regis-nek írt levelei 1938. szeptember 2-től: о. ПУШКАШ Л.: *Кур Теодор Ромжа: Життя і смерть єпископа*. Львів: Ін-т історії церкви Львівської богословської академії, 2001, c. 41-44, 47-50.

437 A helyi görög katolikus papok asszimilációjának mértéke még a magyar állami statisztikusokat is lesújtotta. Így, az 1900-as összeírásnak megfelelően a különböző felekezetű papság 853 képviselőjéből, melyből 447 (52,4%) görög katolikus volt, csak 104 személy (12%) tartotta a román anyanyelvének, s a magyart pedig 583 (68%) személy. Azok görög katolikus papok, kik a románként tartották anyanyelvüknek 23%-ot tettek ki. Az 1910-es összeírás adatai szerint 508 görög katolikus lekipásztorból csak 72 vallotta magát ruszinnak és ruszin anyanyelvűneka munkácsi egyházmegyében. A papság nagyrészenek ekkor a magyar lett az

vezetők köpenyében” monopóliumát a különböző világi szakmák képviselői számára.⁴³⁸ Az a tény, hogy a görög katolikus pap maga mellett egy nemkevésbé iskolázott tanárt, mérnököt vagy ügyvédet látott maga mellett – az intelligencia alternatív hordozóját, kevésbé (valószínűleg nagyobb mértékben) nyugőzte le a konzervatív, burzsoá tudatát, mint az „évenkénti” vagy a „stólai (püspöki) járulék elvesztése a saját elszegényedett és megtévesztett híveitől.”⁴³⁹

Más szóval, hogy megértsük a munkácsi egyházmegye eklézsiái természetét a szovjet atiesta rendszer általi felszámolásának utolsó évtizedeiben, javaslok a görög katolikus egyház kortárs történései között elterjedt Paul-Robert Magocsi-féle „*alkalmazkodás nélküli asszimiláció*”⁴⁴⁰ koncepciójának a mélyebb áttekintését. A kanadai kutató szerint, a „*munkácsi görög katolikus egyházmegye zsenialitása*” a hagyomány (norma) szerint valakihez/valamihez való alkalmazkodásban rejtett anélkül, hogy asszimilálódott volna valakivel/valamivel. A szovjet rendszer ideje alatt megszüntetett Görög Katolikus Egyház struktúrái és majd annak sikeres megújulása azokban a feltételekben, amelyek továbbra is fenyegetések és az agresszív álpravoszláv „orosz béke” alatt egyre kevésbé jut hely a laikus⁴⁴¹ Európa nézetéből az optimista jóslatoknak és sikeres jövőnek.

Abból kifolyólag, hogy lehetséges-e megőrizni saját magunkat, mint hagyományt (ősi normát), alkalmazkodva az újonnan kialakult normákhoz asszimiláció

„anyanyelve”: МАЗУРОК О.: *Міста Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття у другій половині ХІХ – на початку ХХ століть (1848–1918 рр.). Етнонаціональний та економічний аспекти. У двох томах*, Том 1. *Етносоціальний розвиток міст*. Ужгород: Вид-во «Карпатська Вежа», 2012, с. 83-84, 446.

438 МАГОЧІЙ П.-Р.: *Формування національної самосвідомості...*, с. 113-115; FENIČ V.: *Konfessionelle und nationale Identität des Klerus der griechisch-katholischen Diözese von Munkácsvo 1771–1949...*, s. 113-128.

439 ПЕКАР А. В., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття...*, Том II, с. 153-163.

440 Az adott koncepció számos ukrán, cseh és lengyel nyelvű kiadást élt meg: МАГОЧІЙ П.-Р.: *Пристосування без асиміляції*. In: *Карпатський край. Історико-краєзнавчий журнал*, Річник 6-й, № 1-4 (113), (Січень-квітень). Ужгород, 1996, с. 11-12; МАГОЧІЙ П.-Р.: *Пристосування без асиміляції: геніальність греко-католицької єпархії Мукачева*. In: *Ужгородський унії – 350 років. Матеріали міжнародних наукових конференцій (Ужгород, квітень 1996 р.)*, Редкол.; відп. за вип. І. М. Гранчак. Ужгород: «Патент», 1997, с. 72-77; MAGOCSI P. R.: *Adaptacje bezasimilacje*. In: *Strední Evropa a Podkarpatská Rus. Zborník z konferencie «Strední Evropa a Podkarpatská Rus»*, Redakktor a poradatel publikace Jaromír Horec. Praga: Vydala Společnost pratel Podkarpatské Rusi, 1997, s. 17-22; MAGOCSI P. R.: *Adaptacja bez asymilacji: fenomen grecko-katolickiej eparchii w Mukaczewie*. In: *Polska–Ukraina: 1000 lat sasiedztwa*, T. 4. Przemyśl, 1999, s. 233-238; МАГОЧІЙ П.-Р.: *Пристосування без асиміляції: геніальність Мукачівської греко-католицької єпархії*. In: *Ковчег...*, Число 4, с. 162-169.

441 *Laikusság* (a gör. *laithos – lakos, laikus*), vagy világiasság – olyan elv, amely szerint az állam nem támogat egyetlen vallást sem, a vallási szervezetek nem államiak és nincs politikai hatalmuk vagy politikai befolyásuk a társadalomban. A részleteket: ВІЛІЕМ Ж.-П.: *Європа та релігії...*, с. 15-19, 23-24, 46-135, 187-317.

nélkül, azaz nem egyesülve részlegesen vagy teljesen annak ellenére, hogy a szakértő koncepciója számos kutatóra hatással volt Ukrajnában⁴⁴² is, fenntartásaim vannak. Mivel a „*soknevű föld*” történetében beleértve a szovjet inkorporációt és a vidék egy szélesebb ukrán civil-politikai közösségbe való felvételét (1945), P. R. Magocsi meghatározása szerint, a Görög Katolikus Egyház a „*Kárpátalja hagyományos életének meghatározó alapjai*”-ból egyet tett ki (a másikat a véleménye szerint a falusiak föld és falu iránti szeretete tette ki),⁴⁴³ választ adni az uniós egyház öntudatának kulcsfontosságú kérdésére abban az időszakban, ami megelőzte a történelem legtragikusabb oldalát, minden történész kötelező feladata nem számítva felekezeti, etnikai vagy állampolgári hovatartozását.

A mai nemzeti diskurzusok fő problémáját a Görög Katolikus Egyház történetéből abban látom, hogy a kizárólagosság szűk-etnokonfesszionális módszer-tana miatt elvész az eklézsiái közösség valódi inkluzív természete, ami születésétől kezdve arra hivatott, az Ukrán görög katolikus egyház patriárka-emerita, Lubomir (Guzar) szavai szerint, hogy ne Kelet és Nyugat, a bizánci-szláv és a római-latin kultúra, a pravoszláv és katolikus között szolgáljon hídként, hanem a közvetítőjük legyen. „*A közvetítőnek saját identitása van*” – állította a híres ukrán püspök.⁴⁴⁴ De vajon képes az a „közvetítő”, amelyik saját identitásával arra hivatott, hogy igazolja a keleti és nyugati „Krisztusi tudó” teljesítményét, az egyik norma oldalára állni (vagyis előnybe részesítse bármelyik felekezeti vagy nemzeti önmeghatározást) a másik ellen?!

Oleg Turii véleménye szerint, az Uniós egyház szerepe a nemzeti öntudat és a nemzeti mozgalmak, beleértve a ruszint és az ukránt is, „*az Egyház belső lényegéből, mint lelki intézményesítéséből vagy az egyházi unió jellegéből, sehogyan sem tűnt ki, amely a XVI. század végétől összekapcsolta ezt az egyházat a római Szentszékkal és a nyugati keresztény világgal, sőt nem volt saját elképzelésének – sem kitalálnak sem célirányosnak – a következménye ilyen szerepet betölteni. Az unióban való tagsága a különböző időkben és a meghatározott körülmények között csak az egyike (de messze nem a fő) volt azoknak a tényezőknél, amelyek meghatározták az ukránok nemzeti azonosságát. Más szóval, – a lembergi UKE rektorhelyettesének megállapítása szerint – messze nem volt minden ukrán görög*

442 СТОКОЛОС Н.: *Після Ужгородської унії. Етноконфесійні трансформації та адаптація греко-католиків Закарпаття*. Іп: Людина і світ, 2001, Вересень, с. 2-7; ДМИТРИШИН Н.: *Між опором і пристосуванням...*, с. 256-281.

443 МАГОЧІЙ П.-Р.: *Формування національної самосвідомості...*, с. 159.

444 (ГУЗАР) Л., архимандрит: *У пошуках гармонії*. Іп: *Історичний контекст, укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління. Матеріали Перших «Берестейських читань»...*, с. 1-6; (ГУЗАР) Л.: *Вітальне слово до учасників дискусії Міжнародної наукової конференції «Конфесійна ідентичність і національна заангажованість Греко-Католицької Церкви Центрально-Східної Європи в ХІХ–ХХ ст.» (Львів, 15–19 травня 2002 р.)*. Іп: *Ковчег...*, Число 4, с. 235-236.

*katolikus, ahogyan ma sem az, ahogyan messze nem minden görög katolikus vallja magát ukránnak.*⁴⁴⁵

Tehát, hiába született valaki görög katolikus környezetbe, attól még nem biztos, hogy ruszin vagy ukrán lett (s nem kötelező magyarnak vagy szlováknak vallani magát). A nemzeti identitás inkább szerzett/megszerzett, mint veleszületett tulajdonság, főként egy multikulturális közösségben. Bármilyen öntudattal meg lehet halni, de nem lehet vele megszületni. Úgy sejttem, a mai történészeket zavarja a Görög Katolikus Egyház történelmének szuprafelekezeti és szupranacionális módszertana és kutatási módszerei, beleértve Kárpát Ukrajna létezésének időszakát is. Egy olyan görög katolikus keresésekor, aki nem volt sem pravoszláv, sem katolikus,⁴⁴⁶ a történészek elvesztették a Görög Katolikus Egyház valódi keresztény lényegét.

Ezzel szemben, véleményem szerint, P. R. Magocsi koncepciója a munkácsi egyházmegye görög katolikusainak azon „zsenialitása”, mely szerint képesek voltak *„alkalmazkodni a politikai és kulturális körülményekhez, asszimilálódás nélkül”* nem túl meggyőző, O. Turii véleménye elfogadottabb. A leMBERGI történész szerint, a Görög Katolikus Egyház eredetisége és egyedisége abban rejlik, *„hogyan lelkészei és a hívei egyidejűleg léptek fel két iposztázisban, s a körülményektől függően, kihangsúlyozhatták saját „pravoszláv eredetüket” vagy legalább bebizonyítani a „katolikus viszonyukat”. Amikor a „Ruszin egyház” státuszáról volt szó, s idővel a „ruszin népiségről” a közigazgatási rendszerekben vagy a társadalmi viszonyokban, akkor a görög katolikus hierarchia apellált a kormány által garantált „hűséget minden katolikus hagyományra”. De ha az ügy nemzetpolitikai problémákat érintett, akkor fordítva – kihangsúlyozta saját „ruszin” („nyugatos” vagy gyakran „pravoszláv”) egyházi hagyományait.*⁴⁴⁷

Paradox módon azonban, az eklézsiái és nemzeti öntudat kérdésére más „görög katolikus” válasz a nyugati keresztény világgal és a latin hitekkel való integráció helyett, osztráknak vagy magyar ruszinnak érezni magukat az egyik oldalról vagy apellálni a keleti keresztény hagyomány felmagasztalásához és a „görög-szláv szertartásrend eredeti tisztaságának” visszaállításához, amely átalakította a lelkipásztorokat a ruszofil-moszkvofil pravoszláv kifinomult követőivé”, másrésztől, amely a Görög Katolikus Egyházban nem volt. S ebben rejlett főként történetének drámaisága és tragikumuma a XX. század első felében.

445 ТУРІЙ О.: *Греко-Католицька Церква та українська національна ідентичність у Галичині*. In: *Ковчег...*, Число 4, с. 67.

446 A részleteket lásd.: *«Унія без уніятизму»: до питання про сучасну еклезіяльну ідентичність Греко-Католицьких Церков* (Дискусія: патріарх Любомир (Гузар), о. Ернст Крістоф Суттнер, о. Дорін Оанчеа, о. Юрій Аввакумов, о. Рудольф Прокші, Йоганес Оельдельманн та ін.). In: *Ковчег...*, Число 4, с. 235-269.

447 ТУРІЙ О.: *Греко-католицька церква та українська національна ідентичність у Галичині*. In: *Людина і світ*, 2001, Жовтень, с. 24.

**Az ungvári unió
és egyházi
közösségeinek
intézményesítése
az ungvári unió
hagyományában
(1458–1816)**

V. FEJEZET

A javított szöveg az
alábbiakban jelenik meg:
ФЕНИЧ В.: *Від монастирської
Церкви-Єпархії до «Ecclesia
sui iuris»: Ужгородська унія
та інститування церковних
спільнот ужгородської унійної
традиції*. In: *Наукові записки
Ужгородського університету.
Серія: історично-релігійні
студії*, Випуск 5. Ужгород:
Видавництво УжНУ «Говерла»,
2016, с. 26-105.

Előzetes következtetések

Az adott kutatás hipotéziseként szolgált az a tézis, hogy a nemrég szétesett szocialista rendszer és az utána megalakuló szuverén, etnocentrikus országok, s ebből kifolyólag az az ekskluszív nézet, amely a saját történelmével kapcsolatos, nem került ki a történelmi vitát a Görög Katolikus Egyház és a Podkárpatzska Rusz között 1919–1945 közötti időszakban. Ennek következtében mára teljesen hiányzik az az inkluzív hozzáállás, amely tanulmányozza az eklézsia és a Görög Katolikus Egyház nemzeti identitástudatát, az Uniós egyház klérusainak és a híveknek korszerű „nemzeti történéseit” a Kárpátok mindkét oldalán.

A „nemzeti kutatók” elfelejtették azt, hogy a XVI–XVII. században a római Szentszék és az unió főszereplői között elsőként az eukarisztikus egységről (*communio*) volt szó a Krisztusi szőlőskertben a Péteri örökös égisze alatt a nyelvészertartási sajátosságok és a liturgiai-diszciplináris gyakorlatok megóvása mellett. Ugyanakkor bennük még nem merült fel a XVI–XVIII. században még nem létező nemzeti identitás (valójában eredete szerint modern) megőrzése. Az unionisták mentális térképén a szűkebb értelmű ruszin (*natione Ruthenia*), magyar (*natione Hungaria*) vagy vlach (*natione Valachia*) identitás dominált, mintsem az, hogy mit értenek alatta az örökösei a francia forradalom után egészen máig. Az alapjaiba elsődlegesen bár hasonló, de mégis a hit és a nép nemverbális fogalmai kerültek. Idővel az Uniós egyház párbeszédese természetét, az ungvári unió hagyomány etnikai identitásának homályos jelzőivel megszorozva, megkönnyítette az osztrák modernizáció és a nemzeti doktrínák ideológiája a román, magyar és a szlovák Görög Katolikus Egyház megjelenésében.

Az utóbbi két évszázadban egyenes bizonyítéka a nemzeti dominanciájának az eklézsiai fölött az Uniós egyház életében a magyar és szlovák Görög Katolikus Egyház létezése napjainkban, azok a lelki-kulturális eredetek, amelyek elérték az ungvári unió hagyományt és nem ellentétként jöttek létre, hanem éppen hogy a magyar és a szlovák népek újdonsült nacionalizmusának sikeres projektjeként. A görög katolikus papság észre sem vette, hogy a „Nagy Magyarország szentistváni ideológiájában” mélyen angazsálva, hozzájárult a saját hívei között az opportunistá unió megjelenéséhez és a legújabb „politikai pravoszlávok” alapítóinak megjelenéséhez. Ez, s a múlt század közepének tragikus hullámvölgyei, a középkori európai etnikailag heterogén görög katolikusainak gyakran eltérő hozzáállásával van kapcsolatban a nemzet-szocializmussal (német nácizmus) és szociál-bolsevizmussal (szovjet kommunizmus), napjainkig is folynak kis „csaták a történések” között a „saját” és az „idegen” görög katolikusokért.

Tehát, a kárpátaljai (és nemcsak) Görög Katolikus Egyház mai nemzeti történetírásának fő problémája lényegében a vallás és a nemzeti összefüggések, a görög katolikus papság és a hívek angazsálása a magyar és az ukrán nacionalizmusban, a „csehszlovákizmus” ötletéhez való viszonyulás, egy részüknek a hagyományos

ruszin-moszkvofil világi kilátások megteremtésének stb. kérdésére adott válasz kiderítéséből ered. Diskurzusomnak fő hipotézise ahhoz a megállapításhoz vezetett, hogy a Görög Katolikus Egyház eklézsiái természete a Habsburg monarchia egykori magyar részén (Lajtántúl) papságának túlzott angazsálása a magyar és az ukrán nacionalizmusban először a közegében megszülető pravoszlávhoz vezetett a XX. század elején, s a múlt század közepén az intézményének felszámolásához a kommunista rendszer által az SZSZKSZ-ben és a satellite-országokban.

Az egyház, amelynek az a történelmi sors jutott, hogy a „közvetítő” identitásával rendelkezzen, tekintettel a közelmúlt szomorú tapasztalatára, amely a nacionalizmus bálványaiával való szoros kapcsolatban álló hitet mutatja, s követelheti az ilyen hazafias szolgálatért a Krisztusi Szőlőskorban a „mártír-egyház” státuszát, a jövő csak olyan feltételek mellett valósulhat meg, melynek alapján az elválaszthatatlan kereszténység szuprafelekezeti és szupranacionális identitása dominál. A Görög Katolikus Egyház mai történéseinek feladata nem a konfesszionális vagy a nemzetiség keresése, hanem a keresztény kezdeté. Az ilyen módú megközelítés csak akkor győzhet, amikor a Görög Katolikus Egyház (főként az Ukrán görög katolikus egyház és a munkácsi görög katolikus egyházmegye) belső tisztítást hajt végre azzal, hogy dekonfesszionálja és denacionalizálja magát, és gyakran a keresztény vallásosságtól távol, mint önálló és teljes jogú „saját jogú egyház” („*Ecclesia sui iuris*”) a virágzó Krisztusi Szőlőskertben.

1. Közvetítő: sokszínű indetítás egy Egyházban

A kereszténység húsz évéből négy évszázadon át a görög katolikusok állandó veszélyben használják Isten ajándékát, megmaradva, ahogyan Ferenc római pápa és Cirill moszkvai pátriárka közelmúltbeli (2016. február 12.) találkozásából ismeretes, „*gyógyíthatatlan vérzéses sebként, ami akadályozza a két Egyház közötti viszonyok normalizációját.*”⁴⁴⁸ Természetesen, semmilyen remény sincs arra, hogy ez a „*gyógyíthatatlan véres seb*” megszűnjön, s a keleti (moszkvai) és a nyugati (római) egyház között normailizálódjon a viszony.

Ugyanakkor, ezt a kijelentést jogosan tartották veszélyesebbnek a görög katolikus egyház létezésére nézve minden korábbi elfogadott határozat esetében az 1990-es évek elején Freisingben/Münchenben (1990) és Balamandon/Livánban (1993), az *egyesülés* elítéléséről, mint a keresztény egyházak közötti eukarisztikus beszéd módszeréről.⁴⁴⁹ A lényeg, hogy a *történelmi esemény* alatt lett kikiállva,

448 Ilarion Alfeyev metropolita kérvényéből, az Orosz Pravoszláv Egyház külső egyházi kapcsolatok osztályának vezetője, Ferenc pápa és Cirill pátriárka havannai 2016. február 12-ei találkozója után kihirdetve.

449 *A római katolikus és a pravoszláv egyház közötti teológiai párbeszéd Vegyes nemzetkö-*

ahogyan Ferenc pápa és Cirill pátriárka nevezte el találkoójukat: ténylegesen az első találkozó volt a római és az orosz egyházfők között Második Róma – Konstantinápoly (a bizánci császári egyház) bukásától 1453-ban.⁴⁵⁰

Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés: vajon van-e alapja a Keleti Katolikus Egyházak híveinek félelmének, amelyek között a legnagyobb számban Krisztus Szőlőskertjében nemcsak az Ukrán Görög Katolikus Egyházközössége (4 418 570 fő, a KKE 25%-a 2008-ban) izgult a legjobban,⁴⁵¹ hanem más „*saját jogú Egyházak*” is (összesen 17 727 892 fő)⁴⁵², amelyek Moszkva szemében még mindig

zi bizottságának kérvényét ukrán nyelven lásd.: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 2, За ред. Бориса ГУДЗЯКА, Ігоря СКОЧИЛЯСА, Олега ТУРІЯ. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2000, с. 447-456. Az ebből kifolyó diskurzusokat lásd.: *Ugyanott*, с. 410-446; ГОЦ Р.: *Церква Східна і Церква Західна. Дві протилежні перспективи*. In: *Сопричастя. Міжнародний богословський часопис*. 1997, № 1 (Січень-березень), с. 43-54; ЛАНЕ Е.: *Східні Католицькі Церкви: міст чи стіна між Католицькою Церквою і Православною*. In: *Там само*, с. 87-94; о. ГРИНЕВИЧ В.: *Минуле залишити Богові. Унія та уніатизм в екуменічній перспективі*, Пер. з польськ. О. Дудич. Львів: Свічадо, 1998, 168 с.; о. СУТТНЕР Е. Кр.: *Багатоманітна ідентичність в одній Церкві*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочиляса, Олега Турія, Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи*, Відп. ред. Олег Турій. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2003, с. 237-240; о. ОАНЧЕА Д.: *Ідентичність православних і греко-католицьких Церков у їхніх взаєминах зі світом*. In: *Там само*, с. 240-242; о. АВВАКУМОВ Ю.: «Православний – греко-католик – католик». *Три ідентичності: проти чи разом?* In: *Там само*, с. 242-247; о. ПРОКШІ Р.: *До питання про взаємини греко-католицьких і римо-католицьких Церков*. In: *Там само*, с. 247-248; о. СУТТНЕР Е. Кр.: *Церковні розколи і єдність Церкви*, Пер. з нім. та наук. ред. Олега Турія. Львів: Місіонер, 2007, 152 с. Az egyesülést a különböző teológusok is elítélték korábban, a görög szertartású katolikusok is (1927). Lásd.: КОРОЛЕВСКИЙ К.: *Уніятизм*, Пер. з франц. Зоряна Курдина. Львів: Свічадо, 2014, 144 с.

450 Katrin Younger „*a katolikus és orosz pravoszláv egyház vezetőinek első találkoójának nevezte az 1054-es Nagy egyházszakadás óta*”: ЯНГЕР К.: *Церква між двох воєнів?* In: <http://uamoderna.com/md/younger-church-caught-between>. Utolsó megtekintés: 16.11.2016.

451 V.ö.: БЛАЖЕННИШИЙ СВЯТОСЛАВ: «*Зустріч, яка не відбулася?*». In: http://news.ugcc.ua/interview/zustrich_yaka_ne_vidbulasya_blahhennishiy_svyatoslav_75960.html. Utolsó megtekintés: 16.11.2016; МАРТИНЮК Р.: “*Заява Пани й Кирила - це гірше, ніж пакт Молотова-Ріббентрона. Це як Андрусівська угода 1667*”. In: <http://novynarnia.com/2016/02/13/zayava-papi-y-kirila-tse-girshe-nizh-pakt-molotova-ribbentropa-tse-yak-andrusivska-ugoda-1667-istorik/>. Utolsó megtekintés: 16.11.2016; ГАЛЬЧЕНКО С.: *Церковна зрада? Які наслідки матиме зустріч Пани Римського і патріарха Кирила для України*. In: <http://tsn.ua/politika/yaki-naslidki-matime-zustrich-papi-rimskogo-i-patriarha-kirila-dlya-ukrayini-590942.html>. Utolsó megtekintés: 16.11.2016; В УГКЦ розчаровані заявою Пани і Кирила. In: http://www.bbc.com/ukrainian/society/2016/02/160211_pope_shevchuk_ko. Utolsó megtekintés: 16.11.2016. számításainak megfelelően

452 *Eastern Catholic Churches Statistics. The Eastern Catholic Churches* számításainak megfelelően. In: *Source: Annuario Pontificio*, Compiled by: Ronald G. ROBERSON, CSP. Please click here to download the 2015 statistics. Please click here to download the 2015 statistics

a „*gyógyíthatatlan vérző seb*” volt, amelyet „meg kell gyógyítani”, igaz, a miklósi (1839) vagy a sztálini (1945–1950) „vény alapján”.

Ezek között van az is, amit VIII. Orbán római pápa sajátos prozelitikus gondolkodásmódú eposzában 420 évvel ezelőtt mondta, hogy „*miattatok, ruszinjaim, remélem megfordul Kelet*”⁴⁵³, az összes identitás között, amit mások próbáltak kipróbálni, vagy önmagukra helyezték, leginkább közvetítőnek felel meg. „*A közvetítő*”, ahogyan az Ukrán Görög Katolikus Egyház pátrárkája-emerítusa, Lubomir (Huzar) állítja, „*saját öntudattal rendelkezik*”⁴⁵⁴: nemcsak a Kelet és a Nyugat, a bizánci-szláv és a latin kultúra, a pravoszláv és a katolikus közötti hídként szolgál, hanem tudatosan bizonyoságot tesz személyes küldetéséről egyesítve az Isteni segítséggel Krisztus mindkét tüdejének saját eklézsiájában.

A mai Keleti Katolikus Egyház egy része⁴⁵⁵ az ungvári unió hagyományához tartozik, amelyik saját eklézsiái erdetét az 1646-os ungvári egyházi uniótól veszi. Igaz, hogy ma leszármazottainak egy része természetesen nem ismeri el ezt. A kötetben az egyháztörténészek és az egyház történelmének legújabb kutatásai alapján egy körképet mutatunk be az ungvári unió hagyományának tudatos és tudattalan örökítőinek intézményesítéséről a munkácsi „testvér-egyház” megalapításától a XV. században egészen máig.

A *Dogmatikus konstitúció az Egyházzól Lumen gentium*-nak (*Nép világossága*) megfelelően, melyet az 1964. november 21-ei második vatikáni (21. konstantinápolyi) zsinaton fogadtak el, a püspökség új doktrínájában megállapították, hogy a püspökök „*az egység látható princípiumai és alapjai a részegyházakban, melyek az egyetlen Egyház képmásai, s bennük és belőlük áll az egy és egyetlen katolikus Egyház*” (23. kanon).⁴⁵⁶ Ez az állítás az egész paragrafus tartalmával együtt lehetővé

in pie chart format Eastern Catholic Churches Statistics. In: <http://www.cnewa.org/source-images/Roberson-eastcath-statistics/eastcatholic-stat15.pdf>, statistics. Please click here to download the 2015 statistics in pie chart format Eastern Catholic Churches Statistics. In: <http://www.cnewa.org/source-images/Roberson-eastcath-statistics/eastcatholic-stat15.pdf>.

453 Arómai szentszék kelet-európai politikájáról bővebben a tridentini zsinat után (1545–1563) lásd.: ПЕРІ В.: Берестейська унія у римському баченні. In: *Історичний контекст, укладення Берестейської унії і перше поунійне покоління. Матеріали Перших «Берестейських читань»* (Львів, Івано-Франківськ, Київ, 1-6 жовтня 1994 р.), Редактор Борис Гудзяк, співредактор Олег Турій. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 1995, с. 7-25 (дискусія, с. 25-38).

454 (ГУЗАР) Любомир, патріарх: *Вітальне слово*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи...*, с. 235-236.

455 A Keleti Katolikus Egyház (1991) kanonoki kódexének megfelelően 22 teljeskörű „*saját jogú*” egyházból és öt Ordinátorból 2014-re – 13 egyház és öt Ordinátor a konstantinápolyi-bizánci hagyományhoz tartozott: *Annuario Pontificio per l'anno 2014*. Città del Vaticano: Libreria editrice Vaticano, 2014, p. 1136-1139.

456 *Документи Другого Ватиканського Собору. Конституції, декрети, декларації*, Репринт. вид., Ред. Галина ГЕНІАЛЮ. Львів: Свічадо, 1996, с. 75-170.

teszi a püspökség meghatározását a *Christus Dominus (Krisztus Isten) (Dekrétum a püspökök pásztori szolgálatáról az Egyházban* 1965. október 28-án) mint „Isten népének része, amelyet a püspök hatalmára bízta a presbiter segítségével úgy, hogy [...] egységes egyházat alkosson, amelyben egy, szent, katolikus és apostoli Krisztus Egyháza van és működik”: a püspök az egyházban Krisztus helyettese és nagykövete. Bár a püspökök, szolgálatukban alá vannak rendelve a római pápának, „vezetik az egyházakat Krisztus helytartóiként és nagyköveteiként”.⁴⁵⁷

A püspöki közösségek, azaz Isten népének része, a Szentbeszédén és az Eukarisztián („*per Evangelium et Eucharistiam in Spiritu Sancto*”) át a püspök (a papokkal együttműködve) által összegyűjtve a Szentlélekben, az egyház részei, melyből mindenki „egy, szent katolikus és apostoli Krisztus Egyházaként van és működik”; „az egyetlen egyház képére” formáltak; bennük létezik és belőlük áll az „egyetlen Katolikus Egyház”: a püspökség nem a Katolikus egyház „része”, de – azzal a feltétellel, hogy püspöke együttműködik a római pápával – az egyetlen Katolikus Egyház része; így számos püspökség – az egyetlen Katolikus Egyház.⁴⁵⁸

A „helyi egyházakról” („*Ecclesiae locales*”) részletezi a tanokat a *Rendelkezés a keleti katolikus egyházakról (Orientalium Ecclesiarum)* 1964. november 21-től. A katolikus egyház, ahogy a dekrétum állítja, a hívőkből áll, akik a Szentlélekkel és egyazon hittel, titkokkal és hatalommal egyesültek; ezek a hívők különböző csoportokban egyesülve, kapcsolódva a püspökséghez, részegyházakat alkotnak („*particulares Ecclesias seu ritus*”). Az egész iratban a keleti közösségeket „*particulares Ecclesias seu ritus*”-ként említik, azaz helyi egyházak saját szertartásokkal. A „*részegyházak*”, „*ahogy Kelet és Nyugat*”, bár gyakran különböznek egymástól az „*úgy nevezett szokásokkal, azaz liturgiával, egyházi renddel és lelki örökséggel*”, minden igaz „*a saját jogú Egyházra*” („*Ecclesia sui iuris*”)⁴⁵⁹. Tehát, a zsinat „helyi”-ként („*localis*”) nevezi meg a Keleti Katolikus Egyházat, így pedig „*részegyháznak*” („*particulares Ecclesias seu ritus*”) „*saját jogú Egyháznak*” („*Ecclesia sui iuris*”).⁴⁶⁰

Másképpen, a mai katolikus egyház számos „*saját jogú*” („*Ecclesia sui iuris*”) *egyházból*” tevődik össze, amelyeknél különböző hagyományok léteznek. Napjainkban 23 ilyen egyház van, ami hat különböző hagyományhoz tartozik: 1) latin – római katolikus egyház (ún. latin egyház) vagy latin szertartású katolikus egyház; 2) örmény – örmény katolikus egyház; 3) antiochiai – maronitai, szíriai, szíriai-malankari katolikus egyház; 4) káldeus – káldeus és szíriai-indiai egyház; 5) alexandriai – albán, fehérorosz, bolgár, görög, macedón, melhit, orosz, román,

457 Ugyanott, c. 211-247.

458 Ugyanott.

459 Ugyanott, c. 171-186.

460 БУКС Н.: Східні Церкви у Вселенській Церкві (за II Ватиканським Собором). In: *Сопричастя. Міжнародний богословський часопис*, 1997, № 1 (Січень-березень), c. 95-112.

rutén, szlovák, magyar, ukrán, horvát görög katolikus egyházak és az olasz-albán egyház.

Ezen kívül, a Keleti Katolikus Egyház öt különböző keleti egyházi hagyományból ered: konstantinápolyi (bizánci), alekszandriai, antiochiai (nyugat-szíriai), káldeus (kelet-szíriai) és örmény. Ahogy látjuk, csak egyetlen egyház ered az örmény, két egyház az alekszandriai és a káldeus, három az antiochiai, s a legtöbb – tizennégy – a konstantinápolyi-bizánci hagyománytól.⁴⁶¹

Ezzel egyidejűleg a keleti egyházaknál szertartásrendi különbségek vannak. Napjainkra a keleti egyházak szertartásai két fő csoportra oszlanak:

I. alexandriai (vagy egyiptomi) csoport/szertartás, amelyhez az egyiptomi kopt és etióp szertartás tartozik;

II. antiochiai (vagy szíriai) csoport/szertartás, amely két típusból áll: a) kelet-szíriai típus: szíriai-káldeus, szíriai-indiai és nesztori szertartás és b) nyugat-szíriai típus: szíriai-antiochiai, szíriai-malankari, maronit, örmény és bizánci szertartás.

A legelterjedtebb és legnagyobb számmal rendelkező bizánci keleti szertartású egyház⁴⁶² hat alcsoporta/szertartásra oszlik: 1) bizánci-görög; 2) bizánci-melhiti; 3) bizánci-román; 4) bizánci-olasz; 5) bizánci-grúz és 6) bizánci-szláv szertartás.⁴⁶³ Az utolsó szertartáshoz tartozik az ungvári unió hagyományainak összes mai görög katolikusa, melynek kialakulásának történetéről van szó az alábbi kutatásban.

A keleti egyházak kánonjainak törvénykönyvének (*Codex Canonum Ecclesiarum Orientalium*) megfelelően, melyet II. János Pál pápa hirdetett ki Apostoli alkotmányának *Sacri Canones* 1990. október 18-án, amely 1991. október 1-jétől lépett érvénybe, s a „helyi”, „részegyházak” autonómiájának négy szintjét (állapotát) határozta meg a saját egyházi autonómiai szintjének megfelelően, ami a katolikus egyház részeként szolgál.⁴⁶⁴

461 KRUPA J.: *Východné katolíckecirkvi*. In: <http://casopisslovo.sk/2016/04/30/vychodne-katolicke-cirkvi/>. Utolsó megtekintés: 16.11.2016; ŠKOVIERA A.: *K problematike identity východných katolíckych cirkví*. In: *Kultúrna identita gréckokatolíkov vo svetle cyrilometodského dedičstva II, Súbor štúdií II*, Zost.: Lichner M., Marinčák S., Zenuch P. Bratislava, 2013, s. 172; CORANIČ J.: *Stručný prehľad východných cirkví*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IVA.*, Jaroslav Coranič (ed.). Prešov – Užhorod, 2016, s. 12-13.

462 A bizánci egyház alakulásáról a részleteket lásd.: ТАФТ Р. Ф.: *Візантійський обряд: Коротка історія*, Перекл. Р. Скакуна. Львів: Видавництво УКУ, 2011, 136 с.

463 CORANIČ J.: *Stručný prehľad východných cirkví*..., s. 13-14. A kortárs teológiai felfogásokat a Keleti Egyházzól, lásd.: TIMKÓ I.: *Keleti kereszténység, keleti egyházak*. Budapest: Szent István Társulat, Az Apostoli szentszékkönyvkiadója, 1971, old. 135-234; o. ГАЕК С.: *Загальна панорама Східних Церков*. In: *Сопричастя. Міжнародний богословський часопис*, 1997, № 1 (Січень-березень), с. 5-10; ЛОНІ Дж. Ф.: *Християнські Церкви Сходу*. In: *Там само*, с. 11-27; БРОДЖІ М.: *Розвиток і сучасний стан Східних Церков*. In: *Там само*, с. 28-42; SZABÓ P.: *A keleti egyházak szentségi joga*. Nyíregyháza, 2012, old. 11-59.

464 *Путівник по Східному Кодексу: Коментар до Кодексу Канонів Східних Церков*, За ред. Джорджа НЕДУНГІАТТА Т.І., Пер. з англ. О. Гладкий. Львів: Свічадо, 2008, с. 43, 59-

1) pátriárkai Egyházak (*De Ecclesiis patriarchalibus*), amit az adott egyház püspöki zsinata vezet (napjainkra hat ilyen van, melyből csak a *melhiti görög katolikus egyház* (alapítva 1730-ban, 1 685 296 hívőt számlál) tartozik a konstantinápolyi hagyományhoz;

2) Felső Püspöki Egyházak (*De Ecclesiis archieposcopalibus maiores*) (napjainkban négy ilyen van, melyből kettő a konstantinápolyi-bizánci hagyományhoz tartozik. Ez az – *Ukrán Görög Katolikus Egyház* (alap. 2005.08.29., 4 418 570 hívőt számlál) és a *Román Görög Katolikus Egyház* (alap. 2005.12.16.), 512 726 hívővel);

3) Metropóliai Egyházak (*De Ecclesiis metropolitanis*) (mára öt ilyen van, melyből három a konstantinápolyi-bizánci hagyományhoz tartozik. Ez a – *Rutén Bizánci Katolikus Egyház* 571 827 hívővel (alap. 1969.13.21.), *Szlovák Görög Katolikus Egyház* 210 767 hívővel (alap. 2008.01.30.) és *Magyar Görög Katolikus Egyház* 261 100 hívővel (alap. 2015.03.20.).

4) más autonóm Egyházak (*ceterisque Ecclesiis sui iuris*), ma kilenc ilyen van és a konstantinápolyi-bizánci hagyományhoz tartoznak. Közük vannak az *egykori Jugoszlávia görög katolikusai* 51 641 hívővel.⁴⁶⁵

Azok a Keleti Katolikus Egyházak, melynek hívei a cirill-metódi örökség örökösei, gyökereit az ősi munkácsi „anyaegyháztól” számítják (XV. sz. vége), az ungvári unió (1646) által és a munkácsi katolikus egyházmegye római Szentszék általi kanonizációval (*erectio*) (1771) tértek vissza a katolikus egyház egységéhez, akkor az alábbi képet kapjuk.

A mai 22 Keleti Katolikus Egyházból és az 5 Ordinariátusból (összesen 17 727 892 hívő) – 14 egyház és 5 Ordinariátus a konstantinápolyi-bizánci hagyományhoz tartozik.⁴⁶⁶ Ezek közül a munkácsi püspökséghez s az ungvári unió hagyományához egyeseknek egyenes (közvetlen), másoknak – közvetett (részleges) viszonyuk van. Ha az elsőhöz tartozik a *Rutén Bizánci Katolikus Egyház (Metropólia az USA-ban)*, *Szlovák Görög Katolikus Egyház (Metropólium)* és a *Magyar Görög Katolikus Egyház*, akkor a másodikhoz tartozik az *egykori Jugoszlávia országainak görög katolikusainak* (krizevci egyházmegye Szerbiában, Horvátországban és Macedóniában) egy része, és a *Román Görög Katolikus Egyház (Felső Püspökség)* híveinek egy része.

60, 89.

465 Összesítés az alábbi alapján: *Eastern Catholic Churches Statistics. The Eastern Catholic Churches*. In: *Source: Annuario Pontificio*, Compiled by: Ronald G. ROBERSON, CSP. Please click here to download the 2015 statistics. Please click here to download the 2015 statistics in pie chart format *Eastern Catholic Churches Statistics*. In: <http://www.cnewa.org/source-images/Roberson-eastcath-statistics/eastcatholic-stat15.pdf>, CORANIČ J.: *Stručný prehľad východných cirkví...*, s. 16-23 (tabl.).

466 Ilyen eltérések szerepelnek az *Annuario Pontificio per l'anno 2014* (p. 1136-1139) és az *Eastern Catholic Churches Statistics 2015* között. In: <http://www.cnewa.org/source-images/Roberson-eastcath-statistics/eastcatholic-stat15.pdf>.

Más egyházi unióktól eltérően, melyet az alexandriai (koptokkal, etiópokkal, eritreaiakkal), antiochiai (szíriaiakkal, malankariakkal, meronitekkal), káldeusi (szírmalabari), örmény (örmény)⁴⁶⁷ hagyományban kötöttek meg és a konstantinápolyi-bizánci hagyományban (1595–1596⁴⁶⁸ között Bresztben a Recz Pospolita ruszinjaival, 1611-ben⁴⁶⁹ a horvátországi Marcsán a szerb-vlachokkal, 1673-ban⁴⁷⁰ Magyarország szerbjeivel Komáromban és 1697–1701-ben⁴⁷¹ Erdély románjaival Alba Juliában), az ungvári unió hagyományának mai görög katolikusai az Apostoli Szentszék hivatalos álláspontja szerint számos Szerződésrendhez/Egyházhoz (*Riti nella Chiesa*) tartoznak. Ugyanakkor mindannyian, ahogyan II. János Pál pápa írta az

467 A florentiai uniótól a XIX. sz. elejéig a közel-keleti események általános képét lásd.: ФРИС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛЛ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріярхати Сходу*, Пер. з німецької Олега Конкевича, Софії Матіяш. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2015, с. 85-108; ТІМКÓ І.: *Keleti kereszténység, keleti egyházak...*, old. 135-242; BUGEL W., Ks.: *W obawieo własną tożsamość. Eklezjologia Unii Użhorodskiej*. Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2000, s. 88-93, 94-97; BUGEL W.: *Ekleziologie Użhorodské unie a jejích dedicu na pozadí doby*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003, s. 85-89, 91-94.

468 A breszti 1595–1596-os események általános áttekintését lásd: GUDZIAK B. A.: *Crisis and Reform: The Kyivan Metropolitanate, the Patriarchate of Constantinople, and the Genesis of Union of Brest*. Cambridg (Mass.): Harvard Ukrainian Research Institute, Harvard Series in Ukrainian Studies, 1998, XVIII + 489 p.; *400 лет Брестской церковной унии 1596–1996: критическая переоценка: Сборник материалов международного симпозиума (Неймеген, Голландия)*, Научное редактирование и предисловие: Алексея ЮДИНА. Москва: Библийско-богословский институт св. апостола Андрея, 1998, 248 с.; ГУДЗЯК Б.: *Криза і Реформа: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії*, Пер. з англ. Марії Габлевич, під ред. Олега Турія. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2000, XVI+426 с.; ДМИТРИЕВ М. В.: *Между Римом и Царьградом. Генезис Брестской церковной унии 1595-1596 гг.* Москва: Издательство Московского университета, 2003, 318 с.

469 ДЖУДЖАР Ю.: *Католицька Церква візантійсько-слов'янського обряду в Югославії. Історично-юридична праця*, Вид. 2-ге. Рим, 1986, с. 21-39; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, I. kötet, Lektorálta: Iváncsó István. Nyíregyháza: Görög katolikus hittudományi főiskola, 1990, old. 114-119; HORNAD V. de juxta: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.–18. storočie)*. Košice, 2004, s. 831-843; ЛАЦКО М.: *Унія в Хорватії (1611)*. In: ФРИС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛЛ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріярхати Сходу...*, с. 114-115.

470 LACKO M., S.J.: *The Union of Użhorod*. In: *Slovak studies*, VI. Cleveland – Rome: Slovak Institute, 1966, p. 156-160; LACKO M., SJ: *Użhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou*. Košice: Centrum spirituality Východ–Západ Michala Lacka v Košiciach, vedeckovýskumné pracovisko Teologickej fakulty Trnavskej univerzity, 2012, s. 155-158.

471 SUTTNER E. Chr.: *Das abrücken von der ekklesiologie des Florentiner konzils bei der Ruthenischen union von 1595/96 und bei der Rumänischen union von 1701*. In: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 9/II, 2005, p. 135-145; SUTTNER E. Chr.: *Die Siebenbürger kirchen union an der wende zum 18. jahrhundert*. In: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 12/1, 2008, p. 7-41; ФРИС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛЛ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріярхати Сходу...*, с. 134-173, 362-388.

ungvári unió 350. évfordulójára szánt levelében (1996) „*azoknak az egyházaknak a hívei, akik kezdetüket az ungvári uniótól számítják, jogszerűen tartják magukat a cirill-metódi örökség örökösének*”.⁴⁷²

Tehát, ha a Keleti Katolikus Egyház⁴⁷³ összes keresztényének száma 2015-re 17 727 892 fő volt, ami a Föld katolikus lakosságának mindössze 1,5%-át teszi ki, akkor a román, ruszin, szlovák, magyar egyházak és a krizevci egyházmegye görög katolikusinak száma 1 608 061 fő. Ebből az ungvári unió hagyományának örököse körül-belül 1,1 millió hívő.⁴⁷⁴

A pontossághoz közeli számítást bonyolítja, hogy nem lehet megállapítani a többnemzetiségű görög katolikusok, főként az ungvári unió hagyományának genetikai eredetét, ellentétben például a breszti uniós hagyomány majdnem száz százalékos monoetnikus ukrán örökösével. Különösen viszonylagos az ungvári uniós hagyomány görög katolikusainak számának kiszámítása Romániában. Itt majdnem egy teljes évszázadon át (1823-tól 1918-ig) a munkácsi egyházmegyétől három román egyházi plébániához került majdnem 180 plébánia több mint 180 ezer hívővel. Az abszolút többségük attól az időtől kezdve románosodott.

A második nehézség az ungvári uniós hagyomány örökösének kiszámítása a mai krizevci egyházmegyében, a püspök joghatósága, amely az egykori Jugoszlávia három országának területére terjedt ki. Még problémásabb meghatározni a

472 *Апостольський лист Римського Архисрея Івана Павла II з нагоди 350-річчя Ужгородської унії*. Città del Vaticano, 1996, с. 5.

473 A Keleti keresztény Egyházak általános áttekintését lásd.: ФРІС В. де, у співпраці з БИРЛЯ О., ГІЛІ Дж., ЛАЦКО М.: *Рим і Патріярхати Сходу*., 416 с.; ТІМКО І.: *Keleti kereszténység, keleti egyházak*., 544 old.; о. ГАСК С.: *Загальна панорама Східних Церков*. In: *Сопричастя. Міжнародний богословський часопис*, 1997, № 1 (Січень-березень), с. 5-10; ЛОНГ Дж. Ф.: *Християнські Церкви Сходу*. In: *Там само*, с. 11-27; БРОДЖІ М.: *Розвиток і сучасний стан Східних Церков*. In: *Там само*, с. 28-42; о. ГАСК С., НІТКЕВИЧ К., монс.: *Католицькі Церкви візантійської традиції*. In: *Там само*, с. 121-131; ROBERSON R.: *The Eastern Christian Churches: A Brief Survey*, 6 ed. Rome: EOC, 1999; ФЕНИЧ В.: *Східні Католицькі Церкви візантійської традиції до та після Другого Ватиканського (21-го Вселенського) собору*. In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Випуск 16, Редкол.; Відп. за вип.: Шніцер І. О. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006, с. 165-176; SZABÓ P.: *A keleti közösségek katolikus egyházba tagozásának ekkleziológiai elvei és jogi struktúrái az uniók korában (15–17. század)*. In: *Rómából Hungáriába. A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai* (Nyiregyháza, 2006. szeptember 29–30.), Szerkesztette: Véghseő Tamás. Nyiregyháza, 2008, old. 15-33; SZABÓ P.: *A keleti egyházak szentségi joga*., 331 old.

474 Pyen megközelítő adatokat láthatunk a XVIII–XX. sz. különböző statisztikai adatain, amelyet felhasználtam az alábbi kutatás főrészében és az *Eastern Catholic Churches Statistics. The Eastern Catholic Churches*. In: *Source: Anuario Pontificio*, Compiled by: Ronald G. Roberson, CSP. Please click here to download the 2015 statistics. Please click here to download the 2015 statistics in pie chart format Eastern Catholic Churches Statistics. In: <http://www.cnewa.org/source-images/Roberson-eastcath-statistics/eastcatholic-stat15.pdf>.

csehországi prágai exarchátus ungvári uniós hagyományú görög katolikusok számát, amelyhez nemcsak az egykori és mai Kárpátalja bevándorlói tartoznak, hanem számos galíciai és más különböző eredetű etno-földrajzi hívő főként Szlovákiából és Ukrajnából.

Tehát, az ungvári unió hagyományának mai örökösei Ukrajnán (Kárpátalján) kívül, az Európai Unió hat országában élnek (Szlovákia, Magyarország, Csehország, Románia, Szerbia, Horvátország) és az Amerikai Egyesült Államokban valamint Kanadában.

Az ungvári unió 350. évfordulójának ünneplése előtti napon, melyet 1996. április 21–22-re terveztek, II. János Pál pápa április 18-án a munkácsi görög katolikus egyházmegye vezetőjének, Ivan Semedinek Apostoli levelet küldött. Tekintettel a munkácsi görögkatolikus egyházmegye és az Ukrán Görög Katolikus Egyház⁴⁷⁵ vezetőjének joghatósága alá való csatlakozási perspektívájának firss diskurzusára és a Keleti Egyházak Kongregációjának bevonása a pápai levél tartalmának összeállítására, a római pontifex maximus és a katolikus világ feje *ex catedra* felhívta a figyelmet néhány fontos szempontra. Feltételesen négy csoportra bonthatóak:

1) „*azoknak az egyháznaknak a hívei, akik kezdetüket az ungvári uniótól számítják, jogszerűen tartják magukat a cirill-metódi örökség örököseinek*”, evangelizációjuk „*a konstantinápolyi egyház s a római Szentszék egységében*” zajlott;

2) „*az ungvári unió nem volt elkülönített esemény. Szerves része volt annak az egyházi csatlakozási folyamatnak, melynek kulcspillanata a firenzei zsinat (1439) volt*”. „*A leghíresebb kijevi metropólia, Izidor, a firenzei zsinatról visszatérve, kihirdette Kárpátalján a megújult csatlakozást*”;

3) az 1771. szeptember 19-én megalakult munkácsi görög katolikus egyházmegye „*számos bizánci szertartású hívője*” számára „*új egyházi püspökségeket hozott létre: krizevci (1777), eperjesi (1818) és hajdúdorogi (1912)*”, s az „*unió örököseinek*”, – az USA-ba emigráltaknak az Apostoli Főváros létrehozta a „*pittsburgh-i bizánci érsekséget (1969) a pasei-i (1963), páрмаi (1969) és a van nuy-s-i (1981) alárendelt püspökségekkel*”;

4) a nemrég „*élénk bizonyág Krisztusról és az Evangéliumáról*”, „*bizonyág, vérrel pecsételve*”, amely „*maga adta a püspökségnek a pástort, Romzsa Tódor püspököt, aki nem habozott életét adni nyájáért*” [...], „*a görög katolikus egyház értékes örökségét alkotják, amely alapját az ungvári unióból meríti*”.⁴⁷⁶

475 Arról a projektről (*Rendelet az ungvári (vagy munkácsi) metropólia létrehozásáról a Felső Püspökségi egyház részeként*) volt szó, melyet a Keleti Egyházak Kongregációja készített, leszámítva a titkárát, Miroszlav Marusin ukrán püspököt (1981-től 2001-ig töltötte be ezt a pozíciót), s mellyel a munkácsi püspökök, Ivan Semedi, Jozef Holovach és Ivan Margitich 1995. július 18-án megismertette az ukrainai apostoli nunciust, Antonio Franko-t Ungváron: КОСЦЕЇ Ю.: Помічний єпископ Йосиф Головач і його заслуги. Ужгород, 2001, с. 274-275.

476 Апостольський лист Римського Архієрея Івана Павла II з нагоди 350-річчя

Ezek a jellemzések, néhány változtatással és pontosítással, alkotják az ungvári unió hagyományának mai örökösének eklézsiái öntudatának módszertani alapjait.

2. Az ungvári unió keleti katolikus hagyományainak történeti kialakulása

A mai történetírásban úgy tartják, hogy a „*cirill-metódi örökség*” tudatos és tudattalan távoli ősei – a Felső-Tisza-vidék keleti szláv lakosságának „fehér” vagy „kárpati” horvátjai – valószínűleg Cirill (Konstantin) és Metód apostoli missziója alatt, vagy tanítványaik által lettek megkeresztelve a IX. század végén.⁴⁷⁷ Ennélfogva, a Ruszból származó ruszin kolonisták és a Balkánról és Erdélyből származó vlach kolonisták, századokon át birtokolva a magyar Kárpátok síkságait és hegyvidékeit, saját egyházi-vallási életük írásbeli hagyományait csak a XIV–XV. században kezdték kialakítani a két ruszin ellenfél-monostor környékén. Másszóval, „*a Keleti*

Ужгородської унії. Cittá del Vaticano, 1996, с. 3-7; *Апостольський лист Римського архієрея Івана Павла II з нагоди 350-річчя Ужгородської Унії*. In: *Ужгородський унії – 350 років. Матеріали міжнародної наукової конференції (Ужгород, квітень 1996 р.)*. Ужгород, 1997, с. 5-9.

477 Figyelmen kívül hagyva ebben a kérdésben a pravoszláv és a katolikus egyház hivatalos álláspontját, az írásbeli bizonyítékok hiánya rendkívül sérülékennyé teszi az ungvári unió hagyomány mai örökösének egyoldali állítását a cirill-metódi megkeresztelésről. A történészek gondolatainak gyűjteményét ezzel kapcsolatban lásd.: ГАДЖЕГА Ю.: *Два исторических вопроса. (Старожилы-ли карпатороссы и о началах христианской религии на Подкарпатской Руси)*. Ужгород: Типографія Юлія Фелдешія, 1928, 47 с.; MORAVCSIK G.: *The Role of Byzantine Church in Medieval Hungary*. In: *The American Slavic and European Review*, VI [18-19]. New York, 1947, p. 134-151; HALAGA O. R.: *Slovanské osídlenie Potisia a východoslovenskí gréckokatolíci*. Košice, 1947, s. 27-31; DVORNIK F.: *Byzantine Missions among the Slavs: SS Constanine-Cyril and Methodius*. New Brunswick, N.J.–Rutgers University Press, 1970; LACKO M., SJ: *The Cyrillomethodian Mission and Slovakia*. In: *Slovak Studies*, Vol. I. Rím, 1961, s. 23-47; ЛАЦКО М., ТІ: *Святі Кирило і Мефодій*. Ужгород: Благовісник, 2014, 224 с.; ФЛОРЯ Б. Н., ТУРИЛОВ А. А., ИВАНОВ С. А.: *Судьбы кирилло-мефодиевской традиции после Кирилла и Мефодия*. Санкт-Петербург: Алетея, 2000, с. 5-16, 291-310; VASIL' С.: *Kánonické pramene byzantsko-slovenskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej a Prešovskej eparchii v porovnaní s Kódexom kánonov východných cirkví*. Trnava: Dobrá kniha, 2000, s. 22-27; ФЕНИЧ В.: *Верхнее Потисье между Моравией и Болгарским царством, или кого крестили св. Константин (Кирилл) и Мефодий на «Закарпатье»?* In: *Карпатика*, Выпуск 40. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011, с. 124-138; *Cyrilometodská problematika v dejinách kresťanstva na Slovensku*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III.*, Jaroslav Coranič (ed.). Prešov, 2013, s. 9-121; CORANIČ J.: *Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku*. Česká Budějovice, 2014, s. 13-19; GRADOŠ J.: *Východný obrad v dobe medzi Moravou a Uhorskom*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV a*, Jaroslav Coranič (ed.). Prešov – Užhorod, 2016, s. 25-41.

Egyház „hivatkozási pontjáról” van szó „ezen a területen” (Ciril Vasil).⁴⁷⁸ Egyikük a máramarosi Körtvéyesen alakult ki (az ismert helyi vlach nemesek, a Szász család örökösei, Balk és Drag kormányzók és mesterek által alapítva, 1391-ben IV. Antal konstantinápolyi pátriárka sztauropég joghatósággal és az apát-exarchosz pátriárkai jogokkal látta el).⁴⁷⁹ A másik monostor Munkácson, a beregi fővárosban jött létre. 1360 környékén alapíthatta Koriatovics Tódor podóliai fejedelem a sokkal későbbi hamisított oklevél alapján és hasonló kétséges joghatósággal és apátjainak jogaival.⁴⁸⁰

A történetírásban megerősödött az a gondolat, hogy a munkácsi püspökség

478 о. ВАСИЛЬ Ц., ПІ: *Мукачівська єпархія та її єпископи. Історія походження*. In: *Матеріали конференції присвячені сторічному ювілею першого друкованого видання «Церковного проstonія» о. І. Бокшая*, Ред. В. Ігнатишин. Ужгород: Ужгородська греко-католицька богословська академія ім. Блаженного Теодора Ромжі, 2007, с. 32; VASIL' C.: *Kánonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi...*, s. 27-34; CORANIČ J.: *Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 20-28, 29-31; GRADOŠ J.: *Východný obrad v Arpádovskom Uhorsku*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV a*, Jaroslav Coranič (ed.). Prešov – Užhorod, 2016, s. 43-64.

479 ПОП И.-А.: *Марамуреш в XIV в.: этническое и конфессиональное взаимодействие*, Пер. с румын. Н. Г. Голант. In: *Петербургские славянские и балканские исследования / Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*, 2010, № 1: *Карпатские русины и русинская идентичность от средневековья к новейшему времени*, с. 17-32; ФЕНИЧ В.: *В преддверии «искушения греческим орехом»: религиозно-церковная жизнь русинов и валахов Марамуреша в XIII–XIV вв.* In: *Карпатика*, Выпуск 42. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2013, с. 121-166; ФЕНИЧ В.: *Под знаком византийской цивилизации: ставропигиальный монастырь в Перь (Грушево) с правами патриаршего экзарха 1391 г. в источниках и историографии*. In: *Карпатика*, Выпуск 43. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2014, с. 230-258; ФЕНИЧ В.: *Під юрисдикцією Константинопольського патріарха: ставропігійний монастир з правами патріаршого екзарха в Грушеві (1391) та його історія до першої спроби інкорпорації Мукачівським єпископом (1491)*. In: *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*, №. 4. Ужгород: Карпати, 2015, с. 556-586.

480 Ugyanakkor, a leghőbb vágy, hogy összekapcsolják a munkácsi Csernek-hegyi monostor alapítását Koriatovics Tódor podóliai fejedelem személyével 1360-ban és ugyanakkor „késleltetni” az eredetét a körtvéyesi monostor megjelenéséig (1391 előtt), semmilyen módon nem felel meg a deficités és szinte a hamis írásmódnak: HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katolikus püspökség története*. Budapest: Kiadja. a Magyar Tudományos Akadémia, 1909, old. 90-175; ПЕТРОВЪ А.: *О подложности грамоты князя Феодора Кориатовича 1360 г.* In: *Статьи по славяновѣдѣнію*, Т. II. СПб., 1906, с. 270-299; ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи 1391–1498 г. Съ 12 фотографическими факсимиле*. Praha: Nákladem sboru pro výzkum Slovenska a Podkarpát. Rusi. V Gen. Komisi knihkupectví «Obris» v Praze. Tiskem České grafické unie A. S. V Praze, 1930, с. 55-60, 91-102, 179-203. *Az eredeti 1360-as oklevél szövege*, с. 212; VASIL' C.: *Kánonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi...*, s. 35-36. A historiográfiai kérdés kritikái áttekintése: ФЕНИЧ В.: *«Теодорів дарунок»: історичні дискурси та комеморативні практики у полоні однієї сумнівної грамоти*. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Выпуск 1. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012, с. 140-158.

alapítása vagy az 1439–1445 közötti időszakhoz vonatkozik, s „Lukács presbiter” nevével van kapcsolatban, aki kapcsolatban állt a kijevei uniós metropolitával, Izidorral, 1458-ban Mátyás magyar király által kinevezve „*ruszin plébánosnak szokásos joghatósággal*”.⁴⁸¹ Más változatnak megfelelően, a munkácsi püspökség, János, a ruszinok első püspökének idején jött létre, aki a munkácsi Csernek-hegyi monostorban tartotta székhelyét 1491–1498 között⁴⁸², aki Batthyány Ignác erdélyi latin püspök hangos megjegyzésére (1785) „*az első püspök lehetett, de nem volt sem katolikus, sem munkácsi, csak ruszin és skizmatikus, aki kisajátította az úgynevezett Korjatovicsi privilégiumokat*”.⁴⁸³

Az 1215-ös IV. lateráni zsinat után⁴⁸⁴ a ruszinok és a vlachok a római egyház

481 Ez a megközelítésmód a történelmi és a teológiai szakirodalomban az alábbi neveknek köszönhetően erősödött meg: HODINKA A.: *A Munkácsi görög-katolikus püspökség története...*, old. 192; RATH I.: *Eparchia Munkácska od r. 1438 do nastoupení Tarasovičova r. 1634*. Praha, 1936, s. 4-5; PAPP G.: *A Munkácsi püspökség eredete / Különlenyomat a «Keleti Egyház» 1940. évi 69–71. számaiból*. Miskolc: Szemisz tudományos és irodalmi osztálya, 1940, 24 old. A kortárs kritikai megközelítést lásd.: ВАСИЛЬ Ц., ПІ: *Мукачівська єпархія та її єпископи...*, c. 29-47; ФЕНИЧ В.: «*Монастырская Церковь*»: *происхождение и ранняя история Мукачевского епископства (середина XV в.)*. In: *Белоруссия и Украина: История и культура*, Выпуск 5. Москва: Институт славяноведения РАН; ТЕЗАУРУС, 2015, c. 4-33.

482 Ez a szemléletmód a mai történetírásban A. Petrovtól származik: ПЕТРОВЪ А. Л.: *Древнѣйшія грамоты по исторіи карпаторусской церкви и іерархіи...*, c. 146; ВАСИЛЬ Ц., ПІ: *Мукачівська єпархія та її єпископи...*, c. 29-47; ФЕНИЧ В.: «*Монастырская Церковь*»: *происхождение и ранняя история Мукачевского епископства XV века (историографический аспект)*. In: *Карпатика*, Выпуск 41. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2012, c. 177-203; ФЕНИЧ В.: *Під юрисдикцією Константинопольського патріарха: ставропігійний монастир з правами патріаршого екзарха в Грушеві (1391)...*, c. 556-586.

483 BATHYANY Ign.: *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae*. Volum I–III. Alba Carolina Claudiopoli, 1785–1827, Vol. 1 (1785), p. 514-516.

484 Az utóbbi tízévből a normannok és a keresztések sikeres tapasztalatai ihlette az Alkotmány 4. és 9. fejezetének szerzői egyértelműen kijelentették, hogy az egyházi egység elengedhetetlen feltétele az egyházi istentisztelet áthelyezése a latinok kezébe: „*Figyelembe véve azt a tényt, hogy bizonyos helyeken és az egyházmegyében élnek emberek, akik bár közös vallásúak, de különböző nyelven beszélnek és különböző hagyományaik és szertartásaik vannak, bevezetjük azt, hogy az ilyen városok és egyházmegyék püspökei kijelöljenek embereket, hogy az Istentiszteleteket különböző szertartásoknak megfelelően vezessék különböző nyelveken, valamint kiosszák a szentségeket. Ugyanakkor kategorikusan megtiltjuk, hogy ugyanazon a helyen és egyházmegyében különböző püspökök legyenek. Ez arra a szörnyre emlékeztetne, amelynek egy teste van, de sok feje. Ugyanakkor, ha ezen okokból kifolyólag mégis kialakulna a probléma, akkor a helyi püspöknek ki kell neveznie egy görög szertartású katolikus prelátest saját helynökének, akinek hallgatnia kell rá és alá kell magát rendelnie neki.*” Az idézet: СУТТЕР Е. Кр.: *Церковні розколи і єдність церкви...*, c. 54.

Más szóval, a 9. alkotmányban megállapítják, hogy a latin-püspök a más nyelvű és más szertartású hívők számára kijelöljön egy lelki vezetőt, azaz görögöt, aki ismeri az őshonos lakosság nyelvét és szokásait. (A „görög” alatt nem a jelölt etnikai hovatartozását kell érteni,

által a Magyar királyságban nem a cirill-metódi örökségnek, azaz a bizánci-szláv szertartás katolikusainak számítottak, hanem csak skizmatikusoknak. A XIII. századtól az iratokban gyakran találkozhatunk a „ruszin” és a „skizmatikus” azonosításával. Sokáig (gyakorlatilag az 1646-os ungvári unióig) a „ruszin” alatt Magyarországon nem az etnikai, hanem a felekezeti hovatartozást értették.⁴⁸⁵

1551–1556 között az osztrák Habsburgok támogatásával a munkácsi püspök kiterjesztette joghatóságát a ruszinokra és a vlachokra (románokra) Ugocsa, Szatmár és Máramaros vármegyékben, akik 1391-től a körtvélyesi sztauropég monostor pátriárkai igumén-exarchosának hatalma alá tartoztak.⁴⁸⁶ Nemsokára a görög szertartású munkácsi monostori templom ruszinjai és vlachjai, egyszerre két kibékíthetetlen vallási nézeteket valló ország politikai hatalma alá kerültek. Munkács és az egyházmegye északkeleti része (Bereg, Ugocsa, Szatmár és Máramaros vármegyék) – a kálvinista erdélyi fejedelemség része lett, Ungvár és az egyházmegye északnyugati része (Ung, Zemplén, Sáros, Abaúj, Torna, Gömör, Szabolcs és Borsod vármegyék) – a katolikus osztrák Habsburg monarchia hatalma alá kerültek.⁴⁸⁷

Azokban a feltételekben, amikor a tridenti zsinat (1545–1563) után a protestáns „*cuius regio, eius religio*” („*akié a hatalom/terület, azé a vallás*”) elvek a katolikus ellenreformáció kezében fegyver lett, a vallási átalakulás és a vallási profétizmus

hanem a görög szertartásrendhez való tartozását. – V. F.). Ugyanakkor az alkotmány kategorikusan megiltja, hogy egy helynek két püspöke legyen: „*Ez egy test sok fejjel – csak szörny lehet.*” A görögök által a püspöki szék elfoglalásáról itt már nincs említés, ugyanakkor tiltás alatt van – szigorú büntetést von maga után „*világi hatalom segítségével*” („*adhibito brachio saeculari*”) – a lelkipásztori gondozás ügyeibe való beavatkozás pápa hivatalos alárendelésén kívül, azaz lelkipásztorságot gyakorolni a latin püspök engedélye nélkül: АББАКУМОВ Ю.: *Витоки унійного богослов'я. Проблема церковної єдності в обрядових дискусіях між Римом і Константинополем в XI–XIII століттях*, Авторизований пер. з нім. Олега Конкевича, за ред. Уляни Головач. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2011, с. 244. V.ö.: ФРИС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛІ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріярхати Сходу...*, с. 53-54.

485 TIMKÓ I.: *Keleti kereszténység, keleti egyházak...*, old. 387-389, 396-414; LACKO M., S.J.: *The Union of Užhorod...*, p. 33-37; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 35-38.

486 JANKA G.: *A Munkácsi egyházmegye felállítása*. In: *Athanasiana*, 4 köt. Nyíregyháza, 1997, old. 57-81; VÉGHSEŐ T.: «...mint igaz egyházi ember...». *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése*. Nyíregyháza, 2011, old. 14-18. A részleteket lásd.: ФЕНИЧ В.: «Монастирські віїни»: інкорпорація Грушівського ставропігійного монастиря Мукачівським єпископом у 1491-1498 – 1551-1556 роках. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 4. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2016, с. 15-44.

487 LACKO M., S.J.: *The Union of Užhorod...*, p. 17-32; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 19-34; VÉGHSEŐ T.: «...mint igaz egyházi ember...». *A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának...*, old. 15-18; CORANIĆ J.: *Z dein Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 32-38.

a mindennapi élet része lett Felső-Magyarország vármegyéinek vezetőinél és az uradalmak tulajdonosainál, a „skizmatikus-ruszinok” számára nem volt választás, hogy megmentsék bűnös lelküket. „A ruszinokra (ruszinok), oláhokra (vlachok/románok), tótokra (szlovákok) és rácokra (szerbek) (1604), akikre kiterjedt az erdélyi kálvinista fejedelmek munkácsi püspökének, a vlach Szergejnek hatalma⁴⁸⁸, alárendelve lettek vagy a kálvinizmusnak vagy a katolicizmusnak.⁴⁸⁹

A Drugethek, akik a kálvinizmusból tértek át a katolikusra, akik Zemplén és Ung vármegyék comesai (vezetői) voltak, s az általuk Homonnára hívott jezsuita-misszionáriusok a kálvinisták intellektuális találmányát használták a skizmatikus-ruszinok katolikushoz való térítésében.⁴⁹⁰ Példaként szolgálnak az egyházi uniók, melyek a lengyel ruszinok között lettek megkötve a kijevi egyház zsinatán, Bresztben 1596 októberében⁴⁹¹ és a horvát-ukrán rácok/szerbek és a vlachok/románok („uszkókok” – menekültek a török hódoltság elől) között a zágrábi városban, a Marcsán lévő Mihály monostorban 1611 novemberében.⁴⁹²

A trident utáni eklézsiái gondolkodás eredménye lett: az unió sikertelen kihirdetése a krasznobródi monostorban Zemplén vármegyében 1613–1614 között a peremysl-i uniós püspök, Krupecki Atanáz jelenlétében, aki Drugeth György meghívásának tett eleget jelenlétével;⁴⁹³ a munkácsi egyesült püspök, Partén

488 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715, Gyűjtötte, összeállította és közrebozsátja: HODINKA Antal. Ungvár: Szerző kiadása, 1911, old. 46; RATH I.: *Eparchia Munkácska od r. 1438 do nastoupeni Tarasovičova r. 1634...*, s. 43.

489 NILLES N., S.J.: *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terriis coroniae s. Stephani*, Volumen I. Eniponte: Typis et sumptibus feliciani rauch, 1885, p. 153-160; LACKO M., S.J.: *The Union of Užhorod...*, p. 38-42; ПЕРФЕЦКИЙ Е.: *Религиозное движение в XVI-ом и начале XVII-го века в Угорской Руси*. In: *Известия Отделения русского языка и словесности Императорской Академии наук*, Т. XX/1. Петроград, 1915, Т. 20, № 1, c. 24-77; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 39-42; VÉGHSEÓ T.: «...mint igaz egyházi ember...», old. 20-23.

490 LACKO M., S.J.: *The Union of Užhorod...*, p. 47-53; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 47-52.

491 LACKO M., S.J.: *The Union of Užhorod...*, p. 43-46; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 43-46. A breszti egyházi unióról bővebben lásd.: SUTTNER E. Chr., ZEIZER K. und M.: *Dokumente der Brester Union*. In: *Ostkirchliche Studien*, 2007, s. 275-321; DMITRIEV M. V.: *Historische Voraussetzungen und die Genese der Union von Brest: Fakten und Deutungen*. In: *Ostkirchliche Studien*, 2007, s. 322-343.

492 ДЖУДЖАР Ю.: *Католицька церква візантійсько-слов'янського обряду в Югославії...*, c. 21-31; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, I. kötet., old. 88-89; HORNAD V. de juxta: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.–18. storočie)*., s. 831-843; ЛАЦКО М.: *Унія в Хорватії (1611)*. In: ФІС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛІ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріярхату Сходу...*, c. 114-115.

493 LACKO M., S.J.: *The Union of Užhorod...*, p. 54-63; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 53-62; VÉGHSEÓ T.: «...mint igaz egyházi ember...», old. 18-33.

bizonytalan nézetei (a dokumentumban 1623. február 10-én nevezte ki az erdélyi fejedelem, Bethlen Gábor „*Petronio [püspöknek] ecclarum unionis Graecae in de Beregh, Ungh, Zabolch, nec non Zempliniensi, Maramarusiensi et Sarosiensi*”)⁴⁹⁴ és személyesen ismerte a kijevei uniós metropolitát, Jozif Velyamin Rutski-t (1628) és a Ioann Gregorovics (Gregori) munkácsi püspököt;⁴⁹⁵ a konvertita Vasil Tarasovich munkácsi püspök személyes uniója (1642), aki a politikai körülmények nyomására kénytelen volt lemondani, így nem katolikusként, hanem „skizmatikusként” hunyt el (1651). Ezek a példák mind bizonyítékul szolgálnak arra, hogy a körülmények nem engedték az „alábbi”⁴⁹⁶ unió megvalósítását.

A fejezet címében megjelölt téma kontextusában fontos ismerni a Vasil Tarasovich püspök által 1638. április 12-én a Nyíregyháza melletti Királytelekre összehívott Szatmár vármegyei papok zsinatát és Ioann Radivoy Marinich hajdúdorogi presbiter püspöki helynökké (archidiakónussá?) való kinevezését az unióra hajlamos szerb hívőkhöz (rácokhoz) Szabolcs megyébe és a Tiszán túl.⁴⁹⁷ A rigómezei törököktől elszenvedett vereség után (1458) a XV. század végéig Felső-Magyarországra 150 ezer szerb menekült. Egy részük letelepedett a Tisza partján Szabolcs vármegyében. Központjuk Dorog lett, ahol 1572-ig 70 családból 48 szerb volt. A szerbek másik része a Duna mellett telepedett le, eljutva egészen Komáromig/Komárno-ig, Győrig (Raab) és Székelyföldre, Presporok vármegyébe.⁴⁹⁸

Lippay Gergely egri latin püspök 1641. március 15-ei a római hitlejlesztő Kongregációhoz eljuttatott információi alapján Péter Partén joghatósága alatt 100 ezer hívő volt,⁴⁹⁹ de csak Szabolcs, Borsod, Abaúj és Torna vármegyék ruszin

494 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 53-54.

495 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 64-69; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 63-68.

496 A Keleti Egyház püspökei és a Szentszék közötti személyes unió példáit lásd: BUGELW., Ks.: *W obawieo własną tożsamość...*, s. 101-104; BUGELW.: *Ekleziologie Užhorodské unie...*, s. 98-100. V. Tarasovich uniós megpróbáltatásainak részleteit lásd.: LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 70-99; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 69-97; VÉGHSEŐ T.: «...mint igaz egyházi ember...», old. 35-53; CORANIČ J.: *Z dein Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 39-44.

497 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 72-73; LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 75-76, 93; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 74-75, 91.

498 A szerbek valamilyen része Ungváron lakott: itt saját ortodox plébániával és saját templommal rendelkeztek. Az utolsó szerb parókus 1874–1879 között Svetozar Bolyarich volt. Amikor 1896-ra a szerbek létszáma 10-re csökkent, a templomukat átadták a munkácsi görög katolikus püspöknek, aminek helyén a bazilita atyák nemsokára új monostort alapítottak: LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 156-157; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 155-156.

499 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 93; LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 76; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 75.

parókiájaiból. A ruszinokon kívül Szabolcs vármegyében voltak még kunok (magyarok) és szerbek. Lippay G. Rómába küldött következő leveléből (1641.09.12.) kiderül, hogy a katolikus egyházzal való egységre hajlandó minden ruszin, vagyis 70 ezer lélek Magyarországon.⁵⁰⁰ Lippay G. leveléből hiányoztak a ruszinok vallási életére vonatkozó pontos ismeretek, amelyet csak egy dolog kárpótol – Magyarország ruszinjairól először Rómában szereztek tudomást.

Akkorra a „ruszin pátriárka” („*patriarcha Ruthenorum*”) joghatósága, ahogyan az egri püspök nevezte minden Rómába küldött levelében az uniátus Vasil Tarasovichot, csak Ung, Zemplén, Sáros, Szepes, Abaúj, Szabolcs, Borsod és Gömör vármegyék hívőire terjedt ki.⁵⁰¹ Vasil Tarasovich, a származása szerint galíciai ruszin vagy dnyeper-menti ukrán, bár, Mihal Lacko, TI, kemény megfogalmazása szerint, „*a kárpátaljai ruszin unió főszereplője*”⁵⁰² lett, annak ellenére, hogy a szerb-uniátus Petrovics Péter Partént jelölte ki utódjának (1648), az általa megkezdett ügyet nem tudta befejezni élete végéig sem.

3. Az ungvári uniótól (1646) a bécsi zsinatig (1773): a munkácsi püspökség kanonizációja és a görög katolikusok állami elismerése

Közel 1,1 millió mai görög katolikus „*kezdését az ungvári uniótól datálja*”, attól az eseménytől, ami 1646. április 24-én történt az ismert francia-olasz Drugeth család ungvári várbeli kápolnájában. Akkor 63 ruszin pap Zemplén és Ung vármegyéből a Szabolcs vármegyei szerb Petrovics Péter Partén és a bazilita szerzetes-misszionáriusok vezetésével és a galíciai ruszin Gavril Kosovitsky (Kosovich) részvételével egységre léptek a római egyházzal, a helyi latin püspök, Georgiy Jakusich előtt letették a katolikus hit szimbólumát.⁵⁰³

500 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 116-117; LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 87; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 85.

501 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 91; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 89.

502 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 98; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 96.

503 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 100-106; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 99-104; ЛАЦКО М.: *Ужгородська унія (1646)*. In: ФРІС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛЛ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріархату Сходу...*, с. 119-125; VÉGHSEÓ T.: «...*mint igaz egyházi ember...*», old. 53-61; CORANIČ J.: *Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 44-49; ФЕНИЧ В.: *Ужгородська церковна унія. 370 років з дня прийняття (1646)*. In: *Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2016 рік. Рекомендаційний бібліографічний посібник*, Укладач: Л. О. Падяк. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2015, с. 149-162.

Először az unió, melynek iratának sokáig az 1652. január 15-ei hat archidiaconus X. Ince pápához írt levele minősült, melyben megválasztották püspöknek Péter Partént⁵⁰⁴, csak a munkácsi egyházmegye északnyugati részére terjedt ki a magyarok és a szlovákok között, az ún. három „vidéken” (megyében): az ungváriban, homonnaiban és a makoveciben (Ung, Zemplén, Szepes és Sáros vármegyékben). Az első két „vidék” a Drugeth családhoz tartozott, a harmadik „vidék” – a katolikus Rákóczi Ulászló családjához került. 1652-ben az unió eredményeképp a ruszin közösséget két részre osztották: a másik része (Bereg, Ugocsa, Máramaros és Szatmár vármegyék) az erdélyi református-kálvinista, Rákóczi Gergely uradalmához tartozott.⁵⁰⁵

Tekintettel arra, hogy Ung vármegye kisebb része az Ung folyó jobb partján helyezkedett el, megállapíthatjuk, hogy az ungvári uniót azon a területen mondták ki, ami ma Kelet-Szlovákia részéhez tartozik.⁵⁰⁶ Ahogyan Lippay Gergely esztergomi érsek Rómába küldött 1652. július 19-ei ellentmondásos információjából kitűnik, a szétdúlt munkácsi egyházmegye 650 papja közül az ő joghatósága alá 400 tartozott. Közülük, ahogyan ismeretes, 370-en szavazatukkal az egyesült Péter Partén püspököt támogatta, s 30-an maradtak meg a munkácsi skizmatikus püspök, Ioannik Zeykan hatalma alatt. A ruszin hívők száma 100 ezer fő volt.⁵⁰⁷

Természetesen, ezek nem objektív adatok, mivel ugyanannak a püspöknek az 1654. július 2-ai bővebb információi szerint, 70 mérföldes területen a Kárpátok mentén Trencséntől Husztig és Máramarosig 300 ezer ruszin lakott, melynek lelki gondozását 600 pap látta el. Közülük: 150-en a Rákóczi fejedelemasszonynál volt a munkácsi uradalomban, 170-en a Drugeth család homonnai uradalmában, 30-an a Bárkóczycsaládnál, 77-en az erdélyi fejedelem unokájánál, a katolikus Rákóczi Ulászlónál, 37-en Szerednyén, 35-en Varánban (Varannó), 30-an Petonál (Pete). Mindannyian, a IV. lateráni zsinat 9. alkotmányának megfelelően (1215), az egri latin püspökség területén élnek. Ezen kívül, a Tiszán túl, részben az egri, részben a nagyváradai püspökségben, 24 pap szolgált, Szepesen és az esztergomi egyházmegyében pedig 45 pap. A ruszinok mindannyian addig görög szertartású skizmatikusok voltak, akikkel senki nem törődött és az érdekeiket senki sem védte

504 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 106-117; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 104-115; BUGEL W., Ks.: *W obawie o własna tozsamość. Eklezjologia Unii Užhorodskiej...*, s. 121-127; BUGEL W.: *Ekleziologie Užhorodské unie...*, s. 115-122; ЛАЦКО М.: *Ужгородська унія (1646)*. In: ФРІС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛІ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріархату Сходу...*, c. 125-128.

505 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715..., old. 167-168; LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 119; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 117-118.

506 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 120; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 119.

507 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715..., old. 165-167.

meg. Mára több mint 200 ezer lélek csatlakozott az unióhoz, de több mint 100 pap határolódott el és csatlakozott a skizmatikus püspökhöz.⁵⁰⁸

Évről évre az uniátság püspökhöz egyre több pap került: 1646 – 63, 1650 – 100, 1652 – közel 200, 1654 – majdnem 400, 1661-re – közel 500 az összes 650-ból.⁵⁰⁹ 1651-től Partén joghatósága kiterjedt Szepes, Torna és Gömör ruszinjaira is.⁵¹⁰ Az 1655. július 22-ei esztergomi érsek megerősítő levelében Péter Partén joghatósága öt vármegyére terjedt ki: Szepes, Sáros, Zemplén, Ung és Szabolcs. Mielőtt átkerültek volna Munkácsra, az egyházmegye 769 papjából uniátus csak 313 volt, akik hat főesperesség 376 plébániáján szolgáltak.⁵¹¹

Majdnem „átadva” 1662–1663-ban a gondatlanság miatt a saját bazilita gyontató papján, Stefan Millei-n át a munkácsi püspökséget a kijevi uniós metropolita, Havril Kolendi joghatósága alá, amíg a holm-i Jakiv Susha 1664-ben Rómában apellált a zhiroveci zsinaton döntésére, Rákóczi ambiciózus özvegye, Báthory Zsófia konvertita-grófnő (1660-ban özvegyült meg) megengedte a 70 éves Péter Parténnek, hogy visszatérjen a munkácsi püspökök ősi székhelyére – a Csernek-hegyi bazilita monostorba.⁵¹² Ez azt jelentette, hogy az 1664–1665-ös uniót kiterjesztették Munkácsra és Bereg vármegyére. Továbbra is maradtak ruszinok és vlahok a „skizmában” Ugocsa, Szatmár és Máramaros vármegyékben.⁵¹³

1673-ban, a marcsai szerb és horvát uniós püspök, a Zsummerkből származó Pavao Zorčić⁵¹⁴ missziós munkájának eredményeként, Komáromban az unióhoz

508 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715..., old. 168-174; ЛУЧКАЙ М. М.: *Исторія карпатських русинів: У шестипяти томах*, Том II. Дешифрування рукопису, від перекладача, переклад з латинської, покажчики Ю. М. Сака; вступна стаття Д. Д. Данилюка; Редкол.: Й. О. Баглай, М. М. Вегеш, Д. Д. Данилюк, М. В. Орос, І. М. Сенько. Ужгород: Закарпаття, 1999, с. 275-282; LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 171; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 168.

509 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 127, 146; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 126, 144; CORANIČ J.: *Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 55.

510 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 146; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 144.

511 KUBINYI J.: *The History of Prjašiv Eparchy*. Romae: Ukrajins'kyj Katolyc'kyj Universytet im. sv. Klymenta Papy, 1970, s. 55; CORANIČ J.: *Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 55.

512 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 150-151; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 148-150; VÉGHSEŐ T.: «...mint igaz egyházi ember...», old. 61-75; CORANIČ J.: *Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 50-55; ФЕНИЧ В.: *Ужгородська церковна унія. 370 років з дня прийняття (1646)...*, с. 149-162.

513 CSIPLE S.: *A máramarosi püspökség kérdése*. Budapest, 1910, old. 22-25.

514 ŠIMRAK J.: *Pavao Zorčić, marčanski vladika*. In: *Spomenica-Kalendar grekokatolika križevačke biskupije za godinu 1933*. Križevac, 1933, s. 1-138.

csatlakoztak az addiga már elhunyt, első munkácsi uniós püspök magyar szerb-uszkokok földesurai is Szabolcs vármegyéből.⁵¹⁵ Báthory Zsófia áttérése (1662) után Szabolcs vármegye szerbjei egyesült katolikusok lettek és asszimilálódtak a ruszinokkal, majd később asszimilálódtak a magyarokkal.⁵¹⁶ Ilyen etnokonfesszionális „keverékben” alakult ki később a hajdúdorogi görög katolikus helynökség (1873), majd 1912-ben – ugyanilyen névvel a püspökség is.

Péter Partén halála után (1665) és a görög János József de Camillis apostoli helynökévé váló kinevezéséig a munkácsi egyházmegyében (1689), az ungvári unió következményekkel legyőzte a skizma kísértéseit és az erdélyi fejedelmeket, a magyar latin püspökök és a kijevei uniós metropolita közötti joghatósági harcokat.⁵¹⁷ A XVII. század végéig, főként János József de Camillis apostoli vikárius aktív tevékenységének köszönhetően, az ungvári uniót kiterjesztették Máramaros kivételével a ruszin és román keresztényekre Szatmár északkeleti részében (1690) és Hajdú-Bihar vármegyében.⁵¹⁸

Miután Sáros, Zemplén és Ung vármegyékben a dekanátusokat a katolikus egyház példájára főesperességgé egyesítették, 1712-ben a munkácsi egyházmegye az alábbi protopresbitériumokra (esperességekre) és egyházakra lett osztva: 1) szepesi – 11-12; 2) sárosi – 30; 3) makoveci Zboriv mellett – kb. 60; 4) makoveci Rivne mellett – 30; 5) sztropkivi – kb. 60; 6) homonnai – kb. 60; 7) sátoraljaújhelyi (Új város Sátor alatt) Zemplén déli részén – kb. 60; 8) ungvári (az archidiakónusa skizmatikus) – 60; 9) munkácsi kb. 130 (mindegyik skizmatikus); 10) szőlősi

515 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 156-160; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 155-158; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, I. kötet., old. 89-90.

516 LACKO M., S.J: *The Union of Užhorod...*, p. 157; LACKO M., SJ: *Užhorodská únia Karpatských Rusínov s Katolíckou Cirkvou...*, s. 156.

517 БАРАН О.: *Церква на Закарпатті в роках 1665–1691*, Видання «Богословії», Ч. 36. Рим, 1968, 72 с.; PEKAR A., OSBM: *Tribute to Bishop J.J. de Camillis, OSBM (1641–1706)*. In: *Analecta Ordo Sancti Basilii Magni*, Vol. XII. Romae, 1985, p. 374-418; VÉGHSEÓ T.: *Kollonich Lipót bíboros és a munkácsi egyházmegye görög katolikusai*. In: *byzantinohungarica.hu (Hodinka)*, old. 268–275 [Források, old. 276–282]. V.ö.: *Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Szerkesztette VÉGHSEÓ Tamás. Nyíregyháza, 2008, old. 57-314; VÉGHSEÓ T.: «...mint igaz egyházi ember...», old. 77-109; BAÁN I.: *Theofánisz Mavrogordatosz (1628–1688), paronaxiai metropolita, munkácsi adminisztrátor*. Nyíregyháza, 2012, old. 11-67; ФЕНИЧ В.: *Галичина і Мукачівська єпархія (до 1771 р.)*. In: *Тисячоліття – Милленія. Науковий щорічник*, Випуск 1, Редкол. Ужгород: Видавництво «Гражд», 2014, с. 89-103.

518 CORANIČ J.: *Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 58-64; VÉGHSEÓ T.: «...mint igaz egyházi ember...», old. 111-143; GHITTA O.: *De Camillis püspök első látogatása Szatmárnémetiben*. In: *Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján...*, old. 239-249; GORUN G.: *De Camillis és a Bihar vármegyei görög katolikus egyház létrejötte*. In: *Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján...*, old. 251-256.

(nagyszőlősi) – 24 (mindegyik skizmatikus); 11) havasalföldi – 40 (skizmatikus); 12) bájje-mári Máramaroson – 100 (skizmatikus); 13) kallói Szabolcs vármegyében – 60; 14) nagyváradi – kb. 50 és 15) szikszói Abaúj vármegyében – 12 egyházzal.⁵¹⁹

Ebből az iratból kitűnik, hogy a XVIII. század elejére a munkácsi egyházmegyében, amit 1735-ig két püspök irányított, 769 templom volt (parókia?), melyből 353 „uniátus” (*graeci rutus uniti*) volt, 416 pedig „nem uniátus” (*graeci ritus non uniti / schismatici*). Máramaros skizmatikus papjai csak 1713-ban léptek egységre a munkácsi katolikus püspökkel.⁵²⁰

Így, az ungvári unió (1646) először csak Ung vármegyére, Zemplén északi részére, Sáros, Abaúj, Torna, Szepes és Gömör vármegyékre terjedt ki, azaz a mai Észak-Szlovákia (eperjesi kerület) területére, s az első unátus munkácsi püspök a szerb Petrovics Péter Partén volt. Partén püspök Munkácsra való átköltözése után (1664) a *munkácsi unió* kiterjedt Bereg vármegyére, Zemplén déli részére, Szabolcs, Ugocsa és Szatmár vármegyékre, vagy másképp mondva a mai Kárpátalja területére Ukrajnában, Magyarország és Románia északi részére. Ekkor a ruszinok és a vlachok fogadták el. 1673-ban a Szabolcs vármegyei szerbek (rácok) is uniátusok lettek. Végül 1713-ban a *máramaros-szigeti unió* engedélyezte a kiterjesztést Máramarosra is, természetesen ez a folyamat akadályokkal egészen 1733-ig tartott.

1751-től maradt fenn írásbeli megerősítés az aktuális munkácsi püspöktől, Olsavszky Mihály Manueltől, aki egy kanonikus vizitáció eredményeként levélben írta a Szentszéknek, hogy az ő egyházmegyéjében görög szertartású nem katolikus hívő nem maradt egy sem.⁵²¹ Ahogy látjuk, az elejétől kezdve uniátusok voltak nemcsak a ruszinok, hanem a szlovákok, szerbek, vlachok (románok) és még a magyarok is.

Ezzel együtt, 1771-ig nem volt eldöntve a munkácsi egyházmegye és püspökeinek kanonikus-jogi státusza. Magyarország latin hierarchiája az egri püspök és az esztergomi érsek, a katolikus egyház primásának személyében a trónra dobták Munkácsot az egyházmegye alapítólevele és az ungvári unió megkötésének írásbeli bizonyítékának hiánya miatt. A IV. lateráni zsinat (1215) eltörletlen 9. alkotmányára hivatkozva, a latinok kezelték a keleti katolikus püspökség területét Munkácson mint saját kanonikus területeiket, a görög katolikus püspökséget, figyelmen kívül hagyva a Szent Főváros ellenkező véleményét ebben a kérdésben, – nem másképp, mint saját szertartási helynöküket.⁵²²

519 MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715., old. 587–588; ЛУЧКАЙ М. М.: *Історія карпатських русинів...*, Том II, с. 283–284; CORANIĆ J.: *Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 56.

520 BARAN A.: *Eparchia Maramorošiensis eiusque unio*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1962, 107 p.

521 ЛАЦКО М.: *Ужгородська унія (1646)*. In: ФРІС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛІ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріярхати Сходу...*, с. 128.

522 ZSATKOVITS K.: *Az Egri befolyás és ez ellen vivott harc a Munkácsi görög szertartású*

A munkácsi püspök nyílt adminisztratív alárendelése az egri püspöknek, Bizánczy György Hennadiy püspökkel kezdődött (1716). 1726. március 11-én az egri püspök, Erdődi Gábor elfogadta és jóváhagyta XIII. Benedek pápa 1724. július 19-ei megerősítését, a zamośc-i zsinat kijevi metropolijájára vonatkozó 1720. szeptember 17-ei rendeleteket. Mivel Magyarország északkeleti részének uniátusaival nem volt semmilyen közös kanonikus-jogi szempont, a zamośc-i zsinat rendeletei az egri püspök nyomására kötelező latinizációs kanon lett a munkácsi egyházmegye nagyrésztében. 1726–1727 folyamán kilenc esperesség fogadta el: az újhelyi, a homonnai, a sztropkivi, a vránovói, a makoveci, a zamahuri, a sárosi, az uzsoki, a verhovinai és az ugoicsai.⁵²³

Nemsokára, figyelembe véve a skizmatikus mozgalom felerősödését Magyarországon néhány északkeleti vármegyében (Szabolcs, Szatmár és Máramaros), Bécs (főként Mária Terézia) hatására XIV. Kelemen pápa 1771. szeptember 19-én kanonikusan megerősített (*erectio*) a munkácsi görög szertartású egyházmegyét. Püspökei, természetesen, az esztergomi érseknek, mint Magyarország katolikus egyházi primásainak voltak alárendelve.⁵²⁴ Ebben a státuszában a munkácsi görög katolikus egyházmegye egészen 1937-ig volt.⁵²⁵

egyházmegye történelmében. Történeti tanulmány. In: *Századok. Magyar történelmi társulat közlönye*, T. XVIII. Budapest, 1884, old. 680-877; GHITTA O.: *Un hotar între uniți și „latini”: sãrbãtoarea.* In: *Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region*, Coordonatori: dr. Hans Gehl, dr. Viorel Ciubotã. Satu Mare – Tübingen: Editura Muzeului Sãtmãrean, 2003, s. 70-94.

523 ЛУЧКАЙ М. М.: *История карпатських русинів...*, T. II, c. 212-226; BARAN A.: *Obligatio Synodi Zamostiana in Ucraina Carpatica saec. XVIII.* In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. II (VIII), Fasc. 3-4. Romae, 1956, p. 525-530; VASIL' C.: *Kãnonické pramene byzantsko-slovanskej katolíckej cirkvi v Mukačevskej Prešovskej eparchií...*, s. 44-45, 132-137; ZUBKO P.: *Gréckokatolíci v zãznamoch latinských biskupov z 18. storočia.* Ružomberok, 2009, s. 11-27.

524 PEKAR B.: *De erectione canonica eparchie Mukačoviensis (anno. 1771).* Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1956, 136 p.; *De processibus canonicis ecclesiae catholicae Ucrainorum in Transcarpathia ab 1771 usque 1853*, Collegit: Dr. Alexander BARAN. Romae: Editiones Universitatis Catholicae Ucrainorum S. Clementis Papae, 1973, 281 p.

525 1937. szeptember 2-án XI. Pius pápa (1922–1939) az *Ad Ecclesiastici Regiminis in crementum* bullával új státuszt adott a munkácsi és az eperjesi egyházmegyéknek. Ezzel az *ex cathedra pro officio* irattal megállapították: „...Így a neosolium-i (besztercebányai), nyitrai, munkácsi és eperjesi egyházmegyék elkülönülnek püspökeikkel az esztergomi érsekségtől, különálló egyházi provinciát hozva létre, melyből mindegyik közvetlenül az Apostoli Szent-székeknek van alárendelve. Amiután ezt sikerül teljesen véghezvinni, az Apostoli Szent-szék a Csehszlovák Köztársaságban két új metropoliai székhelyet hoz létre, egyiket Szlovákia latin szertartásrendjének, a másikat a kárpátaljai régió keleti szertartásrendjének.

Véglegesen megállapítjuk, hogy az összes plébánia és minden egyházi intézmény, amely a bizánci szertartásrendhez tartozik, s Csehszlovákia területén helyezkedik el, a Szent Kongregáció szabályainak értelmében, el legyen különítve más egyházmegyéktől és a Ruszin munkácsi egyházmegyéhez csatlakozzon”: Acta Apostolicae Sedis – Commentarium Officiale.

Majdnem egész idő alatt (1771-től 1918-ig) a keleti katolikusok vallási-egyházi életének normáit, akik a római Szentszék által kanonikusan megerősített (*erectio*) fogarasi (1721), munkácsi (1771), krizevci (1777) és nagyváradi (1777) uniós egyházmegyékben éltek, valamint azok, akik a következő két évszázadban váltak ki belőle, Mária Terézia 1773 februári-áprilisi Bécsbe összehívott Magyarország keleti katolikus püspökeinek zsinatán erősítette meg.⁵²⁶ A zsinat iratgyűjteményének („*praeformatio*”-jában), szerzője, a szlovák származású római történész és teológus, Mihál Lacko, TI írta: „*Ennek a zsinatnak nagy a jelentősége, mivel majdnem 150 éven át, amíg a Magyar királyság a saját ősi határain létezett, azaz 1918-ig, rendeleteit a keleti katolikus egyházi élete szabályozta meg.*”⁵²⁷

Ahogy ismeretes, az uniátus-katolikusok a Magyar királyságban nem rendelkeztek olyan érsekkel, aki összehívhatott volna egy zsinatot. Akkorra abban a három egyházmegyében (fogarasi, munkácsi és krizevci), melyeknek püspökei részt vettek a bécsi zsinaton, összekapcsolódtak a vallási szokások. Ők a bizánci hagyományokhoz alkalmazkodtak és ezért az osztrák hatalom előtt „görög katolikusnak” minősültek, bár különböző egyházi hagyományokhoz tartoztak: a munkácsi egyházmegye – mihamarabb a kijevihez⁵²⁸, a fogarasi – a vhlachhoz,

Acta Pii Pp. XI. Romae, 1937, p. 367. A bulla tartalmának általános információját lásd.: Душпастиръ. Ужгородъ, 1937, Чис. 9-10, с. 235-238.

526 Erről a részleteket lásd: ГАДЖЕГА В.: *Нашиѣ культурнѣи церковнѣи справы на епископскихъ нарадахъ р. 1773 у Вѣдни*. In: *Подкарпатська Русь*, Рочникъ III. Ужгород, 1926, № 5, с. 105-108, № 7-8, с. 167-170, № 9, с. 199-201, № 10, с. 213-215; БАРАН О.: *Синод Мукачівської, Фогарайської і Свідницької єпархії у Відні 1773-го року*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. III (IX), Fasc. 3-4. Romae, 1960, p. 394-403; БАРАН О.: *Єпископ Андрій Бачинський і церковне відродження на Закарпатті*. Йорктон: Саск, 1963, с. 18-25; LACKO M., SJ.: *The Reduction of the Number of Feast Days for the Catholics of the Byzantine Rite in Hungary in the XVIII century*. In: *Slovak Studies*, Vol. IV. Rome, 1964, p. 197-215; WELYKYJ A. G., OSBM: *Congressus hierarchicus in Transcarpathia*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Vol. VIII. Romae, 1973, p. 127-160; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 7-13; SUTTNER E. Chr.: *Die Synoden von Zamošć (1720) und Wien (1773) als prägende Ereignisse für die Unierten Polens und der Donaumonarchie*. In: *Ostkirchliche Studien*, Vol. 44. 1995, s. 273-291. Ukr. kiadás: СУТТНЕР Е. Кр.: *Значення Замойського (1720) та Віденського (1773) синодів для уніатів Речі Посполитої та Габсбурзької монархії*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 2, За ред. Бориса Гудзяка, Горя Скочляса, Олега Турія. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2000, с. 99-114; VASIL' C.: *Bacsinszky András püspök személye – püspöksége alatt kiadott – kánoni rendelkezéseinek fényében*. In: *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Szerkesztette Tamás Véghseő. Nyíregyháza, 2014, old. 88-91.

527 *Synodus Episcoporum ritus bizantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonaea. 1773 celebrata*, Collegitet introduction: Michael LACKO, S.J. Roma: Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, 1975, p. 5.

528 Azok a legendák, amelyek a szláv apostol, Metód és tanítványainak tevékenységéről szólnak, amely állítólag messze a keleti irányba jutott és a misszionáriusi tevékeny-

amely a konstantinápolyi pátriárkával volt kapcsolatban, a krizevci egyházmegye – a pécsihez, melynek lelkipásztorai a zágrábi latin érseknek voltak alárendelve. Ugyanakkor mindegyiknél közös volt a bizánci szertartásrend, mindegyik püspök a magyar hercegprímásnak volt alárendelve oly módon, mint a Magyar királyságban a latin egyházmegyék. Közöttük néhányban (munkácsiban, például) a római katolikus egyházzal kötött unió után (1646) kétséges az egyházmegyei státusz megállapítása: a IV. lateráni zsinatnak megfelelően (1215) az egri latin érseknek sikerült rangsorolnia a munkácsi püspököt alárendelt szertartási vikáriusként, annak ellenére, hogy a római Szentszék János József de Camillistól kezdve (1689) a munkácsi püspöki székbe nevezte ki őket a Csernek-hegyi monostorba, nem kisebb ranggal, mint teljesértékű apostoli vikárius.⁵²⁹

A XVIII. század utolsó negyedére a Magyar királyság összes keleti keresztényének száma (rutének/ruszinok, románok/vlachok, szerbek/illírek/ rácok és horvátok), aki egyesült a katolikus egyházzal vagy sem 2 200 000 fő volt. Ebből csak a skizmatikusok (ortodoxok) száma Illíriában, Horvátországban, a Bánságban és Magyarországon 660 000 fő volt, Erdélyben – 500 000 fő. A rutének uniátusok voltak, a románok – uniátusiok is meg nem is, a szerbek – főként uniátusok, a horvátok – uniátusok.

Így tehát, ha a bécsi zsinat idejére 1773-ban a skizmatikusok/ ortodoxok/ pravoszlávok száma összesen 1 160 000 volt, akkor a keleti keresztények (uniátusok) száma – közel 1 040 000. Az unió rác örökösei (a szerbek és a vlachok keveréke) 1611-ben Horvátországban, melyet a marcsi Szent Mihály monostorban kötött meg Simeon Vratanya püspök, Zsumberk régióban éltek a jövőbeli krizevci egyházmegye (1777) 7 plébániáján Bozichkovich Vazul püspök vezetésével kb. 10 ezren. Kárpátalja ruszinjai, akik a 63 pap által aláírt 1646-os ungvári unió örökösei voltak, melyek között 1759-re egy katolikus sem maradt, s a bécsi zsinat alatt a Bacsinszky András püspök vezette munkácsi egyházmegyében éltek (1771) a Magyar királyság 13 vármegyéjének területén 500 000 fővel. S végül, az 1698-as erdélyi unió román örökösei, melyet Alba Juliában kötöttek meg, a fogarasi egyházmegyében laktak (1721) Major Gergely püspök vezetésével és a nagyváradi egyházmegyében (1774, 1748-tól helynökség) Kovács Meletius vezetésével, közel

ség perifériájába került, például a Felső-Tisza-vidéken erősebben meggyökerezett, mint Nagymoráviában, ugyanúgy próbálva kivinni a munkácsi keleti egyházi hagyományokat a kijevei orientáció nélkül, azzal a kivétellel, hogy nem vehették figyelembe azt, hogy történelmileg megalapozatlan. Azokba a ruszin településekbe, melyek a Kárpátokban helyezkednek el a Magyar Királysággal határos Kijevei Russzal, akik katonai szolgálatot tettek a királynak kezdve a XI-XIII. századtól, betelepítettek a ruszinokat (ruszicsokat, oroszokat, ruténeket), akik papjaikkal együtt áthozták ide a kijevei egyházi hagyományt. V.ö.: PEKAR B.: *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (anno. 1771)*..., p. 18. A részleteket lásd: BARAN A.: *Metropolia Kioviensis et eparchia Mukačoviensis*, Ed. 2. Romae: PP. Basiliani, 1960, 111 p.

529 VÉGHSEÓ T.: «...mint igaz egyházi ember...», old. 111-143.

500 000 lélek. A pontosan elrendezett szerb-ortodox egyházi hierarchiával eltérően, melyek 10 püspökség kötelékében voltak alárendelve a karlócai metropóliának, a keleti keresztények (uniátusok) kanonikus-jogi státusza véglegesen csak az 1770-es években lett elrendezve Mária Terézia által.⁵³⁰

A zsinatnak, melyet az uralkodónó hívott össze Bécsbe egy botrány miatt, ami Bradács János munkácsi püspök 1771-ben Jozef Kurcbek bécsi nyomdájában kiadott *Gyűjteménye* körül robbant ki, amelyet Bozichkovich V. krizevci püspök skizmával vádolt meg⁵³¹, egységesítenie kellett volna a három akkor már létező egyházmegye liturgiai-szertartásrendi és egyházi-diszciplináris különbségeit, melyek a magyar hercegprímás joghatósága alá voltak rendelve. Ez a gyűlés a „*de rebus Sacrum Unionem, eiusdemque ad majorem florem, et Incrementum deductionem concernentibus*” érzékeny kérdését hivatott megvitatni, ahogy Mária Terézia 1773. február 24-én megfogalmazta a királyi dekrétumban a zsinat fő célját.⁵³²

A három hagyományból egy új közöset kellett létrehozni, amely csak közös kompromisszumok révén jött létre, mely bizonyos mértékig biztosította az egyházi élet mindhárom egyházközségének lemondását azoknak az egyházaknak a szokásaiból, amelyek hagyományai eredetileg saját vallási életük normái voltak.

A zsinat munkájának gyümölcse (19 ülés, amely február 17-től április 24-ig tartott)⁵³³ Mária Terézia 1773. június 8-as királyi dekrétuma, amely a három már létező egyházmegye számára és a majd a jövőben létrehozott uniós egyházi provinciáknak számos döntést adott a jogilag kötelező érvényű rendeletek hatálya alá, így elrendelték, hogy: az egyházmegyékre, papjaikra és hívekre vonatkozólag továbbra is a „*görög katolikus*” nevet használják, mivel – „*katolikusok*” azért, hogy érezhető legyen a nyugati latin szertartásrenddel való egyenlőségük, s a „*görög*” rész azért, hogy hangsúlyozzák a közös örökségüket, figyelmen kívül hagyva a különbségeket az istentisztelet nyelvében, valamint a vallási és a mindennapi rituálékban.⁵³⁴

Más szóval, ahogyan hangosan megjegyezte ezzel kapcsolatban a híres osztrák történész-teológus, Ernst Christoph Suttner „*ha a bécsi zsinat idején a „görög katolikus egyházmegyéről” volt szó a Magyar királyságban, akkor*

530 *Synodus Episcoporum ritus bizantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonaea. 1773 celebrata...*, Iroductio, p. 7 (n. 1), 8-10.

531 PEKAR B.: *De erectione canonica eparchiae Mukačoviensis (anno. 1771)...*, p. 111-113; *Synodus Episcoporum ritus bizantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonaea. 1773 celebrata...*, p. 10-12.

532 Az idézet: БАРАН О.: *Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті...*, c. 19 (7. jegyzet); СУТТНЕР Е. Кр.: *Українське християнство на початку III-го тисячоліття: Історичний досвід та еkleзіологічні перспективи*, Пер. і наук. ред. Олега Турія. Львів: Свічадо, 2001, c. 63.

533 *Synodus Episcoporum ritus bizantini catholicorum ex antiqua Hungaria Vindobonaea. 1773 celebrata...*, p. 13-20. A zsinat iratai, p. 25-305.

534 Az idézet: СУТТНЕР Е. Кр.: *Українське християнство на початку III-го тисячоліття...*, c. 64 (9. jegyzet). Galíciában ez a döntés Mária Terézia udvari dekrétumával volt kihirdetve egy évvel később – 1774. július 28-án. *Ugyanott*, c. 65.

azokról a püspökségekről beszéltek, amelyek hasonlóan a latin püspökségekhez a magyar hercegprimásnak voltak alárendelve és együtt létrehozták az ország állami Egyházát. Meg volt engedve számukra a liturgiai szertartásrend; de önállóak voltak vagy sem, jogot saját vezetésre nem kaptak.⁵³⁵

Mária Terézia személyes érdekelttségéből kiindulva a bécsi zsinat munkájába és Magyarország (valamint Galíciai) uniátusainak egyenrangúságába a birodalom állami egyházával, a görög katolikus egyházat nem véletlenül nevezik a „Habsburgok gyermekének” vagy „alkotásának”.⁵³⁶ Ez a meghatározás nagyjából megfelel a történelmi valóságnak, amely annak az embernek a korszakával van kapcsolatban, akiről azt szokták mondani, hogy az adott helyen és az adott időben született. Az ő neve Bacsinzky András (1732–1773–1809).⁵³⁷

4. A ruszinok és a krizevci egyházmegye megalapítása

Ott, ahol 1777-ben Magyarország déli részén létrejött a következő görög katolikus egyházi provincia, a XVII. század elején Zsumberk hegyes városában,

535 SUTTNER E. Chr.: *Die Synoden von Zamocz (1720) und Wien (1773) als prägende Ereignisse für die Unierten Polens und der Donaumonarchie*. In: *Orientalium Dignitas 1894–1994. Atti del Simposio commemorativo del centenario della Lettera Apostolica di Papa Leone XIII*. 2-4 november 1994, Szerk. L. Orosz. Nyíregyháza, 1995, old. 191; СУТТНЕР Е. Кр.: *Значення Замойського (1720) та Віденського (1773) синодів для уніатів Речі Посполитої та Габсбурзької монархії...*, с. 102.

536 Például, lásd.: ХИМКА І.-П.: *Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772–1918*. In: *Ковчез. Збірник статей з церковної історії*. Число I, Редактори: Ярослав Грицак, Борис Гудзяк; Упорядники: Ліліана Гентош, Тарас Романюк, Олег Турій. Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету імені Івана Франка, Інститут історії Церкви, 1993, с. 67-99; ТУРІЙ О.: *Греко-католицький священник в Австрійській монархії середини XIX ст.: державний службовець чи душпастир?* In: *Другий Міжнародний конгрес україністів (Львів, 22-28 серпня 1993 р.)*. Доповіді і повідомлення. Історія, Частина I, Упоряд. Ярослава Ісаєвича та Ярослава Грицака. Львів, 1994, с. 181-185.

537 Bacsinzky A. püspöki tevékenységéről a részleteket lásd.: БАРАН О.: *Єпископ Андрій Бачинський і церковне відродження на Закарпатті...*, 63 с.; UDVARI I.: *Bacsinszky András püspök (1732–1772–1809) a ruszin felvilágosodás képviselője*. In: *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása*, Szerkesztette: István Udvari. Nyíregyháza, 1990, old. 29-47; УДВАРИ І.: *Єпископ Андрій Бачинський (1732–(1772–1809). Видатний представник русинського просвітництва. Про життя і діяльність єпископа Андрія Бачинського*. In: *Slavica*, XXX. Debrecen, 2000, old. 193-221; HARAKSIM L.: *«Zlatý vek» biskupa A. Bačinského a obrodenecké obdobia A. Duchnoviča – dve epochy dejín Rusínov*. In: *Slovensko – rusínsko – ukrajinské vzťahy od obrodenia po súčasnosť*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 2000, s. 10-36; *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinzky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Szerkesztette: Tamás Végheő. Nyíregyháza, 2014, old. 13-243.

ami Horvátország és Krajna határán, a horvát Zengg város partján megjelennek a török hódoltság elől menekülő szerbek és vlachok (ezért őket „uszkokoknak” nevezték el). A horvát Ivanić-Grad városának latin plébánosa, Martin Dubravich Simeon Vratanya szerb menekült-püspököt az unió felé terelgette, aki 1607-es felszentelése után a marcsai Mihály monostorban élt. 1611. november 19-én S. Vratanya püspök Rómában Roberto Bellarmino kardinális előtt elismerte a katolikus hitet és féltételeken megkapta tőle a püspöki felszentelést. Ezután, 1611. november 21-én V. Pál pápa *Divinae Majestatis arbitrio* brevéjével kanonikusan elismerte Simeon püspök székhelyét Marcsán, a Szent Mihály monostorban.⁵³⁸

A szerb uniátus-püspök joghatósága először csak Szlovénia távoli részeire, Zsumberk horvát hegyeinek szerb-uszkokjaira terjedt ki, valamint a zágrábi latin egyházmegye vlachjaira. A pápa megparancsolta, hogy S. Vratanya utódait a nem egyesített pécsi szerb pátriárkánál szenteljék fel és Rómában erősítsék meg.⁵³⁹ A marcsai püspök titulusáról való hosszú vita után egy ideig – a „varannói” vagy a „felsővízközi” között, 1671. november 30-án Pavao Zorčić új püspöknek, az uralkodó és a római Szentszék közös megegyezésén, a *Episcopus Plateensis in Beotia* címet adták. 1777-ig így nevezte magát minden utóda.⁵⁴⁰

Ahogy az egrí püspök nem tudott kibékülni a független munkácsi uniátus-püspökök létezésével, a zágrábi latin püspök nem volt hajlandó túrni a marcsai független uniátus-püspöknek. Végül Pavao Zorčić püspök kénytelen volt engedelmessé válni a latib püspöknek úgy, hogy a keleti szertartású hívek vikáriusa lett. Ugyanakkor, saját joghatósága ettől, melyet a püspök Zágrábból küldött, csak a zágrábi érsekségre korlátozódott.⁵⁴¹

538 ХОМА І., о.: *Церковне поєднання з Апостольським престолом на терені сьогоднішньої Крижевецької єпархії в 1611 р.* In: *Наукові записки 1967-68*, ч. 9-10. *На пошану Блаженнішого Верховного Архієпископа Кардинала Йосифа Сліпого у 30-ліття Єпископських Свячень та 25-ліття вступлення на Митрополітичій Престол*, За ред. Володимира Янева. Мюнхен – Рим – Париж, 1969, с. 117-124; ДЖУДЖАР Ю.: *Католицька церква візантійсько-слов'янського обряду в Югославії...*, с. 21-28; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, I. kötet..., old. 88-89; HORNAD V. de juxta: *Dejiny gréckokatolíkov Podkarpatska (9.-18. storočie)*..., s. 831-843; ЛАЦКО М.: *Унія в Хорватії (1611)*. In: ФРІС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛЛ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріярхату Сходу...*, с. 114; MOLNÁR A.: *A szerb orthodox egyház az uniós kísérletek a 17. században*. In: *Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. Évfordulóján...*, old. 43-54.

539 ДЖУДЖАР Ю.: *Католицька церква візантійсько-слов'янського обряду в Югославії...*, с. 28-30; ХОМА І., о.: *Церковне поєднання з Апостольським престолом на терені сьогоднішньої Крижевецької єпархії в 1611 р.*..., с. 124.

540 А „plátei püspök” cím Pleterje településből származik, Zsumberk közelében, ami az akkori latin forrásokban annak a vidéknek a megnevezése is volt: ЛАЦКО М.: *Унія в Хорватії (1611)*. In: ФРІС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛЛ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріярхату Сходу...*, с. 115 (5. jegyzet).

541 *Ugyanott*; ДЖУДЖАР Ю.: *Католицька церква візантійсько-слов'янського обряду в*

Egyidejűleg, hogy Szlovénia és Sríma keleti görög katolikusait ne hagyják lelki gondozás nélkül, Kollonics Lipót, Magyarország hercegprímásának és esztergomi érsekének javaslatára 1688-ban külön helynökséget alapítottak számukra a püspök-helynök székhelyén a Staro Hopovo-i monostorban a Tarcál-hegységben. A helynökség a szerémi latin püspöknek volt alárendelve Diakovár székhellyel. Ugyanakkor, a szerémi karlócai szerb pravoszláv metropolita, IV. Arsenije (a pécsi egykori szerb pátriárka) heves ellenállására, 1706-ban a helynökség megszűnt létezni.⁵⁴²

A szerb pravoszláv metropolitákkal és a pártfogoltjaikkal való elhúzódozó konfliktus csak a marcsai monostor 1739-es leégése után fejeződött be és ezen a vidéken majdnem az unió teljes széteséséhez vezetett. Az egyetlen hely, ahol sikerült megőrizni, a pribić-i birtok volt, Zsumbertől nem messze, melyet az uralkodótól kapott Pavao Zorčić püspök 1680-ban. Pribić, a marcsai monostor leégése után, a marcsai apostoli helynökség püspökének, a római Szent Atanáz görög kollégium végzősének, a ruszin származású (*gente Rutheni*) Havril Palkovichnak az erődje lett.⁵⁴³

Akkor Dél-Magyarországra áttelepültek a ruszin-uniátusok Kúla településéről, a törökök által elpusztított Bács-Bodrog vármegyéből, 1743 és 1746 között Felső (Észak)-Magyarországról, Miskolc környékéről Zemplén vármegyéből. A Kúla település 1746-os kincstári összeírása három származás és vallás nélküli ruszint rögzített és még 11 (család vagy személy – nem ismeretes) ruszin-uniátust Miskolc (*ex patribus Miskolczinum*) környékéről. Bővebb információt saját magukról, származásukról és felekezeti hovatartozásukról a keresztúri nyomozó hatóságoknak adták át 1756-ban. A betelepülők többsége Borsodból származott, kevesebben Zemplénből és a szabolcsi vármegyéből, s egy – Erdélyből.⁵⁴⁴

A ruszinok hivatalos és szervezett áttelepítése Felső-Magyarországról Dél-Magyarországra 1751-ben kezdődött el, amikor Bács-Bodrog vármegye kincstári kamrájának adminisztrátora, Redl Ferenc József, a Bereg vármegyei Cserlenő

Югославії..., c. 40-44.

542 ЛАЦКО М.: *Унія в Хорватії (1611)*. In: ФРІС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛЛІ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріярхати Сходу...*, c. 115-116.

543 ДЖУДЖАР Ю.: *Католицька церква візантійсько-слов'янського обряду в Югославії...*, c. 44-48; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*. I. kötet..., old. 112-118; ЛАЦКО М.: *Унія в Хорватії (1611)*. In: ФРІС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛЛІ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріярхати Сходу...*, c. 115-116.

544 ТАМАШ Ю.: *Руски Керестур, літопис и история (1745–1991)*. Руски Керестур, 1992, c. 61-62; РАМАЧ Я.: *Привредни и дружтвени живот Руснацох у южной Угорскей 1745–1848*. Нови Сад: «Руске слово», 1990, c. 52-54; РАМАЧ Я.: *Зв'язки русинів Південної Угорщини з Мукачівською єпархією (1751–1777)*. In: *Carpatica – Карпатика*, Випуск 20. *Релігія і Церква в країнах Центральної та Південно-Східної Європи*, Ред. колег; Відп. за вип. В. І. ФЕНИЧ. Ужгород: Вид-во Ужгородського національного університету, 2002, c. 4.

falubeli Munkácsi Mihály libertinus kérésére szerződést írt alá 200 uniátus ruszin család felső-magyarországi áttelepítéséről az akkor nem lakott Nagy Keresztúr településre. A Magyar udvari kancellária Redl J. adminisztrátor 1756. szeptember 7-ei jelentéséből ismeretes, hogy Bács-Bodrog (Bácska) ruszinjai csak Felső-Magyarország azon vármegyéiben telepedhettek le, amelyekre kiterjedt a munkácsi püspök joghatósága: Borsod, Zemplén, Szabolcs, Ugocsa, Bereg, Szatmár és Ung.⁵⁴⁵

Valamiért, egyetlen szóval sem említik a többi vármegyét, ahová szintén kiterjedt a munkácsi püspök hatalma: Szepes, Sáros, Abaúj, Torna, Gömör és Mára-maros, bár ismeretes, hogy akkor Nagy Keresztúrhoz érkeztek ruszinok Heves és Csanád vármegyéből, sőt még Erdélyből is.⁵⁴⁶ Ahogyan a ruszinok Keresztúrhoz (1751) és Kocúrba (1763) való áttelepítésének szerződéséből kitűnik, az áttelepítésnek csak a görög vallási uniátus-ruszinok (*Rutheni vere uniti – Rutheni graeci ritui uniti*)⁵⁴⁷ feleltek meg.

1751-ben, a betelepítés első hullámának eredményeként – az ungvári uniós hagyomány hordozóinak, 150 ruszin családnak Keresztúron megalapították az első uniátus plébániát. Mivel ekkorra Bács-Bodrogon nem volt uniátus egyházi szervezet, a keresztúri plébániát a kalocsai római katolikus püspöknek, Klobusicki Ferencnek. Ebben a joghatóságban a ruszinok ennek a régióknak más uniátusaival együtt az 1777-ben alapított új görög katolikus egyházmegye részéhez tartoztak a horvátországi Krizevcen.⁵⁴⁸

A nagy keresztúri parókia első papja a Csanád vármegyei Makórról származó Kövesdi Mihály (1751/1752) volt, akit pravoszláv párti nézetei miatt 1756-ban váltott le a munkácsi monostorból Georgiy Rosiy. Paphoz nemméltó viselkedése miatt 1759-ben őt is leváltották, s helyébe a Szabolcs vármegyei Gyula falu szülötte, Popovics Demeter került. 1763-ban segítségére küldték Keresztúrhoz Kirda József atyát, majd 1765-ben a nagyváradai román uniátus egyházmegyéből Mucsonszi Mihályt.⁵⁴⁹

A keresztúri 1751-es szerződés mintájára, a bács-bodrogi állami vagyon adminisztrátora, Redl József 1763-ban Zomborban is szerződést kötött 150 ruszin

545 КОСТЕЛЬНИК Г.: *Liber Memorabilium. Грекокатолицкей парохии Бачкерустурскей. Хроника Руского Керестура*, Пририхтал за обявйоване, коментари и уводне слово др. Янко Рамач. Нови Сад: Союз Руснацох и Украјинцяч Югославиї, 1998, с. 24-25; ТАМАШ Ю.: *Руски Керестур, літопис и исторія...*, с. 61-62.

546 ЛАБОШ Ф.: *История Русинох Бачкей, Сриму и Славонии 1745–1918*. Вуковар, 1979, с. 182-205; РАМАЧ Я.: *Зв'язки русинів Південної Угорщини з Мукачівською єпархією...*, с. 4.

547 РАМАЧ Я.: *Привредни и дружтвени живот Руснацох у южней Угорскей...*, с. 54, 87; ТАМАШ Ю.: *Руски Керестур, літопис и исторія (1745–1991)...*, с. 61.

548 КОСТЕЛЬНИК Г.: *Liber Memorabilium...*, с. 25; РАМАЧ Я.: *Привредни и дружтвени живот Руснацох у южней Угорскей...*, с. 87; РАМАЧ Я.: *Зв'язки русинів Південної Угорщини з Мукачівською єпархією...*, с. 4.

549 РАМАЧ Я.: *Зв'язки русинів Південної Угорщини з Мукачівською єпархією...*, с. 5-7.

uniátus család betelepítéséről Felső-Magyarország vármegyéből a kevésbé lakott szerb Kocúr településre. A szerződés teljesítését az osztrák tisztviselő, a keresztúri Kiss Péter libertinusra bízta.⁵⁵⁰ Kocúrbán az uniátus plébániát 1766-ban alapították.⁵⁵¹

Ha Kocúr ruszinokkal való betelepítése épphogy csak elkezdődött, akkor a ruszinok Keresztúrba való áttelepítése az 1764–1765-as években már a végéhez ért. Keresztúr ruszin lakossága szemmel láthatóan nőtt: 1751-ben – 120 család, 1764-ben – 1 341 lakos, 1773-ban – 1 778, s 1792-ben – 2 100 görög katolikus ruszin lakosa volt. A szerb Kocúr faluban lassaban nőtt a ruszin lakosság száma: 1765-ben ide 41-en települtek be, 1767-ben 42 ruszin család volt. 1764-re itt 777-en éltek, melyből 386 ruszin-uniátus volt, 1771-ben – 92 ruszin család, melyből 397 kész volt a hitvallásra, 1778-ra pedig – már 678 ilyen személye volt. 1780-ra a faluban már nem említenek egyetlen szerbet sem, s a XVIII. század végére az összes 224 ház Kocúron a ruszinoké volt.⁵⁵²

A XVIII. század végére a két ruszin faluban – a Bács-Bodrog vármegyei Keresztúrban és Kocúron összesen 3,5 ezer ruszin élt⁵⁵³ – az ungvári unió hagyományának közvetlen hordozói.

A szerémi Karlócán található szerb metropólia oldaláról a mindennapos pravoszlávosság veszélye egyrészt, és a kalocsai latin püspökség joghatósági alárendeltsége (1777-ig)⁵⁵⁴ másrészt, okozta a ruszin görög katolikusok közötti kedvezőtlen feltételeket Bácskán. A nagyváradi román uniátus egyházmegye papjának, Mucsonszi Mihálynak esete, akit Kocúr ruszinjai (közel 90-100 család) parókusnak kértek magukhoz, s püspöke, Kovács Meletius 1765-ben harmadik papként küldött Keresztúrra, jól szemlélteti Bácska ruszinjainak hozzáállását a munkácsi és a nagyváradi püspökökhöz. A lényeg, hogy a nagyobb részük Munkácsról származott, a kisebb pedig – a nagyváradi egyházmegyéből.⁵⁵⁵ Az ilyen és hasonló joghatósági és vallási-szertartási jellegű problémák⁵⁵⁶ objektívan hatottak a történelem vezető szereplőinek gondolatára egy különálló dél-magyarországi görög katolikus egyházmegye megalapításáról.

550 ПАМАЧ Я.: *Привредни и дружствени живот Руснацох у южной Угорскей...*, с. 64. Mindkét szerződés ruszin fordítását lásd.: ПАМАЧ Я.: *Кратка история руснацох (1745–1918)*..., с. 38-39, 40-41.

551 ПАМАЧ Я.: *Привредни и дружствени живот Руснацох у южной Угорскей...*, с. 97.

552 Там само, с. 62-66; КОСТЕЛЬНИК Г.: *Liber Memorabilium...*, с. 24-27.

553 ПАМАЧ Я.: *Релігійна та національна ідентичність русинів Крижевацької єпархії (1777–1918)*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, За ред. Бориса Гудзяка, Ігоря Скочиляса та Олега Турія, Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи...*, с. 188.

554 ПАМАЧ Я.: *Грекокатоліцька церква у Бачки под юрисдикцію Калочкей архієпископії (1751–1777)*. In: *Християнски календар «Дзвони» 1995*. Нови Сад, 1994, с. 89-111.

555 ПАМАЧ Я.: *Зв'язки русинів Південної Угорщини з Мукачівською єпархією...*, с. 7-8.

556 *Ugyanott*, с. 8-15.

Miután 1775-ben megjelent Mária Terézia rendelete a horvátországi új görög katolikus egyházmegye megalapításának projektjével, érdekesnek adódik Batthyányi József kalocsai püspök ajánlata arról, hogy a bácskai görög katolikus ruszinokat is csatolják hozzá a jövőbeli krizevci egyházmegyéhez. A latin püspök azt javasolta, hogy a keresztúri és a kocúri plébániákat a nyelvi hasonlóság és a területi közelség miatt a munkácsi egyházmegyéhez csatolják, de ha nem – akkor külön helynökségként – a nagyváradi román egyházmegyéhez.⁵⁵⁷

Kanonizációs megalapítását a krizevci görög katolikus egyházmegye 1777. június 17-én kapta meg VI. Pius pápa *Charitas illa* bullájában, mely említette a munkácsi egyházmegye Bácskára áttelepült ruszinjait is.⁵⁵⁸ Az újonnan megalapított püspökség mindössze 6 plébániából (4 – a zsumberki szerbeknek és vlachoknak és 2 – a bácskai ruszinoknak) és közel 7 ezer hívőből állt, melynek felét az ungvári-uniós hagyomány ruszinjai alkották.⁵⁵⁹

Az új püspökség először az esztergomi, majd 1853-tól a zágrábi latin metropolíának volt alárendelve. Hívei két, egymástól eltérő etnikai származású, földrajzilag nagyon távoli csoportból álltak – szerbek, románok, horvátok Zsumberkből és ruszinok Bácskából. 30 évvel később, az 1810-es években Stanich Konstantin, az akkori püspök összeszámolta, hogy az egyházmegye létezésétől a hívek száma majdnem a kétszeresére nőtt. Igaz, 1868-ban a krizevci egyházmegye görög katolikusainak száma mindössze 18 386 fő volt.⁵⁶⁰ Az 1848–1849-es forradalom előtt mindkét vajdaságban (Bácskán és a Szeremségben is) közel az ungvári unió hagyományának ruszin görög katolikusainak száma 8,5 ezer volt.⁵⁶¹

5. Soknyelvű Babilon: a munkácsi görögkatolikus egyházmegye Bacsinszky András püspök idején

Addig, amíg a XIX. században a munkácsi görög katolikus egyházmegye emberi és intézményesített erőforrásainak rovására nem kezdenek kialakulni új egyházi provinciák vagy plébániáinak egy része a híveivel együtt nem csatlakozik

557 Ugyanott, c. 15. A részleteket lásd: ДЖУДЖАР Ю.: *Католицька церква візантійсько-слов'янського обряду в Югославії...*, c. 49-55.

558 Ugyanott, c. 55-73.

559 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története...* II. kötet, old. 15; ПАМАЧ Я.: *Релігійна та національна ідентичність русинів Крижевацької єпархії (1777–1918)...*, c. 187-188.

560 ЛАЦКО М.: *Унія в Хорватії (1611)*. In: ФРІС В. де, у співпраці з О. БИРЛЯ, Дж. ПІЛІ та М. ЛАЦКО: *Рим і Патріархати Сходу...*, c. 117.

561 ПАМАЧ Я.: *Привредни и дружтвени живот Руснацох у южней Угорскей...*, c. 140; ПАМАЧ Я.: *Кратка история руснацох (1745–1918)...*, c. 76.

más keleti katolikus egyházmegyéhez, lenyűgöző földrajzi kinézete volt. A különböző statisztikai adatoknak megfelelően (*parókusok, parókiák és filiálék CONSIGNATIO-ja...a munkácsi egyházmegyében (1792)*⁵⁶², *A munkácsi görög katolikus püspökség összeírása (1806)*⁵⁶³, *A munkácsi püspökség lelkészsegeinek katalógusa...* (1814)⁵⁶⁴ és *A munkácsi egyházmegye görög katolikus lelkészseinek sematizmusa (1816)*⁵⁶⁵), Bacsinszky András munkácsi püspök hatalma Magyarország 45 vármegyéjéből 13-ra terjedt ki 49 074 km²-es területtel. Ez egy kicsit nagyobb volt, mint Szlovákia mai területe (49 036 km²). Ha figyelembe vesszük, hogy Magyarország lakossága (Horvátország nélkül) 1804-re 6 888 890 fő volt, akkor a munkácsi egyházmegye 541 963 görög katolikusa az 1806-os összeírásra az egész ország lakosságának 7,87%-át tették ki.⁵⁶⁶

A Kárpáti vízválasztó gerinc vonalán 300 km-t felölelve Szepestől (északnyugaton) Szigetig (északkeleten) és a Kárpátok gernictől a Tisza-Dunai alföldig több mint 100 km-en, a munkácsi görög katolikus egyházmegye püspökének joghatósága az alábbi vármegyék területeire terjedt ki: Máramaros – 9 716 km², Zemplén – 6 282 km², Szatmár – 6 104 km², Szabolcs Hajdúdorog szabad városával (1616-tól) – 4 637 km², Bereg – 3 786 km², Szepes – 3 654 km², Sáros – 3 652 km², Borsod – 3 587 km², Ung – 3 230 km², Abaúj-Torna – 3 223 km² és Ugocsa – 1 213 km².⁵⁶⁷

562 *Consignatio Parochorum, Parochiarum et Filialium, Numeri Animarum, nec non Parochialium Proventum Almae Dioecesis Munkacsinensis per respectivos comitatum continens Eorum Subdivisionem in Vice-Archi-Diaconatum facta die 1-a 7-bris Anno 1792.* In: *Magyarország története 1790–1848*, II. kötet, Szerkesztette: MÉREI Gyula. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980, old. 425-441; *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsegeinek 1792. évi katalógusa*, A bevezető tanulmányokat: István BENDÁSZ, István KOI, Híador SZTRIPSKY. Nyíregyháza, 1994, 147 old. + diagramok.

563 *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása*, Szerkesztette: István UDVARI. Nyíregyháza, 1990, 189 old.

564 *Catalogus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Munkatsiensis. Sede episcopali vacante pro Anno MDCCCXIV.* Cassoviae: Typis Stephani Ellinger, 1814, 338 p.

565 *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkatsiensis pro anno domini M. D. CCC.XVI.* Cassoviae: Ex Typographia Ellingeriana, 1816, 237 p.

566 UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok.* Második kiadás. Nyíregyháza, 1994, old. 80. Ruszin kiadás: УДВАРИ I.: *Образчики з історії нудкарпатських русинув XVIII. столітє. Изглядованя з історії культури и язика*, Вступ І. Керчі; Спередслово Дюльє Вігы; Мапы Жолта Ботлика. Ужгород: Удавательство В. Падыка, 2000, с. 130. Lásd. még: BOTLIK J.: *Hármas kereszt alatt. Görög katolikusok Kárpátalján az ungvári uniótól napjainkig (1646–1997).* Budapest: Hatodik síp alapítvány új mandátum könyvkiadó, 1997, old. 51.

Például, 2015. december 1-jére a munkácsi görög katolikus egyházmegye püspökének hatalma csak Kárpátalja 12 800 km²-es területére korlátozódott, ami mindössze 0,8%-át teszi ki Ukrajna 42 777 006 lakosának. Az információ a munkácsi görög katolikus egyházmegye hivatalos honlapjáról és Ukrajna Állami Statisztikai Bizottságától van.

567 BOTLIK J.: *Hármas kereszt alatt...*, old. 51.

A Habsburgok által a vallási élet és az egyházi struktúra megújításának eredményeként a XVIII. század második felében szembetűnő volt a munkácsi görög katolikus egyházmegye híveinek számának növekedése.⁵⁶⁸ Ha az 1750–1752-es években Olsavszky Mihály Manuel egyházmegyei kanonikus vizitációja alatt összesen 119 101 ruszin hívőt jegyzett fel, amelyek 839 plébánián éltek 675 párókussal Magyarország 10 vármegyéjében (Abaúj, Bereg, Borsod, Máramaros, Sáros, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Ung és Zemplén)⁵⁶⁹, akkor a XVIII. század végére a helyzet megváltozott.

A *Lexicon locolorum populosorum regni Hungaria*-nak megfelelően (1773) 13 vármegyében (az előző tízhez csatlakozott még Szepes, Gömör és Torna) 687 görög katolikus plébánia volt, a ruszinok pedig a Magyar királyság 738 különböző településén éltek.⁵⁷⁰ Az 1792-es *Consignatio*-ban 729 plébánián és 1 554 filálban 12 vármegyében (Abaúj és Torna összeolvadt) a hívők száma 434 265 volt (más adatok szerint 443 514). Ismeretes még, hogy 566 plébánián a liturgia nyelve az egyházi szláv volt, 164-nél – a román (köztük a legnagyobb – 112 – Szatmár vármegyében és 43 – Máramaros vármegyében).⁵⁷¹

568 JANKA G.: *Habsburg egyházpolitika a hódoltság utáni hazánkban*. In: *Athanasiana*, Vol. 17, 2003, old. 95-108; ŠOLTÉS P.: *A papság reformja a Munkácsi Egyházmegyében a 18. században*. In: *SYMBOLAE. A görög katolikus örökségkutatás útjai. A Nikolaus Nilles SJ halálának 100. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*. Nyíregyháza, 2007. november 23–24, Szerkesztette: Tamás Végheő. Nyíregyháza, 2010, old. 231-245; ŠOLTÉS P.: *Sociálna emancipácia a disciplinizácia gréckokatolíckeho duchovenstva v 18. storočí*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III.*, Jaroslav Coranič (ed.). Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 257-270; ТУРІЙ О.: *Австрійське просвітництво та «унійне відродження» наприкінці XVIII – на початку XIX століття*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III.*, s. 287-297; SPANNENBERGER N.: *Felvilágosult abszolútizmus, tolerancia és paritás. Egyház- és valláspolitikai a 18. századi Habsburg Birodalomban*. In: *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Szerkesztette: Tamás Végheő. Nyíregyháza, 2014, old. 13-28.

569 BASILOVITS J., R.P.: *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits, olim Ducis de Munkacs, & exhibens Statum Greco-Catholicae Dioecelis Munkacsienlis Hierarchicum, juxta ferium episcoporum cum proecipis eorundem, aliorumque Illuftrium Virorum Gestis, e variis Bullis Pontificiis, Diplomatus, Decretisque Regiis, ac allis Documentis, authenticis potifsimum concinnatam*, Tomus II. Cassovie: Typis Joannis Josephi Ellinger, 1804, Pars IV, Caput XII, p. 73.

A munkácsi egyházmegye 1750–1752-es kanonikus vizitációjáról a teljesebb kiadványt lásd: *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Olsavszky Mihály Manuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásainak iratai*. Közreadják: Tamás VÉGHSEŐ, Szilveszter TERDIK, Katalin SIMON, Tiborné MAJCHRICS, Katalin FÖLDVÁRI, Éva LÁGLER. Nyíregyháza, 2015, old. 37-737.

570 ПЕТРОВЪ А.: *Предѣлы угро-русской рѣчи въ 1773 года по официальныхъ даннымъ. Исследования и карты*. In: *Материалы для исторіи Угорской Руси*, Т. VI. Санкт-Петербург, 1911, с. 70-200.

571 *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsegeinek 1792. évi katalógusa*..., old. 23-31;

A következő században a munkácsi egyházmegye görög katolikusainak száma folytatta a növekedést: 541 963 (más adatok szerint 507 696) – az 1806-os⁵⁷² összeírás alapján, 560 472 – 1814-ben⁵⁷³ és 575 507 – 1816-ra⁵⁷⁴. Ez volt az utolsó év a munkácsi egyházmegye nagy felosztása előtt. Közigazgatásilag az 1806-os összeírás szerint a 729 anyaplébániai (más adatok szerint – 724 vagy 732) és 1 660 filiál (más adatok szerint 2 041) egyház (9 sszesen 2 384 vagy 2 773 lakott település) a vezetőség kényelmi szempontjából három helynökégre oszlott: máramarosi – alapítva 1723-ban, a szatmári – 1776-ban és a kassai – létrehozva 1787-ben (1792-ben áthelyezték Eperjesre), 11 főesperesség és 60 esperesség.⁵⁷⁵

Ha a vármegyék/ispánságok szemszögéből nézzük ezt a hatalmas területet, akkor a munkácsi egyházmegye plébániái 1806-ban az alábbiak szerint osztódtak szét: Máramaros – 132, Zemplén – 131, Szatmár – 127, Bereg – 76, Sáros – 74, Ung – 68, Szabolcs – 39, Ugocsa – 32, Szepes-Gömör – 23, Abaúj-Torna – 22 és Borsod 11 – plébánia⁵⁷⁶.

Nem nehéz meggyőződni, hogy a munkácsi görög katolikus egyházmegye plébániáinak fele és a hívei már az évszázad hajnalán a jakobinus ideológia nacionalizmusával és az etnikai különbségének gyakorlatával a jövőbeli kommunista-szovjet formáció képzeletbeli és igazi adminisztratív határain túl volt a XX. század közepén, mint Kárpátalja. Ezzel kapcsolatban a szlovák származású római történész, Mihail Lacko jezsuita atya megjegyezte, hogy sok görög katolikus nem élt tömören, hanem egyik oldalról a római katolikus és protestáns magyar, szlovák és német nemzet között diaszpórában, a másik oldalról pedig a román és szerb pravoszláv nemzet között. Ugyanakkor, Magyarországon a kezdetektől (az 1646-os ungvári uniótól) nem voltak görög katolikusok, ahogyan azt hibásan állítja a ruszin monoetnikus közösség (az integrációjuk az ukránokkal együtt) különböző egyháztörténészei (Atanaz Pekar, Igor Monchak).⁵⁷⁷ Sohasem volt ruszin a munkácsi görög katolikus egyházmegye összes híve (ahogyan nem minden keleti katolikus ukrán). Tehát, M. Lacko meggyőződése szerint, az egyházmegye nagy

A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása..., old. 9-10.

572 *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 27;
A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása..., old. 10.

573 *Catalogus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Munkatsiensis...*, 1814, p. 1-15; LACKO M., S.J.:
Z našej minulosti. 34. Delenie Mukačevského biskupstva. In: *Mária*, 1981, Január, s. 15.

574 *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsiensis...*, 1816.

575 *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása...*, old. 57-63.

576 *Ibidem*.

577 ПЕКАР А. В., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття*, Том I: *Єрархічне оформлення*. Видання друге. Рим – Львів: Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1997, 232 с., Том II: *Внутрішня історія*. Рим–Львів: Видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1997, 492 с.; МОНЧАК І.: *Самоуправна Київська Церква*. Львів: «Свічадо», 1994, 173 с.

területe és a különböző etnikai összetevője hozta létre a hatékony közigazgatás objektív nehézségeit.⁵⁷⁸

A munkácsi görög katolikus egyházmegye papságának és híveinek többsége természetesen ruszin* öntudatú volt (541 963 görög katolikusból 345 786 fő, vagy 63,8% tartotta magát ruszinnak), akik nemcsak a római katolikusok, protestánsok és zsidók között éltek, hanem a szlovák, magyar és román nyelvű közösségekben. Ugyanezt ma már nem fogadják paradoxálisként, de a ruszinok legnagyobb százaléka (az ún. etnikai mag a lakosság 50%-a) az olyan vármegyékben és központjaikban összpontosult mint Sáros / Eperjes – 98,65%, Bereg / Munkács – 96,75%, Ung / Ungvár – 95,14%, Zemplén / Laborcrév, Nagymihály – 88,45%, Ugocsa / Nagyszőlős – 81,10%, Máramaros / Huszt, Máramarossziget – 62,15%, Abaúj / Kassa – 60,58% és Borsod / Miskolc – 55,85%.⁵⁷⁹ Más vármegyékben és városokban a nehézkes egyházmegyékben a ruszinok kevesebb mint 50%-ot tettek ki.

Történelmileg úgy alakult, hogy a ruszinok után a legnagyobb számú etnikai csoportot a román–görög katolikusok alkották: 1806-ban a munkácsi egyházmegyében 113 255-en voltak, azaz a hívők 20,89%-át alkották. Azok a hívek, akik a liturgiát és a miséket román nyelven hallgatták, az alábbi vármegyékben és

578 LACKO M., S.J.: *Z našej minulosti. 34. Delenie Mukačevského biskupstva...*, s. 15. Az etnikai-felekezeti pluralizmust a görög katolikus közegekben lásd három vármegye és a kárpátaljai régió három városának egyikének: ŠOLTÉS P.: *Tri jazyky, štyri konfesie. Etnická a konfesionálna pluralita na Zemplíne, Spiši példáján a v Sariši*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2009, 232 s. + diagram; KÓNYA P.: *Gréckokatolíci v hornozemplínských a užských mestechách Humenné, Michalovce a Sobrance do začiatku 20. storočia*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III...*, s. 243-255.

579 *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása...*, old. 64-65; UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 86; УДВАРИ І.: *Образчики з історії пудкарпатських русинув...*, с. 138.

* Tekintettel arra, hogy ennek a kutatásnak történelmi jellege van, a *ruszinok* alatt (a norm. *Rus' / Русь, Rhos* – bizánci-görög alak, *Rüz / Rüz* – délgermán alak, *Rüss / Rüs* – rajnai alak, *Rug / Rug-i* – ripuár-frank alak, *Rut-en / Ruth-en* – latinositott könyvi alak) a következő etnikai identitást értjük: a mai keleti szlávok és keleti keresztények egy része, akik az oroszoktól, ukránoktól és fehéroroszoktól eltérően megőrizték archaikus nevüket az ősi ruszin államiság idejéből, melynek Kijev volt a központja, s amelyek ma a Kárpát-medence néhány országában s az európai és amerikai diaszpórában élnek tömören. A terminus eredetét és etimológiáját tágabb kontextusban lásd.: ПРИЦАК О.: *Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг)*. Том 1, Авторизов. пер. з англ. Олександр Буценко та Юрій Олійник. Київ: Видавництво «Обереги», 1997, с. 37-60 (бібліографія теми, с. 60-64), szűkebb értelemben: BONKÁLO S.: *Kárpátorosz, nagyorosz, orosz, ruszin, rutén, uhrorusz, ukrán*. In: *Láthatár*, Vol. 7, № 7. Budapest, 1939, old. 292-295; MAGOCSI P. R.: *The Shaping of National Identity: Subcarpathian Rus', 1848-1948*. Cambridge, Mass., 1978, p. 277-281. Ukrán kiadás: МАГОЧІЙ П. Р.: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948)*, Авторизов. пер. з англ. Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1994, с. 167-168.

fővárosokban éltek: Szatmár / Szatmárnémeti (Satu mare) / Nagykároly – 74,61%, Máramaros / Máramarossziget – 35,74%, Szabolcs / Hajdúdorog / Nyíregyháza – 15,53% és Ugocsa / Nagyszőlős – 13,42%.⁵⁸⁰ Bár a munkácsi egyházmegye román görög katolikusainak 2/3-a főként protestáns-zsidó környezetben élt Szatmárnémeti vármegyeközpontban⁵⁸¹, sokan közülük Máramaros ruszinjai és Szabolcs és Ugocsa vármegye magyarjai között maradtak.

A harmadik helyet az egyházmegyében a magyar görög katolikusok foglalták el: 33 785 fő, azaz a hívők 6,23 %-a. Legnagyobb számuk az alábbi vármegyékben és központokban összpontosult: Szabolcs / Hajdúdorog / Nyíregyháza – 40,05%, Borsod/Miskolc – 31,10%, Abaúj/Kassa – 24,33%, Szatmár/Szatmárújnémeti (Satu mare) / Nagykároly – 8,59%, Zemplén / Laborcérév, Nagymihály – 5,78%, és közel 3% – települt szét Ugocsa és Ung vármegyében. Másszóval, régen a magyarosítás célirányos állami politikája előtt (1868-tól) a magyar görög katolikusok többsége az ún. ruszin etnikai mag határától távol élt.⁵⁸²

A szlovák anyanyelvű görög katolikusok száma 1806-ban 5 146 fő volt, amely a munkácsi egyházmegye összes hívőjének 0,95%-át tette ki. A kassai helynökség, függetlenül attól, hogy 1792-ben a helynökség székhelyét áthelyezték Eperjesre, 1787-től 1806-ig az iratokban az elsődleges nevén volt. Nem etnikai, hanem földrajzi elv szerint 13 vármegyéből 7-ben 443 514 hívőből 131 229 a munkácsi egyházmegye 1792-es összeírása szerint a kassai helynökségbe került. Az abszolút többségük ruszin volt, kevesebben voltak a magyarok, szlovákok és számos kétnyelvű.⁵⁸³

Ezen a ruszin, román, magyar és szlovák görög katolikus homogén etnokonfesszionális közösségen kívül, akik a kárpátaljai régió multi-etnokonfesszionális közösségben éltek, 42 888 lélek (vagy a munkácsi egyházmegye híveinek 7,91%-át alkották) kétnyelvű volt. Közülük a legnagyobb számot (23 021 lélek vagy 53,68%) a ruszin-magyarok alkották, amely az egyházmegye híveinek 4,25%-át tették ki.

580 UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 86-88; УДВАРИ I.: *Образчики з історії пудкарпатських русинув...*, c. 138-140.

581 Annak csodálatos illusztrációját, hogyan képviseltette magát a görög katolikus közösség Szatmárnémetiben és Szamosújvárnémetiben lásd a helyi multi-etnikus és multikonfesszionális közösségű Szent Miklós egyház történelmének példáján: ČIUBOTÁ V., HORVAT L., DELEGAN M.: *Biserica «Stântul Nicolae» din Mintiu – Satu Mare: istorie și contemporaneitate*. Satu Mare – Ujgorod: Editura Muzeului Sătmărean, 2010, s. 5-55 (egyidejűleg ukr. – c. 57-109, magy. – old. 111-159 és ang. – p. 161-209).

582 A magyar görög katolikusok etno-vallási azonosításának részleteit 1747 és 1915 között lásd.: PILIPKÓ E.: *Ütköző identitások. A kárpátaljai magyar görög katolikusok etnikai és vallási identitástudatának vizsgálata az 1989-es változások kapcsán*. Ungvár – Budapest: Intermix Kiadó, 2007, old. 20-56.

583 CORANIČ J.: *Z dein Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 79-82; KÓNYA P.: *Konfessionálne pomery v Prešove v čase založenia gréckokatolíckeho biskupstva*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV a*. Jaroslav Coranič (ed.). Prešov – Užhorod, 2016, s. 85-99.

Jelentősen kevesebben voltak a ruszin-szlovákok (8 945 fő vagy az egyházmegye híveinek 1,65%-a), magyar-románok (6 113 vagy 1,12%-a a híveknek), ruszin-románok (4 616 vagy a hívek 0,85%-a), és 195 – magyar-szlovák. Hasonlóképpen, a munkácsi egyházmegye 1806-os összeírása 1 100 hívőt rögzített, akik magukat többnyelvűnek – ruszin-magyar-románnak tartották.⁵⁸⁴ Ők mindnyájan Szatmáron éltek.

A görög katolikusok két utolsó osztálya között (kétnyelvű és többnyelvű) gyakran megfigyelhető volt egy mindennapos, észrevehetlen, természetes, „csendes” asszimiláció a másik etnikai csoport javára, ami természetesen nem mindig volt hasznos a nagyobb csoport számára. Ilyen kölcsönös akulturizációs folyamatok figyelhetők meg a XIX. és a XX. században.

584 UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 86-88; УДВАРИ I.: *Образчики з історії пудкарпатських русинув...*, с. 138-140.

VI. FEJEZET

A munkácsi anyeszentegyház hatos felosztása és a „leányegyházak” kanonikus-jogi intézményesítése (1816–1946)

A javított szöveg az
alábbi kiadványban jelenik meg:
ФЕНИЧ В.: *Від монастирської
Церкви-Єпархії до «Ecclesia
sui iuris»: Ужгородська унія
та інститування церковних
спільнот ужгородської унійної
традиції*. In: *Наукові записки
Ужгородського університету.
Серія: історично-релігійні
студії*, Випуск 5. Ужгород:
Видавництво УжНУ«Говерла»,
2016, с. 26-105.

Bevezetés

Az elsők, akik megsértették a munkácsi egyházmegye területi joghatóságának kérdését az eperjesi helynökség kialakulásának hatása alatt Kassán, a krizevci egyházmegye két püspöke, Joszafat Bastasich és Silvestr Bubanovich volt. Követeléseiket törvényesnek vélték a munkácsi görög katolikus egyházmegye déli vármegyéiben, ahonnan az első bácskai⁵⁸⁵ ruszin áttelepültek származtak. Ugyanakkor, amíg Bacsinszky püspök élt, akinek kétségtelen volt a hatalma nemcsak a hívek és a papság szemében, hanem a kormány szemében is, a püspök olyan szintet ért el, hogy karizmájában egyesítette a vallási és nemzeti vezetői-etnarchoszi⁵⁸⁶ tulajdonságokat, így az egyházmegye felosztásáról szó sem lehetett.⁵⁸⁷

Az a körülmény, amely mozdított a munkácsi görög katolikus egyházmegye felosztásának kérdésén⁵⁸⁸ a galíciai érsekség 1808.február 23-ai megalapítása volt a római Szentszék által. Ahogyan a Szent főváros ügyeivel kapcsolatos osztrák nagykövet, Ludwig von Lebzelter titkosított küldeményéből kiderül, melyet az Osztrák Birodalom külügyminiszterének és kancellárhelyettesének, Johann Philipp Stadion grófnak küldött (1807. július 11.), az érsekséghez csatlakozniuk kellett volna Magyarországra görög-uniátusainak is. A bécsi császári udvar beleegyezésével, néhány befolyásos egyházi személy (a küldeményben Jordan Mickevichről volt szó, a római Nagy Szent Bazil Rend 18 éves ügyészéről) megkötötte „*Galícia és Magyarország görög-uniátus egyházmegyéjének egyesített projektjét azért, hogy ez a gyűlés megválassza a metropoliát, melyet elismer és megerősít az Ausztriai Udvar...*”⁵⁸⁹

585 PEKAR A. B.: *Historic background of the eparchy of Prjashev*. Pittsburgh: Byzantine Seminary Press, 1968, p. 3.

586 Az etnarchosz fenoménjának alakulásáról a részleteket lásd a kijevi egyház hosszúidejű hagyományának példáján: СКОЧИЛЯС І.: *Уряд єпископа в Київській Церкві Х–XVIII століть*. In: «Для вас я єпископ, з вами я – християнин». *Матеріали семінару Інституту релігії та суспільства УКУ (Львів, 25 серпня 2012 р.)*, Упор. Мирослав Маринович. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2012, с. 23-58.

587 PEKAR A. B.: *Historic background of the eparchy of Prjashev...*, p. 1.

588 V.ö.: БАРАН О.: *Поділ Мукачівської єпархії в XIX столітті*. In: *Записки Чину Святого Василя Великого*, Т. IV. Рим, 1963, с. 534-569; *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása...*, old. 71-76; BENDÁSZ I.: *A munkácsi egyházmegye területváltásairól*. In: *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 17-22; BOTLIK J.: *Hármas kereszt alatt...*, old. 51-58; FENIC V.: *Konfessionelle und nationale Identität der Katholiken griechischer Konfession von Transkarpatien im 18.–20. Jahrhundert*. In: *Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region*, Koordinatori: dr. Hans Gehl, dr. Viorel Ciubotă. Satu Mare – Tübingen: Editura Muzeului Sătmărean, 2003, s. 85-98 (s. 83-103).

589 Az idézet: *Фундація Галицької митрополії у світлі дипломатичного листування Австрії та Святого Престолу 1807–1808 років: Збірник документів, Упорядкування*,

Az adott kérdéshez Anton Angelovich, galíciai szökött-metropolita nem tisztázott hozzáállása (1809. június 9-e után)⁵⁹⁰, aki Napóleon lengyel szövetségesei elől menekült a Kárpáton túlra. Ezért a munkácsi és a krizevci egyházmegye sorsa, ahol szintén olyan ruszinok éltek, mint a galíciai ruszinok Ausztriában, az idősödő és beteg Bacsinszky püspök idejében, akinek a szülei szintén Galíciából⁵⁹¹ települtek át, a magyar egyházi és politikai köröket nyugtalanították.

Békén hagyva a krizevci és a nagyváradi görög katolikus egyházmegyék érdekeit Bacsinszky munkácsi püspök és Bradács Mihály püspöki helynökének álláspontjaival ellentétben, ha hihetünk az ukrán egyházi történetírásnak, a munkácsi egyházmegye felosztásának első ötletét az esztergomi érsek és magyar hercegprímás, Karl Ambros von Este vetette fel az 1807. június 30-ai magyar pralamenti ülésen.⁵⁹² S bár, VII. Pius pápa 1808. február 23-ai bullájában a *Az egyetemes egyház vezetésében* a galíciai érsekség megalapításánál nem volt szó a magyarországi görög-uniátusok galíciai püspökének való alárendeltségéről⁵⁹³, de I. Ferenc Habsburg császár egy külön rendeletet adott ki, melyben a munkácsi, krizevci és nagyváradi egyházmegyék az esztergomi érsek és magyar prímás mint saját érseki felettesének hatalma alatt maradt,⁵⁹⁴ és a hatalmas egyházmegye ungvári püspöki rezidenciái székellyel való felosztása csak idő kérdése maradt.

Erre a pillanatra a magyarországi görög katolikus püspökök megbeszélték a munkácsi egyházmegye lehetséges felosztását: a nagyváradi Samuil Vulcan nem tiltotta meg, hogy az egyházmegyéjéhez csatolják Szatmár, Máramaros és Szabolcs vármegyék román nyelvű uniátus görögjeit, a krizevci püspök, Silvestr Bubanovic, ahogyan már szó volt róla, azt tervezte, hogy kiterjeszti joghatságát a krizevцитől messze található Szepes, Sáros, Borsod, Abauj-Torna és Gömör vármegyék görög-

вступна стаття та коментарі Вадима АДАДУРОВА. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2011, с. 32-35 (Док. 11. пер.).

590 АДАДУРОВ В.: *Світ політичних погляді Антонія Ангеловича. Документи до вивчення феномену імперської ідентичності серед духовенства Галичини наприкінці XVIII – на початку XIX ст.* In: *Наукові записки Українського Католицького Університету*, Число II, Серія: Історія, Випуск 1. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2010, с. 321.

591 A tanú vallomása Bacsinszky András érdemességének és rátermettségének bizonyítására munkácsi püspökké való kinevezésekor. In: ЛУЧКАЙ М.: *Історія карпатських русинів: У шести томах.* Т. VI, Дешифрування рукопису О. В. Барбіл, Е. В. Швед, О. М. Яцків; післямова М. М. Вегеша; покажчик історичних осіб та назв Д. Д. Данилюка; географічний покажчик І. М. Сенька; про переклад, перекладачів і добродіїв цього тому Е. В. Швед. Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 2011, с. 12.

592 KUBINYI J.: *The History of Prjašiv Eparchy.* Romae: Ukrajins'kyj Katolyc'kyj Universytet im. sv. Klymenta Papu, 1970, s. 81.

593 *Фундація Галицької митрополії у світлі дипломатичного листування...*, с. 167-179 (Док. 50. пер.).

594 ПЕКАР Атанасій ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття...*, Том I, с. 90.

uniátusaira, melyeknek elődei félévszázada települtek át Magyarország déli részére, Bácskára.⁵⁹⁵

Bacsinszky halála után (1809.12.19.), ahogyan a Hadzsega Bazil, a munkácsi görög katolikus egyházmegye hivatalos történetírója az 1920-as években írta, a legfelsőbb állami körökben az első helyen a munkácsi egyházmegye kérdése állt.⁵⁹⁶ Ennek a ténynek bizonyítása lehet az, hogy 1816-ig a hatalom csak egy káptalani helynököt nevezett ki a munkácsi görög katolikus egyházmegye vezetésére, s nem püspököt, ami egyről árulkodik: találni egy olyan püspököt, aki nem állt volna ellen a politikájának *divede et impera*. Ilyen püspök nem lehetett ruszin.

Azért, hogy megszabaduljon Bradácstól, mint ellenfelétől a munkácsi püspöki szék jelöltjétől, Ioann Kutka kanonok „feldobta” számára az eperjesi helynökség különálló püspökséggé való emelésének ötletét. A Szentszék által frissen létrehozott önálló galíciai érsekségre hivatkozva, a Magyar Egyházi Kancellária 1810. március 27-én felajánlotta a Konzisztórium számára, hogy emeljék metropoliumi rangra a munkácsi egyházmegyét és hatalmas területét osszák fel számos kisebb részegyházmegyére. A Konzisztórium ülésén, amelyet I. Kutka vezetett, Bradács Mihályon, a munkácsi káptalani helynökön kívül, aktívan részt vett a megbeszélésben a nagyváradi kapitulum helynöke, Pócsi Elek is.⁵⁹⁷ Akkor kevés embernek jutott eszébe az, ez az idős, román származású személy lesz a munkácsi görög katolikus egyházmegye legérzékenyebb pontja („akhilleuszi sarka”).⁵⁹⁸

Egy igazi modern Babilonnal van dolgunk Bacsinszky püspök életének utolsó éveiből, s környezetében (I. Kutka és Bradács M.) alakult ki a jövőbeli munkácsi görög katolikus egyházmegye sorsával kapcsolatos két szempontja. Az első az ősi anya-egyházmegyét tervezte metropoliumi méltóságra emelni három egyházmegye részeként: a munkácsi – metropoliai, melyben 262 parókiának és 193 552 hívőnek kellett maradnia, az eperjesi – 189 plébániával és 145 730 hívővel és ennek megfelelően a máramarosi – 240 plébániával (130 román és 110 ruszin) és 185 717 hívővel.⁵⁹⁹

A második elv a munkácsi egyházmegye adminisztratív felosztását javasolta földrajzi-etnikai jellege szerint. Tekintettel arra, hogy a munkácsi egyház máig is csak

595 DUCHNOVIČ A.: *The history of the eparchy of Prjašev*, Translated and supplemented with notes by Athanasius B. Pekar, OSBM. Rome: PP. Basiliani, 1971, p. 19.

596 ГАДЖЕГА В.: *Михаил Лучкай. Життєпис и твори*, Післямова Д. Д. Данилюка. Факс. вид. Ужгород: Редакційно-видавнича рада УжНУ; Видавництво В. Падяка, 2000, с. 30.

597 ПЕКАР А. ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття...*, Том I, с. 80.

598 ФЕНИЧ В.: «Ахіллєсова п'ята» греко-католиків: румунський єпископ Олексій Повчи (1753–1816–1831) і перші два поділи Мукачівської єпархії. In: *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate (Satu Mare, 26-28 februarie 2016)*, Editori: Irina Liuba Horvat, Anastasia Vehesh. Satu Mare: Editura Muzeului Sătmărean – Cluj Napoca: Editura Ecou Transilvan, 2016, s. 55-74.

599 ПЕКАР А. ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття...*, Том I, с. 80-81; ПЕКАР А. В.: *Historic background of the eparchy of Prjashev...*, p. 5; CORANIČ J.: *Z děin Gréckokatolickej cirkvi na Slovensku...*, s. 86-91.

örül az egyházmegye, s nem az érsekség státuszának, bár ez a kérdés nem egyszer merült fel 1810 után, még a Szentszék falai között is (például 1843-ban⁶⁰⁰, 1937-ben⁶⁰¹ és 1995-ben⁶⁰²), a francia forradalom nacionalizmusának megszületésének idején az előnyt az „etnikai hasonlóság” elv támogatói kapták.

Ennélfogva, a Magyar Egyházi Kancellária projektje a munkácsi egyházmegye felosztásáról 1815. november 3-án lett elfogadva I. Ferenc császár által. A középkortól megőrzött „patronátusi jog” (*ius patronatus*) biztosította a császárnak, mint Magyarország apostoli királyi örökösének törvényesen megalkotni a joghatóságot és felosztani/szétosztani (*divisio*) a katolikus egyházi provinciákat – egyházmegyéket/püspökségeket. Nemsokára létrehozták a császári döntés végrehajtásához a Királyi Egyházi Bizottság tanácsát az egri, kassai és szatmári római katolikus püspökök, a krizevci és nagyváradi görög katolikus püspökök, valamint a munkácsi egyházmegye káptalani (fő) helynökének, Tarkovics Gergely részvételével, 1816. január 16-ai ülésén elrendelte, hogy az eperjesi püspökséghez csatolják az egész kassai helynökséget hat teljes vármegyével (Abaúj, Borsod, Sáros, Szepes, Torna, Gömör) és a zempléni vármegye északi részén lévő öt esperességével (sztropkivi, vránai, homonnai, medzsilabori és hostovicki), amely összesen 194 parókiát tett ki. Ezen az ülésen

600 MALINOWSKI M.: *Die Kirchen und Staats-Satzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien*. Lemberg, 1861, s. 505-509; BARAN A.: *Progetto del Patriarcato Ucraino di Gregorio XVI*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*. Series II, Sectio II, Vol. III (IX), Fasc. 3-4. Romae, 1960, p. 454-475. A részletesebb ukrán nyelvű publikációt lásd.: БАРАН О.: *Питання Українського Патріярхату в Шашкевичівській добі*. Вінніпег: Рада Українських Організацій за Патріярхат Української Католицької Церкви, 1974, 39 c.

601 1937. szeptember 2-án XI. Pius papa (1922–1939) az *Ad Ecclesiastici Regiminis incrementum* bullával új státuszt adott a munkácsi és az eperjesi egyházmegyéknek. Ezzel az *ex cathedra pro officio* irattal megállapították: „...Így a neosolium-i (besztercebányai), nyitrai, munkácsi és eperjesi egyházmegyék elkülönülnek püspökeikkel az esztergomi érsekségtől, különálló egyházi provinciát hozva létre, melyből mindegyik közvetlenül az Apostoli Szentszéknek van alárendelve. Amiután ezt sikerül teljesen véghezvinni, az Apostoli Szentszék a Csehszlovák Köztársaságban két új metropoliai székhelyet hoz létre, egyiket Szlovákia latin szertartásrendjének, a másikat a kárpátaljai régió keleti szertartásrendjének. Véglegesen megállapítjuk, hogy az összes plébánia és minden egyházi intézmény, amely a bizánci szertartásrendhez tartozik, s Csehszlovákia területén helyezkedik el, a Szent Kongregáció szabályainak értelmében, el legyen különítve más egyházmegyéktől és a Ruszin munkácsi egyházmegyéhez csatlakozzon”: *Acta Apostolicae Sedis – Commentarium Officiale*. Acta Pii Pp. XI. Romae, 1937, p. 367. A bulla tartalmának általános információit lásd.: Душпастьєрь. Ужгородь, 1937, Чис. 9-10, с. 235-238.

602 Arról a projektről (*Rendelet az ungvári (vagy munkácsi) metropolia létrehozásáról a Felső Püspökségi egyház részeként*) volt szó, melyet a Keleti Egyházak Kongregációja készített, leszámítva a titkárárt, Miroslav Marusin ukrán püspököt (1981-től 2001-ig töltötte be ezt a pozíciót), s mellyel a munkácsi püspökök, Ivan Semedi, Jozef Holovach és Ivan Margitich 1995. július 18-án megismertette az ukrainjai apostoli nunciust, Antonio Franko-t Ungváron: КОСЕЙ Ю.: *Помічний єпископ Йосиф Головач і його заслуги*. Ужгород, 2001, с. 274-275.

elrendelték, hogy a 72 parókiát, melyek főként román nyelvűek, különítsék el a munkácsi egyházmegyétől és csatolják a nagyváradi püspökséghez.⁶⁰³

Az 1816. február 26-ai következő ülésen a bizottság kiválasztotta a püspöki székre való jelölteket. A munkácsi egyházmegyébe a nagyváradi káptalant, a román Pócsi Eleket és Simeon Brant, az eperjesi egyházmegyébe – a munkácsi püspökség káptalani helynökét, Tarkovicsot és a munkácsi kanonokot, az újonnan kinevezett eperjesi püspöki helynököt, Ioann Olsavszkyt jelölték ki.⁶⁰⁴ Az uralkodó két jelöltet választott: Pócsit és Tarkovicsot, melyről 1816. február 6-án a Magyar Egyházi tanácson át értesítette a munkácsi kapitulumot. 1816. március 1-jén I. Ferenc informálta VII. Pius pápát a munkácsi egyházmegye felosztásának mértékéről, létrehozni belőle egy különálló eperjesi egyházmegyét, 72 parókiát átadni a nagyváradi egyházmegyének és kinevezni a két fent említett jelöltet püspöknek.⁶⁰⁵ Így, Bacsinszky püspök halála utáni hetedik évben a kormány megállt egy jelöltön a munkácsi egyházmegye püspöki helyére – a 63 éves román származású kanonokon, Pócsi Eleken.

A munkácsi egyház hatos felosztásának eredményeként az alábbi változások jöttek létre: 1) két önálló görög katolikus püspökség jött létre Eperjes (1816) és Hajdúdorog/Nyíregyháza (1912) központtal Magyarországon; 2) közel 180 parókia a munkácsi görög katolikus egyházmegyéből néhány fordulattal (1823-ban, 1827-ben, 1853-ban és 1930-ban) három román görög katolikus püspökséghez csatlakozott; 3) a munkácsi püspökség híveinek egy része, ami belőle alakult ki a XIX–XX. század határán és munka emigrációban volt, s idővel az amerikai diaszpórába került; 4) 1938–1945-ben még 80 parókia a munkácsi egyházmegyéből először csak ideiglenesen, majd 1946-tól véglegesen az eperjesi uniós püspök joghatósága alá került.

1. Ruszin görög katolikusok és az eperjesi egyházmegye

Kronológiailag az első régió, amely a XIX. század elejére kiválik a munkácsi görög katolikus egyházmegye püspökének joghatósága alól, az eperjesi körzet. Attól kezdve, hogy 1816-ban Eperjes lett a székesegyházi város és az újonnan megalakult görög katolikus egyházmegye püspöki székhelye, a mai Kelet-Szlovákia területe fokozatosan megkapta az eperjesi körzet nevet. A kelet-szlovákiai eperjesi kerület 1930-ban 292 faluból állt, melyből 192-ben a ruszinok a lakosság 80–100%-át tették

603 KUBINYI J.: *The History of Prjašiv Eparchy...*, p. 84; ПЕКРАП А. ЧСБВ: *Наруци иотопії Церкви Закарпаття...*, Том I, с. 82.

604 DUCHNOVIČ A.: *The history of the eparchy of Prjašev...*, s. 35.

605 KUBINYI J.: *The History of Prjašiv Eparchy...*, p. 89; ПЕКРАП А. ЧСБВ. *Наруци иотопії Церкви Закарпаття...*, Том I, с. 82.

ki. Ez főként Ólubló, Bártfa, Felsővízköz, Eperjes és Homonna legészakibb körzetei. Az eperjesi kerület területe összesen 3 400 km².⁶⁰⁶

Az ungvári unió elfogadása után azokon a plébániákon, ahol az uniátusok csak a szlovákok egy kis közössége volt, a parókusok ruszinok voltak. Ennek eredményeként a parókia csak a hit miatt viselhette a ruszin nevet, s nem a hívek nemzetisége szerint. Ezt jól illusztrálja a szlovák forrásokban Mária Terézia városi reformja.⁶⁰⁷ A XVIII. század második felében voltak olyan esetek, amikor a szlovák hívők a „ruszin” parókiából követeltek maguknak parókust, aki ismerte volna a nyelvüket. Az 1763-as esztergomi érsekség parókusának leírása szerint, amelyhez Szepes, Gömör és Torna vármegye is tartozott, 13 uniátus parókiát jegyzett fel, melyben a pásztorális nyelv a szlovák volt, kettőt, ahol ruszin-szlovák. Ezen kívül, a szlovák uniátusok egy része Sáros, Abaúj, Zemplén, Ung és Borsod vármegyében élt, amely az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott.⁶⁰⁸

A *Lexicon universorum regni Hungarie locolorum populosorum anno 1773*-nak megfelelően, azok a görög katolikusok, melyeknél a szlovák volt a pásztorális nyelv az alábbi vármegyékben és kerületekben éltek: Ung (Szobránc – 6, Kapi – 1), Zemplén (Nagymihály – 7, Varannó – 14), Abaúj (Füzér – 4, Kassa – 1, Cserhát – 6, Szikszó – 3), Borsod – 9, Sáros (Zombor – 1, Desső – 3, Szemsző – 3, Makó – 1), Torna – 3, Gömör – 3. Összesen – 64 település. Természetesen, sok településen önálló szlovák uniátus parókia nem létezett. Ez főként az Ung vármegyei szobránci és a kapi körzetre és a Zemplén vármegyei nagymihályi és varannói körzetre vonatkozott.⁶⁰⁹

Valójában, számos uniátus parókián a XVIII. század második felében a beszéd nyelve az ún. „keleti” volt, s nem a tiszta ruszin. Az egyházi sematizmusokból nehéz beszélni Kelet-Szlovákia híveinek nemzetiségéről, mivel a parókiák pásztorális nyelve főként a „*lingua slavo-ruthenica*”, „*lingua slavo-ruthenica et hungarica*”, s mint kivétel, „*lingua slavo-polonica*”, „*lingua slavo-polono-ruthenica*” és „*lingua hungarica*” volt. Ugyanakkor, ettől még nem következtethetjük ki, hogy az adott parókián melyik nyelv volt a fő.⁶¹⁰

606 Az eperjesi körzetről, a ruszinokról, a ruszin-ukránokról és a vidék ukránjairól a részleteket lásd.: БАРАН О.: *Нариси історії Пряшівщини*. Вінніпер: Накладом Української Вільної Академії Наук, 1990. 149 с.; МАГОЧІЙ П. Р.: *Русини на Словенську*. Пряшов: Русинська оброда, 1994. 214 с.

607 UDVARI I.: *A Mária Terézia korabeli úrbérrendezés szlovák nyelvű kéziratoss forrásai. Szepes és Zemplén vármegyék*. Nyíregyháza, 1996, 223 old.

608 CORANIČ J.: *Deiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2013, s. 236 (примітка 634).

609 ПЕТРОВЪ А. Л.: *Предѣлы угро-русской рѣчи въ 1773 года...*, с. 96-149; CORANIČ J.: *Deiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 236-237 (примітка 635).

610 CORANIČ J.: *Deiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 237. Az etnokonzesszionális multikulturalitásának részletét lásd.: ŠOLTÉS P.: *Tri jazyky, štyri*

Az eperjesi egyházi provincia kiválásának eredete a XVIII. század 80-as éveire tehető. Miután 1777-ben az esztergomi latin érsekség északi részéből kialakult a szepesi latin egyházmegye, a joghatósága alá került 11 ruszin parókia ugyanabból a vármegyéből. Amikor 1786. augusztus 11-én Eperjesre érkezett II. József uralkodó, Kanjuk Mihály a hodermarki parókia munkatársa megkérte, hogy az összes parókiát csatolja a munkácsi egyházmegyéhez. Ez 1787. február 3-án történt meg: 208 ruszin parókia és 825 filiál számára (melyek között volt a már említett 11 ruszin parókia az egykori szepesi és rozsnyói latin egyházmegyéből és 5 ruszin parókia a peremysl-i görög katolikus egyházmegyéből⁶¹¹) 131 229 hívővel megalakult a kassai különálló helynökség.

A munkácsi görög katolikus egyházmegye *Consignatio*-jának megfelelően (1792) ez a helynökség hat egész vármegyét ölelt fel (Abaúj, Torna, Borsod, Sáros, Gömör, Szepes) és Zemplén vármegye északi részét. Az első helynöke a munkácsi görög katolikus egyházmegye kanonoka, Pásztélyi János lett. 1792-ben a helynökséget áthelyezték a régió nem hivatalos fővárosába – Eperjesre, bár a vikariátus elsődleges neve egészen 1806-ig megőrződött.⁶¹² Összegzésként, a kassai helynökség 1792-ben a munkácsi görög katolikus egyházmegye parókiáinak kisebb harmadát foglalta magába (a 729-ből 208-at), a filiálék felét (az 1554-ből 825-öt) és a hívők majdnem negyedét (131 229-t a 443 514-ből).

A munkácsi görög katolikus egyházmegye 1804–1806-os teljes leírása szolgál a legjobb bizonyítékként az ungvári uniós hagyomány örökösének etnikai képének bemutatásában a nacionalizmus idejének hajnalán. A munkácsi görög katolikus egyházmegye kassai helynökségében (1806. szeptember 2-től a helynökség székhelyét hivatalosan is áthelyezték Eperjesre) összpontosult a parókusok kisebb harmada (705-ből 181), a parókiák kisebb harmada (724-ből 188), a filiálék fele (1660-ből 846), majdnem a települések fele (2 385-ből 1 034), ahol görög katolikusok éltek, a tiszta görög katolikus települések kisebb harmada (192(?) a 710-ből(?)), a hívek negyede (142 998 a 541 963-ból), a ruszinok majdnem harmada (118 652 a 345 786-ból). Ezért Zemplén vármegye öt esperességében (homonnai, hostovici,

konfesie. Etnická a konfesionálna pluralita na Zemplíne, Spiše a v ariši. Bratislava: Historický ústav SAV, 2009, 232 s.

611 NABYWANIEC S.: *Eparchie Przemysl i Mukačev – wzajemne relacje w XVII i XVIII wieku.* In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí III.*, s. 235-242.

612 Kronológiailag az eperjesi egyházmegye történelmi eredetéről az első és a mai napig a legteljesebb munka Duhnovics Sándor műve volt (1846), amely számos különböző nyelven jelent meg. Lásd. például: DUCHNOVIČ A.: *The history of the eparchy of Prjašev.*, p. 9-29. Lásd.: БАРАН О.: *Єпископ Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті.*, c. 48-53; PEKAR A. B.: *Historic background of the eparchy of Prjashev.*, p. 1-3; БАРАН О.: *Нариси історії Пряшівщини.*, c. 44-47; *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkéségeinek 1792. évi katalógusa.*, old. 29-111; *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkéségeinek 1806. évi összeírása.*, old. 9. A kortásr történetírásban ez a téma a legjobban kibontva: CORANIČ J.: *Z dein Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku.*, s. 79-87.

laborci, sztropkivi és varannói) a görög katolikusok és a ruszinok száma megegyező volt. A ruszinok után az eperjesi helynökségben a következő etnikai közösség 1806-ban a magyar (7 891 a 33 785-ből) és a szlovák (4 850 a 5 146-ből) volt. Ezen kívül, nagy számot tett ki a kétnyelvű ruszin-szlovák (8 745 a 8 944-ből), ruszin-magyar (2 465 a 23 021-ből) és a legkisebb magyar-szlovák (195 a 195-ből) közösség a munkácsi görög katolikus egyházmegyében.⁶¹³

Amikor 1810 tavaszán felmerült a munkácsi érsekség létrehozásának gondolata három püspökséggel, akkor az eperjesihez, I. Kutka projektje alapján 189 parókia 145 730 hívővel kellett, hogy csatlakozzon.⁶¹⁴ Végül a munkácsi görög katolikus egyházmegye első felosztása akkor történt meg, amikor 1816-ban az eperjesi (lat. *Fragopolis*; magy. *Eperjes*; szlov. *Prešov*) egyházmegyéhez hat vármegye (Abaúj, Borsod, Gömör, Sáros, Szepes, Torna) és Zemplén vármegye 5 esperessége (sztropkivi, varannói, homonnai, hosztvi és laborci) kapcsolódott, ami akkor 193 parókiát jelentett 1109 filiállal és 149 987 hívővel.⁶¹⁵

Az újonnan megalakult egyházmegye etnikai összetételének tekintetében, 1818. szeptember 16-án a Hit Terjesztéséért felelős Kongregáció változtatásokat javasolt VII. Pius pápa *Relata semper* (1818.10.6.) alapító bullájában a „*Graeci catholici*” rész „*Rutheni omnes Graeci ritus uniti, aliosque qui eosdem Ritus et unionem sequuntur*”-ra való felcserélésére, amit a pápa 1818. október 19-én meg is tett. Ennek eredményeként, az eperjesi görög katolikus püspökség *Rutheni*, azaz *Ruszin* püspökségként csatlakozott a katolikus egyházak vatikáni listájához, amit egészen 1950-ig használtak.⁶¹⁶

A Szentszék ilyen megközelítést az eperjesi egyházmegyéhez objektív jellegekkel támasztották alá. Az 1821-es *Sematizmusnak* megfelelően az újonnan megalakult egyházmegye etnikai összetétele a következő volt: 158 625 hívőből – 130 609 ruszin, 22 460 ruszin-magyar, 2824 lengyel, 1942 szlovák és 780 volt magyar.⁶¹⁷ Ha ezeket az adatokat százalékra bontjuk le, akkor az alábbi képet kapjuk: az újonnan alapított eperjesi egyházmegye parókiájának 82,3%-át ruszinok, 14,2%-át – ruszin-magyarok, 1,8%-át – lengyelek, 1,2%-át – szlovákok és

613 Az alábbi adatok alapján számolva: *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása...*, old. 79-81. Abaúj, Sáros és Zemplén vármegyék részletes leírását az eperjesi egyházmegye kialakulása előtt lásd.: ZUBKO P.: *Gréckokatolíci v záznamoch latinských biskupov z 18. storočia...*, s. 86-176.

614 CORANIČ J.: *Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 88-90.

615 ŠTURÁK P., THLIC: *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945–1989*. Prešov: Náboženské vydavateľstvo Petra, 1999, s. 27; CORANIČ J.: *Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 91-105.

616 CORANIČ J.: *Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 96.

617 *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Eperiessiensis graeci ritus catholicorum pro anno domini M.D.CCC. XXI*. Eperjesini: Typis Michaelis Raedlitzcaes. Reg. Priv. Typographi, 1821; *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 17-18.

0,5%-át – magyarok alkották.⁶¹⁸ A két egyházi provincia határainak végleges felosztása után, 1823. augusztus 20-án a pápa kanonikusan is elismerte az új eperjesi egyház létezését. Ekkorra 194 parókia és 161 261 hívő volt a birtokában.⁶¹⁹

Kevesen vették akkor észre, hogy a munkácsi egyházmegye területe 14 116 km²-el vagy 29%-kal lett kisebb, amelyhez hozzá kell adni Zemplén vármegye öt esperességének területének haramadát (2300 km²), mely a munkácsi és az eperjesi egyházmegyék között oszlott meg.⁶²⁰ 1818-ra etnikai tekintetben egy majdnem homogén görög katolikus eperjesi egyházi provincia jött létre, melyben a hívek 82%-át ruszinok alkották. A Szent főváros sokáig törvényesen Ruszin Egyháznak tekintette.⁶²¹ Ami a szlovák görög katolikusokra vonatkozik, 1816 után két egyházmegye között voltak megosztva, ahol mindkettőben jelentős kisebbséget alkottak: az 1806-os összeírás szerint összesen 5 ezer fő felett – közel 2 ezer az eperjesi egyházmegyéhez csatlakozott és közel 3 ezer (Nagymihály, Terebes, Gálszécs és Szobránc körzetéből) – a munkácsi görög katolikus egyházmegye része maradt.

Két-három nemzedék után az etnikai helyzet gyökeresen másképp nézett ki. A kormány 1880-as összeírásaszerint, amely lehetővé teszi a hívők állampolgárságukkal kapcsolatos információk összehasonlítását a vallási hovatartozásukkal, megfigyelhetjük a ruszinok „csendes asszimilációjának” folyamatát a szlovákok javára. Így, Magyarország görög katolikusai akkor 1 497 268-an voltak. Ebből: 850 736 (56,82%) román, 329 351 (22%) ruszin, 134 853 (9%) magyar, 98 750 (6,6%) szlovák, 23 655 (1,58%) roma, 10 045 (0,67%) horvát-szerb és 1 130 (0,075%) lengyel.⁶²²

Északkelet-Magyarország hat vármegyéjében, az 1880-as állami összeírás szerint az eperjesi görög katolikus egyházmegyéhez 189 148 hívő tartozott. Ebből: 77 923 (41,2%) ruszin, 75 967 (40,16%) szlovák, 29 959 (15,84%) magyar

618 Más adatokat (az új eperjesi egyházmegye 65%-át ruszinok, 14%-át – magyarok, 1,7%-át lengyelek és csak 1,2%-át alkották – szlovákok) ad: МАГОЧІЙ П. Р.: *Пряшівська греко-католицька єпархія: русинська чи словацька Церква?* In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 4., с. 170.

619 *Schematismus sub Guberno Illustrissimi ac reverendisimi domini Gregorii Tarkovits, miseratione divina primi episcopi Eperiensiensis Graeci ritus catholicorum pro Anno 1823*. Eperies, 1823, p. 112-115; CORANIĆ J.: *Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 119.

620 BOTLIK J.: *Hármas kereszt alatt...*, old. 52.

621 Hogy hogyan lett a ruszin egyház később szlovák, lásd.: МАГОЧІЙ П. Р.: *Пряшівська греко-католицька єпархія: русинська чи словацька Церква?* In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 4., с. 170-173; ЛЕТЦ Р.: *Греко-Католицька Церква у Словаччині в період між двома світовими війнами*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 4., с. 174-186; ЛЕТЦ Р.: *Становище Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині у другій половині 40-х – на початку 50-х років ХХ століття*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 2, с. 273-289.

622 *A magyar korona országában az 1880 év elején végrehajtott*. Budapest, 1882, old. 389.

volt. Az 1878-as és 1884-es egyházi sematizmus adatai kicsit másak: az eperjesi egyházmegyében a görög katolikusok száma 152 646 és 145 583 fő volt, melyből ruszin 79 000 (52,37%), szlovák 51 000 (34,45%), magyar 16 000 (10,81%) volt.⁶²³

Ennek ellenére, ha figyelembe vesszük a keleti szertartású katolikusok és a ruszin és szlovák nyelv hordozói közötti viszony abszolút mutatóit Magyarországon, akkor a két etnikai csoport számára a kép nem olyan megnyugtató. Ha Magyarország összes görög katolikusából az 1900-as összeírásra a ruszin anyanyelvűek száma 410 775 (vagy 22,31%) fő volt, s szlovák – 101 578 (vagy 5,52%), akkor az 1910-es összeírásra Magyarország 2 007 916 görög katolikusából a ruszinok száma 456 027-re (22,71%) nőtt, a szlovákok száma pedig 79 152-re (vagy 3,94%) csökkent.

A XIX. század végének és a XX. század elejének állami összeírásait elemezve, a híres kortárs szlovák történész, Robert Letz arra a következtetésre jutott, hogy Magyarország keleti katolikusai között a szlovákok aránya rendszerszerűen csökkent: 1880-ban 6,8%-ra, 1900-ban 5,52%-ra, 1910-ban 3,94%-ra. Ebben az időszakban a ruszinok száma Magyarországon viszonylag stabil maradt: 1880-ban 22,79%, 1900-ban 22,31% és 1910-ben 22,71%. Magyarországon a magyar görög katolikusok aránya látványosan nőtt: 1880-ban 9,39%-ról, 1900-ban 13,39%-re, 1910-re pedig 15,16%-ra emelkedett.⁶²⁴

Még akkor is, ha a Magyar Koronában a magyarok száma a görög katolikusok számának növekedése az uniátus-ruszinok, szlovákok és románok magyarosításának politikájával függött össze a nacionalista korszakban, amely a leírt időszak volt, hosszú ideig objektív okok merültek fel egy különálló magyar nyelvű (nemzeti) görög katolikus provincia létrehozásának kérdéseivel. Ami, igaz, 1912-ben meg is történt.

2. Román görög katolikusok és gyulafehérvár-fogarasi egyházmegye

A munkácsi görög katolikus egyházmegye második felosztása 1823-ban történt meg (változtatásokkal 1827-ben). Leginkább Szatmár vármegye vlach (román) görög katolikusaira vonatkozott. A „nagy falu” (Satu Mare), ahogyan Felső-Magyarország vármegyéinek középkori történelmének ismerője, Szirmay Antal fogalmazott, bár román településként alakult ki a magyarok bejöveteléig (a

623 CORANIČ J.: *Deiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939..*, s. 238–239; CORANIČ J.: *Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku..*, s. 153.

624 ЛІСТЦ Р.: *Греко-Католицька Церква у Словаччині в період між двома світовими війнами..*, с. 175–176.

IX. század vége), de ennek ellenére már a XIII. században ruténokat is említenek itt. A vlachok és a ruszinok jelenlétét Szatmár területén a vármegye első történésze, a szlovák Matias Bell is elismerte.⁶²⁵

Az első említések Szatmárról (lat. *Zotmar*, *Zathmar*, rom. *Satu Mare*, magy. *Szokmár*, *Satmár*) és Szamosújvárnémetiről (rom. *Mintiu*, magy. *Németi*) 1569-től léteznek. Szatmáron 105 betelepített és 108 „abszent” élt, Szamosújvárnémetiben 53 betelepített és 68 „abszent”. 1578-ban Szatmáron 145 betelepítettet regisztráltak, amelyek „*Oppidum Zathmar*” (86 telepes) és „*suburbium oppidi Zathmar*” (59 telepes) között oszlottak meg. Szamosújvárnémetiben 178 telepest regisztráltak, de 18 lakóház üres maradt.⁶²⁶

1667-ben I. Lipót a „görög hit kereskedőinek” („*pro talis graeci ritus negotiatoribus*”) privilégiumokat ad Szamosújvárnémetiben (Mintiu) és Szatmáron („*Zathmar et Zathmar Nemety*”), amelyek biztosították a tágabb jogokat és szabadságokat, a római katolikus egyházzal kötött unió feltételeként szabad vallásgyakorlat, s a lelkészük a munkácsi püspök joghatósága alá tartozott.⁶²⁷ Az 1674-es adatok a két település lakóházainak számáról tudósít: Szatmáron 402, Hóstád elővárosában 93 és Szamosújvárnémetiben 332. A városok és környékeinek lakosai „*szerbek, valchok és ruszinok*” («*Rasciana, Valachi et Rutheni*»)⁶²⁸ voltak.

1685. április 4-én Szatmár, Szabolcs, Bereg, Ugocsa és Ung vármegyék papságának felső moderátorának (archidiakónusának) I. Lipót a szabolcsi Komáromból származó szerb uniátus lelkészt, Dimitrij Monasterlit/Monastellit nevezte ki. A helyi protestánsok általi akadályokat figyelmen kívül hagyva, a szatmári archidiakónus ezekben a vármegyékben az unió terjesztésével és megerősítésével foglalkozott egészen haláláig, 1692. január 7-éig.⁶²⁹

D. Monastelli készítette elő az alapot az 1690. május 1-3. közötti (más adatok szerint 11-ei) János József de Kamillis munkácsi püspök szatmári zsinatára, melyen 60 román lelkész megerősítette hűségét a római egyházzal kötött unióhoz. Május 4-én felszentelte a szatmári Szent Miklós templomot.⁶³⁰ David Prodan, a

625 V.ö.: CIUBOTĂ V., HORVAT L., DELEGAN M.: *Biserica «Stântul Nicolae» din Mintiu – Satu Mare...*, s. 59-63.

626 *Ibedem*, s. 64.

627 *Ibedem*, s. 65.

628 *Ibedem*, s. 65-66.

629 *MUNKÁCSI GÖR. SZERT. PÜSPÖKSÉG OKMÁNYTÁRA. I. köt. 1458–1715...*, old. 258-259 (doc. 212), 265-266 (doc. 220), 282-283 (doc. 231); *Державний архів Закарпатської області*: ф. 151: *Правління Мукачівської греко-католицької єпархії*, оп. 1, спр. 101, арк. 20; GHITTA O.: *De Camillis püspök első látogatása Szatmárnémetiben*. In: *Rómából Hungáriába: A De Camillis János József munkácsi püspök halálának 300. évfordulóján...*, old. 243.

630 NILLES N., S.J.: *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terriis coronae s. Stephani*, Volumen II. Eniponte: Typis et sumptibus feliciani rauch, 1885, p. 860-865; GHITTA O.: *De Camillis püspök első látogatása Szatmárnémetiben...*, old. 244-246.

románok és ruszinok uniójának legismertebb román kutatója így értékelte a jelentőségét: „Az unió a kezdetekkor anyagi szempontból volt ismeretes, kevésbé volt ismeretes dogmatikus szempontból és inkább az emelkedés módja lett, mintsem az átalakulásé”.⁶³¹

II. Rákóczi Ferenc a Habsburgok elleni nemzeti felszabadító forradalmának idején (1703–1711) a kálvinizmus és a „skizma” kísértései után Szatmár vármegye vallási élete csak húsz évre stabilizálódott. 1727. január 20-án (Szatmáron) és január 27-én (Nagybányán) a román lelkészek ismét esküt tettek a római egyházzal kötött unió mellett. Ekkorra a vármegye területe 7 archidiakonátusságra (archipresbitériumra) volt osztva.⁶³² Ez ismét megerősíti azt a tézist, hogy a forradalom alatt (káosz és pusztítás) a hívek felekezeti hovatartozásának beartása egy természetes vágy volt a túlélésre.

1734-ben a vármegyében 109 templom volt, melyből 24-et később építettek. A vármegye 84 lakott településében románok, 21-ben – ruszinok és egyben – görögök éltek.⁶³³ Az egri görög szertartású egyházmegye uniátus papjainak 1741-es leírása alapján, melyet Barkoczi Ferenc latin püspök utasítására végeztek, Szatmár vármegyében a 7 archidiakonátusban 98 plébánia volt.⁶³⁴ 1747-ben Szatmár vármegyében 84 vagy 88 uniátus parókia volt, melynek saját lelkésze volt.⁶³⁵

A Barkoczi vezette összeírásra a munkácsi püspök, Olsavszky Mihály Manuel 1750–1752-ben elvégezte az egyházmegye kanonikus vizitációját. Az 1751-es leírás szerint Szatmár vármegyében 108 tisztán görög katolikus parókia volt. Ebből 96 – román és 12 – ruszin. 18 településen a görög katolikusok vegyesen éltek együtt a

631 PRODAN D.: *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*. București, 1984, p. 412.

632 *Episcopia greco-catolică de Munkacevo. Documente / Мукачівська греко-католицька єпархія. Документи*, Viorel Ciubotă (coord.). Satu Mare – Ujgorod, 2007, s. 235-237; GHITTA O.: *Dezbateri privind scutirea clerului greco-catolic din Ungaria de sarcinile publice. Cazul Sătmăruului (deceniul 3 al veacului XVIII)*. In: *Relații româno-ucrainene – istorie și contemporaneitate*, Coordonatori: Viorel Ciubotă, Vasile Marina. Satu Mare Editura Muzeului Sătmărean, 1999, p. 261-276.

633 CIUBOTĂ V., HORVAT L., DELEGAN M.: *Biserica «Stântul Nicolae» din Mintiu – Satu Mare...*, s. 72.

634 *Források a magyarországi görögkatolikus párókiák történetéhez. Az egri egyházmegye területén szolgált görögkatolikus papok 1741. évi javadalom-összeírása*, Közreadják: VÉGSHEŐ Tamás, TERDIK Szilveszter, SIMON Katalin. Nyíregyháza, 2014, old. 364-478; UDVARI I.: *Szátmár vármegyei görög katolikus párókiák 1741. évi összeírása*. In: *Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region*, Coordonatori: dr. Hans Gehl, dr. Viorel Ciubotă. Satu Mare – Tübingen: Editura Muzeului Sătmărean, 2003, s. 95-114.

635 *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészségeinek 1806. évi összeírása...*, old. 7; *Források a magyarországi görögkatolikus párókiák történetéhez. Az 1747. évi javadalom-összeírás*, Közreadják: VÉGCHEŐ Tamás, TERDIK Szilveszter. Nyíregyháza, 2015, old. 195-284.

római katolikusokkal és a reformatóssal. A vármegyében 92 uniátus parókus-lelkész volt. Az uniátusok száma a vármegyében 10 629 volt.⁶³⁶

1772-től a szatmári Szent Miklós parókia anyakönyveket vezetett be a gyülekezet megkereszteltjei és az elhunytjai regisztrálására. 1774-ig a bejegyzéseket ószláv vagy egyháziszláv nyelven végezték, majd 1774. április 28-tól – Szatmár – Szamosújvárnémeti parókusa Vasil Kozak lelkész a könyvbe latinul írta be a jegyes-párokat.⁶³⁷

Az 1773-as összeírás szerint Szatmáron 225 település volt, melyből falu 236 és város 19 volt. 131 kálvinista gyülekezet ellen 130 görög katolikus parókia létezett. Ennek ellenére, 142 településen a magyar nyelv volt a domináns, 98-nál a román, 11-nél a német és csak 7-nél a ruszin.⁶³⁸ Szatmáron a román és a ruszin görög katolikusok „csendes” asszimilációja a magyar lakossághoz (83–85%) a XVIII. század második felében kezdődött el.⁶³⁹

Szatmár vármegye nagyszámú román görög (kevesebb ruszin) katolikus közössége számára Bacsinszky munkácsi püspök kérésére a Magyar udvari kancellária 1776. július 26-án elrendeli a szatmári helynökség létrehozását Nagykároly központtal (magy. *Nagy Karoly*, rom. *Carei Mare*).⁶⁴⁰ 1776 augusztusában a munkácsi és a nagyváradai egyházmegyék parókiáinak részletes leírásának keretein belül (1774–1782), mely egyházmegyék között folyamatosan nőtt a vita néhány terület joghatósága fölött, részletes leírásra került a szatmári vármegye.⁶⁴¹

Magyarország lakosságának első állami összeírásának adatai szerint (1784–1787) Szatmár vármegyében 134 559 fő lakott.⁶⁴² A *Consignatio*-nak megfelelően

636 *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása...*, old. 7; GHITTA O.: *La visite pastorale de l'évêque Manuel Olsavszky dans les comitats de Satu Mare et de Maramureș (1751)*. In: *Church and Society in Central and Eastern Europe*. Cluj-Napoca, 1998, p. 238-253; *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásainak iratai...*, old. 332-403.

637 CIUBOTĂ V., HORVAT L., DELEGAN M.: *Biserica «Stântul Nicolae» din Mintiu – Satu Mare...*, s. 76-77.

638 ПЕТРОВЪ А.: *Предѣлы угро-русской рѣчи въ 1773 года...*, c. 44-69, 234-237; *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészsegeinek 1806. évi összeírása...*, old. 8.

639 CIUBOTĂ V., HORVAT L., DELEGAN M.: *Biserica «Stântul Nicolae» din Mintiu – Satu Mare...*, s. 87.

640 БАРАН О.: *Список Андрей Бачинський і церковне відродження на Закарпатті...*, c. 30, 35.

641 *Források a magyarországi görögkatolikus parókiák történetéhez. Munkácsi és nagyváradai egyházmegye parókiákösszeírása 1774–1782 között*, Közreadják: VÉGCHEŐ Tamás, TERDIK Szilveszter, MAJCHRICS Tiborné, FÖLDEVÁRI Katalin, VARGA Anett, LÁGLER Éva. Nyíregyháza, 2016, old. 225-429.

642 *Az első magyarországi népszámlálás 1784-1787*. Budapest, 1960, old. 50-51; DULGĂU B.: *Structuri confesionale în aria de contact româno-maghiaro-ucraïneană la începutul secolului al XIX-lea*. In: *Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der*

1792-ben a munkácsi görög katolikus egyházmegye 265 anyaegyházából és 1 193 filiájából 566 parókián a Szentliturgia nyelve egyháziszláv volt, 164-ben pedig román. Természetesen, az ilyen parókiák többsége Szatmáron (112) és Máramaroson (43) volt. A munkácsi egyházmegye 434 265 (vagy 443 514) görög katolikusából 1792-ben 72 583 hívő (vagy 74 308) 127 parókián 16 anyaegyházban és 83 filiál egyházban élt Szatmár vármegyében.⁶⁴³ 1792-ben Szatmáron–Szamosújvárnémetiben a görög katolikus gyülekezetnek 1 343 híve volt.⁶⁴⁴

1797–1798 között a szatmári görög katolikus parókián 1689 és 1729 lelket számlált.⁶⁴⁵ Az 1799-től megőrzött dokumentumok szerint Szatmár vármegye görög katolikusainak etnikai összetétele a következő volt: 66 043 román és 8 326 ruszin. Ugyanakkor a szomszédos Ugocsa vármegyében 10 005 ruszin és 2 316 román görög katolikus hívő élt.⁶⁴⁶

1802-ben Szatmár helynöke, majd 1803-ban Szatmár–Szamosújvárnémeti Szent Miklós templom lelkésze a nagyváradi filozófia, a lembergi teológia (1792) és a pesti egyetem (1801) erudite végzőse, a román Böthy László lett (a tisztséget 1824-ig, haláláig töltötte be). Természetesen, Bacsinszky munkácsi püspök Böthy szatmári kinevezésének fő oka az volt, hogy felhasználja adottságait a nagyváradi (lat. *Magno-Varadinum*; ném. *G roßwardein*; magy. *Nagy-Várad*; rom. *Oradea-Mare*) román görög katolikus egyházmegye nyomása ellen a munkácsi görög katolikus egyházmegye román parókiáira. Ugyanakkor, Samuil Vulcan hatalomra kerülésekor (1807) ellenállni ennek a nyomásnak egyre nehezebb volt.⁶⁴⁷

Akkorra Magyarország 1804-es állami összeírásának adatai szerint Szatmár 234 lakott településében 166 389-en éltek, melyből a görög katolikusok aránya 54,21% volt.⁶⁴⁸ A munkácsi görög katolikus egyházmegye 1806-os összeírása szerint görög katolikusok éltek Szatmár vármegye mind a 237 településén, melyek közül tisztán görög katolikus gyülekezet 67 (?) volt. 129 parókián és 108 filálon 130 parókus végzett lelkészi szolgálatot. A vármegyében összesen 90 196 görög katolikus volt, melyből 67 302 román (74,61%), 7 749 – magyar (8,59%), 5 054 – ruszin (5,60%), 4 435 – kétnyelvű magyar-román, 3 686 – ruszin-román, 1 100 – ruszin-magyar-román (Szatmáron mindenki) és 869 – ruszin-magyar (minden kétnyelvű és többnyelvű 11,30%) volt. Szatmáron, az egész egyházmegye egyetlen többnyelvű

deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region, Coordonatori: dr. Hans Gehl, dr. Viorel Ciubotă. Satu Mare – Tübingen: Editura Muzeului Sătmărean, 2003, s. 117.

643 *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészegeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 23-31; *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészegeinek 1806. évi összeírása...*, old. 9-10.

644 *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészegeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 86.

645 CIUBOTĂ V., HORVAT L., DELEGAN M.: *Biserica «Stântul Nicolae» din Mintiu – Satu Mare...*, s. 82.

646 *Ibedem*, s. 85-86.

647 *Ibedem*, s. 84.

648 *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészegeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 60.

ruszin-magyar-román görög katolikus közösségén kívül, 4 019 magyar és 3 106 román élt – az ungvári unió hagyományának hordozói.⁶⁴⁹

1809. január 8-án a nagyváradi görög katolikus püspök, Samuil Vulcan az idős Bacinszky mellé felszentelte a munkácsi helynökség kanonokját, Bradács Mihályt.⁶⁵⁰ S. Vulcannak jogában állt felszentelni a lelkészeket és a püspököket a munkácsi egyházmegye számára még 1808. július 19-től. Vulcan nagyváradi püspök szerepe még nagyobb lett, miután 1815 decemberében Bradács meghalt. A munkácsi egyházmegyének továbbra is ő szentelte fel a papokat egészen 1817. december 21-ig, amikor ezt már Pócsi Elek is megtehetette.⁶⁵¹

1810. július 30-án Samuil Vulcan jelentést adott be a Magyar királyság udvari kancelláriájába, melyben felajánlotta a munkácsi görög katolikus egyházmegye 730 parókiájának felosztását, melyek a 13 vármegyében helyezkedtek el, három egyházmegyére: a munkácsira 440 parókiával, az eperjesire 135-tel, a nagybányaira 394 parókiával (155 Máramaroson és Szatmáron, 91 Kővár/Chioar vármegyében és 148 Szolnokon és Mijlocon, ami az adott időben a fogarasi román püspökséghez tartozott).⁶⁵²

1816. január 16-án az egyházi tanács Királyi Bizottsága az egri, kassai és a szatmári római katolikus, a krizevci és a nagyváradi görög katolikus püspökök, valamint a munkácsi püspökség főhelynökének, Tarkovics Gergelynek a részvételével elfogadta nemcsak a kassai helynökség alapján az eperjesi püspökség létrehozását, hanem a munkácsi püspökség 72 főként román nyelvű parókiájának elkülönítését és nagyváradihoz való csatolását.⁶⁵³ A 10 nyíri esperesség ruszin parókusának gyenge ellenállása Szabolcs vármegyéből, akik 1817-ben felléptek a nagyváradi román püspökséghez⁶⁵⁴ való hozzátcsolás ellen, nem tudta meggátolni a munkácsi görög katolikus egyházmegye felosztásának folyamatát.

VII. Pius pápa 1823. július 9-ei *Imposita humilitati Nostrae* bullájával az összes 72 parókiát, amely munkácsi egyházmegye szatmári helynökségének hat esperességében voltak, melyek a Szamos folyó mellett helyezkedtek el Szatmár vármegyében (Szatmárnémeti, Nagykároly, Nyír, Bikkoli, Erdődy és Erdőszád), a nagyváradi román görög katolikus egyházmegyéhez kerültek.⁶⁵⁵

649 *Ibidem*, old. 60, 64, 80.

650 DUCHNOVIČ A.: *The history of the eparchy of Prjašev...*, p. 19-21.

651 ГАДЖЕГА В.: *Михаил Лучкай. Життєвену и творчє...*, c. 24.

652 RADU I.: *Istoria diocезєi romāne unite a Orāzii Mari*. Oradea, 1932, p. 96; DULGĂU B.: *Structuri confesionale în aria de contact romāno-maghiaro-ucraїneană la începutul secolului al XIX-lea...*, s. 118-119.

653 KUBINYI J.: *The History of Prjašiv Eparchy...*, p. 84; ПЕКAP A. ЧСBB: *Наруци иотопїї Церкву Закарпаття...*, Том I, c. 82.

654 *Ugyanott*, Том I, c. 83.

655 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet..., old. 44; *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészségeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 18.

Ennek az egyházi provinciának az eredete 1748-ra tehető, amikor Bihar vármegye közel 40 (a 60 ezerből) uniátus települése számára megalapítottak egy különálló helynökséget a nagyváradi latin érsekségen belül. Az első vikáriusa Kovács Meletius lett.⁶⁵⁶ 1765-re ennek az egyházmegyének a területén 94 parókia volt, melynek papsága és hívei uniátusok voltak.⁶⁵⁷ 1777. június 16-án az *Indefessum* pápai bullának megfelelően a helynökség önálló román görög katolikus püspökség lett, melyet Dragos Moise/Mozes hozott létre.⁶⁵⁸ Az újonnan létrehozott egyházmegyében az uniátusok többsége román, a kisebb része pedig – magyar nyelvet (anyanyelvet) használt.⁶⁵⁹

1823-ban a munkácsi egyházmegye 72 parókiájának 54 095 hívőjéből – 51 parókiában 40 540 etnikai román, 11 parókiában 6 692 hívővel – román-magyar, 5 parókiában 3 604 hívővel – ruszin, 4 parókiában 2 832 hívővel – ruszin-magyar, és 1 parókiában 427 hívővel – román-magyar-ruszin élt.⁶⁶⁰ A probléma egyrészt abban rejlik, hogy a nyíri esperesség 10 parókia hívének többsége ruszinnak vagy magyarnak tartotta magát. Ezért nemsokára elfogadták azt a döntést, hogy visszacsatolják a munkácsi püspök joghatósága alá őket. 1827. augusztus 28-án Samuil Vulcan nagyváradi püspök helyettük 9 másik parókiát kapott meg, melyből három ruszin (összesen 1 626 fő), a többi ruszin-magyar (összesen 5 505 fő) volt.⁶⁶¹

Nem nehéz észrevenni, hogy ha a római Szentszék munkácsi görög katolikus egyházmegye első felosztásának folyamatában a hangsúlyt az epserjesi ruszin egyházmegye létrehozására fektették, akkor a másodikban – a román görög katolikusokat az etnokonfesszionális tekintetben heterogén nagyváradi egyházmegyébe összpontosítsák. Ezek voltak az első következményei annak, hogy az ungvári unió hagyományának görög katolikusai találkoztak a francia forradalom találmányával, a nacionalizmussal.

A változások eredményeként, amelyek a román származású munkácsi püspök, Pócsi Elek (1816–1831) szolgálatának első hat évében történtek meg, a munkácsi görög

656 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, I. kötet., old. 134-135.

657 *Ibidem*, old. 111.

658 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 42-43; PIRIGYI I.: *Görög katolikusok Erdélyben és Kárpátalján*. Debrecen, 2001, old. 36.

659 GERGELY J.: *Az erdélyi görög katolikus román egyház*. In: *Regio – Kisebbségtudományi Szemle*, 1991, 2. évf., 3 sz. <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00007/pdf/06.pdf>. Utolsó megtekintés: 02.01.2017 p.

660 *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 18; *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása...*, old. 72; BOTLIK J.: *Hármas kereszt alatt...*, old. 54.

661 *Ibidem*; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 44; *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása...*, old. 72; BOTLIK J.: *Hármas kereszt alatt...*, old. 54.

katolikus egyházmegye elvesztett: a 13 vármegyéből 7,5-t vagy az egyházmegye területének 57,7%-át; 729 parókiából 266-t vagy az egyházi területének 36,5%-át; 575 507 hívőből 208 710-et vagy az egyházmegye görög katolikusainak 36,3%-át, melyből a 345 786-ból közel 136 ezren ruszinok voltak, ami az etnikai mag 39,3%-át alkotta. Másszóval, a munkácsi görög katolikus egyházmegye területe néhány év alatt (1817–1823) majdnem a felére (49 074 km²-ből 22 582 km²), a híveinek száma a harmadára csökkent (575 507-ből 208 710 fő !). A második ilyen ütést a munkácsi görög katolikus egyházmegye 120 év múlva, Podkárpatzska Rusz – Podkárpatzska Ukrajna sztálini „felszabadítóitól” kapta.

1841-ben a híres magyar statisztikus-kutató, Fényes Elek az egyházi sematizmusokat alapul véve összeszámolta, hogy Magyarország öt uniátus vármegyében (fogarasi, munkácsi, nagyvárad, krizevci és az eperjesi) 1 322 344 görög katolikus élt. Ebből: 751 224 (vagy 56,81%) román, 442 903 (vagy 33,49%) ruszin és 115 224 (vagy 8,71%) magyar. A ruszinokhoz vonatkoztatta a szlovákokat is.⁶⁶² Római körökben épp ekkor merült fel a Rutén Pátriarchátus létrehozása a Habsburg birodalom magyar és osztrák részének görög katolikus egyházmegyéiben.

Az uniátusok pravoszlávokkal való „összevonása” után az Orosz birodalomban (1839), 1842-ben gyakorlatilag ugyanabban az időben néhány értelmiség fejében felötlött az unió gondolatának kiterjesztése Keletre és a galíciai érsekség pátriarchai méltóságra való emelése. Az első gondolat gazdája a Rómában frissen felszentelt római lengyel-emigráns, a krakkói egyetem orvostudományok doktora, Hipolit Terlecki volt.⁶⁶³ A második, a lembergi papi szeminárium prefektusának, Mihajlo Malinovszki és a Keleti Egyházak ügyeinek prefektusának, Augustin Tainer levelezéséből született. 1842 Húsvétjának idején Malinovszki téves relációt írt Tainernek, melyben felajánlotta, hogy a galíciai érsekséget kardinálishi vagy pátriárkai méltóságra emeljék, valamint az Uniós Egyházat több egyházmegyére terjesszék ki, s egy egyházi vezetésnek legyen alárendelve.⁶⁶⁴

662 FÉNYESE.: *Magyar országnak, tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Magyarország statistikája* (első kötet III). Pesten, 1842, old. 37.

663 ЛИСЯК-РУДНИЦЬКИЙ І.: *Іполіт Володимир Терлецький*. In: Лисяк-Рудницький І. *Історичні есе*: В 2-х т. Т. І, Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкесвої. Київ: Основи, 1994, с. 221-249; ФЕНИЧ В.: *Іполіт (Володимир) Терлецький і Закарпаття*. In: *Науковий вісник Ужгородського університету, Серія: Історія*, Випуск 2, Редкол.; Відп. за вип.: Мандрик І. О. Ужгород: Видавництво Ужгородського державного університету, 1998, с. 50-53; СЕРЕДА О.: *Aenigma ambulans: о. Володимир (Іполіт) Терлецький і «руська народна ідея» в Галичині*. In: *Україна модерна*, Число 4-5 за 1999–2000 рр. Львів, 2000, с. 81-104.

664 MALINOWSKI M.: *Die Kirchen und Staats-Satzungen bezüglich des griechisch-katholischen Ritus der Ruthenen in Galizien*. Lemberg, 1861, s. 505-509; BARAN A.: *Progetto del Patriarcato Ucraino di Gregorio XVI*. In: *Analecta Ordinis S. Basilii Magni*, Series II, Sectio II, Vol. III (IX), Fasc. 3-4. Romae, 1960, p. 454-475. A bővebb ukrán nyelvű publikációt lásd.: БАРАН О.: *Питання Українського Патріархату в Шашкевичівській добі*. Вінніпег: Рада Українських Організацій за Патріархат Української Католицької

Ezek után, 1843. április 27-én a Ruszin Uniók Egyház kérdését XVI. Gergely római pápa és a kardinálisok jelenlétében a rendkívüli egyházi ügyek Kongregációjának főülésén tárgyalták meg, a Habsburg monarchia görög katolikusainak presztízsének emelésén a római Szentszék Luigi Lambruscini kardinális, állami titkáron keresztül azzal a javaslattal fordult a bécsi udvarhoz, hogy nevezzen ki számukra egy felső hierarchát pátriárkai címmel.⁶⁶⁵ Nemsokára diplomatikus csatornákon át a pápa memoriálja eljutott a bécsi apostoli nunciushoz, Ludvig Alterihez és a császári kancellárhoz, Klement Lotar Metternich-hez.⁶⁶⁶

A projekt biztosította a galíciai érsekség vezetőjének primási vagy, ahogyan a dokumentum eredetijéből kitűnik, – „*Konstantinápolyi-rutén pátriárkai*” méltóságot, ami jobban megfelelt a keleti nemzetek hagyományainak. Nemcsak Galícia ruszinjait kellett volna a joghatósága alá vonni, hanem a Magyarországon, Erdélyben és Horvátországban lévőket is. Ha Magyarország nem is egyezik bele ebbe, akkor mindkét egyházi provinciának két primást ad: az egyiket Galícia görög katolikusainak, a másikat Magyarország görög katolikusainak.⁶⁶⁷ Bécs és Róma hivatalos személyeinek diplomáciai levelezéséből érthetővé válik, hogy Lambruscini kardinális projektje Metternich császári kancellár támogatottságát élvezte.⁶⁶⁸

Luigi Lambruscini kardinális a Kongregáció titkárának projektjének alapján ugyanannak a Kongregáció tanácsadójának, monseniur Ioan Corboli-Bussi javaslatai voltak. Lambruscini kardinális projektjének megfelelően a pátriárkát a Szentszék nevezte volna ki az osztrák uralkodó, mint Galícia és Magyarország püspökei közötti apostoli király, beleegyezésével. Ha Magyarország egyházi-politikai körei a közös pátriárka ellen lesznek, akkor Lambruscini kardinális projektje biztosította, hogy az összes osztrák és magyar görög katolikus számára egy apostoli helynököt nevezzenek ki.⁶⁶⁹

Corboli-Bussi tanácsos felhívta a figyelmet a görög katolikus pátriarchátus földrajzi, lakossági és etnikai összetételére. Magyarországon a négy görög katolikus püspökségében (munkácsi, eperjesi, krizevci és nagyvárad) és az erdélyi fogarasi egyházmegyében összesen 1 379 187 hívő volt. A két galíciai egyházmegyében (lembergi és peremysl-i) akkor 1 854 191 hívő volt. Összesen, tehát a Habsburg birodalom mindkét részén a görög katolikusok száma 3 233 378 volt.

Ahogyan a római kutató felhívta rá a figyelmet, az egyházmegye etnikai

Церкви, 1974. 39 с. А. Баран mindkét műhelyének címe megtévesztheti az olvasót: természetesen a római Szentszék sem akkor, sem később nem beszélt semmilyen „Ukrán Pátriárkáról” – V. F.

665 BARAN A.: *Progetto del Patriarcato Ucraino di Gregorio XVI.*, p. 456-457; БАРАН О.: *Питання Українського Патріархату в Шашкевичівській добі.*, с. 9.

666 *Ugyanott*, с. 9-10.

667 *Ugyanott*, с. 10-11.

668 *Ugyanott*, с. 12-13.

669 *Ugyanott*, с. 14-17.

összetétele szintén különböző volt: a teljesen ruszin galíciai egyházmegyék éles ellentétben voltak a nagyrészt ruszin munkácsi és eperjesi egyházmegyékkel, a teljesen román fogarasi és nagyváradai egyházmegyékkel és a nagyrészt szerbhorvát egyházmegye néhány ezer ruszinjával Krizevcen. Mivel mindannyian különböztek a galíciai görög katolikusoktól saját egyházi-vallási hagyományaikkal és nemzeti-kulturális életükkel, Corboli-Bussi véleménye szerint, sehogyan sem lehetett összekapcsolni őket egy rutén patriárchátusban Lembergben. Az utóbbi 2 496 719 hívőt számlálhatott: 642 582 a munkácsi és az eperjesi egyházmegyékből Magyarországon és 1 854 191 a lebergi és a peremysl-i egyházmegyékből Ausztriában. Tekintettel arra, hogy Mária Terézia terveket készített a Magyarországon élő görög katolikusok számára egy kanonikusan létrehozott különálló metropóliára, Corboli-Bussi meggyőződése szerint, a magyar ruszinok csak egy különálló metropólia létrehozásának feltételével kerülhetnek a „görög-ruszin uniós egyház” joghatósága alá.⁶⁷⁰

A Ruszin Patriarchátus római projektjének megvalósítását akadályozták azok az események, amelyek úgy kerültek be a történelembe, hogy a „népek tavasza”. Az 1848–1849-es forradalom ideje alatt félve a magyar nacionalizmustól, I. Ferenc József 1850. december 12-én létrehozott két román görög katolikus egyházmegyét: Lugoson (rom. *Lugoj*; ném. *Lugosch*; magy. *Lugos*) és Szamosújváron (lat. *Armenopolis*; ném. *Neuschloß*; rom. *Gherla*; magy. *Számos-Újvár*). A lugosi egyházmegyéhez 113 parókia és 51 788 hívő tartozott. Ebből: 22 parókia és 12 806 hívő a nagyváradai, 91 parókia és 38 982 hívő a fogarasi román görög katolikus egyházmegyéből került át.⁶⁷¹

A fogarasi uniós egyházmegye 1721-ben alakult meg a románok, ruszinok, szerbek, görögök, magyarok és Erdély székelyei számára.⁶⁷² 1733-ban az erdélyi fejedelemség felszámolásának kapcsán Inocentij Micu-Klein fogarasi püspök igényei Máramaros vármegyei uniátusaira (1723-ban a munkácsi egyházmegye részeként számukra létrehozták a máramarosi helynökséget saját konzisztóriummal) vereséggel ért véget Olsavszky Simeon püspök javára. Őt VI. Habsburg Károly után a római Szentszék is „*munkácsi és máramarosi püspöknek*” nevezte.⁶⁷³

A román gerlai és lugosi egyházmegyék, valamint a fogarasi–alba-juliai érsekség megalapításának idején végezték el a parókiák összeírását, amelyről az 1851. június 16-ai *Jegyzet* is tanúskodik. A bizottság a munkácsi görög katolikus egyházmegye máramarosi helynökének, Petro Ankerknek vezetésével arra a következtetésre jutott, hogy Máramaros, Szatmár és Ugocsa vármegyékben 105 107 román hívő lakott, amely beszélt a román nyelvet. Ezen kívül, ezekben a

670 *Ugyanott*, c. 17-24.

671 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 50.

672 *Ibidem*, I. kötet, old. 120-121.

673 ПЕКАР А., ЧСБВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття...*, Том I, c. 73-74.

vármegyékben 11 996 ruszin is élt.⁶⁷⁴ A szatmári archidiakonátus (3 parókia és 6 filiál) görög katolikusainak száma 1851-re 13 593 fő volt, melyből a többség román-ruszin, román-magyar és magyar-román kétnyelvű volt, s ezen kívül 2 989 hívő (Szatmáron–Szamosújvárnémetiben mindenki) román-magyar-ruszin többnyelvű volt.⁶⁷⁵

1853. november 26-án IX. Pius pápa mindkét román görög katolikus egyházmegyét kanonizálta (a lugosit – az *Apostolicum ministerium* bullával, a gerlait – az *Ad Apostolicam sedem* bullával). Az *Ecclesiam Christi* enciklikájával a pápa még ugyanakkor, 1853. november 26-án megerősítette az alba-juliai uniátus érsekség kanonikus önnállóságát Balázsfalva (rom. *Blaj*; ném. *Blesendorf*; magy. *Balázsfalva*) székhellyel. Az újonnan megalapított román görög katolikus egyházmegyékhez került három sufragán egyházmegye: a nagyvárad, lugosi és a gerlai.⁶⁷⁶ Az újonnan megalakított gerlai egyházmegye 634 parókiából és 410 ezer hívőből állt. Ebből 540 parókia és 350 ezer hívő a fogarasi egyházmegyéből, s 94 parókia és 60 ezer hívő a munkácsi egyházmegyéből került át.⁶⁷⁷ Így, 1853-ban megtörtént a munkácsi görög katolikus egyházmegye harmadik felosztása.

Valójában, a munkácsi egyházmegye 94 parókiája, amely az újonnan megalakított gerlai egyházmegyéhez került, 104 977 hívőt számlált Máramaros és Ugocsa vármegyéből. Belőlük, természetesen 81 parókia 86 812 hívővel etnikai hovatartozásuk szerint román, 6 parókia 7 740 hívővel – román-magyar, 4 parókia 6 178 hívővel – román-ruszin ls 3 plébánia 4 277 hívővel – román-magyar-ruszin volt.⁶⁷⁸ Idővel (1920-ban) négy plébánia visszatért a munkácsi görög katolikus egyházmegye püspökének joghatósága alá. 1944-re 16 797 hívőt számláltak, melyek román nemzetiségűek voltak.⁶⁷⁹

674 CIUBOTĂ V., HORVAT L., DELEGAN M.: *Biserica «Stântul Nicolae» din Mintiu – Satu Mare...*, s. 102.

675 *Ibedem*, s. 102-103.

676 МАНЕР Г.-Кр.: *Греко-Католицька Церква в Семизороді (Румунія) у період між двома світовими війнами. Між національними претензіями і поліконфесійною реальністю. Ін: Ковчег. Науковий збірник із церковної історії, Число 4: Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи...*, с. 223.

677 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 55; *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása...*, old. 73. A kolozsvár-gerlai egyházmegye történetéről a részleteket lásd.: RADU V.: *Vicariatul șimleului în șematismele episcopiei greco-catolice (române unite cu Roma) de Cluj-Gherla (1867-1930)*. In: *Acta Musei Porolissensis. Istorie – Etnografie*, Vol. XXXIV. Zaláu, 2012, s. 55-60; GERGELY J.: *Az erdélyi görög katolikus román egyház...*

678 *Shematismus venerabilis cleri neo-erectae dioecesis Szamos-Újváriensis gr. cath. pro anno a Christo nato MDCCCLXVII*. Szamosújvár, 1867, p. VI-VIII; *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 19; BOTLIK J.: *Hármas kereszt alatt...*, old. 57; CIUBOTĂ V., HORVAT L., DELEGAN M.: *Biserica «Stântul Nicolae» din Mintiu – Satu Mare...*, s. 103-107.

679 *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 20.

Ahogy Hans-Christian Maner megjegyezte „a szervezési függetlenség sehogyan sem jelentette a saját eklézsiái identitás meglétét. Az Unió Egyházban a kialakulása állandó vita volt a pravoszláv és a római katolikus egyház között.”⁶⁸⁰ A saját eklézsiái öntudat „hiánya” valószínűleg azzal magyarázható, hogy az újonnan létrehozott albajúliai egyházmegye román görög katolikusainak többsége az azonos nevű 1697–1701-es unióból származott, így a kisebb része (több mint 180 ezer fő) – az 1646-os ungvári uniós hagyománytól vette kezdetét. Ugyanakkor a pápai kanonizációs bullában az volt a fő, hogy rögtön aggasztotta a magyar egyházi és hatalmi köröket: az albajúliai érsekség Ruszin nyelvű görög katolikus uniós provincaként (*Provincia graeco-catholica unita linguae rumenicae*)⁶⁸¹ erősítették meg.

Az Apostoli Főváros hivatalos nyelvében az általánosan elterjedt „*ritus graecus*” (görög vallás), „*ritum ruthenum*” (rutén szertartás) megnevezéshez hozzáadták a „*ritum rumenum*” (román szertartás) kifejezést. Nemsokára a nemzeti identitás és a nemzeti egyház azonosítása ahhoz vezetett, hogy Magyarországon (Erdéllyel együtt) 1900-ban a 2 799 479 románból – 1 710 336 ortodox lett (pravoszláv), 1 029 336 pedig görög katolikus. Más szóval, az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése előtt (1918) a román nemzeti identitás a pravoszlávok 2/3-át, a görög katolikusok 1/3-át tették ki.⁶⁸²

3. Magyar görög katolikusok és a hajdúdorogi egyházmegye

„*Nem paradoxonként, hanem fenomenként*” jellemezte a kortárs történész, Norbert Spannenberger a magyarországi görög katolikus egyház felekezeti és nemzeti identitásának problematikáját.⁶⁸³ A történelmi és teológiai szakirodalomban a kutatók egy része (főként az ukrán beállítottságúak) a magyar görög katolikusokat a ruszinok magyarosító politikájának termékeként értelmezik.⁶⁸⁴ Elég alap van,

680 МАНЕР Г.-Кр.: *Греко-Католицька Церква в Семигороді (Румунія) у період між двома світовими війнами...*, с. 223.

681 NILLES N., S.J.: *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terriis coronae s. Stephani...*, Vol. II, p. 683.

682 GERGELY J.: *Az erdélyi görög katolikus román egyház...*

683 ШПАННЕНБЕРГЕР Н.: *Не парадокс, а феномен: до питання конфесійної та національної ідентичності Греко-Католицької Церкви в Угорщині*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи...*, с. 199-211.

684 Az ukrán történetírásban a téma részleges bibliográfiája: BARAN A.: *Metropolia Kioviensis et eparchia Mukačoviensis...*, 111 p.; БАРАН О.: *Єпископ Андрей Бачинський і церковне*

hogy így gondolják, de kevés a kérdés objektív megvilágításához. Ennek ellenére a másik oldal (az analógia szerint a magyar római katolikusokhoz és a kálvinista-reformátorokhoz) „valódi magyar egyháznak”⁶⁸⁵ gondolja. Ezzel kapcsolatban, a munkácsi görög katolikus egyházmegye negyedik felosztásának kérdését illetően, figyelembe kell vennünk N. Spannenberger megfigyelését: „Ebben a kontextusban a mögöttes szerep az önmeghatározáshoz tartozik, hívek közösségének identitásának vitájához. Kinek vallják mgukat, milyen elemek határozzák meg történelmi önarcképüket? Vajon megosszák-e sorsukat a szemigorodi és a kárpátaljai román és ruszin testvéreikkel, akiket a történelem tudományban a „történelem nélküli népeknek” neveznek?”⁶⁸⁶

Igaz, egy ideig Szabolcs vármegyében és Dorogon, melyet a hajdúk alapítottak (magyarok, vlachok, rácok/szerbek és ruszinok keverékei), számos ruszin élt. 1572-ben itt összesen 8 magyar család lakott a 67-ből, de mindannyian egy szertartásrendet és templomt használtak, amely a munkácsi püspök joghatósága alá tartozott.⁶⁸⁷ Udvari István, híres magyar kutató véleménye szerint, a törvénytelen házasságok esetei, melyeket „ruszin papok” kötöttek meg (1606), s néhány református (s nemcsak magyar) „ruszin hitre” való áttérése Mándokon és a ruszinok próbája a máriapócsi református templom elfoglalására Szabolcs vármegyében (1666) arról tanúskodik, „hogy a ruszin-magyar népi kapcsolatokban a vallási különbségek nem képeztek akadályokat és részben

відродження на Закарпатті..., 63 с.; PEKAR A.B.: *Historic background of the eparchy of Prjashév...*, 81 p.; БАРАН О.: *Питання Українського Патріархату...*, 39 с.; PEKAR A. B., OSBM: *The bishops the Eparchy of Mukachevo with historical outlines...*, 88 p.; БАРАН О.: *Нариси історії Пряшівщини...*, 149 с.; МОНЧАК І.: *Самоуправна Київська Церква...*, 173 с.; ПЕКАР А., ЧСВВ: *Ужгородська унія та її творці (1646–1996)*. In: *Записки ЧСВВ, Секція II, Том XV (XXI), Вип. 1-4*. Рим, 1996, с. 247-300; ПЕКАР А. В., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття...*, Том I, 232 с.; ПАП С.: *Історія Закарпаття: У трьох томах*, Том I. Івано-Франківськ: «Нова зоря», 2001, 559 с.; Том II. Івано-Франківськ: «Нова зоря», 2002, 447 с.; Том III. Івано-Франківськ: «Нова зоря», 2003, 647 с.

685 A magyar történetírásban a téma részleges bibliográfiája: GRIGÁSSY G.: *A magyar görög katolikusok legújabb története*. Ungvár, 1913; KARÁCSONYI J.: *A görögkatolikus magyarok eredete*. In: *Katholikus Szemle*, 1924, № 7-8, old. 454-460; PAPP G.: *A magyar görögkatolikus egyház partikuláris forrásai*. Budapest, é.n.; PIRIGYI I.: *A görög katolikus magyarság története*. Nyíregyháza, 1982; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, I. kötet., 191 old.; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., 248 old.; PIRIGYI I.: *A görögkatolikus Magyarság története*. Budapest: IKVA, 1991, 116 old.; KIRÁLY E.: *Mi, görög katolikusok*. Budapest, 1995; PILIPKÓ E.: *Ütköző identitá- sok. A kárpátaljai magyar görög katolikusok etnikai és vallási identitástudatának vizsgálata az 1989-es változások kapcsán...*, 187 old.

686 ШПАННЕНБЕРГЕР Н.: *Не парадокс, а феномен: до питання конфесійної та національної ідентичності Греко-Католицької Церкви в Угорщині...*, с. 199.

687 KARÁCSONYI J.: *A görögkatolikus magyarok eredete...*, old. 454. Bővebben Szabolcs vármegyéről lásd.: UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 102-107.

*megmagyarázzák azoknak a magyar családneveknek az eredetét, akik a források szerint ruszinok, rutének voltak.*⁶⁸⁸

1686-ban Nagykállóban 15 szabolcsi görög katolikus pap aláírták az unió megerősítésének dokumentumát. Ahogyan ebből a forrásból kiténik, szervezett görög katolikus plébánia létezett 10 településen, Nagykállón és Máriapócon is. Szabolcs vármegye ruszin falvainak többségemelyek a XVII–XVIII. század határán jöttek létre, elpusztultak a törökökkel vívott harcban és a Rákóczi vezette szabadságharcban a Habsburgok ellen.⁶⁸⁹ Ahogyan Udvari megjegyzi, azokban a falvakban, melyekben teljesen vagy részben ruszinok éltek, „*a ruszin családnevek nem ruszinok, hanem magyar jellegűek és eredetűek voltak.*”⁶⁹⁰ A szlovák krónikaíró, Bél Máté például, 1736–1738 között Szabolcs vármegyében 14 ruszin települést tartott számon.⁶⁹¹ Nemsokára a természetes asszimiláció áldozatai lettek és magyarosodtak.

Hajdúdorog, a „hajdúk szabad városa” (1616-ban kapta ezt a státuszt) vonzotta a környék lakosait, lassan átalakulva a különböző népek, de a görög szertartás (graeci ritus) igazi Babilonjává. Ha Bél Máté adatai szerint 1736–1738 között Hajdúdorogon két plébániát – magyart és vlachot⁶⁹² – említenek, akkor a görög szertartású templomok és plébániák *Conscriptio Universarum*-nak megfelelően Szabolcs vármegyében 1747-re maradtak fenn adatok két rác (*Rascianici*) és vlach (*Valachici*) plébánia létezéséről. Az egyik plébánia erre az időre lakott volt, a másik elhagyatott.⁶⁹³ Ezen adatok szerint Máriapócon összesen 12 görög katolikus ruszin család élt.⁶⁹⁴ De már 1751-ben, a Abaújvár, Szabolcs és Szatmár vármegyékben plébániáin és templomaiban a *Liber Conscriptio in Visita Generali visitataruma* datainak megfelelően, melyet a munkácsi egyházmegye püspöke, Olsavszky Mihály Manuel végzett, Hajdúdorogon két plébánia volt: ruszin-magyar (*Rutheno-Hungarus*) Petkovszky Iván parókussal és vlach (*Valachicus*) Markolovics Teodor

688 УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве*. In: *Тривалість регіональних культур. Русини і українці на їхній Карпатській батьківщині та за кордоном*, Упорядник Павло Роберт МАГОЧІЙ. Нью-Йорк: Колумбійський університет, 1993, с. 118, 131.

689 PAPP G.: *Szabolcsi görög katolikus parochiák. Szabolcs vármegye*. Budapest, 1939, old. 136-146; УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве...*, с. 119; UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 109, 111.

690 УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве...*, с. 120.

691 BÉL M.: *Szabolcs vármegye. Szabolcs-Szatmár megyei helytörténetírás*, Tom. I-II. Nyiregyháza, 1979, old. 12-45; УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве...*, с. 121; UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 109.

692 UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 118 (tábl.).

693 *Források a magyarországi görögkatolikus párókiák történetéhez. Az 1747. évi javadalom-összeírás...*, old. 32-33.

694 УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве...*, с. 131.

vezetése alatt. Vallásos személy 2400 volt a városban, keresztleletlen pedig egy sem.⁶⁹⁵

A vizitáció alatt említették először az iratokban a magyar uniátusokat. Hodinka Antal összegzése szerint ruszinok 804 tiszta ruszin és 452 vegyes faluban éltek. 839 templommal és 675 parókussal rendelkeztek, s a ruszinok száma 119 107 volt. Ebből 9432 hívó a 17 teljesen ruszin településen élt, 59 pedig Szabolcs vármegye vegyes településén. Hajdúdorog szabad városában a hívek nagyrésze magyar volt.⁶⁹⁶ Ezt az etnokonfesszionális sajátosságot a népköltészet is megerősíti. A XVIII. század egyik népdalában arról van szó, hogy „*a Tiszának azon oldalán a ruszin parókus is magyarul imádkozik.*”⁶⁹⁷

Valójában így is volt: Dorogig a plébániákat a munkácsi egyházmegye magyarul beszélő papjai vezették, s az iratok azt állítják, hogy ezek a papok a ruszin közösségből származtak. A jövőbeli munkácsi görög katolikus egyházmegye püspöke, galíciai áttelepültek gyermeke, az 1732-es születésű Bacsinszky András életrajza is szép megerősítése ennek. Papi karrierjét Bacsinszky András Hajdúdorogon parókusi segédként kezdte (1758), majd parókusként (1763) folytatta, s végül Szabolcs vármegye archidiaconusa lett.⁶⁹⁸

A 26 éves pap lelkipásztori tevékenységében alkalmazkodnia kellett a helyi etnobszédhelyezethez. Attól fogva egészen haláláig (1809) Bacsinszky, ahogyan Udvari István, a legsikeresebb életrajzírója megjegyezte, „*nyelvi szinkretizmust tartott*”. Szigorúan követve az egyházi előírásokat, a hajdúdorogi parókus az anyakönyveket egyháziszláv nyelven vezette, magyarul és latinul beszélt és levelezett híveivel, szerződéseket kötött, a város polgármesterével és a Szabolcs vármegyei archidiaconusokkal szintén magyarul folytatott párbeszédet, az egyházmegye templomi szerveivel latinul és ruszinul, a vármegyei hatalmasságokkal a hivatalos latin és magyar nyelvet használta.⁶⁹⁹ A magyar egyházi történetírás helyesen helyezte Bacsinszkyt abba az érdembe, hogy a Liturgia néhány részében használta a

695 *Források a magyarországi görögkatolikus párókiák történetéhez. Olsavszky Mihály Mánuel munkácsi püspök 1750–1752. évi egyházlátogatásainak iratai...*, old. 306-307.

696 ГОДИНКА А.: *Єпископъ Мих. Ман. Олиавский о религійномъ положеню своей диоце-зиѣ.* In: *Літературна недѣля Подкарпатского общества наукъ*, Рочникъ IV, 1944, Чис. 10, c. 117-119 (tábl.).

697 KARÁCSONYI J.: *A görögkatolikus magyarok eredete...*, old. 457-459.

698 БАРАН О.: *Єпископ Андрей Бачинский і церковне відродження на Закарпатті...*, c. 8-9; УДВАРИ І.: *Єпископ Андрей Бачинский (1732–(1772–1809). Видатний представник русинського просвітництва...*, c. 194-195; УДВАРИ І.: *Образчики з історії пудкарпатських русинув XVIII. столітія...*, c. 74-75; JANKA G.: *Bacsinszky András hajdúdorogi évei.* In: *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. Évfordulóján...*, old. 39-47.

699 UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 197; УДВАРИ І.: *Образчики з історії пудкарпатських русинув XVIII. столітія...*, c. 74.

népi magyar nyelvet használta és az egyházi énekeket megengedte, hogy magyarra fordítsák.⁷⁰⁰

Az 1773-as *Lexicon universorum regni Hungariae locolorum populorum* Felvidék négy vármegyéjében említ magyar uniátusokat – Abaúj-Torna, Borsod, Szabolcs és Szatmár. A híres orosz történész, Aleksey Petrov a saját idejében arra a következtetésre jutott, hogy *A Magyar királyság lakott településeinek univerzális enciklopédiában* ruszinként vagy ruszin-magyarként feltüntetett települések Szabolcs és Szatmár vármegyékben, melyeket elhagyatottnak vagy néptelennek voltak jelölve, valójában a XVII. század végén a XVIII. század elején jöttek létre.⁷⁰¹

A Szabolcs, Szatmár és Zemplén (északi része) vármegyék listájának közzététele során a tudós arra a következtetésre jut, hogy a magyar neveket a ruszinosított magyar lakosság leszármazottjai hordozták, akik először a törökök nyomása alatt visszavonultak északra, és miután a török fenyegetés elmúlt, nyelvüket ruténre változtatták meg, az uniátus vallást vették fel, és visszatértek korábbi tartózkodási helyükre. A vezetéknevek alapján feltételezhető, hogy a forrásban ruténként megjelölt lakosság között, egyidejűleg nagyszámú magyar és magyarosított ruténok is jelen voltak⁷⁰².

Ilyen körülmények között a régióban a nyelvtudás egyetlen lehetséges gyakorlása a nyelvi szinkretizmus volt: a Liturgia nyelve a legtöbb szabolcsi istentiszteleten az egyháziszláv volt, öt faluban a román, de a hívőknek egy része magyarul beszélt, a többi ruszin-magyar és román-magyar, ritkán (például Nyíregyháza) – szlovákul és / vagy magyarul. 1780-ban, a hajdúdorogi egyházmegyéhez tartozó falu egyik lelképásztora, Kopchai János megjegyezte: „*A plébánia tagjai közül kevesen ismerik a ruszin nyelvet, de mindenki beszél magyarul, ezért magyar nyelven történik a prédikáció...*”⁷⁰³ Logikus, hogy egy ilyen természetes asszimilációs folyamat során azok a kétnyelvű ruszinok, akik a XVIII. század második harmadában már intenzív gazdasági, kulturális és nyelvi kapcsolatok eredményeként vegyes falvakban éltek a magyar lakossággal, nyelvváltás előtt álltak – a magyarok javára.⁷⁰⁴

700 GRIGÁSSY G.: *A magyar görög katolikusok legújabb története...*, old. 37; TIMKÓ I.: *Keleti kereszténység, keleti egyházak...*, old. 466-467; PIRIGYI I.: *A görög katolikus magyarság története*. Nyíregyháza, 1982, old. 85-89.

701 ПЕТРОВЪ А.: *Предѣлы угро-русской рѣчи въ 1773 года...*, c. 83-95, 234-237; PETROV A.: *Kdy vznikly ruské osady na uherské Dolní zemi a vůbec za Karpaty?* In: *Český časopis historický*, Vol. XXIX, № 3-4. Praha, 1923, s. 411-422.

702 ПЕТРОВЪ А.: *Предѣлы угро-русской рѣчи въ 1773 года...*, c. 307-324; PAPP Gy.: *Szabolcsi görög katolikus parochiák...*, old. 136-146.

703 Az: idézet.: УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве...*, c. 124-125.

704 УДВАРИ И.: *Прилоги о карпатскоукраїнській офіційній преписи XVIII віку. Кирилски рукописи з XVIII віку у Саболчу*. In: *Шветлосц*, Т. XXIII, Чис. 5. Нови Сад, 1985, c. 607-625.

Az 1772-es népszámlálás és az 1774-es melléletek alapján a következő képet kapjuk: a szabolcsi vármegye 129 falujából 90-ben (34 plébániában és 56 filiálban) görög katolikusok éltek, míg a ruszinok már csak 9 faluban voltak jelen, ebből 6-ban magyarul és ruszinul egyaránt beszéltek és csak egyben volt jelen a ruszin, mint anyanyelv. Ugyanígy történt Máriapóccsal, a teljesen ruszin faluval, amelyet már 1772-ben vegyes ruszin-magyar településként említenek.⁷⁰⁵ A ruszin népesség gyors nyelvi asszimilációjának okai között, a már említett Udvari István, a következőket nevezi meg: a ruszinok egy része azokról a területekről származott, ahol együtt éltek a magyarokkal, itt, a szabolcsi falvakban (és a legtöbben közülük parasztok és cselédek- a parasztság legalacsonyabb rétege), nemzedékről nemzedékre élt együtt a magyarokkal. Ehhez hozzá kell adni még a görög katolikus oktatás fejletlenségének a tényezőjét, amelyet jól lehetett érezni a szétszórt nemzetiség környezetében.⁷⁰⁶

1780-tól kezdve a hajdúdorogi magyar-ruszin és woloskai görög-katolikus plébániák azok, amelyekben az egyházi ószláv mellett a magyar nyelvű liturgiát is gyakorolták már. Az 1786-os népszámlálás szerint: 2 504 görög katolikus volt a magyar-ruszin plébánián és 1 303 híve volt a woloskai plébániának.⁷⁰⁷ A régió lelkészei és papjai a XVIII. század második felében szintén kétnyelvű járásokból és falvakból érkeztek és általában három (orosz, magyar, latin) vagy négy (még a román) nyelven beszéltek, vagy legalábbis megértették őket. Bacsinszky András tizenkét éves lelkészi munkatapasztalata Hajdúdorogon és 7 éves archidiakónusi tapasztalata a szabolcsi és a hajdúi megyékben minden okot megadott arra, hogy gyakorlatilag felhasználja a nyelvi szinkretizmust a többnyelvű egyházmegyében. Munkácson püspöki tevékenysége alatt fordította le a görög könyveket magyar nyelvre.⁷⁰⁸

A XVIII. század végén felmerült a kérdés az egyházi ószláv prédikációról és liturgia áttéréséről magyar nyelvre. Ebből a célból még Aranyszájú Szent János liturgiájának két változatát is elkészítették. A nyelvi változat szerzője a hajdúdorogi főesperes testvére, a Nyírség közelében lévő szomszédos Szatmár megyében, János Kricsfalussy volt, aki az ungvári tanári gimnáziumban magyar nyelvet tanító Kricsfalussy György testvére volt. Fordítását 1795-ben Bacsinszky András névnapján átadták a püspöknek.⁷⁰⁹ A második projekt szerzője (1793), amelyet

705 УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве...*, c. 127-128 (Табл. 2), 131.

706 *Ugyanott*, c. 127.

707 UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 118; NYITRÁN J.: *Magyar nyelvű liturgiafordítás Bacsinszky püspök korában*. In: *Bacsinszky András munkácsi püspök. A Bacsinszky András munkácsi püspök halálának 200. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai*, Szerkesztette: Tamás Véghseő. Nyíregyháza, 2014, old. 149-172.

708 ШПААНЕНБЕРГЕР Н.: *Не парадокс, а феномен: до питання конфесійної та національної ідентичності Греко-Католицької Церкви в Угорщині...*, c. 203 (24. jegyzet).

709 SZÁBÓ J.: *A görög-katolikus magyarság utolsó kálvária-útja, 1896-1912*. Budapest, 1913, old. 463-501; VÉGHSEŐ T.: *A görögkatolikus magyarok mozgalma a kezdetektől*

csak a szabolcsi vármegyében és Hajdúdorogon terveztek használni, a gálszecszi (Szécsmező) plébánia kanonokja, Krucsay Mihály volt, aki később Sátoraljaújhelyen volt parókus, és 1804–1814-ben a munkácsi egyházmegye kanonokja lett. A fordítás szintjének értékeléséhez egy bizottságot hoztak létre, amelynek elnöke a munkácsi egyházmegye kanonja, Csopely Antal volt.⁷¹⁰ Nem véletlen, hogy a hajdúdorogi egyházmegye hivatalos történetírása, Mária Terézia császárné és Bacsinszky püspök nevéhez fűzi „*a magyar nyelvű görög-katolikus nemzet*” kezdetét („*graeco-catholici natione ac lingua Hungari*”).⁷¹¹

Az 1806-os statisztikai adatok szerint a Szabolcs megyei görög-katolikus lakosság körében a ruszinok aránya elhanyagolható volt, a kétnyelvű ruszin-magyarok egy része észrevehetőbb volt. Más szóval, az itt élő ruszinok „csendes” nyelvváltozása már 1848–1868 előtt megtörtént, a ruszin nemzeti megújulás előtt.⁷¹² Így 1806-ban a szabolcsi vármegye három archidiakonátusában (Dorog, Gyula, Kálló) 148 görög katolikus közösség (38 plébánia és 110 filiál) volt, amelyben 29 682 hívő élt. A hívek közül kétnyelvű magyar-ruszin 10 398, viszont ruszin csak 2 233 volt.⁷¹³

Hasonlóképpen, tisztán ruszinból ruszin-magyarrá, azután teljesen magyar településsé változik át Máriapócs a XVIII–XIX. században. Ha az 1784–1787-es népszámlálás adatai szerint 938 görög-katolikus lakosa volt, amelynek csak egy része volt magyar, akkor az 1819-es adatok szerint Máriapócs egy tipikus magyar faluvá vált, amelynek lakossága 1 427 fő, ebből 930 görög-katolikus, de már nem ruszin, hanem a magyar és ruszin-magyar.⁷¹⁴

Fényes Elek számításai szerint 1841-ben Magyarország öt egyházmegyéjében

1905-ig. In: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez. 1 kötet 1778-1905*, Közread-ják: Véghseő Tamás, Katkó Márton Aron. Nyíregyháza, 2014, old. 33

710 *Brevis notitia historica dioecesis Hajdudorogensis*. In: *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918*. Nyíregyháza: Typis Alexii Jóba, p. 12-13; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 83-84; УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве...*, c. 129; NYITRÁN J.: *Magyar nyelvű liturgiafordítás Bacsinszky püspök korában...*, old. 149-172.

711 *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918*, p. 12.

712 ZEGUC I.: *Die national politischen bestrebungen der Karpato-Ruthenen, 1848-1914*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965, s. 17-71; HARAКСИМ L.: *K problematike obrodnenia Ukrajincov východného Slovenska a Zakarpatska*. In: *Олександр Духнович. Матеріали наукової конференції*. Пряшів, 1965, s. 17-29; МАГОЧІЙ П. Р.: *Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948)*, Авторизов. пер. з англ. Ужгород: Поличка «Карпатського краю», 1994, c. 31-38.

713 УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве...*, c. 130 (Табл. 3).

714 УДВАРИ И.: *Марияповч – дакедишині вирски и културни центер Русинох*. In: *Народни Календар за 1990 рок*. Нови Сад, 1989, c. 222-235; УДВАРИ И.: *Русины в Венгерском Королевстве...*, c. 131-132; UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 123-124; УДВАРИ I.: *Образчики з історії пудкарпатських русинув XVIII. столітє...*, c. 157-158.

1 322 344 görög katolikusból 115 224 személy volt magyar, vagyis 8,71%⁷¹⁵. Bár egyes magyar szerzők csak a munkácsi egyházmegyében mintegy 200 ezer főt számolnak, akinek többsége évtizedek óta a magyar nyelvű liturgia bevezetését próbálta elérni.⁷¹⁶ Akárhogyan is, a magyar görög katolikusok többes lélekszámú közössége lassan kényszerítette a hatóságokat, hogy vegyék figyelembe a lelki érdekeinek kielégítését.

1849 után világossá vált, hogy Magyarországon egyes görög katolikusoknak, ha nem feltétlenül politikai, teljesen nyilvánvaló kulturális ruszofil / moszkofil szimpátiái vannak és a magyar kálvinisták jogosan vádolták őket (különösen a ruszinokat) az orosz nyelv és kultúra népszerűsítésében.⁷¹⁷ Az elfogadhatatlan és rettenetesen megalázó „orosz” (magy. *oroszók*) pecsét egyrészüknek kellemetlen volt. Egy másik körülmény, amely a magyar nyelvű görög katolikusok vallási és intézményi identitásának nemzeti problémájaként szolgált a román görög katolikusok megerősítése volt, miután majdnem mindegyikük 1853-ban elhagyta a magyar hercegprímást és az esztergomi főegyházmegyét, és egyesültek egy önálló gyulafehérvár-fogarasi érsekségbe⁷¹⁸.

A Hajdúdorogból származó magyar görög katolikusok 1863-ban kértek engedélyt a magyar nyelv használatára a liturgiában a munkácsi Popovics Vazul püspöktől, de Scitovszky János, magyar hercegprímás véglegesen elutasította ezt a petíciót. Így 1866 májusában a hívők úgy döntöttek, hogy saját magyar görög katolikus egyházmegyét hoznak létre, azzal a ténnyel támasztják alá döntésüket, hogy honfitársaik nem tekintik őket teljes értékű magyaroknak, mert nem támogatják a magyar nyelvű liturgia engedélyezését (ezt még azon az éven egyértelműen közölte a hajdúböszörményi plébános Roskovics Ignác).⁷¹⁹ A vita

715 FÉNYES E.: *Magyar országnak, tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben. Magyarország statistikája* (első kötet III)..., old. 37.

716 PETRUS J.: *A magyarság önvédelme. A keleti rítusú Egyház idegen nyelveinek beolvasztó hatása ellen*. Debrecen, 1897, old. 3-53; (ОРОС) Атанасій, ієромонах: *Ідентичність греко-католицького духовенства в Угорщині між двома світовими війнами*. In: *Ковчег. Науковий збірник із церковної історії*, Число 4: *Еклезіяльна й національна ідентичність греко-католиків Центрально-Східної Європи...*, с. 212

717 A legfrisseb nézetek a munkácsi görög katolikus egyházmegye az 1848-1849-es forradalom éveiben témával kapcsolatban: BENDÁSZ I.: *Az 1848–1849-es szabadságharc és a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye*. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1997, 191 old.; MOLNÁR F.: *A Munkácsi Egyházmegye 1848-1849-ben. Tanulmányok és kronológia*. Nyíregyháza, 2014, 220 old.

718 VÉGHSEŐ T.: *A görögkatolikus magyarok mozgalma a kezdetektől 1905-ig...*, old. 34-35.

719 РУСАКЪ Ю. П. [ГАДЖЕГА Ю.]: *Мукачевская епархія и ея борьба за права русскаго языка и народности во время епископства Василя Поповича*. In: *Карпаторусский сборникъ. Подкарпатская Русь въ честь Президента Т. Г. Масарика 1850–1930*. Ужгородь, 1931, с. 50-68; ПЕКАР А. В., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття...*, Том I, с. 95-96; ШПАННЕНБЕРГЕР Н.: *Не парадокс, а феномен: до питання конфесійної та національної ідентичности Греко-Католицької Церкви в Угорщині...*, с. 204.

során gyakran lehetett hallani: „Európában mindegyik nemzet tud asszimilálódni, csak a magyarok nem.”

Jobban szította a feszültséget Pap–Szilágyi József nagyváradi püspök, amikor az etnikailag sokszínű egyházában, Makóban megtiltotta a hívőknek a magyar nyelvű éneklést a templomban.⁷²⁰

Az osztrák–magyar megegyezés után (*Ausgleich*, 1867) ez az elképzelés már a „hazafiasság ügyévé” vált. A megegyezés eredményeként, amely az egyházi és az állami körök vezetői között jött létre, 1873. szeptember 20-án a munkácsi görög katolikus egyházmegyében létrejött egy önálló magyar görög katolikus helynökség, élén a helynökkel hajdúdorogi székhellyel, 49 922 hívővel. A munkácsi görög katolikus egyházmegye 33 plébániája csatlakozott hozzá. A munkácsi görög katolikus egyházmegye első helynöke Danilovics János kancellár lett.⁷²¹ Valójában ez csak ideiglenes megegyezés volt, mert az 1868. április 16-án létrehozott *Magyarország hajdúdorogi görög katolikusainak ügyeiért felelős bizottság* (27 tagból állt) elén Farkas Ludwiggal, azt követelte, hogy az önálló magyar egyházmegyéhez csatlakozzon még 58 egyházközség: 45 a munkácsi, 7 a nagyváradi, 5 az eperjesi és 1 a szamosújvári (gerlai) egyházmegyéből.⁷²² Ismét a magyar nyelvű liturgia engedélyezését kérelmezték⁷²³.

A magyar latin hierarcha negatív viszonyulása ehhez az üggyhez teljesen érthető volt a nacionalizmus korában. Először is, tartott az apostoli trónnal való konfliktustól, amelyik továbbra is a hagyományos „*ne lingua vulgaris in liturgiam introducatur*” szemléleti módot követte, így féltek egy olyan esettől, amely a Katolikus Egyház bukását is okozhatta volna. Másodszor pedig, a már meglévő települések felosztása a nemzeti kisebbségek, a görög katolikus egyházmegye kétnyelvű és többnyelvű közössége között Magyarországon (munkácsi, eperjesi, nagyváradi), Erdélyben (fogarasi, gyulafehérvári, szamosújvári és lugosi) és Szerbiában/Horvátországban (drávakeresztúri), újabb etnikai konfliktusokat hozott volna létre, amelyeket az esztergomi hercegprímás érthető okok miatt el akart kerülni.⁷²⁴

720 *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918*, p. 14; PIRIGYI I.: *A görög katolikus magyarság története...*, old. 108-109; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 84-89; VÉGHSEŐ T.: *A görögkatolikus magyarok mozgalma a kezdetektől 1905-ig...*, old. 36-38.

721 GRIGÁSSY Gy.: *A magyar görög katolikusok legújabb története...*, old. 106-112; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 89-93; ПЕКАР А. В., ЧСБВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття*, Том I, c. 96 (24, 26. jegyzet); VÉGHSEŐ T.: *A görögkatolikus magyarok mozgalma a kezdetektől 1905-ig...*, old. 38-41.

722 SZÁBÓ J.: *A görög-katolikus magyarság utolsó kálvária-útja...*, old. 348-349; *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918*, p. 14-16.

723 GRIGÁSSY Gy.: *A magyar görög katolikusok legújabb története...*, old. 106-112; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 89-93; ПЕКАР А. В., ЧСБВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття*, Том I, c. 96 (24, 26. jegyzet).

724 ШПАННЕНБЕРГЕР Н.: *Не парадокс, а феномен: до питання конфесійної та національної ідентичності Греко-Католицької Церкви в Угорщині...*, c. 205.

Simor János, esztergomi érsek «régimódinak» bizonyult, s ezt a magatartást kezdte el követni a magyar uralkodóosztály is. Példaértékű egy korábbi ruszin falu, Máriapócs, nyugodt, csendes, természetes magyarosítása. 1880-ra a falu 1544 lakosából 78-an tartották magukat ruszin anyanyelvűnek.⁷²⁵ 1881. január 23-án a hajdúdorogi görög katolikusok új érveléssel álltak az egyházi és a világi hatalmak elé: a magyar liturgia bevezetésével lehetővé válik a szentírás hirdetése a nemzeti kisebbségek körében is.⁷²⁶ A romantikus (kulturális) nacionalizmust felváltotta a konzervatív (politikai) nacionalizmus.

Ettől kezdve a templomi vezetők érezték a felsőbb hatalom nyomását és megszüntek a kételyek afelől, hogy a hajdúdorogi ruszinok hamarosan teljesértékű tagjaivá válnak az „egységes magyar nemzeti Egyháznak”. 1896-ban, a Honfoglalás ezredfordulójának az ünneplése után aktív szakaszába lépett a már nemcsak vallási, hanem politikai terv megvalósítása, a római reformátusok (Debrecen) és a kálvinista tisztviselők befolyása alatt (az akkori miniszterelnök, Bánffy Dezső és a házelnök, Szilágyi Dezső, is kálvinisták voltak).⁷²⁷ A *millenium* ünneplése során történt a legnagyobb provokáció: 1896. június 27-én Budapest egyetemi egyházban Újhelyi Andor hajdúdorogi lelkész, a katolikus egyház tilalmát figyelmen kívül hagyva, magyarul tartotta meg a misét.⁷²⁸

1896. szeptember 2-án válaszként, az apostoli főváros és a pápa betiltották a magyar liturgikus könyvek használatát és ezek után a hajdúdorogi helynökség csak egyházi ósláv nyelven tarthatta a misét.⁷²⁹ Drasztikusabb módszerekhez folyamodott a *Sancta Congregatio de propaganda fide pro negotiis ritus orientalis* bíborosi szövetség, aki 1896. szeptember 26-án követelte a magyar nyelvre lefordított egyházi könyvek megsemmisítését.⁷³⁰

A kormány által támogatott hajdúdorogi bizottság viszont továbbra is hazafiasan viselkedett. Ennek bizonyítékául szolgál a Görög Szerződésű Katolikus Magyarok Országos Bizottságának a megalakulás (*Commissionem Regnicolarem*

725 UDVARI I.: *Ruszinok a XVIII. században...*, old. 124; УДВАРИ I.: *Образчики з історії пудкарпатських русинув XVIII. столітїє...*, с. 158.

726 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 93-95; ШПААНЕНБЕРГЕР Н.: *Не парадокс, а феномен: до питання конфесійної та національної ідентичності Греко-Католицької Церкви в Угорщині...*, с. 205.

727 *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918*, p. 17-21; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 95-98.

728 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 96; ШПААНЕНБЕРГЕР Н.: *Не парадокс, а феномен: до питання конфесійної та національної ідентичності Греко-Католицької Церкви в Угорщині...*, с. 206.

729 GRIGÁSSY Gy.: *A magyar görög katolikusok legújabb története...*, old. 60-63, 65-66; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 96-97.

730 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 96-99; ШПААНЕНБЕРГЕР Н.: *Не парадокс, а феномен: до питання конфесійної та національної ідентичності Греко-Католицької Церкви в Угорщині...*, с. 207 (40. jegyzet).

Graeco-Catholicorum Hungarorum) 1898. június 20-án, amelynek elnöke a magyarosított ruszin Szabó Jenő parlamenti képviselő volt. Ennek értelmében az új egyházmegyéhez 111/113 paróchia, 568 filiál és 134 527 hívő kellett, hogy csatlakozzon. A munkácsi egyházmegyétől 77 parókia és 100 300 hívő Szabolcs (31), Zemplén (15), Hajdú (2), Szatmár (14), Ung (5), Ugocsa (7), és Bereg (3) vármegyéből; az eperjesi egyházból 26 parókia és 24 141 hívő Abaúj-Torna (15), Borsod (9) és Zemplén (2) vármegyéből; a nagyváradai egyházmegyéből 6 parókia és 5 275 hívő; a szamosújvári (gerlai) egyházmegyéből 1 parókia és 1033 hívő és az esztergomi egyházmegyéből 1 parókia (Budapest) és 2 752 hívő.⁷³¹

A különálló görög katolikus egyházmegye megalapításának legnagyobb problémáját a magyarok számára az erdélyi magyar görög katolikusok okozták. Ez időben a román görög katolikus püspökök hatósága alatt mintegy 70 ezer magyar görög katolikus részesült lelkigondozásban magyarul, amelyet nagyrészt román lelkészek biztosítottak.⁷³²

1900-ban az Országos kongresszus zárandokutatót szervezett Rómába a századforduló alkalmából, amelyben Vályi János vezetésével 461 keresztyén és 67 pap vett részt. Ezúttal az apostoli főváros készen állt kompromisszumot kötni, beleegyeztek, hogy a mise levezetése történhet magyarul, de a „csendes” imákat és az anaforát ószlávul kell énekelni.⁷³³ Az Országos kongresszusnak ez azonban kevés volt, továbbra is próbálkozott a kormánynál, hogy az részt vegyen a „nemzeti ügy” megoldásában. Rövid időn belül sikerült meggyőzni az uralkodó osztályt, hogy a görög katolikusok számára létre kell hozni egy önálló magyar egyházmegyét.⁷³⁴

A XIX. század végén, a XX. század elején végbement népszámlálás ideje alatt sikerült rögzíteni a görög katolikusok kultikus identitásának a sajátosságait Magyarországon és Erdélyben.⁷³⁵ Így, 1880-ban Magyarországon 1 497 268 személy

731 *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918*, p. 22, 24-25; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 99-100; MAYER M.: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860-1910*. Budapest: Akadémiai kiadó, 1977, old. 144-152; VÉGHSEŐ T.: *A görögkatolikus magyarok mozgalma a kezdetektől 1905-ig.*, old. 44.

732 GERGELY J.: *Az erdélyi görög katolikus román egyház.*

733 GRIGÁSSY Gy.: *A magyar görög katolikusok legújabb története.*, old. 127-133; ПЕКАР А. В., ЧСВВ: *Нариси історії Церкви Закарпаття.*, Том I, с. 97-98; ШПАННЕН-БЕРІЕР Н.: *Не парадокс, а феномен: до питання конфесійної та національної ідентичності Греко-Католицької Церкви в Угорщині.*, с. 207; VÉGHSEŐ T.: *A görögkatolikus magyarok mozgalma a kezdetektől 1905-ig.*, old. 45.

734 *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918.*, p. 26-30; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 101-105.

735 V.ö.: ФЕНИЧ В.: *Единів комплекс: народ у пошуках своєї ідентичності (приклад імперських і національних уявлень у XIX – на початку XX ст.)*. In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Міністерство освіти і науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»;

vallotta magát görög katolikusnak. Ennek több mint a fele (850 736, vagy 56,82%) román volt, minden ötödik személy (329 351, vagy 22,79%) ruszin nemzetiségű. A fennmaradt görög katolikus között voltak magyarok – 134 853 (9%), szlovákok – 98 750 (6,6%), románok – 23 655 (1,58%), horvátok és szerbek – 10 045 (0,67%), lengyelek – 1 130 (0,075%).⁷³⁶

1900-ban összesen már 1 841 272 görög katolikus élt Magyarországon és Erdély területén. Ebből 1 029 336 (55,9%) román, minden ötödik személy (410 775, vagy 22,31%) ruszin. A fennmaradt katolikusok között voltak magyarok (293 973, vagy 13,39%), szlovákok (101 578, vagy 5,52%), horvátok és szerbek (8 198, vagy 0,44%). Tíz évvel később (1910), az országban a görög katolikusok száma 2 007 916-ra emelkedett. Az ungvári unió leszármazottai között ruszinok 456 027 (22,71%), magyarok 304 322 (15,15%) és szlovákok 79 152 (3,94%) voltak. Több mint 180 ezer a munkácsi görög katolikus egyházmegye egykori románok hűve, akik három görög katolikus egyházmegyének voltak a tagjai és több ezer ruszin, akik Bácskába és Szerembe emigráltak és a krizevci egyházmegye tagjai lettek. Ez a 840 ezer uniátus a Habsburg birodalom magyar részén lévő görög katolikusnak az 50%-t teszi ki, és ez több mint egy millió hívő. Egy ilyen soknyelvű társadalomban csak idő kérdése volt egy önálló magyar görög katolikus egyházmegyének a kialakulása.

Az 1910-es népszámlálás adatai szerint 304 322 magyar görög-katolikus élt 169 magyarországi plébánián a gyulafehérvár-fogarasi, munkácsi, eperjesi és nagyváradai egyházmegyékben. A hajdúdorogi egyházmegye jövőbeli területén 162 plébánia volt, 215 498 hívővel. 183 757 görög katolikusnak magyar volt az anyanyelve, 26 823-nak a román, 1 623-nak a szlovák, 968-nak a ruszin és 2 804-nak valamelyik másik nyelv. Abból a 24 094 személyből, aki nem volt magyar, de tudott magyarul beszélni, csak 7 826 személy nem tudott olvasni és írni. A magyar görög katolikusok 40%-a, vagyis 120 749 fő nem élt a hajdúdorogi egyházmegye jövőbeli területén; 21 plébánián román anyanyelvűek voltak többségben, így 40 000 voltak. Ezen kívül a hajdúdorogi egyházmegye jövőbeli területén 80 747 szlovákot (többségében ruszinokat) tartottak számon. Az 1910-es adatok szerint az új egyházmegyének 17 vármegyével kellett volna bővülnie: Csongrád, Csanád, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Borsod, Ung, Zemplén, Békés, Bihar, Hajdú, Szabolcs,

[Редкол.: М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2009, Вип. 22, с. 44-51; ФЕНИЧ В.: *В оточенні інших: греко-католики Мукачівської єпархії та їх сусіди у світлі сучасних досліджень офіційної статистики кінця ХІХ – початку ХХ ст.* Ін: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*, Міністерство освіти і науки України; Державний вищий навчальний заклад «Ужгородський національний університет»; [Редкол.: М. М. Вегеш (голова) та ін.]. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2010, Вип. 25, с. 104-125; ФЕНИЧ В.: *Між вірою і нацією: етноконфесійна панорама Австро-Угорщини і Мараморош-Сигетські судові процеси.* Ін: *Наукові записки Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна)*, № 3, Редкол. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2014, с. 303-315.

736 CORANIČ J.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 239

Szatmár, Ugocsa, Csík, Háromszék, Maros-Torda és Udvarhely.⁷³⁷ Ugyanakkor, Magyarország kormányzói nem merték szétszaggatni a többi egyházmegyét.

A magyar görög katolikusok világosan kijelentették kettős identitásukat a vallási ügyek miniszterének az 1912-től a hajdúdorogi egyházmegye támogatására vonatkozó nyilatkozatban: egyrészt folyamatosan hangsúlyozták, hogy a román és a ruszin egyházmegyékhez való intézményi kötődésük ellenére mindig a magyar etnikai csoport részei voltak, másrészt hithű katolikusok maradtak még a „kálvinisták tengerében” is. Ilyen esetben könnyű egyet érteni Norbert Spannenberger következtetésével, hogy egy ilyen „jelenség, és nem paradoxon”, mint a magyar görög katolikusok megjelenése esetén „etnikai és vallási azonossági szintéziséről” beszélünk.⁷³⁸

Ennek eredményeként 1912. május 6-án Ferenc József engedélyezte a hajdúdorogi magyar görög katolikus egyházmegye létrehozását (*Dioecesim graeco-catholicam Hajdudorogensis fundavit*), ugyanazon év június 7-én X. Piusz pápa kanonizálta *Christi fideles Graeci* kezdetű bullájával, és megerősítette a kormány döntését *Erectio dioecesis Hajdu-Dorogensis ritus catholici in Hungaria*.⁷³⁹ Az újonnan alakult egyházi tartományhoz 162 plébánia és 215 498 hívő került más magyarországi és erdélyi görög katolikus egyházmegyék rovására, az Apostoli Szentzsék által 1912. november 17-én kötötte meg Bécsben Raffael de Leguinho Scapinelli az új egyházmegye plébániáinak katalógusát (*Catalogum Parochiarum novae Dioecesi...*), így az eperjesi egyházmegyétől 8 plébánia; a munkácsitól 70, 112 760 hívővel, ebből 53 plébánia 85 058 magyarral már magyar volt, 16 plébánia 26 731 hívővel magyar-ruszin és egy plébánia 971 hívővel magyar-ruszin-román; a szamosújvári (gerlai) egyházmegye 4 plébánia; a nagyváradi egyházmegye 44; a fogarasi érsektől 35 az esztergomi érsektől 1 (Budapest) került át.⁷⁴⁰

A hajdúdorogi egyházmegye 215 498 híve közül 183 757 magyar, 26 823 román, 1 623 szlovák, 968 ruszin volt és 2 509 hívőnek pedig az anyanyelve valamelyik másik nyelv volt. A 24 094 személy közül, aki nem volt magyar, de jól tudott magyarul beszélni, csak 7 826 személy nem ismerte a magyar grammatikát.⁷⁴¹

737 *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918*, p. 42-43; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 112; GERGELY J.: *Az erdélyi görög katolikus román egyház...*

738 ШПААНЕНБЕРГЕР Н.: *Не парадокс, а феномен: до питання конфесійної та національної ідентичності Греко-Католицької Церкви в Угорщині...*, с. 207.

739 A pápai bulla szövegét lásd.: *Acta Apostolicus Sedis*, 12 (1912), p. 429-435; *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918...*, p. 31-40.

740 *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918...*, p. 31-34; *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészéégeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 20-21; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 109-111.

741 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 112.

Így ment végbe a munkácsi görög katolikus egyházmegye negyedik felosztása. A meglévő görög katolikus ruszin (munkácsi és eperjesi) és román (gyulafehérvár-fogarasi, nagyváradi, szamosújvári és lugosi) egyházakhoz, 1912-ben csatlakozott egy nemzeti magyar templom is. 1915-ben az újonnan alakult egyházmegye adminisztratív plébániáit a következőképpen osztották fel: a hajdúdorogi székesegyház főespereséhez 28 plébánia tartozott, a szabolcsi főespereshez 33, a szatmárihoz 43, a zemplénihez 24, a székelyhez pedig 35.⁷⁴²

4. Az ungvári unió első leszármazottjai az USA-ban

A munkácsi görög katolikus egyházmegye intézményi és embervesztésegei mellett 1816-tól 1946-ig, hat részre történő földrajzi és etnikai felosztása eredményeként, a XIX. és a XX. század fordulóján az ungvári unió leszármazottainak egy bizonyos része (kivéve a kb. 3500 ruszin bevándorlót, akik a XVIII. század második felében a krizevci egyházmegyéhez kerültek) ruszin, szlovák, magyar, román és szerb nemzetiségű hívek ideiglenesen vagy véglegesen emigráltak és letelepedtek Amerikában.

Mayer Mária, magyar kutató adatai szerint, 1890–1900-ban az USA-ba emigrálók között az Osztrák–Magyar Monarchia lakosai álltak a harmadik helyen (15,5%) a kivándorlók számát tekintve, csak Nagy-Britanniából (19,4%) és Olaszországból (17,1%) érkezett több bevándorló. 1901-től 1913-ig az Osztrák–Magyar Monarchiából érkező bevándorlók száma az első helyet foglalta el. 1911 és 1913 között Magyarországról ez az arány 8,8%-t és 9,8%-t tett ki. Az Amerikai Egyesült Államok adatai szerint 1896 és 1900 között Magyarországról és Ausztriából 315 269 ember vándorolt ki az USA-ba, míg Magyarország adatai szerint csak 34 712 személy. Pontosabb adatokkal rendelkezünk az 1901–1913-ig tartó kivándorlásról, Magyarországról Amerikába ebben a periódusban 1 463 692 – amerikai adatok szerint – vagy 1 127 536 – magyarországi adatok szerint – fő emigrált. Többen voltak olyanok, akiknek a magyar nem volt az anyanyelve: 1900 és 1913 között 73,9% ilyen személy volt – az amerikai adatok szerint, vagy 64,6% – a magyar adatok szerint. Ha nem az anyanyelvet vesszük figyelembe, hanem a bevándorló nemzetiségét, akkor a magyar és a nemmagyar közötti kapcsolat a következő volt: 1900-ban 51,4%, 1910-ben 54,5% magyar, ugyanekkor 48,6% és 45,5% nem magyar

742 *Shematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis ad annum domini 1918.*, p. 50; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 123-125; ШПАННЕНБЕРГЕР Н.: *Не парадокс, а феномен: до питання конфесійної та національної ідентичності Греко-Католицької Церкви в Угорщині.*, с. 209-210; (ОРОС) Атанасій, ієромонах: *Ідентичність греко-католицького духовенства в Угорщині між двома світовими війнами.*, с. 214.

nemzetiségű. Az Amerikába emigrálók között, a ruszinok és talán a horvátok aránya volt a legalacsonyabb: 1900-ban 2,5%, 1905–1907-ben 3,8%, 1910-ben 2,5% és 1911–1913-ban 3,9%.⁷⁴³

Az illegális kivándorlásról szóló, megbízható adatok hiánya miatt nem lehetséges meghatározni a görög katolikusok vagy a ruszinok pontos számát, akik a munkácsi görög katolikus egyházmegyéből emigráltak az 1880-as évektől 1914-ig. Aleksandr Mitsuk, a Csehszlovákiába emigrált ukrán tudós, annak idején csak a hivatalos magyar statisztikák alapján meghatározta, hogy 1871-től 1914-ig az USA-ba 60 ezer ruszin költözött ki.⁷⁴⁴

A magyarországi hivatalos statisztikák szerint, Kárpátalja négy jövőbeli megyéjéből (Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros) 1899-től 1913-ig összesen 92 421 ember emigrált. Vaszil Ilko, ukrán történész adatai szerint „*csak 1900 és 1905 között Kárpátalja megyéiből 10 700 személy emigrált útlevél nélkül*”. Mivel a következő években az ilyen kivándorlók száma másfélszeresére nőtt, a tudós arra a következtetésre jutott, hogy 1899–1913-ban Kárpátalját mintegy 120 ezer ember hagyta el. Ez idő alatt 19 162 ember, vagyis a kivándorlók 20-a tért vissza Kárpátaljára.⁷⁴⁵ Posztszovjet mega-narratíva Kárpátalja történetéből (1993) forrásokra való hivatkozás nélkül több kétséget keltett e tények felé: „*1870–1900-ban mintegy 90 ezer ember költözött külföldre*”.⁷⁴⁶

Ezek az adatok azonban nem adnak választ arra a kérdésre, hogy a kivándorlók közül hány görög katolikus volt és hányan voltak ruszinok, mivel a szovjet, és a posztszovjet utáni ukrán történetírás szerint 1918-ig csak négy adminisztratív területi egység, vármegye tartozott „Kárpátaljához” vagy „Kárpátalja vármegyéihez” (Ung, Bereg, Ugocsa, Máramaros), amelyet a Kárpátaljai az Ukrán Sz Sz K-hoz állami- és közigazgatási határaiként határoztak meg.

A XIX–XX. század elején az etnikai ruszinok és a görög katolikusok által lakott terület hivatalos meghatározásának hiánya miatt sok korabeli és jelenlegi szakértő kétféle megnevezési módra kényszerült, vagy a Magyar Rusz, azaz az egész terület, ahol a magyar ruszinok éltek (a magyar-ruszinok, a kárpát-oroszok, a kárpátaljai ruszinok Magyarországon),⁷⁴⁷ vagy a munkácsi és eperjesi görög

743 MAYER M.: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910..*, old. 169-174.

744 МИЦЮК О.: *З еміграції угро-русинів перед світовою війною*. In: *Науковий збірник Товариства «Просвіта»*, Том 13-14. Ужгород, 1937-38, с. 21-32.

745 ЛЬКО В. *Закарпатське село на початку ХХ ст. (1900–1919 рр.)*. Львів: Видавництво Львівського університету, 1973, с. 130-131.

746 *Нариси історії Закарпаття. У трьох томах. Том I (з найдавніших часів до 1918 року)*, Відп. ред. і керів. авт. кол. проф. І. ГРАНЧАК. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993, с. 336.

747 Арéлдát lásd.: ФЕНИЧВ.: *Угорська Русь і «Ганнібалова присяга» Михайла Драгоманова: початки інтелектуального завоювання Закарпаття Україною*. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2015, 144 с.

katolikus egyházmegyék püspökeinek joghatósága alatt álló határaihoz. Ez kétszer nagyobb lett, mint a szovjet hatóságok által 1946 januárjában kijelölt terület, Kárpátalja korábbi nem teljes négy vármegyéjéből.

Általánosságban elmondható, hogy 1900 és 1914 között az Egyesült Államokba és más országokba 254 000 ruszin utazott ki az Osztrák Magyar Monarchiából. Ezek közül 212 ezer az Egyesült Államokban telepedett le. Az 1880-as évektől az I. világháborúig összesen 225 ezer ruszin költözött ki Amerikába Ausztriából (Lemkó Köztársaság), Magyarországról (Kárpátalja, Eperjes), Romániából (Erdély) és Szerbiából (Bácska, Szerémség).⁷⁴⁸ Ezek nagyrészt a munkácsi, eperjesi, hajdúdorogi, nagyváradai egyházmegyék papjai és hívei voltak, akik Bugel Walerian lengyel történész meghatározása szerint, folytonosságukat az ungvári unióból származtatták.⁷⁴⁹

A legtöbb kivándorló a kelet-szlovák Sáros, Zemplén, Szepes, Abaúj-Torna vármegyéből származott. 1881 és 1913 között 348 616 ember költözött el innen, ami 1880-ban a lakosság felének számított ezekben a vármegyékben. Ezek az emberek alkották az eperjesi egyházmegye alapját és a kivándorlók nagy része ruszin nemzetiségű görög katolikus volt. 35 év alatt (1873–1908) az eperjesi egyházmegyét 11 067 görög katolikus hagyta el, akik Braziliába, Argentínába és Amerikába emigráltak⁷⁵⁰.

Az amerikai kontinensen a görög katolikusok vallási életét 1884-től (Iván Voljanszkij galíciai pap) és 1889-től (Alekszander Dzubaj kárpát-ruszin pap) kezdték el szervezni. 1894-ben 20 görög katolikus pap volt az Egyesült Államokban, közülük 4 Galíciából. A nehéz viszonyok miatt a helyi latin hierarchiával (főleg az amerikai írekkel), 1891-től Alekszej Tovt, az eperjesi egyházmegye papjának vezetésével elkezdtek átállni az ortodox vallásra, ami a papság és a gyülekezet jelentős részének elvesztéséhez vezetett. 1901-ben 2 448 galíciai és 4 450 ilyen magyar volt,⁷⁵¹ 1909-ben már 25 ezren voltak, 1907–1914-ben már 72 plébániát tartottak számon.⁷⁵²

748 MAGOCSI P. R.: *Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America*. Wauconda, Illinois: Bolchazy-Carducci Publishers, Inc., 2005, p. 10-13; МАГОЧІЙ П.-Р.: *Народ нізвідку: Ілюстрована історія карпаторусинів*, Пер. з англ. С. Біленького, Н. Кушко; Сюжетні комент. до іл. В. Падяка. Ужгород: Вид-во В.Падяка, 2006, с. 61.

749 BUGEL W.: *Ekleziologie Užhorodské uniea jejích dedicu na pozadí doby...*, s. 147-169.

750 CORANIČ J.: *Z dein Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 167-168. Lásd.: BELEJ M.: *K demografickým aspektom vysťahovalectva z východného Slovenska do USA pred I. svetovou vojnou a v medzivojnovom období*. In: *Obyvatel'stvo Karpatskej kotliny, I*, Zostavili: Peter Kónya a René Matlovič. Prešov: UNIVERSUM, 1997, s. 86-95.

751 КОНСТАНКЕВИЧ І., БОНЧЕВСКИЙ А.: *Унія в Америці. Причинок до відносин руської церкви. Відповідь Андресви гр. Шенцицкому, митрополитови львівському гр. кат. обряду на его посланіє з 20. августа 1902*. New York: Видавництво Т.Р.Ц.А., 1902, с. 20.

752 MAGOCSI P. R.: *Our People...*, p. 21-26; BUGEL W.: *Ekleziologie Užhorodské unie a jejích dedicu na pozadí doby...*, s. 155-163.

Maguk között is akadtak viszályok. A galíciai ruszinok Ausztriából, akiknek 1902-ben 12 papja volt, elkezdtek magukat ukránoknak nevezni és az ukrán nemzeti mozgalmat támogatni. A kárpátaljai ruszinok, akiknek 37 lelkipásztoruk⁷⁵³ volt, továbbra is a hagyományos rituális és nemzetiségi identitásukat tartották fenn, magukat ruszinnak vagy „ruszin vallású” embernek nevezték.⁷⁵⁴

1893-tól 1907-ig a kivándorlók vallási életének megszervezésével az apostoli vizitátor, az eperjesi egyházmegye papja Andriy Godobay, 1907-től 1916-ig a galíciai NSzBR papja Szoter Ortynszky foglalkozott. 1907. szeptember 16-tól a pápa *Ea Semper* bullája szabályozta az amerikai latin és görög (katolikus) egyház közötti kapcsolatot és méltóvá tette Szoter Ortynszkyt, hogy püspökké váljon.⁷⁵⁵

Kezdetben, a püspökkel szembeni ellenzéki mozgalmat a kárpát-ruszin pap Iván Ugrin (1908) vezette, majd K. Lavrishin atya (1909). Ehhez a „fronthoz” több mint 40 ruszin pap és még néhány olyan galíciai moszkvofil-pap tartozott. 1910. január 11–12-én a nemzeti tanács Jamestownban (Pennsylvania) kihirdette a ruszin plébániák önállóságát. 1913. október 16-án az apostoli küldöttek, Sz. Ortynszkynek, Iván Ugrin és K. Lavryshyn atya 15 pontban határozta meg követeléseit, amelyek között a legfontosabb az volt, hogy saját magyar-orosz püspökük legyen. 1914. augusztus 17-én a *Cum Episcopo* rendelettel az apostoli trón jóváhagyta a görög katolikusok bizánci szertartásának kanonikus joghatóságát az Egyesült Államokban. Ortynszky két fő vikárust nevezett ki magának: Augustin Kompordajt az ukrán egyház és hívei részére, Alekszander Dzubajt a kárpát-orosz plébániáknak.⁷⁵⁶ 1913-ban Ortynszky püspök jogkörébe 152 plébánia, 154 lelkész, valamint 500 ezer hívő tartozott, akik Galíciából, Bukovinából és Magyarországról

753 КОНСТАНКЕВИЧ І., БОНЧЕВСКИЙ А.: *Унія в Америці. Причинок до відносин руської церкви...*, с. 36.

754 Andrey Septickiy érsek ebből a konfliktusból kifolyólag így nyilatkozott: „*Az elv, amelyre a hierarchikus nézetekre támaszkodunk, nyilvánvalóan nem a nemzetiségek különbsége, hanem a szertartások különbsége, tehát „ruszin magyarokra és ránk nem a népiesség oszt, hanem ugyanazon népiség.”* Az idézet: КОНСТАНКЕВИЧ І., БОНЧЕВСКИЙ А.: *Унія в Америці. Причинок до відносин руської церкви...*, с. 38, 39; SLIVKA J.: *Historical Mirror: Sources of the Rusin and Hungarian Greek Rite Catholics in the United States of America 1884–1963*. Brooklyn, N.Y., 1978, p. 32; МАГОЧІЙ П. Р.: *Створені чи перетворені в Америці? Народність і процес самовизначення серед карпаторусинських іммігрантів і їхніх нащадків*. In: *Тривалість регіональних культур. Русини і українці на їхній Карпатській батьківщині та за кордоном...*, с. 168-170.

755 MAGOCSI P. R.: *Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America...*, p. 29. A részleteket lásd.: ГНІДИК І. І.: *Початки та розбудова греко-католицької церкви у США (кінець XIX – початок XX ст.)*, Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів: [б. в.], 2015, 20 с.

756 ПЕКАР А. В., ЧСВВ: *Нариси історії церкви Закарпаття...*, Том I, с. 173-175; MAGOCSI P. R.: *Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America...*, p. 29, 31.

származtak.⁷⁵⁷ Nehéz meghatározni, hogy abban az időben közülük hányan voltak a Cirill és Metód vagy az ungvári unió leszármazottai.

Nem sokkal a halála előtt (24.03.1916.) Ortinszky püspök két apostoli kormányzót nevezett ki: a galíciai ukránoknak Poniatisin Petro atyát, a ruszinok számára pedig Gabriel Martiak atyát.⁷⁵⁸ Akkoriban senki sem sejtette, hogy két külön helytartóság van születőben és azt sem, hogy egyházmegyék és exarchátus kialakulása van készülőben. A becsvágyó Alekszander Dzubaj nem tudott megbékélni hatalma elvesztésével és csatlakozott az ortodox egyházhoz. 1916. augusztus 7-én Pittsburghban püspökké avatták. 1922-ig A. Dzubajnak sikerült áttéríteni a pravoszláv egyházhoz a galíciai lemko hívek 30-40 plébániáját. 1924-ben A. Dzubaj püspök visszatért a katolikus egyházhoz, a greymoori kolostorban élt, 1933-ban halt meg Trentonban katolikusként.⁷⁵⁹

Végül, 1924. május 8-án az apostoli trón két különálló exarchátust hozott létre az Egyesült Államok számára: az egyiket a Magyar királyságból származó bizánci szertartású katolikusok számára (központja Pittsburghban volt, a munkácsi görög katolikus egyházmegye papja, Takács Vaszil lett a püspök-exarchája) és másikat a galíciai kivándorlóknak (központja Philadelphiában volt, a püspök-exarchája Konstantin Bohacsevszky). Abban az időben Pittsburghban az apostoli exarchátus 155 plébániát, 129 papot és 288 390 hívőt tartott számon, és Philadelphiában 144 plébániát, 129 papot és 237 ezer hívőt.⁷⁶⁰ Ha a pittsburgh-i exarchátus papsága és hívei az ungvári unióhoz tartoztak, akkor a philadelphiai exarchátus klérusa és hívei a breszti unióhoz tartoztak. Az előbbieket a bécsi zsinat (1773), míg az utóbbiak a zamosci zsinat (1720) határozatait vették figyelembe a liturgikus és a mindennapi életben.

5. Az ungvári unióhoz tartozó görög katolikusok sorsa az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése után

1915–1918-ban a munkácsi görög katolikus egyházmegye ókori anyaegyházához, az öt királyi vármegye csak egy része tartozott: Zemplén (csak 6 esperessége:

757 MAGOCSI P. R.: *Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America...*, p. 33.

758 SLIVKA J.: *Historical Mirror...*, p. 105-106; ПЕКАР А.В., ЧСВВ: *Нариси історії церкви Закарпаття...*, Том I, с. 173-175; MAGOCSI P. R.: *Our People...*, p. 31; БОГАЧЕВСЬКА-ХОМ'ЯК М.: *Обрання єпископа*. In: *Україна модерна*, Число 21. Львів, 2014, с. 24-27.

759 ПЕКАР А. В., ЧСВВ: *Нариси історії церкви Закарпаття...*, Том I, с. 176; MAGOCSI P. R.: *Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America...*, p. 32-33.

760 *Душпастьєрь*. Ужгородъ, 1924, с. 151-153; ПЕКАР А. В., ЧСВВ: *Нариси історії церкви Закарпаття...*, Том I, с. 176; MAGOCSI P. R.: *Our People. Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America...*, p. 33-34.

szécsmezői, nagymihályi, tőketerebesi, újlaki, trhovicki és zanastasky, összesen 2300 km² területtel), Ung (3230 km²), Bereg (3786 km²), Ugocsa (1213 km²) és Máramaros (9716 km²). A munkácsi püspökség területe 20 245 km²-re terjedt ki az Osztrák-Magyar Monarchia szétesése előtt. Papp Antal, munkácsi püspök joghatósága alatt 320 plébánia és 683 filiál volt. A püspökség öt főesperességre volt felosztva, ami 39 esperességből állt. Az egyházmegyében 451 305 hívő volt, amely számos etnikumot képviselt.⁷⁶¹

Száz évvel ezelőtt a munkácsi görög katolikus egyházmegyének szászvezerszer több híve volt: 1806-ban 541 963,⁷⁶² 1814-ben 560 472⁷⁶³ és 1816-ban 575 507.⁷⁶⁴ Igaz, az elmúlt évszázadok során a munkácsi görög katolikus egyházmegye területe 13 vármegyéről 5-re csökkent (49 074 km²-ről 20 245 km²-re), az ungvári unió anyaegyházának több mint 600 ezer tagja olyan közeli és távolabbi templomokba került, amit a diaszpóra alakított ki: a krizevci (Szerbiában és Horvátországban, a *szerb-horvát és szlovén királyságban*), az eperjesi (Szlovákiában, a *Csehszlovák Köztársaságban*), nagyváradi és gerlai (a *Román Királyságban*), hajdúdorogi (a *Magyar Királyságban*) és pittsburgh-i (az *Amerikai Egyesült Államokban*).

Az Osztrák-Magyar birodalom széthullása után (1918 november – 1920 június) 2 025 508 görög katolikusból Magyarországon, az 1910-es népszámlálást követően, mindössze 175 ezer, vagyis az ungvári unió leszármazottainak a 7,8%-a maradt. A teljes veszteség más országok javára 92,2% volt (!). Csehszlovákiához a munkácsi és az eperjesi, Romániához a fogaras-gyulafehérvári, Jugoszláviához a krizevci, Magyarországhoz csak a hajdúdorogi egyházi provincia került.

Már az első világháború ideje alatt a hajdúdorogi görög katolikus egyházmegye 75 parókiája, azaz közel a fele (!) Romániához került. Közülük 68 román joghatóság alatt volt, hét pedig a munkácsi püspök joghatósága alatt (köztük Szatmár is).⁷⁶⁵ 1919. május 10-én 57 gyülekezetet csatoltak a román egyházi tartományokhoz (13 gyülekezetet 17 669 hívővel a fogarasi érsekséghez és 44-et 16 475 hívővel a nagyváradi egyházmegyéhez), a főpapok apostoli küldötként mindent irányítottak.⁷⁶⁶ A trianoni szerződés (1920) szerint közülük 14-et, és még hármat más egyházi tartományokból ismét visszacsatoltak a hajdúdorogi egyházmegyéhez. Az eperjesi egyházmegye 20 gyülekezete 20 ezer, valamint a munkácsi egyházmegye

761 *Schematismus cleri ritus catholicorum dioecesis Munkacsensis ad annum domini 1915*. Ungvári, 1915, p. 255-256.

762 *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 27; *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészeinek 1806. évi összeírása...*, old. 10.

763 *Catalogus Venerabilis Cleri Almae Dioecesis Munkatsiensis...*, 1814, p. 1-15; LACKO M., S.J.: *Z našej minulosti. 34. Delenie Mukačevského biskupstva*. In: *Mária*, 1981, Január, s. 15.

764 *Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioecesis Munkacsensis*, 1816.

765 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 123.

766 *Schematismus venerabilis cleri diocesis graeci rit. cath. Hajdudorogensis pro anno domini 1948*. Nyíregyháza: Typographia Dózsa, 1948, p. 9.

egy gyülekezete (Rudabányácska) és két filiálja maradt a letarolt Magyarország határainál.

Így a trianoni békeszerződés (1920) után Magyarországnak összesen 105 plébániája maradt: 82 a hajdúdorogi, 20 az eperjesi, 1 a munkácsi, 1 a nagyváradi és 1 a lugosi egyházmegyében. Idővel mind a hajdúdorogi püspökség joghatósága alá került.⁷⁶⁷ A hajdúdorogi egyházmegyéhez 175 665 görög katolikus tartozott, közülük 88% magyar volt, 9,81% szláv (ruszinok, szlovákok és szerbek) és 2,2% román és roma.⁷⁶⁸ 1924-ben közel 55 ezer hívőnek a szentszék létrehozta a Miskolci apostoli exarchátust.⁷⁶⁹

A magyar görög katolikusok vallási élete, akiket a két világháború közötti időszakban hivatalosan „bizánci szertartású római katolikusoknak” neveztek, implicit módon ingadozott a két tábor, a latinosítás és a magyarosítás tábora között, melynek vezetői István Szántay–Szémán, a miskolci exarchátus helynöke, valamint Papp György, a „*praestantia riti latini*” (a latin szertartás felsőbbsege) hűséges támogatója és a hajdúdorogi egyházmegye kiemelkedő kánona voltak.⁷⁷⁰ 1942-ben, amikor a görög katolikusok száma Magyarországon 233 672 lett, azt írta: „*Büszkén megtartva a bizánci szertartás ősi hagyományait, mi graecorum latinissimi vagyunk*”.⁷⁷¹ A görög katolikus szertartás ilyenféle latinosításával természetesen nem mindenki értett egyet.

A munkácsi görög katolikus egyházmegye ötödik felosztása az első világháború után következett be, amikor Romániához került 11 parokia (beleértve a Szigetet is) 22 366 hívővel, amelyek addig a munkácsi görög katolikus püspökség hatáskörébe tartoztak. Az 1915-ös népszámlálás szerint közöttük 16 956 ruszin, 4 756 kárpát-ruszin és 654 magyar anyanyelvű volt. 1922. április 26-án az apostoli közigazgatás hatáskörébe kerültek, székhelyük Szeretvásárban volt (Románia mai területén, Bukovinában).⁷⁷² 1930-ban mindannyian az újonnan alakult máramarosi

767 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 123.

768 PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 123-125; ШПАХ-НЕНБЕРГЕР Н.: *Не парадокс, а феномен: до питання конфесійної та національної ідентичності Греко-Католицької Церкви в Угорщині...*, с. 209-210; (ОРОС) Атанасій, ієромонах: *Ідентичність греко-католицького духовенства в Угорщині між двома світовими війнами...*, с. 214.

769 *A Hajdúdorofi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Kormányzóság shematizmusa*. Nyiregyháza, 1982, old. 179-183; PIRIGYI I.: *A Magyarországi görög katolikusok története*, II. kötet., old. 123-125; PIRIGYI I.: *A görögkatolikus Magyarország története...*, old. 92-97; *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 21.

770 (ОРОС) Атанасій, ієромонах: *Ідентичність греко-католицького духовенства в Угорщині між двома світовими війнами...*, с. 216-221.

771 Az idézet: TIMKÓ I.: *Keleti kereszténység, keleti egyházak...*, old. 479-480; (ОРОС) Атанасій, ієромонах: *Ідентичність греко-католицького духовенства в Угорщині між двома світовими війнами...*, с. 218.

772 CORANIČ J.: *Dejine Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 173.

román görög katolikus egyházmegye részévé váltak.⁷⁷³ 1941-ben a 11 plébánián 17 510 görög katolikus élt. Csak egy ruszin volt – Máramarosszigeten.⁷⁷⁴ A máramarosi egyházmegyének 397 956 hívője volt, akik 255 sűrűn lakott parókián éltek.⁷⁷⁵

1823 és 1930 között a fogaras-gyulafehérvári érsekség néhány görög-katolikus egyházmegyéjének 177 plébániája volt, 181 438 hívővel, amelyek egykor a munkácsi görög katolikus egyházmegyéhez tartoztak, a munkácsi püspök joghatósága alatt álltak és az ungvári unió hagyományainak hordozói voltak. Ezek közül mintegy 25 ezer ember etnikailag ruszin identitású volt. Sajnálatos módon a két világháború között az uniós templom nyíltan kiállt a románosítás és egy „Nagy-Románia” létrehozásáért, ahol a román görög katolikusokat áldozták fel egy egységes román nemzet létrehozásáért.⁷⁷⁶

6. Az ungvári unió görög katolikusai Csehszlovákiában 1918 után

Bonyolultabb volt a plébániák joghatósága kérdésének megoldása a munkácsi és az eperjesi egyházmegyék között, amelyek az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása után Csehszlovákia három részéhez kerültek: Kárpát Ukrajnához, Szlovákiához és Csehországhoz. A 320 gyülekezetből 86, amelyek Papp Antal munkácsi püspök hatáskörébe tartoztak, a Podkárpatzska Rusz határainak túloldalára kerültek. Ekkor 12 parókia Csehszlovákia államhatárának túloldalára került (11 Romániába és 1 Magyarországra), melyek fölött 1922-ben és 1924-ben munkácsi püspökvéglegelvezítette joghatóságát, a határvonallétrehozása után (1919 augusztusában Szlovákia és Podkárpatzska Rusz között) 71 plébánia Szlovákiához került és a munkácsi püspök hatásköre alatt maradt a második világháborúig, akinek a székhelye Ungváron volt. 1918-ban Csehszlovákiához került a magyar hajdúdorogi egyházmegye 4 plébániája (köztük Zemplén is) és a román szamosújvári (abban az időben már kolozsvár-szamosújvári) egyházmegye 6 plébániája és 4 filiálja és a szereti apostoli adminisztráció 4 filiálja.⁷⁷⁷

1915-ben a munkácsi görög katolikus egyházmegyének 69 325 híve két főes-

773 *A munkácsi görögkatolikus püspökség lelkészégeinek 1806. évi összeírása...*, old. 75-76; *A munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészégeinek 1792. évi katalógusa...*, old. 21-22.

774 RUSU V.: *Între desființare, re-arondare ecleyiastică și rezistență. Episcopia Greco-Catolică a Maramureșului în perioada 1940–1944.* In: *Relații româno-ucrainene. Istorie și contemporaneitate*, Coordinatori: Irina Liuba Horvat, Mykhailo Zan, Anastasia Vehesh. Sătmăr: Editura Muzeului Sătmărean, 2015, p. 105.

775 PIRIGYI I.: *Görög katolikusok Erdélyben és Kárpátalfján...*, old. 64.

776 МАНЕР Г.-Кр.: *Греко-Католицька Церква в Семизгороді (Румунія) у період між двома світовими війнами...*, с. 229-231.

777 CORANIČ J.: *Dejine Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 173-174.

perességben (az ungiban és a zempléniben), 13 esperességben (bezhovski, szobránci, vinnai, nagybereznai, ungvári, fenyvesvölgyi, turjaremetei, szécsmezői, nagymihályi, tóketerebesi, újlaki, trhovicki, zanasztaský), 86 plébániában és 255 filiálban lakott. Az ungi vármegyéhez 7 esperesség, 36 gyülekezet, 106 filiál és 24 561 hívő tartozott, a zempléni vármegyéhez 6 esperesség, 50 gyülekezet, 149 filiál és 44 764 hívő tartozott.⁷⁷⁸ 1939 tavaszáig maradt ez a felosztás így.

A bécsi döntés eredményeként (1938.11.02.), Csehszlovákia széthullása és Szlovákia függetlenségének kikiáltása (1939.03.14.), Kárpát Ukrajna magyar megszállása (1939.03.15–18.) és a magyar-szlovák ún. „kis háború” (1939.03.22–23.) miatt, Pozsony kénytelen volt átadni Budapestnek a köztársaság keleti részén lévő területet, ahol a lakosság létszáma közel 40 ezer volt. Ez a szobránci környék teljes területét és a szinnai környék egy részét tette ki. A zempléni és ungi vármegyék 71 plébániájából, 26 Magyarországhoz került, még pedig 3 újlaki, 5 bezhovski, 8 szobránci és 10 zanasztaský esperességből.⁷⁷⁹

1939. április 13-án a Szlovákia területén maradt 45 plébániát, a Keleti Egyházak Kongregációja döntése szerint, a munkácsi görög katolikus egyházmegye önálló apostoli adminisztrációjához csatolták. Főhelynökévé a nagymihályi esperest, Nagyrákóc lelkészét, Tinka Anton atyát nevezték ki.⁷⁸⁰ Bár a munkácsi apostoli adminisztráció Szlovákia területén volt, a helynöke alá volt rendelve az eperjesi Pavol Peter Gojdič püspöknek, amíg a Vörös hadsereg 1944–1945 őszén-tavaszán fel nem szabadította ezeket a területeket. A Szlovákiában lévő munkácsi adminisztrációhoz konkrétan 45 plébániát és hat esperességet csatoltak: 7 nagymihályit, 10 szécsmezőit, 9 tóketerebesit, 4 újlakit és 8 vinnait.⁷⁸¹

A Szlovákiában lévő munkácsi püspökség híveinek létszáma 1919-től 1940-ig ingadozott, az adminisztratív és állami határok változásától függően. Így 1919-ben a Kárpát Ukrajna határain túli 7 körzetben 66 376, Kárpát Ukrajna határain belül 16 745 hívő élt. Ez összesen 83 121 görög katolikus. Az 1921-es népszámlálás adatai szerint hat kerületben (Királyhelmece, Nagykapos, Nagymihály, Szécsmező, Szinna és Szobránc), Kárpát Ukrajna határain túl 68 271, Kárpát Ukrajna közigazgatási határain belül 17 045 személy élt. Ez összesen a munkácsi görög katolikus egyházmegye 85 316 híve.⁷⁸² 1930-ban 74 288, 1938-ban 40 981 és 1940-ben 40 542 hívő élt a munkácsi görög katolikus egyházmegye hat körzetének plébániáján (Király-

778 *Schematismus cleri ritus catholicorum dioecesis Munkacsensis ad annum domini 1915*. Ungvári, 1915, p. 147-212; CORANIČ J.: *Dejine Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939..*, s. 174-178.

779 CORANIČ J.: *Dejine Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939..*, s. 178-180

780 *Ibedem*, s. 179, 181.

781 *Schematismus Venerabilis Graeci Ritus Catholicorum Dioeceseos Prešovensis (Fragopolitanae) et Administraturae Apostolicae Dioec. Munkacsensis in Slovachia pro anno domini 1944*. Prešov, 1944, p. 173-193; CORANIČ J.: *Dejine Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939..*, s. 181-182.

782 CORANIČ J.: *Dejine Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939..*, s. 183.

helmec, Nagykapos, Nagymihály, Szinna, Szobránc és Töketerebes), amelyek 1939 márciusában Magyarország részévé váltak.⁷⁸³

1945. június 29-én Edvard Beneš úgy hálalta meg Sztálinnak Csehszlovákia felszabadítását a német megszállás alól, hogy Csehszlovákia független részét „törvényesen hozzácsatolták” a Szovjetunióhoz „Kárpát Ukrajna” néven.⁷⁸⁴ Pavlo Peter Gojdič püspök kérésére 1946. január 16-án a Szent Főváros elrendelte, hogy az apostoli közigazgatás 47 plébániája és 88 filiálja, amely hivatalosan a munkácsi püspök joghatósága alá tartozott, csatlakozzon az eperjesi egyházmegyéhez. 1944-ben ennek a hat körzetnek (Nagymihály, Szécsmező, Töketerebes, Újlak és Vinné) 43 316 híve volt.⁷⁸⁵ Ez nem volt kevés, ha figyelembe vesszük, hogy az eperjesi egyházmegyének 19 esperessége, 154 plébániája, 870 filiálja és 146 017 híve volt. Az egyesülés után az eperjesi görög katolikus egyházmegyének Szlovákia területén 25 esperessége, 201 gyülekezete, 958 intézete és 188 616 híve volt.⁷⁸⁶

Az 1946. július 10-én Csehszlovákia és a Szovjetunió között Moszkvában aláírt kölcsönös népesség-cseréről szóló megállapodás értelmében (optálás), Csehszlovákiából a Szovjetunióba 1947-ben 6752 görög katolikus költözött át, akik az eperjesi egyházmegyéhez tartoztak (főleg Bártfából, Kisszebenből, Poprádból, Mákosról, Lőcséről, Szepesről).⁷⁸⁷ 1948-ig, a szovjet-csehszlovák határ végleges meghuzásáig, a munkácsi egyházmegyétől az eperjesihez csatlakozott már 80 gyülekezet, 185 filiál, 80 558 hívővel.⁷⁸⁸

Így ért véget a munkácsi görög katolikus egyházmegye hatodik felosztása, amely 1939 áprilisában kezdődött el. Ezekből a plébániákból 1997. február 21-én az eperjesi görög katolikus egyházmegye kötelékében a Szentszék létrehozta a kassai apostoli exarchátust.⁷⁸⁹ 2008-tól az exarchátus különálló egyházmegye lett.

783 *Ibedem*, s. 184.

784 A részleteket lásd.: МАРКУСЬ В.: *Приєднання Закарпатської України до Радянської України, 1944–1945*, Вступне слово: Андре Пера. Друге вид. Київ: МПП «ІНТЕЛ», 1992, 111 с. МАРЬИНА В. В.: *К событиям в Подкарпатской Руси (Закарпатской Украине) осенью 1944 – зимой 1945 года*. In: *Словяноведение*, 2001, № 3, с. 27-48; МАРЬИНА В. В.: *Закарпатская Украина (Подкарпатская Русь) в политике Бенеша и Сталина. 1939–1945 гг.* Москва: Новый хронограф, 2003, 304 с.

785 BORZAP.: *Dejiny Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v období II. svetovej vojny (1939–1945)*. Prešov, 2006, s. 91; CORANIČ J.: *Z dejín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 284-288.

786 CORANIČ J.: *Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 287-288.

787 *Schematismus Venerabilis cleri Dioecesis Fragopolitanae seu Prešovensis. Administraturae Apostolicae Munkačensis et Hajdudorogensis nec non onium Graeci Ritus Catholicorum in republica Českoslovacciae degentium pro anno domini 1948 ab erecta sede episcopali 132*. Prešov, 1948, p. 41-145; CORANIČ J.: *Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 306-307.

788 *Schematismus Venerabilis cleri Dioecesis Fragopolitanae seu Prešovensis Administraturae Apostolicae Munkačensis pro anno domini 1948*. Fragopoli, 1948, p. 206; ŠTURÁK P., THLIC: *Dejiny gréckokatolíckej cirkvi v Československu v rokoch 1945–1989...*, s. 63-64, 70.

789 CORANIČ J.: *Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 287, 424-429.

Így az 1816-tól 1948-ig terjedő időszakban az munkácsi görög katolikus egyházmegyétől az eperjesi egyházmegyéhez összesen 273 plébánia és 230 545 hívő csatlakozott, ebből mintegy 200 ezer etnikai ruszin volt, akik hasonlóan a három román egyházmegyei és a magyar hajdúdorogi egyházmegyei ruszinokhoz az ungvári unió hagyományainak hordozói maradtak, s *ipse pose* asszimilálódtak a szlovák nemzetiséghez.⁷⁹⁰ Néhányuk megőrizte kárpát-ukrán identitását egészen máig.

Szükséges néhány szót szólni egy görög katolikus egyházi szervezet kialakulásáról Csehszlovákia fővárosában – Prágában, a Cseh Köztársaság, Morvaország és Szilézia földjein. Az 1921-es népszámlálás adatai szerint a cseh földeken 9264 hívő tartotta magát görög katolikusnak (Csehországban – 6 771, Morvaországban – 1772 és Sziléziában – 721), 1930-ban 12 149 személy (a Cseh Köztársaságban 8004, Morvaországban és Sziléziában 4145).⁷⁹¹ Az eperjesi görög katolikus egyházmegye sematizmusai kisebb számokat mutatnak: 1931-ben 7258 hívő volt (köztük Csehországban 5621, Prágában 1209 (köztük 200 kárpát-ukrán diák is volt), Morvaországban 1201, Sziléziában 436) 1938-ban 12 146 görög katolikus hívő (köztük 8006 a Cseh Köztársaságban, ebből 1617 Prágában, 4140 Morvaországban és Sziléziában).⁷⁹²

A több mint 12 ezer görög katolikus számára, akik többsége az ungvári unió hagyományának leszármazottai voltak, szükséges volt plébániákat létrehozni. Először ezzel a kérdéssel Emil Mudlik görög katolikus pap foglalkozott 1926 elején. 1929-ben Prágában Hopkó Bazil püspök-mártírt választották meg az új görög-katolikus adminisztrátornak. 1932. február 12-én a prágai görög katolikusok megkapták Szent Kelemen templomát.⁷⁹³

1933. december 16-án Prágában, az eperjesi püspök joghatósága alatt létrejött az első olyan görög katolikus plébánia, ami Csehország, Morvaország és Szilézia hívei számára lett megalapítva. 1935. december 20-án XI. Piusz pápa *Quo efficacius* rendeletével a Keleti Egyházak Kongregációja megerősítette a plébánia létrehozását Prágában. A prágai plébánia hívei nemcsak az eperjesi és a munkácsi egyházmegye lakossága volt, hanem ruszin és ukrán bevándorlók a lengyel Galíciából és a szovjet Ukrajnából.⁷⁹⁴

790 МАГОЧІЙ П. Р.: *Пряшівська греко-католицька єпархія: русинська чи словацька Церква?...*, s. 170-173; ЛЕЦЦ Р.: *Греко-Католицька Церква у Словаччині в період між двома світовими війнами...*, s. 174-186; CORANIČ J.: *Dejine Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 13-298; CORANIČ J.: *Z deín Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku...*, s. 197-473.

791 CORANIČ J.: *Dejine Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 155

792 *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioeceseos Fragopolitanae (Prešov-Prjašev) pro anno Domini 1931*. Aberecta Sede Episcopaliano 115. Fragopoli, 1931, p. 26-27; CORANIČ J.: *Dejine Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 155 (таблиці, s. 156-157).

793 CORANIČ J.: *Dejine Gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku v rokoch 1918–1939...*, s. 159-168.

794 *Ibidem*, s. 168-170.

Hopkó Bazil Prágán kívül még 11 településen tett szolgálatot, közöttük volt Brno is. 1931-ben 295 görög katolikus volt ebben a városban és 1277 uniátus hívő egész Morvaországban és Sziléziában. 1937-ben Brnóban létrejött egy önálló plébánia, amelynek joghatósága kiterjedt Morvaországra és Sziléziára. Brno első lelkipásztora Jakub Gradil volt, s a brnói plébánia híveinek többsége Szlovákiából és a Podkárpatzska Ruszból érkezett, valamint lengyel Galíciából és a Romániából származó kivándorlók is közéjük tartoztak, akik itt tanultak vagy dolgoztak ideiglenesen.⁷⁹⁵

1950. március 1-jére, a kommunista rendszer által a görög katolikus egyház állami felosztásának előestéjén, Csehszlovákia egész területén 258 357 görög katolikus tartózkodott, ebből 225 495 hívő Szlovákiában és 32 862 hívő volt a Cseh Köztársaságban.⁷⁹⁶ A görög katolikus egyház legalizálása után 1969. január 1-jén Csehszlovákiában 197 plébánia volt, amelyek közül egy Prágában és egy Brnóban helyezkedett el.⁷⁹⁷ Nem biztos forrásokra támaszkodva, 1971-ben és 1978-ban a két plébániában a híveknek a létszáma 70 ezer főt tett ki, míg a csehszlovákiai görög katolikusok száma ekkor 365 ezer és 350 189 személy között ingadozott.⁷⁹⁸

Csehszlovákia szétválása után, 1993. január 1-jén, Csehországra és Szlovákiára, 1994-re az eperjesi görög katolikus püspökség 259 plébániáján 207 625 hívő tartozott. Ezek közül 8774 tartozott a hét prágai püspöki vikariátushoz, amely 1993. január 18-án alakult. A püspöki helynök a prágai plébánia lelkésze (1969-től) Ivan Ljavinec volt.⁷⁹⁹ 1996. január 18-án II. János Pál pápa a püspöki vikariátust egy független apostoli exarchátusnak kiállította ki, amely közvetlenül a római Apostoli Főváros joghatósága alá tartozott. Az első exarchája Ivan Ljavinec püspök volt.⁸⁰⁰ 2011-ben a Cseh Köztársaságban 9883 görög katolikus volt, akiknek egyházi életét 21 plébánián és a hét esperesség 16 fiáliljában szervezték.⁸⁰¹ Sokan közülük az ungvári unió hordozói voltak, de körülbeli létszámukat már sohasem lehet meghatározni.

795 *Ibedem*, s. 170-172. Más információt olvashatunk Rudolf Matol könyvében. Számításai szerint 1930. december 1-jén 9 873 görög katolikus élt a cseh területeken, ebből 1272 Prágában és 897 görög katolikus Brnóban. 1948-ban az eperjesi görög katolikus egyházmegye, Csehország és Morvaország mintegy 50000 hívővel rendelkezett, akik közül mintegy 7200 Morvaországban és Sziléziában tartózkodott és 1200 Brnóban: МАТОЛІА Р.: *Історія Церкви*, Р. Матола, М. М. Попович, К. И. Лявинець; Обща редакція Р. Матоли. Ужгород: Вид-во В. Падыка, 2005, с. 412, 414.

796 CORANIČ J.: *Z deín Gréckokatolickej cirkvi na Slovensku...*, s. 330 (примітка 1171).

797 *Ibedem*, s. 380

798 *Ibedem*, s. 399.

799 *Schematismus Gréckokatolickeho Prešovského biskupstva 1994*. Prešov, 1994, s. 109; CORANIČ J.: *Z deín Gréckokatolickej cirkvi na Slovensku...*, s. 417, 419, 421-424.

800 CORANIČ J.: *Z deín Gréckokatolickej cirkvi na Slovensku...*, s. 422.

801 *Ibedem*, s. 424.

**Vajon
megmarad-e
a sokszínű
identitás egy
Egyházban
holnap?**

UTÓSZÓ

Elsőként jelenik meg: ФЕНИЧ В.
*Греко-католики ужгородської
унійної традиції: міфи, стерео-
типи, реалії.* Ужгород: Вид-во
В. Падяка, 2019, с. 237-244.

Összegzésként, emlékezzünk vissza arra, hogy a Cirill és Metód és az ungvári unió örökösei (*II. János Pál pápa apostoli levele az ungvári unió 350. évfordulójára alkalmából* (1996) és az *Annuario Pontificio* 2015-ös adatai alapján) egy Apostoli Szent Székesegyház hívei voltak, amelyek még mindig megőrzik változatos nyelvi és etnikai identitásukat, melyet a XV. század végétől a munkácsi Csernek–hegyi kolostor biztosít számukra.

Ezek a következők: 1) Ruszin-Főegyházmegye az Egyesült Államokban, Ukrajnában és a Cseh Köztársaságban, 2) egyházmegyék és apostoli exarchátusok a görög katolikusok számára a volt Jugoszlávia országaiban (Horvátország, Szerbia, Macedónia), 3) szlovákiai és kanadai szlovák főegyházmegye, 4) a legfőbb érseki román templom Romániában, USA-ban és Kanadában és 5) magyar görög katolikus egyház Magyarországon.

Feltételezem, hogy közvetlenül a Cirill és Metódi keresztény örökség és az ungvári unió leszármazottai:

1) A ruszin bizánci katolikus templom (főegyházmegye az USA-ban). Joghatósága magában foglalja: a pittsburghi érsekséget (USA), melynek híveinek száma 1990-től 2015-ig 143 784-ről 57 686-ra csökkent; a parmi egyházmegyének (USA) ebben az időben 22 202 és 9020 híve volt; a passaici egyházmegyének (USA) ilyenkor 85 050 és 13 367; Szent Mária egyházmegyéje Phoenixben (USA) – 17 125 és 2254 főt számlált; a munkácsi egyházmegye (Ukrajna) száma az elmúlt öt évben 380 000-ről (2010) 319 400 főre (2015) csökkent és a prágai apostoli exarchátus (Csehország) 170 100 hívővel rendelkezett. Így az 571 827 ember (2008-ban a Szent Katolikus Egyháznak csak 4%-a) a Cirill és Metódi örökséghez és az ungvári unió hagyományához tartoznak;

2) A szlovák görög katolikus templom (főegyházmegye). Joghatósága magába foglalja: az eperjesi (szlovákia) görög katolikus főegyházmegyét, mely híveinek száma 1990-től 2015-ig 361 060-ről 115 200 főre csökkent; a pozsonyi egyházmegyének (Szlovákia), jelenleg 16 885 híve van; a kassai egyházmegyét (Szlovákia), amelynek egy év alatt (2014–2015) 89 200-ről 73 822 hívőre csökkent a száma, Torontóban (Kanada) található a Szent Cirill és Metód egyház, amelynek 1990 és 2015 között 30 000-ről 4800-ra csökkent híveinek a száma. Így mind a 210 767 személy (2008-ban a Katolikus Egyháznak csak 1%-a) a Cirill és Metódi örökséghez és az ungvári unió hagyományához tartoznak, bár a 200 ezer ruszimból napjainkban már csak 24 ezer maradt meg (a 2001-es adatok szerint);

3) Magyar görög katolikus egyház. Joghatósága magában foglalja: a hajdúdorogi egyházmegyét (Magyarország), amely híveinek száma 1990 és 2015 között, szinte változatlan maradt (250 000 és 210 000 között), és a miskolci apostoli exarchátust (Magyarország), mely híveinek a száma 1990 és 2015 között 22 000-ről 51 100 főre növekedett.⁸⁰² Így mind a 261 100 (2008-ban a Katolikus Egyháznak csak

802 Az adott kötet 2016-os első kiadásáig még nem létezett különálló nyíregyházi egyházmegye:

2%-a) a Cirill és Metódi örökséghez és az ungvári unió hagyományához tartoznak, bár Magyarországon csak 1,1 ezer ruszin maradt (a 2001-es adatok szerint).

Csak részben a leszármazottjai a Cirill és Metódi örökségnek és az ungvári unió hagyományának:

1) Görög katolikusok a volt Jugoszlávia országaiban. A következő joghatóságok szerint oszlanak meg: a krizevci egyházmegye (Horvátország) híveinek száma 1990 és 2015 között 48 768-ról 18 606-ra csökkent; a szerbiai apostoli exarchátus (Újvidék) híveinek száma az elmúlt öt év alatt stabil maradt, több mint 22 ezer ember (2015-ben 22 058) és macedóniai apostoli exarchátus (Szkopje) híveinek száma az elmúlt öt év alatt folyamatosan csökkent 15 037-ről 11 323 főre. Összességében, 2015-re a volt Jugoszlávia országaiban a görög katolikusok száma 51 641 fő volt. Janko Ramach becslése szerint Jugoszláviában, a Vajdaságban, amely magába foglalja Bácskát, Bánságot és Szerémséget, 2003-ban mintegy 18 ezer ruszin és 5000 ukrán élt.⁸⁰³ Feltételezzük, hogy a Cirill és Metódi örökséghez és az ungvári unió hagyományához tartozik az a közel 20 ezer ruszin, akik napjainkban Szerbia (16 ezer) és Horvátország (2,3 ezer) területén élnek;

2) Román görög katolikus templom Romániában, USA-ban és Kanadában (legfelsőbb érsekség). Joghatósága magába foglalja: Fogaras-Gyulafehérvári érsekséget (Románia), létszáma 1995 és 2015 között 495 000-ről 216 000-re csökkent; Kolozsvár-szamosújvári egyházmegye (Románia), amely híveinek száma 1995 és 2015 között 505 000-ről 49 001-re csökkent; lugosi egyházmegye (Románia), amely híveinek száma 1995 és 2015 között 500 000-ről 100 750-re csökkent; máramarosi egyházmegye (Románia), létszáma 477 000-ről 53 775-re csökkent 1995 és 2015 között; Szatmár–nagyváradai egyházmegye (Románia), létszáma 1995-től 2015-ig 29 385-ről 87 000-re nőtt; hívők nélkül maradt a Bukaresti Nagy Szent Vazul egyházmegye, és végül a Szent György egyházmegyének Cantonban, (az Egyesült Államokban és Kanadában) a létszáma 1995 és 2015 között 5250-ről 6200-ra nőtt. Így 2015-ben 512 726 görög katolikus volt Romániában (2008-ban a Katolikus Egyháznak az 5%-a). Feltételezzük, ezek közül csak néhány tíz ezer román, ukrán, magyar és ruszin görög katolikus tartozott a Cirill és Metódi örökséghez és az ungvári unió hagyományához, habár még az unió állami felszámolása előtt Kolozsvárott (1948 december) több mint 180 ezer személy volt, melyből 20 ezer volt ruszin.

Van-e okunk reménykedni abban, hogy ez a „*sokszínű egyházi identitás*”, ahogy az évezred elején a jól ismert osztrák teológus Ernst Christoph Suttner⁸⁰⁴

ФЕНИЧ В.: *Від монастирської Церкви-Єпархії до «Ecclesia sui iuris»: Ужгородська унія та інституювання церковних спільнот ужгородської унійної традиції*. In: *Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії*, Випуск 5. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2016, с. 26-105.

803 РАМАЧ Я.: *Релігійна та національна ідентичність русинів Крижевацької єпархії (1777–1918)*..., с. 187

804 о. СУТТНЕР Е. Кр.: *Багатоманітна ідентичність в одній Церкві*..., с. 237-240.

a Katolikus Egyházzal megfogalmazta, megmarad-e a jövőben? Ha nem csak azt vesszük figyelembe, hogy történik szemünk láttára a vallás „nagy visszatérése” a globális politikába és nemzetközi kapcsolatokba,⁸⁰⁵ milyen a kereszténység kapcsolata a világ más vallásaival, különösen az iszlámmal,⁸⁰⁶ mi történik a világ kereszténységével, különösen Európa kereszténységével,⁸⁰⁷ milyen kapcsolatban van a Szentszék és a moszkvai patriarchátus,⁸⁰⁸ a vallás bevonása a nacionalizmusba és a nacionalista mozgalmakba,⁸⁰⁹ de az intézményi tendenciák figyelembevétele is, amelyek az elmúlt negyed évszázadban (1990–2015)⁸¹⁰ mind a 22 Katolikus Egyházban és 5 ordinárius között figyelhetők meg, a fejlődés pozitív dinamikája elsősorban nem a konstantinápolyi-bizánci rituális hagyományú, nem a breszti, nem a marciani, nem az ungvári és nem a gyulaféhevár-fogarasi uniós hagyományú egyházakra jellemző.

Az örmény (1990-ban 142 853-ról 2015-ben 736 956-ra emelkedtek), a kopt (152 584-ről – 173 688-ra), a szíriai (100 245-ről – 207 740-re), a szír-malankara (281 868-ról – 445 381-re), etiópiai (59 760-ból – 88 114-re), eritreai (60 780-ról – 159 826-ra), a káld (469 764-ről – 602 058-ra), a maronita (2 176 152-ről – 3 358 504-re) és a szír-malabur (2 887 050-ről – 4 121 096-ra) katolikus egyházakról van szó. Ami a konstantinápolyi-bizánci szertartású Katolikus Egyházat illeti, csak a melkita bizánci (növekedést 1 024 410-ről 1 686 296-ra), ruszin (268 161-ről 571 827-re), az az átalakult Jugoszláviában lévő görög-katolikusok (1990 – 48 768, 2010 – 58 915,

805 A részleteket lásd.: ЄЛЕНСЬКИЙ В.: *Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття*. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2013, 503 с.

806 A részleteket lásd.: ХАНТИНГТОН С.: *Столкновение цивилизаций*, Пер. с англ. Т. Велімеєва, Ю. Новикова. Москва: ООО «Издательство АСТ», 2003, 603 с.; ЕСПОЗИТО Дж.: *Исламська загроза. Міф чи реальність?*, Пер. з англ. Ігор Саповський. Львів: Кальварія, 2004, 336 с.

807 A részleteket lásd.: ВІЛЛЕМ Ж.-П.: *Європа та релігії. Ставки ХХІ століття*, Пер. з франц. Київ: ДУХ І ЛІТЕРА, 2006, 331 с.

808 A részleteket lásd.: ТАМБОРА А.: *Католическая церковь и русское православие. Два века противостояния и диалога*, Пер. с итал. Москва: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея, 2007, 631 с.

809 A világszerte ismert állampolitikai problémák vallási megoldása nemcsak az iszlám alapja, hanem a vezető ukrán egyházak (ortodox és görög katolikus) napi „újjáépítése” és „felépítése” is ennek jó megerősítése. Egy civilizált konfrontációban egymással az egyházi dekorátorok **médiája és kutatói nem keresztény, hanem etnikai-vallási kategóriákkal gondolnak, mint Jézus Krisztus „Ut unum sint” szavaival, mindegyik fél csak a „saját lelki szenvedélyes küldetésére** törekszik.

810 A számítás alapja: *Eastern Catholic Churches Statistics. The Eastern Catholic Churches*. In. *Source: Annuario Pontificio*, Compiled by: Ronald G. Roberson, CSP. Please click here to download the 2015 statistics. Please click here to download the 2015 statistics in pie chart format *Eastern Catholic Churches Statistics*. In. <http://www.cnewa.org/source-images/Roberson-eastcath-statistics/eastcatholic-stat15.pdf>.

2015 – 51 641), a görög (2350-ről – 6020-ra) és a bizánci templom Olaszországban (jelentéktelen növekedés 61 404-ről 62 212 hívőre) mutat pozitív dinamikát .

Éppen ellenkező tendenciát figyelhetünk meg a keleti katolikus konstantinápoly-bizánci szertartású hagyományjaiban: ukrán (1990-ben – 707 940, 2000-ben – 5 159 633, 2015-ben – 4 418 570)⁸¹¹, román (1995-ben – 2 011 635, 2015-ben – 512 726), bolgár (15 000 – 10 000), szlovák (391 060 – 210 767) és magyar (1990-ben – 272 000, 2014-ben – 326 200, 2015-ben – 261 100). Hasonló helyzet áll fenn mind az öt ordináriusban (Argentína, Ausztria, Brazília, Franciaország, Lengyelország), ahol 1990-ben 170 000 hívő élt, és 2015-ben csak 44 370 maradt.

Így arra a kérdésre, hogy jelen lesz-e az egyházban a mai változatos identitás a jövőben, Leszja Ukrajinka szavaival tudok válaszolni „*Contra spem spero*” (1893). Ugyanakkor a következtetések csak akkor indokolhatóak meg, ha mélyreható összehasonlító tanulmány készül az ungvári unió görög katolikusainak etnikai-vallási identitásának kialakulásával kapcsolatos kérdésekben, akik mostanra szétszórtan élnek hét európai országban (Ukrajnában, Szlovákiában, Magyarországon, Csehországban, Romániában, Szerbiában, Horvátországban) az Egyesült Államokban és Kanadában.

Ellentétben egy *pusztító módszerrel*, melynek célja, hogy elpusztítsa a másik oldalt, és / vagy egy *ekszkluzív* gondolkodásmód, amely az egyházhoz tartozó közösség engedetlen tagjainak kizárására szólít fel, az ilyen kutatási módszertan *inkluzív* kell legyen, vagy unióssá kell válnia az egyház egységének sokféleségben való elérés és megértés érdekében. Egy ilyen univerzális gondolat központjában a kulturális szertartás, vagy szélesebb látókörben a civilizációk közötti problémák állnak, a korunk híres teológusának, Jurij Avvakumovnak, mély meggyőződése szerint. Ez csak egy elismerési modell feltétele mellett valósítható meg, amelynek lényegét röviden Havelbergi Anselm XII. századi teológus által idézett tézis fejez ki: „*Egy egységes hitben – az életformák sokféleségében és a sákramentumok rítusában*” (*una fide – diversis vivendi et diverso sacrificiorum ritu*), vagy egy évszázad után mondott Aquinói Szent Tamás bölcsessége, „*ne ítélezz mások felett, ne törd el őket, hanem fogadd el „másokat” a „másságukban”*”. Ebből az következik, hogy a Katolikus Egyház alapja napjainkban a *multikulturalizmus* és annak is kell maradnia.⁸¹²

811 Az Ukrán Görög Katolikus Egyház létszámának csökkenése az elmúlt tizenöt évben 750 ezer fővel nem akadályozta meg intézményi terjeszkedését azáltal, hogy 2011 november-decemberében Ukrajnában három új főegyházmegeye jött létre, és egyes püspökök és szakértők fokozott figyelmet szenteltek arra, hogy felvegyék a munkácsi görög katolikus egyházmegeyét önálló főegyházmegeyéként: HEMET T. M.: *Нещодавні структурні зміни в Українській греко-католицькій церкві (2011-2016): прогрес, проблеми та питання без відповіді, пов'язані із створенням нових митрополій*. In: *Наукові записки Українського Католицького Університету*, Число VIII, Серія: Богослов'я, Випуск 3. Львів, 2016, с. 211-230.

812 АВВАКУМОВ Ю.: «Уніатизм» чи «унійна ідея»? Обрядові питання між Заходом і Сходом та їхня роль у генезі концепції міжцерковної унії. In: *Богословія*, Том 68, Кн. 1-4. Львів, 2004, с. 52-67.

Аз унгарі уніо һагуюмáнáнáк óси ё јеленгеи гóрөг кáтолíkусáи тáлáн á лејођђ бízонýтéкá áз егýһáз егýсегéнек мегóрзэсére á нýелви ё етнiкáи сoкфéлесéђен. Á унгарі уніо гóрөг кáтолíkусáиnáл á тóђннеметýсег веззéље сáк áккoр кеетлекезет, áмiкoр á јáкoбинус фéле етнoнáциáлизузу гoндoлкoдáс јеленiк мег, вáгыиу мiндегý, һoгы мýлен „сiмзетес немзетес” вáгы „немзети гýлекезеттел” тáрсул, легýен áз мáгýар, ромáн, слзoвák вáгы укрáн.⁸¹³

Мегýгýзóдéсeм, һoгы á мoтивáлт егýенi вáллáси везетóк ё егý бízонýоу сáк-éртóи кóрнезет мегпрóбáлја бízонýтáти á мýнкácsi гóрөг кáтолíkус егýһáзмегеу белéпéсeнeк сeлсзeрýсегéт áз Укрáн Гóрөг Кáтолíkус Егýһáзһoз (сóт á зsináти áутоно́м фóсперeссeгi áллoптбáн),⁸¹⁴ eз áз унгарі уніо кóзeли ё тáволи, тудáтoс

813 Á кéрдэсeк мегвáлзсoлáсáрá тeт кiсéрлeтeк итт тáлáлһáтoк: FENIČI V.: *Konfessionelle und nationale Identität der Katholiken griechischer Konfession von Transkarpatien im 18.–20. Jahrhundert*. In: *Materielle und geistige Volkskultur des Oberen Theißbeckens. Einfluss der deutschen Bevölkerung auf die anderen Ethnien der Region*, Coordonatori: Dr. Hans Gehl, Dr. Viorel Ciubotă. Satu Mare – Tübingen, 2003, s. 83-104; ФЕНИЧ В.: *Еклезiáлне стáновице греко-кáтолiкiв до встáновлeннá комýнiстiчнiх рeжiмiв у крáиnáх Цeнтрáлно-Схiднои Европи*. In: *Науковий збiрник Музею украинської культури у Свиднику*, Випуск 24. *Словацько-українські взаємини в області iсторii, культури, мови та лiтератури. Матерiали мiжнародної наукової конференцii (Свидник, 23–24 червня 2006 р.)*, Гол. ред. та упоряд.: Мирoслáв Сoполiгá. Свидник, 2007, с. 95-117, ФЕНИЧ В.: *“Чужi” серед своiх, “своi” серед чужих. Греко-кáтолiкi Мукачiвської eпархii тiд чáс тá пiсля “вoзз’eднáннá” Зáкáрпáття з Рáдянською Укрáиною*. Ужгород: “Шáрк”, 2007. 107 с.; FENYČ V.: *Konfessionelle und nationale Identität des Klerus der griechisch-katholischen Diözese von Munkácsévo 1771–1949*. In: *Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die grechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, Herausgegeben von Hans-Christian Maner und Norbert Spannenberger. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2007, s. 113-128; ФЕНИЧ В.: *Посередине чи пристосуванець? Церква перед викликом нáциoнáлiзму (сумний досвiд греко-кáтолiкiв Мукачiвської eпархii)*. In: *Науковий збiрник Музею украинської культури у Свиднику*, Випуск 25. *Схiдно-християнськi сáкрáлнi пам’ятки нá словацько-польсько-українському пограниччi. Матерiали мiжнародної наукової конференцii (Свидник, 19–20 червня 2009 р.)*, Гол. ред. та упоряд.: Мирoслáв Сoполiгá. Свидник, 2010, с. 61-77; ФЕНИЧ В.: *Мученики и мучители: Слуги Божьи Мукачевской греко-католической епархии перед судом идолопоклонников национализма (пример о. Стефана Бендаса)*. In: *Науковi записки Ужгородського унiверситету. Серiя: iсторично-рeлiгiйнi студii*, Випуск 3. Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2014, с. 172-245; ФЕНИЧ В.: *Вчорашнe зáвтрá: подола́ннá негáтивної спáдицинi якобiнського мислeннá i прáктики в iсторичнiй освiтi тá науцi Укрáинi*. In: *Ювiлейний збiрник нá чeсть профeсoрá Пáвлá-Рoбeртá Мáгocsi: á jubilee collection: essays in honor of professor Paul Robert Magocsi: до 70-рiччя вiд днá народжeннá = onhis 70th Birthday*, Вiдповiд. ред. тá упоряд.: Вáлeрiй Пáдяк, Пáтрiцiя Крáфчик = Editors and Compilers: Valerii Padiak, Patricia A. Krafcik. Ужгород – Пряшiв – Нью-Йорк = Uzhhorod – Prešov – New York: Видавництво В. Пáдякá = V. Padiak Publishers, 2015, с. 203-234; ФЕНИЧ В.: *Мiфi i стeрeотипи в iсторii греко-кáтолiкiв Мукачiвської eпархii*. In: *Gréckokatolícka cirkev na Slovensku vo svetle výročí IV b*, Jaroslav Coranič (ed.). Prešov: Gréckokatolícka teologická fakulta Prešovská univerzita v Prešove, 2016, s. 5-33.

814 Á кýлóнбóзó сáкмáи кóрнезетý кiáвáнýоу кiáвáнýоу лiстáјáт ёс á сáкмáи пýбликáси-

és nem tudatos örökösének az inkluzív multikulturális identitás elvesztéséhez vezet, amit 1646-tól megőriztek a szülőföldön (munkácsi, eperjesi, nagyvárad, szamosújvári, hajdúdorogi) és a diaszpórában (krizevci, pittsburghi, prágai egyházi tartományokban).⁸¹⁵ S ez nem teljesen az, amit Jézus Krisztus prédikált: „*Hogy mindnyájan egyek legyenek; a mint te én bennem, Atyám, és én te benned, hogy ők is egyek legyenek mi bennünk...*” (János evangéliuma 17:21), vagy amit Aquinói Szent Tamás és Jurij Avvakumov követői hirdetnek – *elfogadni „másokat” a „másságukban”*

ók listáját itt lehet megtekinteni: *Причини занепаду греко-католицької Церкви на Закарпатті*. In: *Ua-Reporter.com* (06.11.2009); БЕЛЕЙ Л.: *Закарпатський казус. Sui iuris – випадковий анахронізм чи зняряддя антиукраїнської політики?* In: *Український тиждень*, 2010, 14 березня; *Щоб усі були одно*. In: *Бюлетень ініціативної групи зі створення Закарпатської греко-католицької спілки імені владики Івана Маргітича*, 2011, № 1, Квітень; БАБИНСЬКИЙ А.: *Мукачівська єпархія і УГКЦ: разом чи окремо?* In: *Патріярхат*, 2011, ч. 3, травень-червень, с. 24-25; *Наша ідентичність – це свідчення Церкви часів неподіленого християнства*. Інтерв'ю з Блаженнішим Патріархом СВЯТОСЛАВОМ, батьком і главою УГКЦ. In: *Патріярхат*, 2011, ч. 4, липень-серпень, с. 6; *Нові митрополії УГКЦ відображатимуть специфіку регіонів*. Інтерв'ю доктора канонічного права о. Михайла Димида. In: *Релігійно-інформаційна служба України* [Інтернет-ресурс], 2011, 11 листопада; *Відкрите Звернення Закарпатської греко-католицької спілки імені Владика Івана Маргітича*. In: *Zakarpattia.net.ua* [Інтернет-ресурс], (16.02.2012); МАЙОРОШІ М.: *Відносини Мукачівської греко-католицької єпархії та Галицької греко-католицької митрополії на сторінках офіційних видань – «Благовісник» та «Патріярхат»*. In: *Мандрівець*, 2012, с. 27-31; *Sui iuris Мукачівської греко-католицької єпархії: примара чи надбання колоніального минулого?* In: *Закарпатська греко-католицької спілки імені Владика Івана Маргітича* (26.11.2012); КРОКОШ М.: *Еклезіологічні підстави для входження Мукачівської греко-католицької єпархії до УГКЦ*. In: *Релігія в Україні* (05.04.2013); ЛЮБКА А.: *Завдання для кир Святослава. Або чому в Україні існують ДВІ греко-католицькі церкви?* In: *Закарпаття онлайн* (25.04.2013).

- 815 A témához kapcsolatos meglátások : ФЕНИЧ В.: «*Ecclesia sui iuris*»: легендарні витоки, унікальна історія та оригінальний сучасний статус Мукачівської греко-католицької єпархії. Első rész. *Легендарні витоки Мукачівської греко-католицької єпархії*. In: <http://prozak.info/История/Legendarni-vitoki-Mukachivs-koyi-greko-katolic-koyi-eparhiyi> (22.06.2015); Második rész. *Життя Мукачівської греко-католицької єпархії з 1771 р.* In: <http://prozak.info/История/ZHittya-Mukachivs-koyi-greko-katolic-koyi-eparhiyi-z-1771-r> (25.06.2015); Harmadik rész. *Як Мукачівська єпархія набула оригінального статусу*. In: <http://prozak.info/История/Як-Мукачивс-ка-eparhiya-nabula-original-nogo-statusu> (02.07.2015); Negyedek rész. *Яким має бути статус Мукачівської греко-католицької єпархії*. In: <http://prozak.info/История/YAkim-mae-but-i-status-MGKIE> (06.07.2015); НЕМЕТ Т. М.: *Нецодавні структурні зміни в Українській греко-католицькій церкві (2011–2016)*. In: *Наукові записки Українського Католицького Університету*, Число VIII, Серія: Богослов'я, 3. Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2016, с. 226-229.

Наукове видання

Володимир ФЕНИЧ

**Греко-католики
ужгородської унійної традиції:
міфи, стереотипи, реалії**

*Видання перше
Угорською мовою*

Переклад угор. мовою : Адам Дора

Видавництво Валерія Падяка
вул. Гагаріна 14/3, Ужгород, 88006
0503726210
e-mail <padiak.valeri@gmail.com>

www.padyak.com

Директор Л. О. Падяк

(Свідоцтво Держкомінформу України ДК № 963 від 20.06.2002 р.)

В оформленні обкладинки використано
світлину Хрестовоздвиженського кафедрального собору в Ужгороді –
головної святині Мукачівської греко-католицької єпархії
(фото В. Падяка)

Оригінал-макет
Лариса Ільченко

Замовлення № 350. Підписано до друку 9.03.2020 р. Формат 60х90/16.
Папір офсет. Гарнітура: Times. Умов. друк. арк. 14,49. Тираж 500 прим.

ТОВ "РІК-У"

м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року

Фенич, Володимир.

Ф42 Греко-католики ужгородської унійної традиції: міфи, стереотипи, реалії / В. Фенич ; ДВНЗ «Ужгород. нац. ун-т», Наук.-дослід. центр іст.-реліг. студій «Логос» ; пер. угор. мовою : А. Дора. – Ужгород : Вид-во Валерія Падяка, 2020. – 232 с. – Текст угор. мовою.

ISBN 978-966-387-124-0

До цього видання, присвяченого 370-й річниці Ужгородської церковної унії (1646–2016), увійшли шість нарисів-досліджень із історії та історіографії Мукачівської греко-католицької єпархії та історії греко-католиків ужгородської унійної традиції, які сьогодні проживають у дев'яти країнах: Україні, Словаччині, Румунії, Угорщині, Сербії, Хорватії, Чехії, США та Канаді. На фоні історії Мукачівської єпархії та панорамного огляду історії греко-католиків ужгородської унійної традиції у своїх студіях автор намагається акцентувати увагу на тому, що історичні міфи, серед яких найперше «фундаційний міф» карпатських русинів, пов'язаний із постаттю Теодора Коріатовича, вкорінилися в історіографії та політиці історичної пам'яті як стереотипи і звички. Натомість не лише історія Мукачівської греко-католицької єпархії у вузькому значенні, але й історія греко-католиків ужгородської унійної традиції в широкому контексті, на думку автора, мають значно репрезентативнішу, інклюзивну біографію, аніж те як їх представлено в конфесійно чи національно ангажованій історіографії та політиці історичної пам'яті.

УДК 271.4-726.6(477.87-25 Ужгород)

